د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره مسلسل (۳۷) تابستان ۱۴۰۴

مجله علمی - تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره مسلسل (۳۷) تابستان ۱۴۰۴

Baghlan University Academic Research Journal

Vol 13. Issue 2. Serial No 37
Summer: 2025

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمين، والصلوة و السلام على سيد المرسلين و على آله واصحابه أجمعين.

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

د بغلان پوهنتون علمي او خپرنيز ارگان

شماره مسلسل (۳۷) تابستان ۱۴۰۴

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره۲ سال ۱۴۰۴، شماره مسلسل (۳۷) دور۱۳

امتیاز خاوند: بغلان پوهنتون

مسوول مدیر: پوهندوی دکتور مهرالله مهر

مهتمم: پوهندوی امین الله فطرت(علوم اجتماعی) و پوهنمل محمد آصف شایق(علوم طبیعی)

دیزاین: مهر

هیات تحریر:

پوهاند دکتور نجیب الله قیوم	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی دکتور نجیب الله رحمتزی	استاد پوهنځی زراعت
پوهندوی امین الله فطرت	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی سید عزیزالله امین	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی طوره غیاثی	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهندوی شفیق الله مشتاق	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهندوی عبدالجلیل هاشمی	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی شیرین آقا اکبری	استاد پوهنځی زراعت
پوهندوی محمد طیب قورداش	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهنمل محمد آصف شایق	استاد پوهنځی زراعت
پوهنمل عباد الله محقق	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهنمل ضیا الرحمن ظهیر	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری

E-Mail: mehrullahmehr30@gmail.com
dr.mehr@baghlan.edu.af
Contact: **+93772242100**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلی علی رسوله الکریم!

اما بعد؛

الحمد لله الذي خلق الإنسان وعلّمه البيان، وأودع في فطرته حبّ الحقّ والعرفان، والصلاة والسلام على خير من بعثه الله رحمةً للعالمين، معلماً ومهندساً لفكر الأمم، نبينا محمد، وعلى آله وصحبه أجمعين.

د علم، فکر او د څېړنې نړۍ هغه ستره امانتداري ده چې الله تعالی انسان ته ورکړې او د دې وسیله یې کړې چې د خدای د وحدانیت نښې د کائناتو نظم او د هستۍ د موخو ژور درک وکړي.

الله تعالی فرمایي:

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾(سورة حم سجده: ۵۳)

"ژر به موږ دوی ته خپلې نښې په آسمانونو او د دوی په ځانونو کې وښیو، تر څو دا ورته څرګنده شي چې بېشکه هماغه (الله) حق دی."

دا مجله چې تاسو یې پر مټ خپلې علمي، څېړنیزې او د طبیعي علومو لاسته راوړنې وړاندې کوئ، دا یوازې یو علمي پلاتفورم نه دی، بلکې دا یو الهي امانت هم دی. ځکه چې علم که د توحید له بنسټه جلا شي یا غرور زېږوي او یا هم فساد؛ خو هغه علم چې د قرآن، توحید او فطرت په رڼا کې وي، انسان ته نه یوازې ګټه رسوي، بلکې انسان د خپل خالق د معرفت دروازې هم ورباندې پرانیزي. د طبیعي علومو ځانګه که څه هم مادي اړخ لري، خو اصلاً دا د الهي نظم انعکاس دی. الله تعالی د هر شي کچه او اندازه‌ګري کړې او همدا د طبیعي علومو اساس دی. قرآن کریم الله «ج» فرمایي :

﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً﴾

(سورة الفرقان: ۲) او هر څه یې پیدا کړل، بیا یې ورته اندازه وټاکله ډېر ښه ټاکل."

په همدې بنسټ دا مجله هڅه کوي چې علم ته د ایمان د سترګو له لارې وګوري، څېړنه د اصلاح وسیله وګرځوي او طبیَعي علوم د الهي تقدیر د هندسې د درک یوه لاره وګرځوي. دا سریزه نه یوازې د یوې مجلې پیل دی، بلکې د یوه ایماني سفر پیل هم دی، یو سفر چې علم او ایمان پکې اوږه پر اوږه روان وي. دا چې دلوړو زده کړو وزارت په رأس کې دیوه داسي شخص قیادت لرو، چې دایمان، اخلاص، تقوا، دیانت، شجاعت، علمي وړتیا او نه ستړي کیدونکې هڅې له ورایه په کې ښکاري.

د زړه له تله يې مننه کوو او الله «ج» دې د محترم وزير شــيخ صــاحب ندا محمد نديم د امت برکاته العاليه د ژوند ســيورى د دين او علم د خدمت لپاره تر ډېره وخته لري او همدارنگه دده د محترمو معينانو، رئيسانو او همکارانو خدمتونو هم دستاينې وړ دي،

الله «ج» دې خدمتونو قبول کړي، په پاى کې د بغلان پوهنتون محترمې رهبرى ته، خصــوصــا دعلمي څېړنو معاونيت او د طبيعي علومو څانگې ملگرو ته او په ټوله کې د پوهنتون ټول کادري، اداري او خدماتي پرسونل ته مبارکې وايم، الله «ج» يو ځل بيا د دغو مجلو دچاپ او بشپړولو ځواک زموږ پوهنتون ته را په برخه کړه، الله «ج» دې زموږ دملگرو هڅې خالص دخپل ر ضا او د علم دپرمختگ سبب وگرځوي، په خپل دربار کې يې قبولې کړي او د انسانيت د خير سبب وگرځوي.

آمين يا رب العالمين.

درنښت

مولوي صديق الله خالد منصور

د بغلان پوهنتون رئيس

بسم‌الله الرحمن الرحیم

الحمدُ للهِ ربِّ العالمین، والصلاةُ والسلامُ علی سیدِ المرسَلین، وعلی آلهِ وأصحابِه أجمعین.

نگاهی بر چیستی تحقیق مروری؛

تحقیق مروری عبارت از مطالعه‌ی جامع و تفسیر متونی است که با موضوع خاصی مرتبط می‌باشد. تحقیق مروری، تحقیقی است که به گردآوری و تلخیص مطالعات موجود می‌پردازد؛ این نوع تحقیق به گردآوری، دسته‌بندی و بازنمایی پیشینه‌ی تحقیق و مبانی نظری نیز می‌پردازد و اطلاعات گذشته به صورت روشن و دقیق بازگو می‌شود. تحقیق مروری به منظور تبیین وضعیت موجود در باره یک موضوع یا پدیده، متون موجود را مطالعه و خلاصه می‌کند. تحقیق مروری، به نقد و ارزیابی و تحلیل نوشته‌هایی می‌پردازد که منتشر شده اند. در مطالعات مروری با مقوله‌بندی و نقد و ارزیابی نوشته‌های پیشین، روند تحقیق را در میان نوشته‌های مرتبط با یک موضوع، بررسی و مشخص می‌کند.

هدف مطالعات مروری علاوه بر اطلاع‌رسانی، ارزیابی و تفسیر موضوع نیز است. تحقیق مروری را کسی انجام داده می‌تواند که بر موضوع مورد بحث اشراف کامل داشته باشد. تحقیقات مروری از اهمیت بسزایی برخودار است؛ این نوع تحقیق معمولاً به دنبال خلاصه کردن متونی است که برای یک موضوع در دسترس هستند. در تحقیقات مروری از یک رویکرد نظام‌مند و دقیق استفاده می‌شود. در این نوع تحقیقات به جای اینکه با توجه به یافته‌های یک مقاله‌ی خوانده شده، نتیجه‌گیری شود، ارزش سهم هر مقاله با توجه به دیگر مقالاتی که همان موضوع را مورد بررسی قرار می‌دهند، ارزیابی می‌شوند. مطالعات مروری، به بررسی پیشینه‌ی تحقیقات می‌پردازد؛ در ارائه یک دیدگاه جامع در مرور نوشته‌ها و تحقیقاتی که در گذشته انجام شده است، بسیار مهم و کاربردی می‌باشد. مطالعه‌ی اسناد در تمام تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد. روش کتابخانه‌ای مهم‌ترین ابزار در نگارش یک تحقیق مروری است.

دقیق‌ترین نوع تحقیقات مروری، مرور نظام‌مند گفته می‌شود؛ در واقع این چیز خلاصه‌ای موجز از بهترین شواهد موجود است که به پرسش‌های بالینی که دقیق تعریف شده اند، پاسخ می‌دهند. یکی از خصوصیات اصلی یک مرور نظام‌مند این است که مرورگران از یک پیش‌نویس برای اطمینان از شکل نظام‌مند استفاده می‌کنند و به یک سوال از پیش تعریف شده پاسخ می‌دهند. سپس آنها یک راهبرد جستجوی جامع را ایجاد می‌کنند و در جستجوی متون مرتبط همه جا سیر می‌کنند.

بعد از آن مرورگران معیارهای ورود و خروج را ایجاد می‌کنند تا با استفاده از آنها بتوانند ارزیابی کنند که کدام یک از اطلاعات باید در مرور قرار گیرند. در نهایت یافته‌های همه مقالاتی که مطالعه و شناسایی شده اند، کنارهم جمع‌آوری می‌شوند و در مرحله بعدی با استفاده از رویکرد نظام‌مند تلفیق و ترکیب می‌شوند.

برخی از تحقیقات مروری وجود دارند که بدون هیچ نوع روش تعریف شده و با رویکرد نظام‌مند صورت می‌گیرند، به چنین مواردی اغلب مرورهای روایتی گفته می‌شوند. در یک مرور روایتی، اغلب توضیح واضحی پیرامون اینکه چه مطالعاتی وارد مرور می‌شوند و چگونه مورد نقد قرار گرفته اند، وجود ندارد. این روش ممکن است به یک مرور یک جانبه، غیر جامع و خطادار از متون منجر شود. در نهایت نتایج به دست آمده ممکن است صحیح نباشد.

فرایند تحقیق مروری به خودی خود یک روش تحقیق است و باید با یک سوال تحقیق شروع شود و سپس با طراحی تحقیق، ارائه نتایج و در نهایت بحث روی نتایج ادامه پیدا می‌کند. یافتن سوال تحقیقی درست یکی از مهم‌ترین جنبه‌های انجام تحقیق مروری است. بهترین سوال‌های تحقیق مروری در بیشتر موارد از سوال‌هایی می‌آیند که از محیط کار ناشی می‌شوند و این امر باعث می‌شود تا تحقیق مروری با زندگی حرفه‌ای مرتبط باشد.

برای فراهم نمودن ساختاری برای تحقیق مروری ممکن است از یک چارچوب نظری استفاده شود؛ در اینجا استفاده از چارچوب نظری به معنای کاربرد یک نظریه خاص است که با سوال‌های تحقیق مروری مرتبط می‌باشد. نوشته‌های مروری سه نوع اند، مانند مروری روایی که بر دانش موجود بر اساس کلیه‌ی تحقیقات منتشر شده در باره یک موضوع می‌باشد. مروری فراتحلیل، در این نوع مطالعه یافته‌های تحقیقات از پیش منتشر شده برای ارزیابی اثربخشی یافته‌های آنان مقایسه و ترکیب می‌شود. مروری سیستماتیک و منظم، در این نوع مطالعه نوشته‌های موجود به منظور پاسخ گفتن به یک سوال خاص پیرامون موضوع خاصی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

با احترام

پوهندوی امین الله فطرت

معاون تحقیقات علمی پوهنتون بغلان

لیکلړ/ فهرست

سرلیک / عنوان	لیکوال/ نوسینده	مخگڼه
بررسی اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد سرانه کشور افغانستان	پوهنیار کریم الله محمدی	۱
بررسی کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیرآن بر رضایت مندی مشتریان(مطالعه موردی شهرپلخمری ولایت بغلان	پوهنیارحمیدالله نوری	۱۵
مطالعه تاکسونومیکی دو گونه ی جنس شبدر سفید و سرخ	پوهنمل نظیف الله قربانی	۳۱
نقش آموزش و پرورش بر تحرک اجتماعی	پوهندوی امین الله فطرت	٤۱
مطالعه شیوع بیماری اَناپلازموزس در گاوهای اطراف شهر مزارشریف	پوهندوی حمیدالله علیزاده و همکاران	۵۳
د دوه نقطه یی کنې پېژندنه، د زیان ډول، اقتصادي اهمیت او هر اړخیز کنترول لارې چارې	پوهنیار وسیع الله دانش	٦۷
فرامونونه او د زیان رسوونکو حشراتو په مخنیوي کې د هغوي ونډه	پوهنمل محمداکرام عزیزي	۸۱
بررسی عشق در شعر اقبال لاهوری براساس رویکرد عرفانی	پوهندوی دکتور عبدالخالق نوری	۹۳
د (نی) او (ییز) نسبتي روستاړو مورفولوژیکي څېړنه	پوهنیار رحیم الله گهیځ	۱۱۱
د استاد شپون په (و نه و یو شپون وو) کې د مکان تصویر	پوهنیار نصرت الله غبنتلی	۱۲۳
پښتو معاصر شعر کې د ځینو ناوړه دودونو انعکاس	پوهندوی عبدالجلیل هاشمي	۱۳۳
بررسی روشهای تغذیه باکتریاها	پوهنمل محمد ایوب حنفی	۱٤۵
نگاهی به سبک انشای آثار نجیب مایل هروی	پوهنوال فوزیه ولیزاده	۱۵۷
قاپان/قابان/ قپان/قبان" سوزلری حقیده	پوهنمل حمیدالله باشقبان	۱۷۵
گـۉزللیکتانیشلیک و هنرگه قرهش	پوهنیار قمرالدین شریفی	۱۸۷

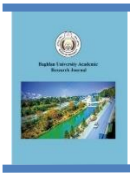

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 1-14

The Impact of Macroeconomic Variables on Per Capita Income in Afghanistan

Karimullah Mohammadi

Department of Business Administration, Economic Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Karimullah Mohammadi, **E-mail address**: Mohammadik2023@gmail.com

Article Info **ABSTRACT**

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
2, June,2024

Accepted:
26, July, 2025

Published:
20, August,2025

Macroeconomic variables have always been regarded as fundamental indicators in political and economic decision-making processes and hold a prominent position in scholarly discussions. This study investigates the impact of macroeconomic variables-including inflation, unemployment, economic growth, and labor force participation rate-on per capita income in Afghanistan over the period 2000–2023. The data employed in this research are time series extracted from the World Bank database. The analysis is based on the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model, implemented using EViews software. The findings reveal that, in the short run, the independent variables provide a good explanation for the long-run dynamics. In the long run, a negative and statistically significant relationship exists between inflation and per capita income, indicating that a 1% increase in inflation leads to a 0.038% decline in per capita income. Conversely, economic growth shows a positive and significant effect, such that a 1% increase in economic growth results in a 0.46% rise in per capita income. Likewise, the labor force participation rate exerts a positive and significant influence, with a 1% increase in labor force participation raising per capita income by 1.5%. Finally, unemployment is found to have a negative impact, where a 1% increase in unemployment reduces per capita income by 0.149%.

Keywords: Unemployment, Inflation, Per capita income, Economic growth, Labor force participation rate, ARDL model.

To cite this article: Mohammadi, K.,: 2025. The Impact of Macroeconomic Variables on Per Capita Income in Afghanistan. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37- Summer (2025), 1-14. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

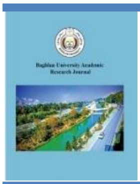

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنیزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 1-14

بررسی اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد سرانه کشور افغانستان

کریم الله محمدی

دیپارتمنت منجمنت و اداره تشبثات، پوهنحی اقتصاد پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله | **چکیده**

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۳/۱هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۵/۴ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹هـش

در این تحقیق به بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی به نمایندگی تورم، بیکاری، رشد اقتصادی و نرخ مشارکت نیروی کار در تولید بر درآمد سرانه کشور در طی سال‌های (۲۰۰۰- ۲۰۲۳) پرداخته شده است. داده‌های مورداستفاده در این تحقیق از نوع سری زمانی بوده که از بانک جهانی استخراج گردیده است. این تحقیق در چهارچوب الگو خودرگرسیون با وقفه‌های گسترده(ARDL) استوار است و از نرم‌افزار (Eviews) استفاده شده یافته‌های این پژوهش نشان داد که در کوتاه‌مدت متغیرهای مستقل توضیح‌دهنده خوبی برای بلندمدت بوده. همچنان در بلندمدت رابطه بین تورم و درآمد سرانه منفی و معنی‌دار می‌باشد که با افزایش ۱ درصد تورم درآمد سرانه به‌اندازۀ ۰.۰۳۸- درصد کاهش می‌یابد، رابطه بین رشد اقتصادی و درآمد سرانه مثبت و معنی‌دار می‌باشد که با افزایش ۱درصد رشد اقتصادی درآمد سرانه به‌اندازۀ ۰.۴۶ درصد افزایش می‌یابد. مشارکت نیروی‌کار بر درآمد سرانه تأثیر مثبت و معنی‌دار داشته که با افزایش ۱درصد نرخ مشارکت نیروی‌کار درآمد سرانه به اندازۀ ۱.۵ درصد افزایش رانشان می‌دهد و هم‌چنان رابطه بین بیکاری و در آمد سرانه منفی بوده که با افزایش ۱ درصد بیکاری درآمد سرانه به‌اندازه ۰.۱۴۹ درصد کاهش می‌کند.

واژه های کلیدی: بیکاری، تورم، درآمد سرانه، رشد اقتصادی، نرخ مشارکت نیروی کار، مدل (ARDL).

استناد: محمدی ، کریم الله. (۱۴۰۴)، بررسی اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد سرانه کشور افغانستان ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱-۱۴).

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

افغانستان به‌عنوان کشوری درحال‌توسعه، طی دو دهه اخیر با تحولات مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مواجه بوده است. باوجود دریافت کمک‌های بین‌المللی و اصلاحات ساختاری، سطح درآمد سرانه این کشور همچنان پایین و ناپایدار باقی‌مانده است. ازاین‌رو، تحلیل تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد سرانه می‌تواند در شناسایی عوامل مؤثر بر رفاه اقتصادی مردم افغانستان و همچنین طراحی سیاست‌های مناسب اقتصادی نقش مهمی ایفا کند. افزایش سطح عمومی قیمت‌ها را بنام تورم یاد می‌کنند. جلوگیری از تورم و استقرار قیم که از جمله اهداف مهم و بزرگ اقتصادی کشور است، نقش مؤثری در تمام فعالیت‌های اقتصادی کشور دارد. رونق، رکود، بحران و بهبود اقتصادی حالت‌های است که در سطح یک کشور اجتناب‌ناپذیر است، اینکه چگونه با این شرایط عملکرد اقتصادی را سازماندهی کنیم، درک و شناخت این حالات مهم و اساسی است (هژیر، ۱۳۹۶: ۲۹).

بیکاری یکی از معضل‌های خیلی بزرگ برای تمام کشورهای جهان است که پیامدهای گوناگون اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را برای این کشورها ببار می‌آورد. پیامدهای بیکاری در کشورهای پیشرفته و صنعتی حداقل تحمیل مصارف بالا بر دوش دولت در قالب پرداخت بیمه‌های بیکاری و تأمین اجتماعی است. اما پیامد بیکاری در کشورهای درحال‌توسعه تشدید فقر، تن‌دادن به نابسامانی‌ها و گرفتاری‌های ناشی از بیکاری، کاهش مصرف، کاهش پس‌انداز، کاهش سرمایه‌گذاری، فقدان معیشت لازم برای گذراندن امور و مصارف روزمره زندگی و غیره می‌باشد (تینگار، ۱۳۹۵: ۴۶).

رشد اقتصادی یکی از مهم‌ترین اهداف اقتصادی جوامع است. در چارچوب این هدف، افزایش مداوم توان تولیدی و میزان تولیدی کالاها و خدمات در جامعه مدنظر است. در واقع در اثر رشد اقتصادی است که نیازهای مصرف‌کنندگان بهتر برآورده می‌شود و استانداردهای زندگی بهبود می‌یابند. ازاین‌رو، سیاست‌گذاران اقتصادی با درنظرگرفتن این هدف و اولویت‌دادن به آن، می‌توانند از یک سو قادر به پاسخگویی نیازهای افراد جامعه (فردی و جمعی) در جهت ارتقای سطح زندگی آنان با شیوه دیگر، توانایی رقابت جامعه را در عرصه بین‌المللی ارتقا دهند. ممکن است در برخی از جوامع رشد اقتصادی مغایر با ارزش‌های سنتی و اخلاقی و حفظ محیط‌زیست به شمار می‌آید (جهرمی، ۱۳۸۸).

نیروی انسانی یکی از مهم‌ترین عوامل تولید است که از طریق مشارکت در تولید چه به لحاظ یدی و فیزیکی و چه به لحاظ فکری و مدیریتی و تکنولوژی، نقش بسیار برجسته‌ای در روند تولید ایفا می‌کند؛ به‌نحوی‌که به‌جرئت می‌توان گفت، جوامعی که موفق شده‌اند از طریق برنامه‌ریزی صحیح و متکی بر اصول و ضوابط علمی، نیروی انسانی کارآمدی به وجود آورند، به‌خوبی بر کمیابی‌های ناشی از دیگر عوامل تولید غالب آمده، اوضاع اقتصادی مطلوبی برای خود فراهم کرده‌اند. درک اهمیت و نقش نیروی انسانی، علاوه بر آنکه کمک می‌کند تا تخصیص منابع بر اساس ضوابط اصولی و صحیح صورت گیرد، موجب می‌شود تا ساختار شکل‌گیری اجتماعات و اتحادیه‌های منتسب به کارگران به‌خوبی تفهیمم گردد (سبحانی، ۱۳۹۱).

اهداف عمومی اقتصاد که شامل رشد اقتصادی و انکشاف اقتصادی می‌باشد. این مسائل رابطه ناگسستنی با عواید سرانه دارد طوری که رشد در عواید سرانه معیار پیشرفت و انکشاف اقتصادی آن کشور می‌باشد. یعنی بهترین معیار جهت ارزیابی رشد اقتصادی یک کشور را دستیابی به ساختارهای مطلوب از جمله عواید سرانه است. بناء به طور قاطع گفته می‌توانیم اختلاف در عاید خانواده‌ها، در سطح زندگی را در جامعه به وجود می‌آورد و به فقر مفهوم می‌بخشد (عزیزی، ۱۴۰۲). درآمد سرانه عددی است که از تقسیم تولید ناخالص داخلی بر جمعیت یک کشور به دست می‌آید و چون تولیدات ناخالص داخلی در برگیرندهٔ ارزش مجموعی کالاها و خدمات است که طی یک دوران معین معمولاً یک سال در یک کشور تولید می‌شود پس به معنی ساده‌تر درآمد سرانه این است که به‌ازای هر نفر در یک کشور چه میزان درآمد وجود دارد برای ارزیابی رفاهی یک کشور زمانی استفاده از درآمد سرانه عاقلانه به نظر می‌رسد که توزیع درآمد بین افراد یک جامعه عادلانه باشد در غیر آن مفهوم گمراه‌کننده خواهد بود (همان، ۱۴۰۲).

در آمد مسئله‌ای است که همه کشورها به شمول افغانستان به آن توجه نموده است؛ زیرا چندین دهه است که افغانستان درگیر جنگ‌ها، نا امنی و نا آرامی بوده و آن را پشت سر گذاشته است. در اثر این فروپاشی‌ها کشور از لحاظ منابع طبیعی، انسانی، اقتصادی صدمه‌دیده است این مسئله باعث کاهش درآمد سرانه گردیده که در کل باعث کاهش عاید ملی شده است. باتوجه‌به تعریف عاید خانواده درآمد عبارت از اندازه‌گیری مجموعی در آمد اعضای یک خانواده است که شامل انواع مختلف درآمد؛ مانند حقوق، دستمزد، انواع برنامه‌های کمکی، تغذیه الحاقی و سرمایه‌گذاری می‌باشد. این شواهد موجود نشان می‌دهد که اختلاف‌ها در سطح جامعه صرفاً به

درآمد اقشار و گروه‌های مختلف محدود نمی‌شود، امروزه رشد و توسعه، کشورها بستگی به تشخیص عوامل تأثیرگذار بالای درآمد دارد به‌خصوص کشورهای درحال‌توسعه، باتوجه به این که افغانستان یکی از کشورهای درحال‌توسعه می‌باشد. از سوی دیگر از معضل فقر و نابرابری در آمد بین دهه‌های مختلف رنج می‌برد، لذا بررسی و تجزیه‌وتحلیل درآمد خانواده و عوامل تأثیرگذار بالای آن یکی از موضوعات خیلی مهم می‌باشد که شامل موارد زیادی است؛ ولی در این جا چند متغیر را به‌صورت نمونه بیان می‌داریم که عبارت از: تورم، بیکاری، رشد اقتصادی، مشارکت نیروی کار در تولید بر درآمدسرانه می‌باشد که می‌تواند در راهکارهای سیاسی برای سیاست‌گذاران مفید باشد (عزیزی، ۱۴۰۲).

باتوجه‌به درآمد سرانه در ممالک رو به انکشاف و همچنان کشور ما که از نظر اقتصادی عقب‌مانده به‌حساب می‌آید. توجه به درآمد سرانه خانواده‌ها، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چون بدون آن بقا موجودیت دولت حفظ شده نمی‌تواند و همچنان پیشرفت‌های دولت بدون آن ناممکن است. پیش‌بهار، دشتی و همکاران (۱۳۹۴). در تحقیق تحت نام «بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر در آمد حقیقی بخش کشاورزی ایران» که تأثیر پنج متغیر کلان اقتصادی شامل شاخص قیمت مصرف‌کننده (سطح عمومی تورم)، نرخ ارز، نرخ بهره، حجم پول و نیز درآمدهای نفتی برآمد حقیقی بخش کشاورزی را موردبررسی قرار داده است. برای تخمین ضرایب الگوهای بلندمدت، کوتاه‌مدت ونیز تصحیح خطا از مدل رگرسیون خود توضیحی با وقفه‌های توزیعی (ARDL) و داده های سال (۱۳۶۰-۱۳۹۰) استفاده شد. نتایج حاصله حاکی از آن است که شاخص قیمت(تورم) درکوتاه‌مدت اثر منفی، با وقفه یک دوره، اثر مثبت اما در درازمدت اثر منفی فوق العاده بر درآمد حقیقی این بخش دارد. شاه‌آبادی و پور جوان (۱۳۹۴). در تحقیق تحت نام« تاثیر متقابل متغیر های کلان اقتصادی بر فرایند رشد در آمد سرانه» انجام داده که آنها متغیرهای را که در تحقیق خود استفاده نموده هزینه‌های تحقیق و توسعه، جذب سرمایه‌گذاری مستقیم‌خارجی و درجه باز بودن اقتصادی و تورم را با استفاده از دیتا های مقطعی ۱۲ کشور آسیایی انجام داده نتایج تحقیق آنها حاکی این مطلب است که متغیرهای یاد شده بجز تورم سایر متغیرها بر درآمد سرانه این کشور ها رابطه مثبت و معنی داری توصیف نموده. غفاری‌فرد، اکبری (۱۳۹۸). در تحقیق تحت نام« بررسی تاثیر تورم بر رشد و توسعه اقتصادی افغانستان» در طول دوره ای (۱۳۹۵-۱۳۸۱) انجام داده است. که از روش الگوی خود رگرسیون برداری(VAR) استفاده نموده. اثرات تورم مورد بررسی قرار گرفته است. به طور کلی نتایج تحقیق حاکی از آن است که با افزایش تورم، میزان

تولید نا خالص داخلی کاهش می‌یابد؛ یعنی رابطه معنی‌دار منفی بین تورم و تولید نا خالص داخلی وجود دارد. کیتوف (۲۰۱۱) بر مبنای داده‌های پانل و با استفاده از الگوی(ARDL) برای ۱۸ کشور اروپایی در بازه زمانی (۱۹۹۷-۲۰۰۸) به تحلیل قانون اوکان پرداخت. نتایج به‌دست‌آمده آن نشان می‌دهد که ارتباط بلندمدت بین نرخ رشد و بیکاری در این کشورها برقرار است، اما جهت ارتباط بین این دو متغیر در کشورهای مختلف متفاوت بوده است. اخباری و آماده (۱۳۹۴). در تحقیق تحت نام«تحلیل رابطه هم انباشتگی میان نرخ بیکاری ورشد اقتصادی با رویکرد آزمون کرانه ها» انجام داده است که نتایج تحقیقات حاکی این مطلب است که رابطه هم انباشتگی را در میان متغیر های بیکاری و روش اقتصادی تایید می کند. و هم‌چنان نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که برای کم نمودن ۱۰ درصد بیکاری باید رشد اقتصادی را به اندازه ۱۰ درصد افزایش داد.

منفور و همکاران (۲۰۱۸). با بررسی رابطه بین بیکاری، پرداخت‌های انتقالی و درآمد سرانه در میان کشورهای اتحادیه اروپا نشان می دهندکه رابطه میان نرخ بیکاری با درآمد سرانه منفی و معنی دار بوده است. تحقیق حاضر از نظر هدف پژوهشی کاربردی و در زمره تحقیقات کمی بوده در این تحقیق تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی روی درآمد سرانه افغانستان مطالعه گردیده به‌علاوه باتوجه‌به اینکه از اطلاعات گذشته در آزمون فرضیه‌ها استفاده شده است، از نظر بعد زمانی گذشته‌نگر و در گروه تحقیقات توصیفی - تحلیلی طبقه‌بندی می گردد.

طوری که دیده می‌شود در جریان ده‌سال گذشته در راستای بهبود وضعیت اقتصادی و افزایش درآمد سرانه تلاش‌های خیلی گسترده صورت‌گرفته و این پدیده یکی از موضوعات اساسی در اقتصاد یک کشور می‌باشد بناء آنچه که در مسئله فعلی با اهمیت است بررسی میزان و چگونگی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد سرانه کشور طی سال‌های (۲۰۰۰-۲۰۲۳) می‌باشد که در این تحقیق به‌صورت نمونه وی به تورم، بیکاری و رشد اقتصادی و مشارکت نیروی کار بالای درآمدسرانه به بررسی گرفته شده است. نتیجه تحقیق می‌تواند برای تصمیم‌گیری‌های سیاسی برای سیاست‌گذاران اقتصادی خیلی‌ها مفید باشد. اهداف که در این تحقیق به بررسی گرفته می‌شود قرار ذیل مشخص می گردد.

۱. بررسی میزان تأثیرگذاری تورم بالای درآمد سرانه در افغانستان.
۲. بررسی میزان اثرگذاری بیکاری بالای درآمد سرانه در افغانستان.
۳. بررسی میزان اثرگذاری رشد اقتصادی بالای درآمد سرانه در افغانستان.

٤. بررسی میزان اثرگذاری مشارکت نیروی کار بر درآمد سرانه در افغانستان.

فرضیه‌های تحقیق

١. میان بیکاری و درآمد سرانه خانواده‌ها رابطه منفی و معنی‌داری وجود دارد.
٢. میان رشد اقتصادی و درآمد سرانه خانواده‌ها رابطه‌ای مثبت و معنی‌داری وجود دارد.
٣. میان مشارکت نیروی کار و درآمد سرانه خانواده رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.
٤. میان تورم و درآمد سرانه خانواده رابطه منفی و معنی‌داری وجود دارد.

در این تحقیق از دو روش برای گردآوری اطلاعات استفاده شده برای آمار توصیفی از کتاب‌ها، مقالات سایت‌های اینترنتی و برای آمار استنباطی از داده‌های دست‌دوم بانک جهانی استفاده گردیده است. برای بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی مانند تورم، بیکاری، رشد اقتصاد، نرخ مشارکت نیروی‌کار در تولید بر درآمدسرانه افغانستان طی سال‌های (۲۰۰۰ الی ۲۰۲۳) به صورت دیتاهای سالانه استفاده گردیده است. همچنین برای تخمین الگوی خود توضیح با وقفه های توزیعی (ARDL) از نرم افزار (Eviews) استفاده کردیم، شاخص‌های توصیفی که شامل اوسط، مود، میانه، انحراف معیاری، واریانس، دامنه تغییرات، کشیدگی، خمیدگی و غیره می‌باشد. همچنان در این مقاله که تحت عنوان اثرگذاری متغیرهای کلان اقتصادی بر در آمد سرانه انجام داده شده شاخص‌های توصیفی قرار ذیل در جدول ذکر گردیده است.

جدول (۱): احصاییه ای توصیفی دادها

	INCP	GDP	INF	UNE	WF
Mean	31423.48	2837270.	6.692500	8.842500	78.44800
Median	37022.50	3179587.	6.740000	8.090000	80.04000
Maximum	45754.00	3638141.	22.53000	11.71000	80.62000
Minimum	9290.000	217134.0	-2.200000	7.910000	74.28000
Std. Dev.	13902.72	839844.0	5.996151	1.344172	2.459043
Skewness	0.387664	-1.511057	0.855963	1.204741	-0.814123
Kurtosis	1.505688	5.565559	3.779148	2.674406	1.901346
Sum	628469.7	56745403	133.8500	176.8500	1568.960
Observations	20	20	20	20	20

منبع: یافته‌های تحقیق

آزمون ریشه واحد

وجود متغیرهای نامانا باعث می‌شود که آزمون‌های F و t از اعتبار برخوردار نباشند و رگرسیون به یک رگرسیون کاذب تبدیل گردد (Gujarati & Porter, 2009) . لذا در مرحله اول آزمون‌های فیلیپس پرون (pp) و دیکی فولر تعمیم‌یافته (ADF) برای بررسی ایستایی سری‌های زمانی موردنظر انجام‌گرفته که نتایج آن در جدول (۲) مشاهده می‌گردد.

جدول (۲) آزمون ریشه واحد با یک تفاضل

با یک تفاضل (At 1st difference)						
متغیرها	سطح معناداری	مانایی	نتیجه	سطح معناداری	مانایی	نتیجه
Lgdp	0.003***	I (1)	مانا	0.002***	I (1)	مانا
inf	0.0013***	I (1)	مانا	0.001***	I (1)	مانا
inper	0.007***	I (1)	مانا	0.007***	I (1)	مانا
une	0.010**	I (1)	مانا	0.010**	I (1)	مانا
wf	0.006**	I (1)	مانا	0.041**	I (1)	مانا

منبع: تجزیه‌وتحلیل داده‌ها

همان‌طوری که از جدول (۲) مشاهده می‌شود مانایی با یک تفاضل‌گیری انجام شده فرضیه وجود ریشه واحد در متغیرهای الگو شامل تولید ناخالص داخلی، تورم، درآمد سرانه در سطح اطمینان ۱۰۰٪ مانا و متغیرهای اشتغال نیروی‌کار در تولید و بیکاری در ۹۵درصد مانا می باشد.

تعیین تعداد وقفهٔ بهینه

وقفه‌ای بهینه وقفه‌ای است که متغیرهای توضیحی بعد از همان وقفه بالای متغیر تابع تأثیرات خود را نمایان می‌کند. در این مدل وقفه‌ای بهینه عدد ۲ انتخاب شده است. پس متغیرهای تورم، بیکاری، اشتغال نیروی‌کار در تولید و تولید ناخالص داخلی بعد از دوسال بالای درآمد سرانه تاثیر می گذارد از آنجا که تعداد مشاهدات کوچک تر از ۱۰۰ است؛ بنابراین برای تعیین وقفه بهینه از معیار شارز بزین(SC) استفاده می گردد(Gujarati & Porter, 2009).

جدول (۳) تعیین طول وقفه ای بهینه مدل

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
۰	-2.1881	NA	1.470	0.756	1.100	0.789
۱	92.1922	129.152*	1.100	-6.546	-5.055	- 6.294
۲	135.3667	37.778	3.140*	8.512*	-5.778*	- 8.049

منبع: یافته‌های تحقیق

تبصره: باتوجه‌به جدول (۳) چون تعداد مشاهدات ما ۲۳ سال است، یعنی کوچک‌تر از عدد ۱۰۰ است. در این صورت معیار تصمیم گیری ما(SC) است و این معیار برای ما وقفه ۲ را تعیین نموده است.

آزمون هم جمعی (بلندمدت)

به‌منظور افزایش دقت در تعیین رابطه بلندمدت میان متغیرها از کرانه‌های محاسباتی هاشم پسران (۲۰۰۱) محاسبه شده استفاده نمود. در واقع برای ثبات وجود رابطه بلندمدت و هم انباشتگی بین متغیرها از فورم بلند مدت و آزمون (F- Bounds) استفاده می‌شود. نتایج این آزمون در سطح معناداری ۱درصد در جدول (۴) درج شده است. جدول زیر روابط بلندمدت تعداد 5 متغیر را نشان میدهد.

جدول (۴) آزمون هم جمعی بلندمدت

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic	۴.3845	10%	2.2	3.09
K	4	5%	2.56	3.49
		2.5%	2.88	3.87
		1%	3.29	4.37

منبع: نتایج تحلیل

بر اساس معیار f به‌دست‌آمده مقدار آماره آن بیشتر از باند بالایی قرار گرفته است، لذا وجود بردارهای هم انباشتگی موردتأیید قرار می‌گیرد؛ بنابراین می‌توان رابطه بلندمدت بین متغیرها را استخراج نمود.

گزارش مدل تصحیح خطا (ECM)

بعد از برآورد رابطه تعادلی بلندمدت می‌توان به برآورد روابط کوتاه‌مدت که از الگوهای تصحیح خطا پرداخت. با استفاده از این الگو می‌توان به کشش‌پذیری کوتاه‌مدت متغیرها و ارتباط آنها به مقادیر

تعادلی بلندمدت دست‌یافت (Gujarati & Porter, 2009). ضرایب برآورد الگوی تصحیح خطا در جدل (۵) ارائه شده است.

جدول (۵) آزمون تصحیح خطا و روابط کوتاه مدت

ECM Regression				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
متغیرها	ضرایب	خطای معیار	آماره(t)	احتمال
D(LINCP(-1))	0.418512	0.017654	23.70633	0.0018
D(LGDP)	0.087321	0.003358	26.00209	0.0015
D(INF)	-0.010253	0.000332	-30.89269	0.0010
D(INF (-1))	0.003323	0.000296	11.22615	0.0078
D(LUNE)	0.911924	0.056454	16.15333	0.0038
D(LUNE (-1))	-1.157418	0.076187	-15.19175	0.0043
DUM	0.155334	0.008953	17.34960	0.0033
DUM1	0.121412	0.008484	14.31093	0.0048
CointEq(-1)*	-0.207564	0.007389	-28.09078	0.0013

منبع: یافته‌های تحقیق

معنی ضرایب متغیرها در کوتاه‌مدت: تغییرات وقفه دار درآمدسرانه در دوره قبل، اثر مثبت و معناداری بر تغییرات فعلی دارد. به‌طوری که یک درصد افزایش در درآمد سرانه در دوره قبل، در دوره جاری باعث افزایش حدود ۰.۴۱۸ درصدی درآمد سرانه می‌شود. افزایش یک درصدی در تولید ناخالص داخلی در دوره جاری، منجر به افزایش حدود ۰.۰۸۷ درصدی در درآمد سرانه می‌شود. این رابطه نیز از نظر آماری بسیار معنادار است. تورم در دوره جاری اثری منفی و معنادار بر درآمد سرانه دارد؛ به‌طوری که افزایش یک واحدی در نرخ تورم، باعث کاهش حدود ۱ درصدی در درآمد سرانه می‌شود. اما اثر وقفه‌دار تورم مثبت است، که ممکن است به دلیل تأخیر در تأثیرگذاری برخی مکانیزم‌های تعدیل قیمتی در اقتصاد باشد. بیکاری در دوره جاری تأثیری مثبت و معنادار دارد. متغیر بیکاری تأثیر وقفه آن منفی است، که با انتظارات اقتصادی سازگار است؛ یعنی افزایش بیکاری درآمد سرانه را کاهش می‌دهد. متغیرهای ساختگی (Dummy) که احتمالاً بیانگر شوک‌ها یا دوره‌های خاص (مانند تحولات سیاسی یا بحران‌ها) هستند، اثری مثبت و معنادار بر درآمد سرانه داشته‌اند.

ضریب جمله تصحیح خطا(ECM) این ضریب نشان می‌دهد که حدود ۲۱٪ از عدم تعادل میان متغیرها در هر دوره تعدیل می‌شود تا سیستم به وضعیت تعادلی بلندمدت بازگردد. علامت منفی

این ضریب، مطابق انتظار تئوریک بوده و معناداری بالای آن (t = -28.09) نشان می‌دهد که رابطه بلندمدت بین متغیرها تأیید می‌شود و مدل (ECM) معتبر است.

بررسی فرضیه‌های کلاسیک

در این تحقیق، به‌منظور بررسی و رفع نقض فروض کلاسیک مدل رگرسیون، آزمون‌های ناهمسانی واریانس (Godfrey Test) و همبستگی سریالی (LM Test) به کار گرفته شد (Gujarati & Porter, 2009).

جدول (۶) نتایج آزمون‌های تشخیص

آزمون	آماره خی ۲	آماره f
عدم همبستگی سریالی	1.674 (0.43)	0.483 (0.63)
نرمالتی پس‌ماندەها	0.218 (0.89)	0.055 (0.94)
همسانی واریانس	0.0134 (0.90)	0.0119 (0.91)

منبع: یافته‌های تحقیق

بنابراین، بر اساس نتایج به‌دست‌آمده و در سطح معنی‌داری ۰.۰۵، فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود خودهمبستگی سریالی، ناهمسانی واریانس و توزیع نرمال رد نمی‌شود. به‌عبارت‌دیگر، الگوی برآوردی از آزمون‌های تشخیصی مربوطه با موفقیت عبور کرده و اعتبار مدل اقتصادسنجی تأیید می‌گردد.

جدول (۷) تخمین آزمون بلندمدت

Levels Equation				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LGDP	0.468692	0.053179	8.813449	0.0003
INF	-0.038840	0.004172	-9.308773	0.0002
LWF	1.595	4.870460	3.111549	0.0265
UNE	-0.149447	0.037653	3.969028	0.0106
C	-28.18798	9.795998	-2.877499	0.0347
EC = LINCP - (-0.4687*LGDP+0.0388*INF - 1.59547*LWF + 0.1494*UNE - 28.1880)				

منبع: یافته‌های تحقیق

تفسیر روابط بلندمدت متغیرها: تولید ناخالص داخلی (LGDP) ضریب مثبت ۰.۴۶۹ به معنای آن است که افزایش یک‌درصدی در تولید ناخالص داخلی، درآمد سرانه را به طور متوسط حدود ۰.۴۶۹ درصد افزایش می‌دهد. از نظر آماری معنی‌دار و نشان‌دهنده تأثیر مثبت و قوی رشد اقتصادی بر درآمد سرانه می‌باشد. تورم (INF) ضریب منفی ۰.۰۳۸۸- بیانگر تأثیر معکوس تورم بر درآمدسرانه است؛ به‌طوری‌که افزایش تورم باعث کاهش درآمد سرانه می‌شود. این اثر نیز از لحاظ آماری معنی‌داری کمتر از ۰.۰۰۱ قابل‌تأیید است. این یافته مطابق با نظریه‌های اقتصادی است که تورم بالا می‌تواند به کاهش قدرت خرید و کاهش رشد درآمد واقعی منجر شود. متغیر بهره‌وری نیروی کار (LWF)با ضریب مثبت ۱.۵۹۵ نشان می‌دهد که افزایش بهره‌وری نیروی کار تأثیر قابل‌توجهی بر افزایش درآمد سرانه دارد. بااین‌حال ضریب مثبت و معنی‌دار آن نمایانگر نقش کلیدی نیروی کار در رشد اقتصادی است.

نرخ بیکاری (UNE) ضریب منفی ۰.۱۴۹- بیانگر اثر منفی نرخ بیکاری بر درآمد سرانه است و سطح معناداری کمتر از ۰.۰۵، این متغیر نیز به طور قابل‌توجهی در توضیح تغییرات درآمد سرانه مؤثر است؛ به‌طوری‌که افزایش بیکاری معمولاً منجر به کاهش درآمد سرانه می‌شود.

مناقشه و نتیجه‌گیری

باتوجه‌به یافته‌های این پژوهش، سعی شد تا نتایج به‌دست‌آمده در چارچوب مطالعات پیشین بررسی گردد. یکی از چالش‌های این تحقیق فقدان مطالعات مشابه در خصوص اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد سرانه در افغانستان است. بااین‌حال، ازآنجاکه بین درآمد سرانه و رشد اقتصادی رابطه مستقیم وجود دارد، برخی از مطالعات مرتبط با رشد اقتصادی به‌عنوان مبنای مقایسه در نظر گرفته شده‌اند. مطالعه‌ای توسط غفاری‌فرد و اکبری (۱۳۹۸) با استفاده از مدل VAR به بررسی اثر تورم بر توسعه اقتصادی در افغانستان پرداخت. نتایج آن‌ها نیز نشان‌دهنده وجود رابطه مثبت و معنادار بین تورم و رشد اقتصادی بوده که با یافته‌های این پژوهش هم‌راستا است.

همچنین پژوهش پیش‌بها، دشتی و همکاران (۱۳۹۴) تحت عنوان "بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد حقیقی بخش کشاورزی ایران" با استفاده از مدل ARDL نشان داد که شاخص قیمت مصرف‌کننده (تورم) در کوتاه‌مدت اثر منفی، با یک وقفه اثر مثبت، و در بلندمدت اثر منفی شدید بر درآمد دارد. این یافته‌ها نیز بر صحت نتایج این تحقیق در خصوص اثر منفی تورم بر درآمد سرانه تأکید دارند.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که:

- تورم اثر منفی و معناداری بر درآمد سرانه دارد.
- رشد اقتصادی رابطه مثبت و معناداری با درآمد سرانه دارد.
- نرخ بیکاری نیز رابطه معکوس و معناداری با درآمد سرانه دارد.
- بهره‌وری نیروی کار تأثیر مثبت و قابل‌توجهی بر درآمد سرانه داشته است.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که متغیرهای کلان اقتصادی نقش تعیین‌کننده‌ای در سطح درآمد سرانه ایفا می‌کنند. تورم و بیکاری به‌عنوان دو پدیده نامطلوب اقتصادی، همواره موردتوجه سیاست‌گذاران قرار داشته‌اند. تورم بالا منجر به کاهش قدرت خرید و افت درآمد واقعی می‌شود، درحالی‌که بیکاری، به‌ویژه در کشورهای درحال‌توسعه، مانعی جدی برای بهبود معیشت مردم است. کشور افغانستان نیز از این قاعده مستثنی نیست و سال‌هاست با این دو چالش روبروست. از سوی دیگر، رشد اقتصادی و بهره‌وری نیروی کار به‌عنوان عوامل مثبت، در بهبود وضعیت درآمدی نقش‌آفرینی می‌کنند. دستیابی به رشد اقتصادی مستلزم اتخاذ سیاست‌های مؤثر در زمینه تولید، سرمایه‌گذاری، امنیت اقتصادی و مشارکت مردمی است. در کشوری مانند افغانستان که ثبات سیاسی و صنعتی‌سازی ضعیف است، توجه به این متغیرها می‌تواند راهگشای بهبود وضعیت معیشتی مردم باشد.

پیشنهادهای سیاستی

بر اساس نتایج پژوهش، برای بهبود وضعیت درآمد سرانه در افغانستان، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

۱. حمایت از بخش صنعت ایجاد سیاست‌های تشویقی برای سرمایه‌گذاری در صنایع تولیدی به‌ویژه صنایع کوچک و متوسط.
۲. تأمین امنیت اقتصادی ایجاد ثبات سیاسی و اقتصادی برای افزایش اعتماد عمومی نسبت به سرمایه‌گذاری داخلی.
۳. مشارکت دولت و بخش خصوصی می‌تواند از طریق سرمایه‌گذاری مشارکتی با بخش خصوصی در پروژه‌های تولیدی، فضای سرمایه‌گذاری را گسترش دهد.
٤. افزایش بهره‌وری نیروی کار آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، حمایت از کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی باکیفیت.

۵. کنترل تورم و بیکاری تدوین سیاست‌های ضدتورمی و فعال‌سازی بازار کار از طریق حمایت از اشتغال مولد.

مآخذ

اخباری، ر.، و آماده، ح. (۱۳۹۴). تحلیل رابطه هم‌انباشتگی میان نرخ بیکاری و رشد اقتصادی با رویکرد آزمون کرانه‌ها: شواهد اقتصادی ایران .فصلنامه پژوهش اقتصادی ایران، ۱۰(3)، ۴۵-63.

اسلمی، ا .(1396) .لکچر نوت مبانی علم اقتصاد (چاپ سوم). انتشارات جهان اسلام: کابل، افغانستان.

پیش‌بهار، ا.، دشتی، ق.، و احمدی، م. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر درآمد حقیقی بخش کشاورزی ایران .تحقیقات اقتصاد کشاورزی، ۲(4)، ۲۱.40–۵۵.

شاه‌آبادی، ا.، و پورجواد، ع. (۱۳۹۴). تأثیر متقابل متغیرهای کلان اقتصادی بر فرآیند رشد درآمد سرانه .فصل‌نامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۳(۷۳)،۹۱۷-۲۰۲.

عزیزی، م .(1402) .عوامل مؤثر بر درآمد خانواده‌ها با مطالعه موردی افغانستان (پایان‌نامه دوره لیسانس). پوهنحی اقتصاد، پوهنتون کابل.

غفاری‌فرد، م.، و اکبری، م. (۱۳۹۸). بررسی تأثیر تورم بر تولید ناخالص داخلی افغانستان با استفاده از الگوی خودرگرسیون برداری .بی‌ناشر.

کیتوف، ا. (۲۰۱۱). رابطه بین رشد اقتصادی داخلی و نرخ بیکاری .نشریه اقتصادی کاربردی، (11)، ۶۵-۷۳.

مشیری، س.، طایی، ح.، و همکاران. (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر نرخ مشارکت نیروی کار در بازار کار ایران .فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، بی‌جلد، بی‌شماره.

منفور، و همکاران. (۲۰۱۸). قانون اوکان و خوداشتغالی .مجله اقتصاد کاربردی، (28)، ۲۵-۳۸.

هژیر، ع.، و تینگار، س. م .(1396) .اقتصاد کلان (چاپ اول). انتشارات سعید: کابل.

, Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). Basic econometrics (5th ed.). New York: McGraw-Hill.

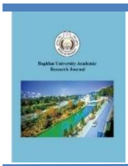

Baghlan University Academic
Research Journal

https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 15-30

Investigating the quality of services of Salam Telecommunications Company and its impact on customer satisfaction (Case study of Pul-e-Khumri city, Baghlan province)

Hamidullah Noori

Department of Business Administration, Economic Faculty, Baghlan University, Afghanistan

Corresponding Author: Hamidullah Noori, **E-mail address**: hamidnoori654@gmail.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
2, June,2025

Accepted:
4, July, 2025

Published:
20, August,2025

ABSTRACT

Conducting Scientific Research in the Service Sector Can Be Very Important. Therefore, in this study, the quality of Salaam Telecom Company's services and its impact on customer satisfaction in Baghlan Province, Pul-e-Kumri City, are discussed. This research is based on a descriptive research method and a correlational (causal) branch. The statistical population of the study consists of users of Salaam Telecom services. For collecting the required data in this research, the standard SERVQUAL questionnaire by Parasuraman, Zeithaml, and Berry (1988) and the standard customer satisfaction questionnaire by Malhotra (1997) were used. To ensure the validity of the questionnaires and their reliability, content validity and Cronbach's alpha reliability method were employed; the results indicate that the Cronbach's alpha coefficient is greater than the benchmark value of 0.7, thus the questionnaires have acceptable reliability. Data analysis was performed using Pearson correlation and regression analysis with SPSS 26, and ultimately all research hypotheses were supported.

Keywords: service quality, customer satisfaction, customer expectations, Salaam Telecommunications Company.

To cite this article: Noori,H: 2025.Investigating th quality of services of Salam Telecommunicans Company...
Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37- Summer (2025), 15-30. License:
RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 15-30

بررسی کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیرآن بر رضایت مندی مشتریان(مطالعه موردی شهرپلخمری ولایت بغلان)

پوهنیارحمیدالله نوری

عضوکادرعلمی دیپارتمنت منجمنت واداره تشبثات پوهنحی اقتصاد پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۳/۱۲ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۴/۱۳ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش

چکیده

انجام تحقیقات علمی در بخش خدمات می‌تواند بسیار با اهمیت باشد. از این رو در پژوهش حاضر بررسی کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیرآن بر رضایت مندی مشتریان در ولایت بغلان، شهر پلخمری بحث گردیده است. این تحقیق بر اساس روش پژوهش از نوع توصیفی و از شاخه پیماشی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش، استفاده کننده گان از خدمات شرکت مخابراتی سلام می‌باشند، برای جمع آوری داده های مورد نیاز در این تحقیق از پرسشنامه استاندارد کیفیت خدمات پاراسورامان و همکاران (۱۹۸۸) و پرسشنامه استاندارد رضایت مشتری مالواس (۱۹۹۷) استفاده گردیده است. جهت صحت پرسشنامه ها و قابلیت اعتماد آن از روایی و پایایی با روش آلفای کرونباخ استفاده گردیده، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که ضریب آلفا بیشتر از مقدار ملاک ۰.۷ است. لذا پرسشنامه از پایایی مناسب برخوردار است. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از آزمون آماری ضریب همبستگی پیرسن و تحلیل رگرسیون با بهره‌گیری از Spss 26 انجام شد و در نهایت تمامی فرضیات تحقیق تایید شد.

واژه های کلیدی: کیفیت خدمات، رضایت مشتری، انتظارات مشتریان، شرکت مخابراتی سلام.

استناد: نوری، حمیدالله. (۱۴۰۴)، بررسی کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیرآن بر رضایت مندی مشتریان(مطالعه موردی شهرپلخمری ولایت بغلان)، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳، (۱۵-۳۰) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

در جهان پر رقابت امروزی که عنصر تولید انبوه و تمرکز بر محصولات مدت ها است به سر آمده تمامی همت بنگاه های اقتصادی معطوف به جذب و نگهداری یکایک مشتریان است. بدین منظور تمامی بنگاه های اقتصادی با تمامی ترفند های ممکن تلاش می‌کنندکه در درجه اول با ترویج خدمات و محصولات خود، هرچه بیشتر مشتریان بالقوه را به مشتریان بالفعل تبدیل و از آن ها به عنوان وسیله ای برای ترویج محصول یا خدمت خود استفاده کنند (نیاز، 1397). از ازین رو درتحقیق حاضرکیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیر آن بر رضایت مندی مشتریان درشهرپلخمری ولایت بغلان به بحث گرفته شده است.

امروزه سازمان ها به این نکته پی بردند که نگرش مشتری مداری و جلب رضایت مشتری قانون اول کسب و کار تلقی شده، در غیر این صورت محکوم به حذف از صحنه بازار خواهد شد. رضایت مشتری از جمله اقدامات داخلی سازمان محسوب می‌شود. لینگنفلد، رضایت مشتری را از لحاظ روان شناختی احساسی می داند، که در نتیجه مقایسه بین خدمات دریافت شده با نیاز ها و خواسته های مشتریان و انتظارات اجتماعی در رابطه به محصول حاصل می‌شود، تایفر بیان می‌دارد که رضایت مندی مشتری به نوع فعالیت تجاری یک سازمان یا به موفقیت سازمان در بازار بستگی ندارد، بلکه به توانایی و قابلیت سازمان در تامین کیفیت مورد انتظار مشتری بستگی دارد (نظری، ۱۳۹۲).

دانشمندان به این عقیده هستند که مردم برای حل مسائل ومشکلات خود، حاضر به خرید راه حل های آن می‌باشند، بنابراین خدماتی باید ارائه شود تا نیازهای مختلف مشتریان تامین گردد (chen, 2020). یکی از عوامل تاثیرگذار بر ایجاد ارزش در مشتریان، برعلاوه بازاریابی هدفمند، ارائه خدمات با کیفیت است (Eid, 2015). هیچ سازمانی بدون توجه به نیازهای مشتریان و جلب رضایت آنها نمی‌تواند دربازار موفق باشد، چرا که کیفیت خدمات از اهمیت ویژه برخوردار است. به عقیده اکثرصاحب نظران مطمئن ترین راه به منظور کسب موفقیت، باقی ماندن در ذهن مشتریان است، و این کار تنها در سایه تولیدات وخدمات با کیفیت به دست می آید (حافظی, ۱۳۷۶). درحقیقت کسب وکار خدمات در بطن همه‌ی فعالیت های اقتصادی جامعه قرار گرفته است؛ چون ارائه خدمات باکیفیت برای بقای سازمان های خدماتی ضروری است، لذا عواملی که باعث ارتقای سطح رضایت مشتریان می‌گردد، باید مورد توجه قرار گیرد. در واقع اشکال مختلفی از خدمات باعث

می‌شود که میزان رضایت مندی مشتریان را محدود و یا آنها را افزایش دهد. لذا مشتریان، ارائه دهنده‌ی خدمات را بادرنظرداشت کیفیت خدمات انتخاب می‌کند (Kraniasa&Bourlessa, 2013). بهترین استراتژی شرکتهای مخابراتی بهبود کیفیت خدمات است. بهبود کیفیت خدمات به عنوان یک استراتیژی حیاتی برای موفقیت و بقا در محیط رقابتی کنونی به شمار می‌رود در این میان کلید ارائه خدمات اثربخش به مشتریان تعیین صحیح نیاز ها و خواسته های مشتریان و سپس پاسخ گویی به آنها به شکلی صحیح می‌باشد. موفقیت تجاری در اقتصاد امروزی به توانایی خلق ارزش های متمایز در محصول از طریق کیفیت در طراحی و تولید و بیان این ارزش ها به صورتی اثر بخش به مشتریان بستگی دارد. در عصر امروزی اکثرا تولید کننده گانی وجود دارند، که می‌توانند محصول را با قیمت کمتر عرضه کنند. بنابر این حفظ مشتریان از طریق خلق ارزش ها با توجه به کیفیت بالا می‌باشد (ثابت قدم ، ۱۳۹۴).

رضایت مشتریان از موارد بسیار مهم سازمان های خدماتی محسوب می‌شود که ارتباط زیادی با کیفیت خدمات دارد، بناء بالا بودن کیفیت خدمات باعث رضایت مشتریان می‌شود (ارسلی و همکاران،۲۰۰۵). محققین باگذشت زمان تعاریف متعددی از کیفیت خدمات ارائه نموده اند. زیتمال وبیتنر(۲۰۰۳) وبیتنر وهوبرت (۱۹۹۳) کیفیت خدمات را به مثابه مقایسه آنچه که مشتریان احساس می‌کنند ارائه دهنده خدمات باید ارائه دهد (انتظارات) تعریف کردند (Zhou, 2019). رضایت مندی و وفاداری مشتریان به سازمان کمک می‌کند که عمل کردی بهتر در عرصه رقابت ارائه کنند. با توجه به اینکه فضای اقتصادی حاکم در بازار بسیار در نوسان است، اهمیت کیفیت خدمات برای حضور در بازار رقابتی امروز بسیار با ارزش است. از این رو شرکتهای مخابراتی نیز برای به دست آوردن مزیت رقابتی باید به مدیریت کیفیت خدمات بپردازند (Kraniasa&Bourlessa, 2013).کیفیت خدمات درحوزه های متفاوت معانی مختلفی را می‌تواند ارائه کند. پس مفهوم کیفیت خدمات به طورگسترده در ادبیات بازاریابی خدمات ثابت شده است. کیفیت خدمات اثر مثبت و معنی داری بر رضایت مشتری و وفاداری و همچنین بر عملکرد کسب وکاردارد (Abu-elsamen, 2012).

عبد الرحمن (۲۰۲۳) درتحقیق دیگری ارتباط قوی و مثبتی بین ابعاد کیفیت سرویس و رضایت و وفاداری مشتری را نشان داد. شاوا (۲۰۲۱)، درپژوهشی نشان داد که ابعاد کیفیت سرویس شامل تضمین، ملموسات، قابلیت اعتماد و همدلی بر رضایت مشتری تأثیر معناداری دارد. با این حال، نتایج وی نشان دهنده تأثیر نسبتاً مثبت بر رضایت مشتری بود. سافی و آلاغا (۲۰۲۰) درتحقیق خویش رابطه معناداری بین کیفیت سرویس و رضایت مشتری در بخش ارتباطات خصوصی کشور هند یافتند. الحاشدی و همکاران (۲۰۱۷)، مطالعه‌ی را در شرکتهای مخابراتی یمن انجام داده اند نتایج این تحقیق نشان داد که صرف چهار بعد از کیفیت خدمات (کیفیت شبکه، همدلی، قابلیت اطمینان و تضمین)تأثیر معنی‌داری بر رضایت مشتریان داشته است. پژوهش دیگری را الحکیمی وهمکاران (۲۰۱۶)، تحت عنوان ابعاد کیفیت خدمات و رضایت مشتریان در شرکت های مخابراتی انجام داده اند. نتایج این پژوهش نشان داد، اکثر مشتریان از خدمات ارائه شده توسط شرکت های مخابراتی رضایت دارند و کلیه ابعاد کیفیت خدمات با رضایت مشتریان ارتباط مثبت و معنی‌داری دارند. درپژوهشی که توسط عشقی، عبدالرضا (۲۰۰۸)، تحت عنوان کیفیت خدمات و رضایت مشتری که یک بررسی تجربی رادر بخش خدمات تلفن همراه در کشور هند انجام داده است. نتایج تحقیق نشان میدهد که کیفیت خدمات بر رضایت مشتریان، قصد خرید مجدد و تمایل مشتریان برای توصیه این خدمات به دیگران تاثیرمثبت ومعنی‌داری داشته است.

طی هر تحقیق محقق به دنبال یافتن پاسخی برای سوالات خود در خصوص تحقیق بوده است، لذا در قالب نتیجه گیری تمامی اطلاعات به دست آورده شده مورد بررسی قرار گرفته و از میان آنها جواب هایی متناسب با سوالات استخراج می‌شود. بناء سوالات تحقیق هذا قرارذیل مطرح می‌گردد:

آیا کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام بر رضایت مندی مشتریان درشهرپلخمری تاثیردارد؟

کدام عوامل بالای کیفیت خدمات روی رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تأثیردارد؟

آیا ابعاد قابلیت اطمینان و اعتماد روی رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیر مثبت‌دارد؟

آیا ابعاد عوامل ملموس،پاسخگویی و همدلی روی رضایت مشتریان در شهر پلخمری تاثیر مثبت‌دارد؟

روش تحقیق

تحقیق حاضر به بررسی کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیر آن روی رضایت مندی مشتریان مطالعه موردی شهر پلخمری ولایت بغلان پرداخته است. پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی است و از نظر روش، توصیفی و ازنوع پیمایشی می‌باشد، توصیفی از این جهت که تصویری از وضع موجود را ارائه می‌دهد و پیمایشی از این جهت که گردآوری داده های مورد نظر از طریق نمونه گیری از جامعه و در یک تحقیق میدانی انجام می‌گیرد. و از نظر ارتباط بین متغیرها از نوع هم بستگی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق را باشنده گان و مشتریان شرکت مخابراتی سلام در شهر پلخمری تشکیل می‌دهد. نظربه محدودیت زمانی وهزینه بر بودن آن حجم جامعه وحجم نمونه به اساس جدول مورگان تعیین گردیده است مطابق به جدول مورگان اگرحجم جامعه ۱۵۰ تن باشد حجم نمونه ۱۰۸ تن انتخاب می گردد که به طور نمونه به تعداد ۱۰۸ پرسشنامه توزیع گردیده ودرکل ۹۶ پرسشنامه جمع آوری شده، که درتجزیه وتحلیل از آن استفاده به عمل آمده است و انتخاب نمونه برای انجام این پژوهش به روش تصادفی ساده صورت گرفته است.

برای تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار آماری SPSS26 استفاده شده است. این نرم افزار در دو بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی داده ها را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. بخش آمار توصیفی شامل فراوانی، میان گین، انحراف معیار و جداول آماری است. در بخش آمار استنباطی نیز ازآزمون های ضریب همبستگی پیرسن و تحلیل رگرسیون استفاده گردیده است.

یافته های تحقیق

یافته های تحقیق حاضربه دوبخش تقسم می‌شود: تحلیل توصیفی داده و تحلیل استنباطی داده ها.

1 . تحلیل توصیفی داده های تحقیق

یافته های تحقیق نشان می‌دهدکه، از نظر جنسیت ۶۵ درصد نمونه مورد نظر، مرد و۳۵درصد از آنان زن می‌باشند. ازنظرسطح تحصیلات ۱۹درصد نمونه مورد نظربکلوریا،۲۲درصد فوق بکلوریا، ۵۳ درصد لیسانس، ۶ درصد ماسترو۲ درصد دکترمی‌باشند. با توجه به نتایج تحقیق متوسط سن آنها ۲۷ سال می‌باشد که جوان ترین ۱۸ سال ومسن ترین ۴۰ سال داشته اند. ازنظروضعیت شغلی

یافته های تحقیق بیان می‌دارد که ۴۷ درصد نمونه مورد نظرافراد بیکاربوده، ۵۱ درصد شاغل ۴درصد آنها متقاعد می‌باشند

جدول(۱) ویژگی های جمعیت شناختی پاسخ دهندگان

ویژگیهای جمعیت شناختی		نفر	درصد
جنسیت	مرد	۶۱	**۰.۶۵**
	زن	5۳	**۰.۳۵**
تحصیلات	بکلوریا	۱۸	**۰.۱۹**
	فوق بکلوریا	9۱	**۰.۲۲**
	لیسانس	51	**0.53**
	ماستر	5	**۰.۰۴**
	دکتر	3	**۰.۰۲**
سن	بین18الی20	۱۵	**۰.۱۶**
	بین ۲۱ الی ۳۰	۴۳	**۰.۴۶**
	بین ۳۱ الی ۴۰	۲۴	**۰.۲۵**
	از ۴۰ به بالا	4۱	**۰.۱۳**
وضعیت شغلی	بیکار	۴۴	**۰.۴۷**
	شاغل	۴۸	**۰.۵۱**
	متقاعد	4	**۰.۰۲**

منبع: یافته های تحقیق

مشخصات سوالات پرسشنامه و آمار توصیفی متغیرهای تحقیق

شاخص‌های توصیف داده‌ها به سه گروهِ شاخص‌های مرکزی، شاخص‌های پراکندگی و شاخص‌های شکل تقسیم می‌شوند. دراین بخش چگونگی توزیع متغیرهای پژوهش براساس مهمترین شاخص های مرکزی (میانگین[۱])، شاخص‌های پراکندگی (واریانس[۲] و انحراف معیار[۳]) و شاخص‌های شکل توزیع (ضریب چولگی[۱] و ضریب کشیدگی[۲]) مورد بررسی قرار می‌گیرند.

---

[1] Mean
[2] Variance
[3] Std. Deviation

جدول (۲). شاخص‌های مرکزی، پراکندگی و توزیع سوالات و متغیرها

مولفه ها	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	چولگی		کشیدگی	
	آماره	آماره	آماره	آماره	آماره	Std. Error	آماره	Std. Error
عوامل ملموس	۶۹	4.0000	.88896	.790	-1.38	.309	2.547	.608
قابلیت اطمینان	۶۹	3.9708	.68595	.471	-.251	.309	-.709	.608
پاسخ گویی	۶۹	4.0067	.67394	.454	-.676	.309	.231	.608
اعتماد	۶۹	3.8250	.81861	.670	-.777	.309	.177	.608
همدلی	۶۹	3.9778	.61331	.376	-.456	.309	.135	.608
رضایت مشتری	96	۳.۴۱۴۸	.۶۲۶۹۶	.۴۸۴	-.۴۰۵	.۳۰۹	.۱۴۲	.۶۰۸

(منبع: یافته های تحقیق)

پرسشنامه تحقیق با استفاده از طیف لیکرت ۵ گزینه ای تنظیم شده و پس از ارائه آمار توصیفی سوالات، از سوالات مربوط به هر متغیر میانگین گرفته شده و به عنوان آن متغیر در نظر گرفته ایم. بدیهی است که این متغیر جدید عددی مابین ۱ الی ۵ می باشد.

۲. تحلیل استنباطی داده ها

بررسی نورمال بودن توزیع متغیرها

پیش از آنکه روابط بین متغیرها را آزمون کنیم، لازم است نرمال بودن متغیرها را بررسی کنیم. یکی از روش های بررسی ادعای نرمال بودن توزیع متغیر، استفاده از آزمون کولموگروف–اسمیرنوف

[1] Skewness
[2] Kurtosis

است. نتایج این آزمون در جدول زیر ارائه شده است. فرضیه صفر: متغیرهای تحقیق دارای توزیع نرمال هستند. فرضیه یک: متغیرهای تحقیق دارای توزیع نرمال نیستند.

جدول (۳) توزیع نرمال متغیرها

مولفه	کولموگروف اسمیرنوف	معنی داری
عوامل ملموس	1.420	0.035
قابلیت اطمینان	1.031	0.239
پاسخ گویی	0.874	0.429
اعتماد	1.301	0.068
همدلی	1.053	0.217
رضایت مشتری	۱.۲۰۱	۰.۱۲۴

(منبع: یافته های تحقیق)

قرارجدول فوق نتایج آزمون توزیع نرمال متغیرها نشان می‌دهد که سطح معنی‌داری اغلب متغیرهای تحقیق بیشتر از ۰.۰۵ است نرم افزار Spss طبق قضیه حد مرکزی نتایج این پرسشنامه را نرمال تشخیص داده است، لذا فرضیه صفر یعنی نرمال بودن متغیرها مورد تایید قرار می‌گیرد.

بررسی پایایی سؤالات پرسشنامه

جدول (۴) بررسی پایایی پرسشنامهٔ تحقیق بااستفاده از ضریب آلفای کرونباخ

مولفه ها	آلفای کرونباخ (۰.۷۹۱)
عوامل ملموس	0.799
قابلیت اطمینان	0.777
پاسخ گویی	0.777
اعتماد	0.812
همدلی	0.846
رضایت مشتری	0.۷۳۶

(منبع: یافته های تحقیق)

همان‌طورکه نتایج جدول فوق نیز گویای آن است؛ ضریب آلفای کرونباخ برای سؤالات هریک از ابعاد متغیرها و نیز ضریب آلفای کل سؤالات هر متغیر در سطحی بالاتر از ۰/۷ قرار دارد که گواه بر پایایی و قابل اعتماد بودن سؤالات پرسشنامهٔ به‌کارگرفته شده است.

آزمون روابط با استفاده از آزمون همبستگی پیرسن

جدول(۵)خروجی آزمون همبستگی

عوامل تاثیرگذار	کتگوری	عوامل ملموس	قابلیت اطمینان	پاسخگویی	اعتماد	همدلی
عوامل ملموس	ضریب پیرسن	1	.629(**)	.611(**)	.530(**)	.339(**)
	معنی داری	.000	.000	.000	.000	.008
	تعداد	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
قابلیت اطمینان	ضریب پیرسن	.629(**)	1	.699(**)	.521(**)	.472(**)
	معنی داری	.000	.000	.000	.000	.000
	تعداد	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
پاسخ گویی	ضریب پیرسن	.611(**)	.699(**)	1	.577(**)	.421(**)
	معنی داری	.000	.000	.000	.000	.001
	تعداد	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
اعتماد	ضریب پیرسن	.530(**)	.521(**)	.577(**)	1	.335(**)
	معنی داری	.000	.000	.000	.000	.009
	تعداد	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
همدلی	ضریب پیرسن	.339(**)	.472(**)	.421(**)	.335(**)	1
	معنی داری	.008	.000	.001	.009	۰.۰۰۱
	تعداد	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
رضایت مشتری	ضریب پیرسن	.324(**)	.473(**)	.412(**)	.324(**)	.335(**)
	معنی داری	.008	.000	.001	.009	.009
	تعداد	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶

(منبع:یافته های تحقیق)

باتوجه به جدول فوق، همان گونه که مشاهده می‌گردد، سطح معنی‌داری تمامی روابط برابر با مقدار(۰.۰۰۰) می‌باشد که کمترازمقدار۰.۰۵) است لذا فرضیه صفرآماری مبنی برعدم ارتباط میان متغیرها ردمی‌شود.

جدول (۶)ضریب تعیین وضریب هم بستگی

مقدارمعنی داری	ضریب تعیین[3] تعدیل شده	ضریب تعیین[2]	ضریب هم بستگی[1]	مودل
۰.۰۰۰	۰.۷۲	۰.۳۹۸	۰.۶۱۲	۱

منبع:یافته های تحقیق

۱. ضریب همبستگی نشان دهنده شدت یا ضعف رابطه بین متغیر وابسته و متغییر های مستقل می باشد. طبق جدول فوق ضریب همبستگی بدست آمده ۰.۶۱۲ است که نشان دهنده رابطه نسبتاً بالا بین متغیرین است.

۲. ضریب تعیین نشان دهنده قدرت توضیح دهی متغییر های توزیع دهنده است، به عباره دیگرضریب تعیین نشان می دهد که تا چه اندازه متغیر های مستقل توانسته تغییرات در متغیر مستقل را توزیع دهد. قرار جدول (۶) ضریب تعیین محاسبه شده این تحقیق ۰.۳۹۸ است نشان می دهد که تقریباً 40 درصد تغیرات در متغیر وابسته از بابت متغییرین مستقل است.

آزمون فرضیه ها با استفاده از تحلیل رگرسیون

پس از تعیین مدل های اندازه گیری به منظور اطمینان یافتن از وجود یا عدم وجود رابطه علی میان متغیرهای تحقیق و بررسی تناسب داده های مشاهده شده با مدل مفهومی تحقیق، فرضیه های تحقیق با استفاده از تحلیل رگرسیون نیز آزمون شدند. نتایج آزمون فرضیه ها در بخش زیر منعکس گردیده است.

آزمون فرضیه اصلی پژوهش

نتیجه آزمون تحلیل رگسیون برای فرضیه اصلی پژوهش در جدول زیر نشان داده شده است:

---

[1]. R

[2] . R Square

[3] Adjusted R square

جدول (۷) خروجی آزمون تحلیل رگرسیون فرضیه اصلی تحقیق

	Model	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد	t	معنی داری
		B	انحراف استاندارد	بتای استاندارد	B	انحراف استاندارد
1	(Constant)	3.041	.349		8.713	.000
	کیفیت خدمات	.234	.085	.339	2.748	.008

متغیر وابسته : رضایت مشتری

فرضیه اصلی پژوهش حاکی ازآن که کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام بررضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیر دارد از آنجاییکه در جدول فوق ملاحظه می‌گردد مقدار معنی‌داری برای این آزمون عدد ۰.۰۰۰ بدست آمده بنابراین می‌توان در سطح اطمینان ۹۵ درصد پذیرفت این فرضیه مورد تایید قرار گرفته است.

آزمون فرضیات فرعی پژوهش

نتیجه آزمون تحلیل رگسیون برای فرضیات فرعی پژوهش در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول (۸) خروجی آزمون تحلیل رگرسیون فرضیات فرعی پژوهش

مولفه ها		**ضرایب غیر استاندارد**		**ضرایب استاندارد**	**t**	**معنی داری**
		B	انحراف استاندارد	بتای استاندارد	B	B
متغیر وابسته: رضایت	(Constant)	2.051	.466		4.401	.000
	عوامل ملموس	3.293	.148	.328	1.977	.043
	قابلیت اطمینان	2.133	.158	.319	1.840	.044
	پاسخ گویی	4.060	.109	.480	6.554	.000
	اعتماد	۴.۰۴۵	.۱۰۲	۴۷۰.	۶.۴۵۵	۰۰۰.
	همدلی	۲.۱۵۴	.138	.456	6.254	.000

منبع :یافته های تحقیق

۱- فرضیه شماره ۱ فرعی پژوهش حاکی از آن است که عوامل ملموس روی رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیردارد از آنجایی که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد مقدار معنی‌داری برای این آزمون عدد ۰.۰۴۳ بدست آمده بنابراین می‌توان در سطح اطمینان ۹۵ درصد پذیرفت، که این فرضیه مورد تایید قرار گرفته است.

۲- فرضیه شماره ۲ فرعی پژوهش بیان می‌کند که قابلیت اطمینان بر رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیر دارد از آنجایی که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد مقدار معنی‌داری برای این آزمون عدد ۰.۰۴۴ بدست آمده بنابراین می‌توان در سطح اطمینان ۹۵ درصد پذیرفت، که این فرضیه مورد تایید قرار گرفته است.

۳- فرضیه شماره ۳ فرعی تحقیق وانمود می‌سازد که پاسخ گویی روی رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیردارد. از آنجایی که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد مقدار معنی‌داری برای این آزمون عدد ۰.۰۰۰ بدست آمده بنابراین می‌توان در سطح اطمینان ۹۵ درصد پذیرفت که فرضیه متذکره مورد تایید قرار گرفته است.

۴- فرضیه شماره۴ فرعی پژوهش بیان گر این موضوع است که اعتماد روی رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیردارد از آنجایی که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد مقدار معنی‌داری برای این آزمون عدد ۰.۰۰۰ بدست آمده بنابراین می توان در سطح اطمینان ۹۵ درصد پزیرفت که فرضیه مورد نظرتائید است.

۵- فرضیه شماره ۵ فرعی پژوهش حاکی از اینست که همدلی روی رضایت مندی مشرتیان در شهر پلخمری تاثیردارد از آنجایی که در جدول فوق ملاحظه می‌گردد مقدار معنی‌داری برای این آزمون عدد ۰.۰۰۰ بدست آمده، بنابراین می‌توان ادعا نمود که در سطح اطمینان ۹۵ درصد فرضیه متذکره مورد تایید قرار گرفته است.

۶- مطابق به جدول (۶) ضریب تعیین یا(R^2) محاسبه شده این تحقیق برابر با ۰.۳۹۸ است که نشان می دهد تقریباً 40 درصد تغیرات در متغیر وابسته از بابت متغییرین مستقل است.

بحث و نتیجه گیری

امروزه کیفیت عامل مهم و موثری در موفقیت و عدم موفقیت سازمان ها به شمار می‌رود، بنا براین همه سازمان ها به ویژه سازمان های خدماتی و از آن جمله شرکت های مخابراتی باید به دنبال افزایش کیفیت خدمات خود باشند زیرا به کیفیت به عنوان یک عامل اساسی نگریسته می‌شود که

می‌تواند مزیت رقابتی مهمی را برای سازمان ها به ارمغان بیاورد. باید توجه داشت که امروزه ارایه خدمات با کیفیت عالی صرفا یک استراتژی رقابتی انتخابی نیست که سازمان ها آن را برای متمایز ساختن خود از رقبا می‌پذیرند بلکه کیفیت خدمات عاملی حیاتی در بقا و سودآوری سازمان به شمار می‌رود. با توجه به اهمیت نقش کیفیت درسازمان های خدماتی، مدیران شرکت مخابراتی سلام با استفاده از رویکردی استراتژیک و پویا به مدیریت کیفیت خدمات خود پرداخته و کیفیت را به عنوان منبعی برای تقویت و تفکیک سازی خدمات خود از دیگر رقبا مورد توجه قراردهند ودر فواصل زمانی مشخصی میزان رضایت مشتریان خود را از خدمات دریافتی مورد ارزیابی قرار دهند، چرا که این امر آنها را قادر به شناسایی نقایص و نقاط قوت خود کرده و به مرور زمان منجر به بهبود کیفیت خدمات آنها می‌گردد. تحقیق حاضر به بررسی کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام وتاثیرآن بر رضایت مشتریان درشهرپلخمری پرداخته است که به تبیین عواملی که روی کیفیت خدمات تاثیرگذاراست منجرگردید.

پژوهش حاضربا تحقیق وحید رضا میرزایی وسحرکرباسی(۱۳۹۵) تحت عوان بررسی رابطه بین کیفیت خدمات و میزان رضایت مشتریان در شرکت مخابراتی شهر کرمانشاه صورت گرفته است تاحدودی هم خوانی دارد. نتایج تحقیقات شان حاکی ازآن است که هر چه کیفیت خدمات ارایه شده افزایش یابد میزان رضایت مشتریان نیز افزایش می یابد.

نتایج تحقیق حاضربیان می‌دارد کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام روی رضایت مندی مشتریان در شهر پلخمری تاثیر مثبت و مستقیم دارد. با توجه به نتایج بدست آمده می توان گفت با افزایش کیفیت خدمات شرکت مخابراتی سلام میزان رضایت مندی مشتریان نیز افزایش می‌یابد.

پیشنهادات

- برگزاری کورس های آموزشی ویژه ای کارکنان در رابطه با نحوه برخورد با مشتریان و اینکه چگونه آماده پاسخ گوئی به آنها باشند.
- استفاده از کارکنان با توانائی درک نیازهای مشتریان در خطوط صف از نکات مهم دیگری است که می‌تواند باعث افزایش رضایت مشتریان شود.
- از پرسونل با هوش هیجانی بالا در سازمان استفاده شود تا با رفتار خود اعتماد در مشتریان را ایجاد نمایند.

- برگزاری دوره های آموزشی ضمن خدمت جهت بالا بردن سطح دانش و آگاهی کارکنان در رابطه با خدماتی که ارائه می‌دهد.
- برگزاری آزمون های دوره ای در رابطه به دانش مورد نیاز کارکنان جهت بروز نگه داشتن دانش آنها.
- تاثیر دادن عواملی چون رفتار ، دانش، زمان پاسخگوئی کارکنان به مشتریان و عواملی که به عنوان معیار کیفی سنجیده می شود در ارزیابی های کارکنان.
- انجام سنجش های دوره ای و مستمر در بخش های مختلف سازمان در خدماتی که ارائه می‌دهند.
- ایجاد فضای ارتباطی سهل تر برای ارتباط مشتریان و شنیدن مشکلات و نیاز های خاص آنها.
- با توجه به گستردگی خدمات و دامنه وسیع آن ساعات کاری مناسب برای ارائه خدمات تعریف شود و مقید به اجرای زمان بندی ها باشند.

منابع

ثابت قدم، (۱۳۹۴). بررسی تاثیر سطح کیفیت خدمات بر رضایت مشتریان به روش سرو کوال (مطالعه موردی: شرکت آب و فاضلاب تهران). ماهنامه پژوهش های مدیریت و حسابداری شماره چهاردهم، مرداد ماه, ص ص ۸۹، ۹۲ و ۱۰۰- ۱۰۲.

حافظی،احمد،(۱۳۷۶). بررسی شاخص های رضابت مشتریان کلان پست وارائه راهبردهای مشتری مداری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران،دانشکده علوم اداری ومدیریت، ص ۷.

رضایی گل آبادی، حسن. (۱۳۹۲). بررسی میزان شکاف کیفیت خدمات الکترونیکی در شرکت بیمه ایران با استفاده از مدل سروکوال،پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان،دانشکده مدیریت. ص ۲۱

نظری،(۱۳۹۲). بررسی میزان رضایت مشتری بر اساس مدل سرو کوال (مورد مطالعه مشتریان بانک پاسار گاد بو شهر). نشریه مدیریت کسب و کار، دوره ۳، شماره ۵, ص ص ۳-۴.

نیاز، (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل میزان شکاف کیفیت درمانی در بیمارستان های کابل با استفاده از مدل Service Quality. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور شعبه افغانستان, ص‌ص ۱۹۳-۱۹۴.

Abd-Elrahman, A.-E.H. (2023). Telecommunications service quality, customer satisfaction and customer loyalty in pandemic times. Management Research Review, 46(8), 1112-1131. doi: https://doi.org/10.1108/MRR-08-2021-0595

Arasli, H., Mehtap, S., & Turan, K. S. (۲۰۰۵). Customer service quality in the Greek Cypriot banking industry. Managing Service Quality, ۱۲, ۱, .۱۱-۲۶.

Al-Hashedi, A. and Akbar, Sanad Ahmed (2017), The impact of service quality

dimensions on customer satisfaction in telecom mobile companies in Yemen, American Journal of economics, 7(4): 186-193.

Adulalem Alhakimi, Anwar., and Saleh Alarusi, Ali. (2016), Service quality dimensions and customer satisfaction in telecommunication companies, Asian journal of business and management, ISSN: 2321-2802.

Abu-elsamen, A. A., Akroush, M. N., AL-Sayed, A. L., & Hasan, H. J. (2012) An empirical model of customer service quality and customer loyalty in and international electromics company. International journal of electronic business, 10(1), 39-63.

Chen, T. H. (۲۰۲۰). Do you know your customer? Bank risk assessment based on machine learning. Applied Soft Computing, ٨٦, ١٠٥٧٧٩.

Eid, R. (2015). Integrating Muslim customer perceived value, satisfaction, loyalty and retention in the tourism industry: An empirical study. International Journal of Tourism Research, 17(3), 249-260۰

Eshghi, A., Roy, S. K., & Ganguly, S. (2008). Service quality and customer satisfaction: An empirical investigation in Indian mobile telecommunication services. Marketing Management Journal, 18(2), 119–144.

Kraniasa, f., Argyrios.m. Bourlessa, h., & Maria, j. (2013). Investigating the Relationship between Service Quality and Loyalty in Greek Banking Sector. Procedia Economics and Finance, International Conference On Applied Economics (ICOAE), 2, 123–129.

Safi, F. O. D., & Alagha, M. S. (2020). The relationship between service quality and customer satisfaction. International Journal of Scientific and Research Publications, 10(8),767-787. https://doi.org/10.29322/IJSRP.10.08.2020.p10497

Shava, H. (2021). The relationship between service quality and customer satisfaction in the South African mobile network telecommunications industry. Journal of International Studies, 14(2), 70-83. https://doi.org/10.14254/2071- 8330. 2021/14- 2/5

Zhou, Z., & Zhang, Z. (2019). Customer satisfaction of bicycle sharing: studying perceived service quality with SEM model. International Journal of Logistics Research and Applications, 22(5), 437- 448.

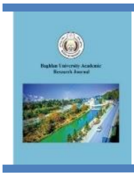

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 31-40*

A Taxonomic Study of Two Species, Trifolium *repens* and Trifolium *pratense*

Nazifullah Qurbani

Department of Biology , Education Faculty, Baghlan University, Afghanistan

Corresponding Author: Nazifullha Qurbani, **E-mail:** **nazif.qurbani@gmail.com**

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
29, April, 2025

Accepted:
26, June, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

This research focuses on the taxonomic study of two species from the genus Trifolium: white clover (Trifolium repens) and red clover (Trifolium pratense) in the Pul-e-Hesar district of Andarab, Afghanistan. The species were collected from natural habitats and their morphological characteristics were examined using precise tools. Clovers are among the most valuable forage plants due to their unique morphological features, high nutritional value, and positive impact on agricultural ecosystems. Since natural resources form the core of any region, it is essential to classify its vegetation cover accordingly. These plants contribute significantly to sustainable agriculture and livestock nutrition. These two species have been reported for the first time from Afghanistan, and their identification can enhance botanical knowledge and the efficient use of natural resources in the country. The results show that white clover, with its white flowers and trifoliate leaves, grows to about 16 cm and is considered an annual plant. It has white hairs and a Mediterranean distribution. Red clover, with bright purple flowers, grows to about 30 cm, also has trifoliate leaves, and is an annual plant. Its stem hairs are sparsely distributed. Both species belong to the Fabaceae family**.**

Keywords:
White clover, Forage, Afghanistan, Morphological, Fabaceae, Nutrition.

To cite this article **Qurbani**, N. : 2025. A Taxonomic Study of Two Species, Trifolium *repens* and Trifolium *pretense* . Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 31-40. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 31-40

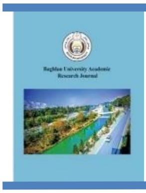

مطالعه تاکسونومیکی دو گونه‌ی جنس شبدر سفید و سرخ

پوهنمل نظیف الله قربانی

استاد دیپارتمنت بیولوژی پوهنحی تعلیم و تربیه پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله | **چکیده**

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۲/۹ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۴/۵ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش

این تحقیق به مطالعه دو گونه از جنس Trifolium شامل شبدر سفید (Trifolium repens) و شبدر سرخ (Trifolium pratense) در ولسوالی پل حصار اندراب افغانستان می‌پردازد. گونه‌ها از مناطق طبیعی جمع‌آوری و خصوصیات مورفولوژیکی آن‌ها با استفاده از ابزارهای دقیق بررسی شدند. شبدر از جمله نباتات علوفه‌ای ارزشمند هستند که به دلیل ویژگی‌های خاص مورفولوژیکی، ارزش غذایی بالا و تأثیر مثبت در ایکوسیستم‌های زراعتی از اهمیت بالایی برخوردارند. از اینکه منابع طبیعی مهمترین بخش یک منطقه را تشکیل میدهد لازم وضروری است تا در پیوند به طبقه بندی پوشش های نباتی آن پرداخته شود. نتایج نشان می‌دهد که شبدر سفید با گل‌های سفید و برگ‌های سه‌قسمتی، طولی معادل ۱۶ سانتی‌متر دارد و از جمله نباتان یک‌ساله محسوب می‌شود. این گونه دارای کرک‌های سفید و پراکنش مدیترانه‌ای است. شبدر سرخ با گل‌های ارغوانی روشن، طولی برابر با ۳۰ سانتی‌متر و برگ‌های سه‌قسمتی، نیز از جمله نباتات یک‌ساله است که تراکم کرک‌های ساقه آن به‌صورت پراکنده مشاهده می‌شود. هر دو گونه به خانواده Fabaceae تعلق دارند.

کليدي کليمې: شبدر سفید، علوفه، افغانستان، مورفولوژیکی، باقلا و تغذیه.

استناد: قربانی، نظیف الله، (۱۴۰۴)، مطالعه تاکسونومیکی دو گونه‌ی repens و pratens جنس، Trifolium ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۳۱-۴۰) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

شبدر یا (Trifolium) که به خانواده Fabaceae تعلق دارد، شامل حدود ۳۰۰ گونه در سراسر جهان است که ۲۵ گونه از آن‌ها برای اهداف مختلف کشت می‌شوند .(Çölgeçen et al., ۲۰۲۰:۴۲۱) دو سیستم طبقه‌بندی مبتنی بر بخش‌ها یا زیرجنس‌ها معمولاً توسط محققان برای ارزیابی‌های تاکسونومیکی این جنس استفاده می‌شود. با این حال، هنوز ابهامات و پیچیدگی‌هایی در مورد تاکسونومی جنس Trifolium وجود دارد (Yilmaz & Yeltekin, ۲۰۲۲:۵۴۶). Trifolium یکی‌از بزرگ‌ترین جنس‌ها در خانواده باقلائیان است و شامل چندین گونه مهم علوفه‌ای از جمله شبدر سفید (Trifolium repens) و شبدر سرخ (Trifolium pratense) می‌باشد (Xiong and Jun He, 1400:2). *T. repens* به خانواده باقلا تعلق دارد و به‌عنوان داروی سنتی برای اهداف درمانی استفاده شده است .(Çölgeçen et al., ۲۰۱۴:۶۱۹) این نبات به‌طور گسترده‌ای به‌عنوان علوفه و سبزی برگ‌دار برای مصرف انسانی مورد استفاده قرار میگیرد. و دارای خواص بیولوژیکی متعددی است. از جمله این خواص می‌توان به اثرات آنتی‌اکسیدانت، ضد التهابی، ضد عفونی‌کننده، مسکن، ضد روماتیسمی، و ضد میکروبی اشاره کرد. همچنین، این نبات حاوی ترکیبات مفیدی نظیر فینول‌های ساده، اسیدهای فینولی، فلاون‌ها، فلاونول‌ها، ایزوفلاون‌ها، پترسارپان‌ها، گولیکوزیدهای سیانوجنیک، ساپونین‌ها و تانن‌های متراکم است(Ahmad & Zeb, ۲۰۲۱:۲) . به‌طور مشابه، T. pratense نیز دارای فواید قابل‌توجهی برای صحت است؛ از جمله کاهش تولید نایتریک اکساید در حجرات. مرکب تاموکسیفن و عصاره *T. pratense* اثرات هم‌افزایشی برروی حجرات سرطانی ثدیه داشته است. این نبات به‌عنوان یک مکمل غذایی می‌تواند برای بیمارانی که کیمیایی حیاتی معمول را دریافت می‌کنند، مفید باشد(Khazaei & Pozhouhi, ۲۰۱۸:۱) .

محققان در افغانستان به دلیل تنوع گسترده جغرافیایی و اقلیمی به شناسایی و طبقه‌بندی گونه‌های مختلف و منحصر به‌فرد نباتی پرداخته‌اند. این کشور زیستگاه بسیاری از نباتات با ارزش و خاص است که نیاز به مطالعات دقیق، گسترده و تاکسونومیکی دارند. ولایت بغلان نیز به دلیل داشتن مناطق کوهستانی، دشت‌ها، رودخانه‌ها و اقلیم‌های متنوع، از تنوع نباتی قابل‌توجهی برخوردار است، لذا هدف این تحقیق بررسی و مطالعه دو گونه مهم T. repens و T. pratense، از جنس *Trifolium* ولسوالی اندراب ولایت بغلان است که می‌تواند گامی مؤثر و مهم برای معرفی تنوع حیاتی غنی این منطقه به جامعه علمی جهانی باشد. شبدر نباتاتی سه‌برگه هستند و به همین دلیل نام علمی آن‌ها از دو کلمه لاتین (Tria) به معنای سه و (Folia) به معنای برگچه گرفته

شده است (سلیم‌پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹). این جنس با جنس‌های Melilotus Miller، Trigonella L و Medicago خویشاوندی نزدیک دارد. اکثر گونه‌های این جنس دیگرالقاح هستند و بیشترین و بهترین تعداد دانه بین افراد یک گونه حاصل می‌شود. برخی از گونه‌ها خودالقاح هستند و اگرچه باز شدن گل‌ها به طور معمول انجام می‌شود، اما گرده‌افشانی به صورت اجباری قبل از باز شدن گل اتفاق می‌افتد. گونه‌های این جنس دارای ساختار گلی مناسب برای گرده‌افشانی توسط حشرات هستند. بیشتر حشراتی دارای خرطوم‌های نسبتاً بلندی هستند، مانند زنبور عسل، گاو زنبور و برخی پولک‌بالان (مانند پروانه‌ها و شب‌پره‌ها) که شهد گل را همراه با گرده جمع‌آوری می‌کنند. گونه‌های Trifolium در بخش‌های مختلفی طبقه‌بندی می‌شوند. در مورد مرکز تنوع و پراکنش گونه‌های این جنس، اختلاف نظرهایی وجود دارد (حسام‌زاده و ضیائی‌نصب، ۱۳۸۵: ۱۲۵). دو مرکز اصلی برای پیدایش این جنس بیان شده است: ۱. منطقه مدیترانه‌ای با ۱۱۰ گونه متعلق به ۸ بخش از این جنس شناخته می‌شود که همگی از یک مرکز پراکنش آمده‌اند و به عنوان ناحیه بومی و کشت این جنس معرفی شده است. ۲. منطقه کالیفرنیا شامل تعداد کمتری از گونه‌های این جنس است (موسوی، ۱۳۹۵: ۲۲۶).

روش تحقیق

در این روش، مطالعاتی بر اساس بهترین کتاب‌های معتبر و مقالات علمی جدید با استفاده از منابع علمی معتبر در محدوده کتابخانه‌ای انجام شده است. گونه‌های نباتی مورد بررسی، در بهار سال ۱۴۰۳ از مناطق توپوگرافی و دامنه‌های مختلف با شرایط اقلیمی متفاوت جمع‌آوری شدند. برای این کار از روش‌های جمع‌آوری و پرس کردن نباتات و همچنین تحلیل مورفومتریک استفاده شده است. منطقه مورد مطالعه در ولسوالی پل حصار اندراب واقع در ولایت بغلان است. که وسایل ذیل مورد استفاده قرار گرفته است. ۱- تیشه برای کندن خاک ۲- بیلچه برای دور نمودن خاک از چهار اطراف نبات ۳- خریطه پلاستیکی برای نگه داری نبات جمع‌آوری شده ۴- استفاده از قوه‌ی دست برای کشیدن نبات از خاک در نبود همچو وسایل بیرون آورنده نبات از خاک ۵- GPS برای اندازه گیری طول وعرض جغرافیایی وارتفاع منطقه برای جمع آوری نباتات ۶- دوربین عکاسی و فیلم برداری از محل پوشش نباتی آن ناحیه ۷- دست‌کش ضخیم جهت گرفتن نبات برای جلوگیری از خراشیدن دست توسط خاک ۹- وسایل پرس نمودن نبات، تخته ۹ ملی به اندازه ۴۰/۳۰ سانتی دو تخته یکی درزیر نبات و دیگر در بالای نبات گذاشته میشود. بخاطر آبکشی نباتات، کارتن ضخیم

کاک مانند هم به اندازه ۴۰/۳۰ ، سانتی و دو کیلو کاغذ اخبار برای جذب آب نباتات، ۴ متر ریسمان برای محکم نمودن پرس نباتات،دست‌کش یکبار مصرف پلاستیکی جهت باز و بسته نمودن نباتات پرس شده طی هر ۲۴ ساعت، و اتاق مخصوص با آب و هوای مناسب جهت نگه‌داری نباتات پرس شده، ۱۰- وسایل مورفومتریک یا اندازه گیری قسمت ظاهری نباتات نظیر، متر فیته ای (دارندهcm,mm,µm) جهت اندازه گیری اندازه نمودن نباتات، از قسمت های مختلف از جمله برگ قاعده ای، برگ تحتانی، طول برگ، عرض برگ، طول دمبرگ، طول دمگل، طول ساقه، عرض ساقه، اندازه کرک ساقه، کرک برگ، طول مجموعی نبات، عرض نبات، وهمچنان ویژه‌گی‌های شامل وجود برگشتگی درلبه برگ، داشتن و نداشتن میوه، کاسبرگ و گلبرگ، سن نبات نظر به سال معینه‌ی آن و رنگ نبات تعیین گردید. در مناطقی که نباتات خانواده باقلا یا Fabaceae مشاهده و جمع‌آوری شدند، اطلاعات زیستگاه دقیقاً ثبت شد. اطلاعات مهم ثبت‌شده شامل موارد زیر بود: موقعیت جغرافیایی (مانند دهات، رودخانه‌ها، دره‌ها، کوه‌ها، تپه‌ها) و شرایط زیستی شامل آب و هوا و میزان **pH** خاک مناسب برای زیست نباتات طبیعی است.

Collecting Date:			Taxon	Herbarium No: 3	
2023/4/28			T- repens	پل حصاراندراب ۰۳	
شرح	صفت	ردیف	شرح	صفت	ردیف
پوشیده	تراکم کرک سطح زیرین برگ	۲۰	یک ساله	سن نبات	۱
۲،۵mm	اندازه کرک در سطح زیرین برگ	۲۱	۱۶cm	طول نبات	۲
خوابیده	حالت کرک درسطح زیرین برگ	۲۲	مرکب	شکل نبات	۳
۲mm	اندازه کرکک زیرین برگ	۲۳	پنجه ای	شکل برگ قاعده ای	۴
سفید	رنگ پوشش کرکی	۲۴	11cm	طول برگ قاعده ای	۵
۲۲mm	طول گل آذین	۲۵	۴mm	عرض برگ قاعده ای	۶
منفرد	شکل گل آذین	۲۵	صاف	شکل برگ قاعده ای	۷
۱ دانه	تعداد گل آذین در شاخه	۲۶	پهن	شکل نوک برگ	۸
۱۰۰	تعداد گل در گل آذین	۲۷	صاف	شکل حاشیه برگ	۹
	طول برگ	۲۸	۱۱mm	طول برگ	۱۰
	عرض برگ	۲۹	۱۰mm	عرض برگ	۱۱
	وجود برگشتگی درلبه برگ	۳۰	۲mm	طول دمبرگ	۱۲
	نوع کرک برگ	۳۱	سوزنی	نوع کرک ساقه	۱۳
	تراکم کرک برگ	۳۲	پراگنده	حالت کرک ساقه	۱۴
	طول دمگل	۳۳	پشمی	تراکم کرک ساقه	۱۵
	تراکم کرک دمگل	۳۴	۲mm	اندازه کرک ساقه	۱۶
	اندازه بریده گی کاسه	۳۵	پشمی	وجود زگیل روی کرک	۱۷
۱۰mm	طول کاسبرگ	۳۶	پوشیده	تراکم کرک سطح زیرین برگ	۱۸
۶mm	عرض کاسبرگ	۳۷		حالت کرک سطح زیرین برگ	۱۹

Herbarium No: 4		Taxon	Collecting Date:		
ده صلاح اندراب ۰۴		T-pratense	2023/4/28		
ردیف	صفت	شرح	ردیف	صفت	شرح
۱	سن نبات	یک ساله	۲۲	تراکم کرک سطح زیرین برگ	پوشیده
۲	طول نبات	۳۰cm	۲۳	اندازه کرک زیرین برگ	۲.۵mm
۳	شکل نبات	مرکب پنجه ای	۲۴	حالت کرک زیرین برگ	خوابیده
۴	شکل برگ قاعده ای	پنجه ای	۲۵	اندازه کرکک زیرین برگ	۲mm
۵	طول برگ قاعده ای	۱۹cm	۲۶	رنگ پوشش کرکی	سفید
۶	عرض برگ قاعده ای	۵mm	۲۷	طول گل آذین	۶cm
۷	شکل برگ قاعده ای	صاف	۲۸	شکل گل آذین	منفرید
۸	شکل نوک برگ	سوزنی	۲۹	تعداد گل آذین در شاخه	۲ دانه
۹	شکل حاشیه برگ		۳۰	تعداد گل در گل آذین	۱۰۰
۱۰	طول برگ	۲.۵cm	۳۱	طول برگ	
۱۱	عرض برگ	۱.۳mm	۳۲	عرض برگ	
۱۲	طول دمبرگ	۹mm	۳۳	وجود برگشتگی درلبه برگ	
۱۳	نوع کرک ساقه	سوزنی	۳۴	نوع کرک برگ	
۱۴	حالت کرک ساقه	پراگنده	۳۵	تراکم کرک برگ	
۱۵	تراکم کرک ساقه	پشمی	۳۶	طول دمگل	
۱۶	اندازه کرک ساقه	۲mm	۳۷	تراکم کرک دمگل	
۱۶	اندازه کرکک ساقه		۳۸	طول کاسه	۱۰mm
۱۷	تراکم کرکک ساقه		۳۹	عرض کاسه	۶mm
۱۸	وجود زگیل روی کرک	پشمی	۴۰	اندازه بریده گی کاسه	
۱۹	تراکم کرک سطح زیرین برگ	پوشیده	۴۱	طول کاسبرگ	
۲۰	حالت کرک سطح زیرین برگ	پراگنده	۴۲	عرض کاسبرگ	
ردیف	صفت	شرح	ردیف	صفت	شرح
۲۱	رنگ جام		۴۳	حالت فندقه	

یافته های تحقیق

شکل: (۱) نمونه پل حصار اندراب Fabaceaea *Trifolium repens*

شکل: (۲) نمونه پل حصار اندراب Fabaceaea Trifolium pratense L.

گونه شماره هرباریومی ۳ *Trifolium repens*

این نوع نباتی از خانواده باقلا و در جنس شبدر قرار دارد و شماره هرباریومی آن ۰۳ است. این نباتات یکساله بوده و طول آن ۱۶ سانتی‌متر است و دارای گل‌های سفید رنگ می‌باشد. شکل این نباتات مرکب پنجه‌ای است و برگ‌های زیرین و قاعده‌ای دارند. برگ قاعده‌ای صاف و به شکل نوک نیزه‌ای است و طول برگ قاعده‌ای ۱۱ سانتی‌متر و عرض آن ۴ میلی‌متر می‌باشد. طول برگ نمونه این نباتی ۱۱ میلی‌متر و عرض آن ۱۰ میلی‌متر و طول دمبرگ آن ۲ میلی‌متر است. سطح زیرین برگ‌ها پوشیده از کرک‌های سفید است که نوع کرک‌ها در سطح ساقه سوزنی و پراکندگی آن‌ها در سطح ساقه پشمی است. اندازه کرک‌های ساقه ۲ میلی‌متر می‌باشد. این نباتات دارای گل‌آذین منفرد با طول ۲۲ میلی‌متر بوده و تعداد گل‌آذین‌ها در هر شاخه ۲ عدد است. طول کاسبرگ این نمونه ۱۰ میلی‌متر و عرض کاسه آن ۶ میلی‌متر است. این نمونه نباتی برای نخستین بار از افغانستان گزارش می‌شود. شکل(۱)

گونه شماره هرباریومی ۴ *Trifolium pratense*

این نوع نباتی در خانواده باقلا و از جنس شبدر است و شماره هرباریومی آن ۰۴ است. این نباتات یکساله بوده و طول آن ۳۰ سانتی‌متر است و دارای گل‌های ارغوانی روشن می‌باشد. شکل این نباتات مرکب پنجه‌ای است و برگ‌های زیرین و قاعده‌ای دارند. برگ قاعده‌ای صاف و به شکل نوک نیزه‌ای است و طول برگ قاعده‌ای ۱۹ سانتی‌متر می‌باشد. این نبات دارای پوشش کرکی در سطح زیرین برگ است که با کرک‌های سفید به اندازه ۲.۵ میلی‌متر پوشیده شده است. کرک‌ها در سطح زیرین برگ خوابیده و اندازه آن‌ها ۲ میلی‌متر است. نوع کرک‌ها در سطح ساقه سوزنی بوده و کرک ساقه پراکنده و تراکم کرک‌ها در سطح ساقه پشمی است. اندازه کرک‌های ساقه ۲ میلی‌متر می‌باشد. این نمونه نباتی دارای گل‌آذین منفرد با طول ۶ سانتی‌متر است و تعداد گل‌های موجود در گل‌آذین بیشتر از ۱۰۰ عدد است. تعداد گل‌آذین‌ها در هر شاخه ۲ عدد می‌باشد. طول کاسبرگ این نمونه نباتی ۱۰ میلی‌متر و عرض کاسه آن ۶ میلی‌متر است. این نمونه نباتی برای نخستین بار از افغانستان گزارش می‌شود. شکل(۲)

بحث و نتیجه گیری

شبدر سفید و شبدر سرخ هر دو از نباتات خانواده‌ی Fabaceae هستند که به خانواده نباتات لگوم (بقولات) تعلق دارند. هر دو نبات در جنسی به نام *Trifolium* قرار دارند و تفاوت‌های عمده‌ای در ویژگی‌های گل و اندازه نبات دارند. شبدر سفید معمولاً به عنوان نبات پوششی و شبدر سرخ بیشتر برای تولید علوفه و نباتات زراعتی مورد استفاده قرار می‌گیرد .(Loredana et al., ۲۰۲۳) لیگوم یا *Fabaceae* یکی از خانواده‌های مهم نباتات در جمع نباتات اقتصادی به شمار می‌رود و شامل نباتات مفیدی مانند محصولات زراعتی، چوب، نباتات زینتی، غذای حشرات علف‌خوار و نباتات دوایی است. این خانواده سومین خانواده بزرگ نباتات گلدار است، با حدود ۷۷۰ جنس و ۱۹,۵۰۰ گونه در جهان. جنس *Trifolium* L. یک جنس گسترده از نباتات است که به دلیل برگ‌های معمولاً سه قسمتی خود که به طور رایج به نام شبدر شناخته می‌شوند، معروف است. نباتات این جنس یک‌ساله، دوساله یا چندساله علفی هستند که اغلب برگ‌های سه‌گانه دارند، گل‌های پاپیونی که در خوشه‌های Racemose یا Umbellate قرار دارند و به شکل گل‌آذین‌های شبیه سر گل می‌ریزند، با پرچم‌های دیادل‌فوس و کاسه‌های گل ماندگار. این سرده شامل حداقل ۲۴۰ گونه است که در سرتاسر مناطق معتدل و نیمه‌گرمسیری در نیم‌کره شمالی و جنوبی پخش شده‌اند (Tressel,

L. G., ۲۰۲۰) تحقیق حاضر نشان می‌دهد که دو گونه از جنس شبدر دارای برگ‌های متناوب و سه‌بخشی هستند و از جمله نباتات یک‌ساله با طول ۱۶ سانتی‌متر می‌باشند. شبدر سفید دارای گلبرگ‌های سفید است و پراکنش این گونه نباتی *Trifolium repens* مدیترانه‌ای است. شکل این نبات پنجه‌ای است و دارای کرک‌های سفید پشمی می‌باشد که این ویژگی‌ها آن را از شبدر سرخ متمایز می‌سازد *Trifolium* . دو مرکز اصلی برای پیدایش این جنس بیان شده‌اند که شامل مناطق مدیترانه‌ای با ۱۱۰ گونه متعلق به ۸ بخش از این جنس است که همگی از یک مرکز پراکنش آمده‌اند. شکل گل‌آذین آن منفرد با طول ۶ سانتی‌متر و تعداد گل‌ها در گل‌آذین بیشتر از ۱۰۰ عدد است و تعداد گل‌آذین‌ها در شاخه ۲ عدد می‌باشد.

شبدر سرخ (*Trifolium pratense* L.) یک نبات دوپلویید دائمی و معتدل با ۱۴ کروموزوم (n=۱۴۲)بومی اروپا و آسیای غربی است که ارزش غذایی و اقتصادی بالایی دارد. این نبات علوفه‌ای بسیار مهم است و در اقلیم‌های دریایی مانند ایالات متحده و سویدن به طور گسترده‌ای کشت می‌شود(Vozarove et al., ۲۰۲۲).از دیدگاه تکاملی، شبدر سرخ و شبدر سفید هر دو به عنوان گونه‌هایی از سرده *Trifolium* در مناطق مختلف جغرافیایی رشد می‌کنند و از نظر ویژگی‌های جنتیکی و مورفولوژیکی شباهت‌های زیادی دارند، اما تفاوت‌هایی نیز از نظر نیازهای محیطی، کاربردها و خواص دارند.

منابع

سلیم‌پور، ف، مصطفوی، گ.، حاج رسولی‌ها، ش.، شریف‌نیا، ف. (۱۳۹۵). بررسی فنتیکی گونه‌های جنس *Trifolium* با استفاده از صفات دانه گرده. زیست‌شناسی تکوینی سال هشتم، شماره ۳، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

حسام‌زاده. س.م.، ضیائی‌نسب، م.(۱۳۸۵). بررسی کاریولوژیکی برخی از گونه های جنس شبدر (*Trifolium* sp.) موجود در بانک. جلد ۱۹، شماره ۳، تهران، موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع، بانک ژن.

موسوی، م. (۱۳۹۵). بررسی تنوع جنتیکی گونه شبدر تالشی *Trifolium tumens* Steven ex M. Nied. دانشگاه شهید با هنر کرمان.

Ahmad, S., & Alam, Z. (2021). Phytochemical profile and pharmacological properties of *Trifolium repens*. *Journal of Basic and Clinical Physiology and Pharmacology*, *32*(1).

Çölgeçen, H., Koca, U., Kartal, M., & Büyükkartal, H. N. (2020). Use of red clover (Trifolium pratense L.) seeds in human therapeutics. *Turkish Journal of Biology, 29*.

Çölgeçen, H., Koca, U., Kartal, M., & Büyükkartal, H. N. (2014). Comprehensive evaluation of phytoestrogen accumulation in plants and in vitro cultures of Medicago sativa L. 'Elçi' and natural tetraploid *Trifolium pratense* L. *Turkish Journal of Biology, 38*.

Khazaei, M., & Pazhouhi, M. (2018). Antiproliferative effect of *Trifolium pratense* L. extract in human breast cancer cells. *Fertility and Infertility Research Center, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran*. Taylor & Francis Group, LLC.

Nazarova, E. A., Nazarov, A. V., Egorova, D. O., & Anan'ina, L. N. (2022). Influence of destructive bacteria and red clover (Trifolium pratense L.) on the pesticides degradation in the soil. *Environmental Geochemistry and Health, 44*(2).

Tressel, L. G. (2020). *A morphological and molecular taxonomic review of the Trifolium depauperatum (Fabaceae) species complex* (Master's thesis). Miami University, Oxford, OH.

Tressel, L. (2020). *A morphological and molecular taxonomic review of the Trifolium depauperatum (Fabaceae) species complex* (Master's thesis). Miami University, Oxford, OH.

Toporan, L. R., Horablaga, M., & Samfira, I. (2023). Breeding progress review on *Trifolium repens*. *Research Journal of Agricultural Science, 55*(2).

Vozárová, R., Macková, E., Vlk, J., & Repková, J. (2021). Variation in ribosomal DNA in the genus *Trifolium* (Fabaceae). *MDPI*.

Yilmaz, A., & Yeltekin, Y. (2022). The evaluations of taxonomic classifications in the genus *Trifolium* L. based on ITS sequences. *Sakarya University Journal of Science, 26*(3).

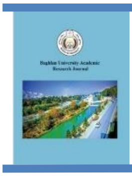

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 41-52

The Role of Education on Social Mobility

Aminullah fetrat

Department of Sociology, Faculty of literature and Humanities, Baghlan University..

Corresponding Author: aminullah fetrat, **E-mail**:fetrat.aminullah@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
31, August, 2024

Accepted:
1, September, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

Social mobility is a fundamental topic in the field of sociology. Every human being wants to change from one social situation to another and benefit from better life benefits. Mobility in social life is one of the desires and wishes of every individual, and various factors affect it; one of the most important and influential of these factors is education. The role of education as a factor affecting the social mobility of an individual is the goal of this review study. Considering the review-library study approach, this article is descriptive-analytical in terms of method. The findings show that education, by providing universal education and the possibility of improving the social status of an individual through education and vocational training, can facilitate the grounds for social mobility and change the closed conditions of the social class of the individual and society. Over time, especially in the present era, higher education has emerged as a useful tool for achieving legitimate and honorable positions in society, and university education has become a competitive field. The level of higher education an individual has depends on their income. One of the important functions of formal education related to social mobility is that by acquiring the necessary skills and a high academic degree, an individual can reach high positions and positions in the labor market.

Keywords: Education, Higher Education, Social Mobility.

To cite this article: fetrat, A. : 2025.The Role of Education on Social Mobility. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 41-52. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

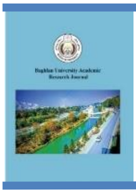
د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 41-52

نقش آموزش و پرورش بر تحرک اجتماعی

پوهندوی امین الله فطرت

عضو کادر علمی دیپارتمنت جامعه شناسی پوهنځی ادبیات و علوم بشری پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۶/۱۰ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۶/۱۰ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش

چکیده

تحرک اجتماعی از مباحث اساسی در قلمرو مطالعاتی جامعه‌شناسی است. هر انسان می‌خواهد از لحاظ اجتماعی از موقعیتی به موقعیت دیگر تغییر کند و از مزایای بهتر زندگی بهره‌مند شود. تحرک در زندگی اجتماعی، از خواسته‌های هر فرد است و عوامل مختلف بر آن تأثیرگذار است؛ یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین این عامل‌ها، آموزش و پرورش می‌باشد. نقش آموزش و پرورش به‌عنوان عامل تأثیرگذار بر تحرک اجتماعی فرد، هدف این تحقیق مروری می‌باشد. با توجه به رویکرد مطالعات مروری- کتابخانه‌ای، این مقاله از لحاظ روش، توصیفی- تحلیلی می‌باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش و پرورش با فراهم آوردن آموزش همگانی و فراگیری حرفه‌ها می‌تواند امکانات ارتقای پایگاه اجتماعی و زمینه‌های تحرک اجتماعی فرد را مساعد کند و شرایط بسته‌ی طبقه اجتماعی وی را در جامعه تغییر دهد. در طول زمان، به‌ویژه در عصر حاضر، تحصیلات عالی به‌حیث ابزار مؤثر و تأثیرگذار برای نیل به پایگاه‌های مشروع و افتخارآفرین جامعه مطرح است و تحصیلات عالی به قلمرو رقابت تبدیل شده است. میزان تحصیلات عالی فرد به میزان درآمد او بستگی دارد؛ یکی از کارکردهای مهم تحصیلات رسمی که با تحرک اجتماعی ارتباط دارد این است که فرد با کسب مهارت‌های لازم و مدرک تحصیلی بالا، می‌تواند به پایگاه و مناصب بالای شغلی در بازار کار راه پیدا کند.

واژه های کلیدی: آموزش و پرورش، تحصیلات عالی، تحرک اجتماعی.

استناد: فطرت، امین الله. (۱۴۰۴)، نقش آموزش و پرورش بر تحرک اجتماعی، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۴۱-۵۲).

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

آموزش و پرورش و تحرک اجتماعی از مباحث مهم جامعه‌شناسی است. آموزش و تربیت‌یافتگی در مقاطع تحصیلات عالی یکی از مؤثرترین عوامل تأثیرگذار بر تحرک اجتماعی فرد است. انسان از طریق کسب مهارت‌ها و توانایی‌های علمی می‌تواند موقعیت اجتماعی خود را تغییر دهد و از لحاظ صلاحیت، منزلت و وضع اقتصادی، جایگاه بلندتری را در هرم اجتماعی جامعه احراز کند. آموزش عالی (تحصیلات عالی)، به آموزش‌های بعد از مکتب (دوره‌ی ثانویه) اطلاق می‌گردد که در پوهنتون‌ها صورت می‌گیرد. آموزش‌های عالی از منابع تولید دانش و انتقال تجارب فرهنگی علمی و پرورش‌دهنده‌ی متخصصان در بخش‌های مختلف زندگی در جامعه است (رهیاب و همکاران: ۲۱).
افرادی که مدرک تحصیلی بالاتری دارند، می‌توانند موقعیت‌ها و مناصب مهم و درآمدزایی را در نظام شغلی جامعه کسب کنند. این در حالی است که با وجود عمومیت یافتن تحصیلات عالی، اکثراً می‌پذیرند که با همگانی شدن آموزش و پرورش و فراهم شدن زمینه‌ها و فرصت‌های برابر برای همه‌ی افراد جامعه، تحرک اجتماعی فرد را تسهیل می‌بخشد و نابرابری‌ها و فاصله‌های طبقاتی کاهش می‌یابد؛ اما واقعیت این است هنوز نظام‌های آموزشی نتوانستند فاصله‌های طبقاتی را کاهش دهند. برعکس به باور بوردیو، نهادهای آموزشی در جوامع صنعتی بیشتر کارکرد بازتولید طبقاتی را ایفا می‌کند. در سال (۱۹۶۰) میلادی، مطالعاتی روی اثرات آموزش و پرورش بر نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی در کشورهای مختلف صورت گرفته است و این تحقیقات به وضوح نشان می‌دهد که نابرابری‌های اجتماعی ناشی از عدم تساوی شرایط در آموزش و پرورش، در بحث‌های نابرابری‌های اجتماعی افزوده شده است. به‌طور مثال گفته می‌شود کمبود امکانات نزد کودکانی که متعلق به اقشار محروم جامعه هستند، موجب می‌شود که میل آنها به پیشرفت تحصیلی در نهادهای آموزشی پایین‌تر از فرزندان طبقه متوسط جامعه باشد (توسلی، ۱۳۸۵: ۱۸۶).

هدف این تحقیق مروری، مطالعه و بررسی نقش آموزش و پرورش بر تحرک اجتماعی است. سوال این است که آیا آموزش و پرورش نابرابری‌های اجتماعی را کاهش می‌دهد و در تحرک اجتماعی فرد نقش دارد و یا اینکه نابرابری اجتماعی را تشدید می‌کند؟ مطالب گردآوری شده مرتبط با موضوع می‌تواند نقش آموزش و پرورش بر تحرک اجتماعی را توضیح دهد. این مطالعه‌ی کیفی از لحاظ روش، توصیفی- تحلیلی می‌باشد و از نوع کار مروری- کتابخانه‌ای است. اطلاعات با استفاده از منابع مرتبط و در دسترس گردآوری شده است و به گونه‌ای تلخیص و عبارت‌نویسی تنظیم، توصیف و تحلیل گردیده است.

تحرک اجتماعی چیست؟

یکی از مباحث مهم در زمینه‌ی قشربندی اجتماعی، تحرک اجتماعی است. در مطالعاتی پیرامون تحرک اجتماعی، معمولاً شدت و سرعت تحرک اجتماعی و الگوهای مختلف مطرح است که مورد بررسی قرار می‌گیرد (توسلی، ۱۳۸۵: ۲۰۷). تحرک اجتماعی به‌خصوص به‌صورت مثبت و صعودی از اهداف هر نظام آموزشی دانسته می‌شود و نهادهای آموزشی رسمی و غیررسمی در جهت تحقق اهدافی گام بر می‌دارند که به کمک تحرک اجتماعی قابل حصول اند (کاشانی، ۱۳۷۶: ۵۳).

سوروکین، تحرک اجتماعی را به جابجا شدن فرد در درون فضای اجتماعی تعریف می‌کند. از نظر استفن ایگل، منظور از تحرک اجتماعی، جابجایی افراد بین طبقات مختلف اجتماعی است (توسلی، ۱۳۸۵: ۲۰۹). یا اینکه تحرک اجتماعی به جابجایی فرد از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی و یا هم انتقال یک شخص یا گروه از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی دیگر اطلاق می‌شود (رحیم، ۱۳۹۶: ۱۵۷). به عبارت دیگر، تحرک اجتماعی به میزان تغییر وضعیت اجتماعی زندگی افراد جامعه در یک برهه‌ی از زمان معین اشاره دارد (داسگوپتا، ۱۴۰۰: ۴۷۷).

آنتونی گیدنز، در مورد اصطلاح تحرک اجتماعی می‌نویسد: " تحرک اجتماعی به حرکت افراد و گروه‌ها با موقعیت‌های اجتماعی- اقتصادی مختلف اطلاق می‌شود". از نظر آنتونی گیدنز، در مطالعه‌ی قشربندی اجتماعی نه‌تنها اختلافات بین موقعیت‌های اقتصادی و مشاغل در نظر گرفته شود؛ بلکه باید رخدادها مربوط به افراد که آنها را اشغال کرده اند، نیز بررسی گردد. گیدنز می‌گوید: " با پایین بودن میزان تحرک اجتماعی، انسجام طبقاتی و پیوستگی میان اعضای یک طبقه تقویت می‌شود و احتمال دارد که افراد متعلق به آن طبقه، نسل‌ها در آن طبقه باقی بمانند" (توسلی، ۱۳۸۵: ۲۱۰).

تحرک اجتماعی، بهبود وضعیت فرد را در ذهن آدمی تداعی می‌کند، اما همیشه چنین نیست. در تحرک اجتماعی تغییر پایگاه اجتماعی- اقتصادی ممکن به گونه‌ی افقی باشد؛ یعنی تحرک اجتماعی فرد از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه هم‌سطح و در موقعیت مشابه باشد. در این نوع تحرک، موقعیت اجتماعی ثابت می‌ماند و به جابجایی فرد از یک وضع به وضع مشابه دیگر و از یک شغل به شغل مشابه دیگر اشاره دارد که هیچ تغییری در پایگاه و موقعیت اجتماعی فرد دیده نمی‌شود (ایران‌منش، ۱۳۹۷: ۹۲) و (داسگوپتا، ۱۴۰۰: ۴۷۸). تحرک عمودی، تحرکی است که در سطح سلسله مراتب منزلت اجتماعی به وجو می‌آید و می‌تواند از بالا به پایین (تحرک عمودی

نزولی) و یا هم از پایین به بالا (تحرک عمودی صعودی) باشد. سطح تحصیل یکی از عوامل مهم تحرک اجتماعی شمرده می‌شود. در تحرک عمودی علاوه بر تغییر وضع و شغل فرد، پایگاه و جایگاه اجتماعی فرد نیز تغییر می‌کند (ایران‌منش، ۱۳۹۷: ۹۲).

پایگاه اجتماعی، نظام و منزلتی است که جامعه به‌طور عینی برای اعضای خود در نظر می‌گیرد. به عباره دیگر، پایگاه اجتماعی مقامی است که از لحاظ اجتماعی شناخته شده و در واقع یک موقعیت معین در فضای اجتماعی است (رحیم، ۱۳۹۶: ۱۵۳). پایگاه اجتماعی نشان دهنده‌ی ارزش، موقعیت و اعتبار اجتماعی فرد است (محسنی، ۱۳۸۴: ۲۶۷). پایگاه اجتماعی، ارزش و امتیازی است که جامعه جهت ایفای نقش به افراد می‌دهد (کاشانی، ۱۳۷۶: ۵۶). پایگاه و موقعیت اجتماعی فرد، حقوق و مزایای شخص را تعیین می‌کند (کوئن، ۱۳۹۳: ۸۰). تحرک میان‌نسلی، درون‌نسلی، خود به‌خودی، ارادی و تحرک جانبی نیز از انواع تحرک اجتماعی شمرده می‌شود.

رابطه‌ی آموزش و پرورش با تحرک اجتماعی

آموزش به طور گسترده به عنوان یک محرک اساسی تحرک اجتماعی شناخته می‌شود. این امر افراد را به دانش، مهارت‌ها و مدارک لازم برای دست‌رسی به فرصت‌های شغلی بهتر و دستیابی به جایگاه اجتماعی- اقتصادی بالاتر مجهز می‌کند و با افزایش سرمایه انسانی، آموزش می‌تواند چرخه‌ی فقر را بشکند و مسیرهایی را برای تحرک رو به بالا فراهم کند. کیفیت و دست‌رسی به آموزش مستقیماً بر توانایی فرد در بهبود جایگاه اجتماعی وی تأثیر می‌گذارد و به کاهش نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی در یک جامعه کمک می‌کند (شروِاس‌تاوا، ۲۰۲۴: ۲۹۵).

روند تحرک اجتماعی در جوامع مدرن باوجود برخی تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی، از تحرک حمایتی بر تحرک رقابتی و در زمینه‌ی آموزش و پرورش، از آموزش و پرورش نمادین به آموزش و پرورش کارکردی تغییر کرده است. امروز بیشتر از گذشته، آموزش و پرورش از عوامل سازنده‌ی قشربندی اجتماعی محسوب می‌شود، زیرا دانش و مهارت و نگرش‌هایی که در نهادهای آموزشی کسب می‌شوند، برای رشد و استمرار جامعه مهم تلقی می‌شوند. فرصت‌های افراد برای استفاده از آموزش و پرورش برای تحرک اجتماعی خود و فرزندان شان از دو عامل مهم متأثر اند؛ توزیع نابرابر لوازم و امکانات اجتماعی مانند درآمد، مسکن و میراث فرهنگی میان مردم و هم‌چنان توزیع نابرابر ویژگی‌ها و خصوصیات فردی مانند هوش، انگیزش، و سلامتی. بنابراین، فرصت‌های آموزش و پرورش را نباید جدا از عوامل فوق ملاحظه کرد (علاقه‌بند، ۱۳۸۴: ۱۹۰).

در مورد اینکه آیا آموزش و پرورش باعث بهبود وضعیت زندگی فرد از لحاظ اقتصادی، اعتبار و منزلت اجتماعی فرد می‌شود و یا برعکس، آموزش و پرورش نوعی کنترول، نظارت و ایجاد محدودیت برای فرد است تا در وضعیت قبلی باقی بماند. اغلب مردم عادی باور دارند که آموزش و پرورش باعث بهبود و تغییر مثبت در در زندگی فرزندان شان می‌گردد. اما دیدگاه‌ها و پاسخ جامعه‌شناسان طوری دیگری است؛ به‌طور مثال کارکردگرایان و لیبرال‌ها می‌گویند آموزش و پرورش به‌حیث یک فرصت برای کودکان صرف‌نظر از خواستگاه‌های طبقاتی و خانوادگی، استعداد آنها را پرورش می‌دهد و متناسب با توانایی‌های خود به حق و جایگاه شان برسند. به نظر این دانشمندان آموزش وسیله‌ای برای برابرسازی در نظر گرفته می‌شود تا از این طریق زمینه‌های پیشرفت آنان و کاهش نابرابری فراهم شود (ایران‌منش، ۱۳۹۷: ۱۶۳).

آموزش و پرورش در دستیابی به مشاغل و درآمد بالاتر فرد کمک می‌کند؛ آموزش و پرورش با فراهم نمودن آموزش همگانی و امکان ارتقای پایگاه اجتماعی فرد از طریق آموزش و حرفه‌آموزی، می‌تواند شرایط بسته را تغییر دهد. اصل تساوی حقوق و برابری همه‌ی مردم در پرورش استعدادها و شایستگی‌های فطری و انسانی از طریق نظام‌های آموزشی مردمی میسر شده می‌تواند (کاشانی، ۱۳۷۶: ۶۶). همان طوری که افراد با خصوصیات ذاتی و طبیعی متفاوت به فراگیری دانش در نهادهای آموزشی می‌پردازند، هر فرد بنابر استعداد فطری خود می‌تواند به موقعیت‌های تحصیلی بالاتر نایل آید. مسلماً آموزش و پرورش فلسفه‌ی وجودی و خصوصیات طبیعی انسان را شکل می‌دهد و حتی افراد کم‌هوش و کسانی دارای نواقص جسمانی هستند، در محیط آموزشی مطلوب و مناسب، استعدادهای ذاتی آنها شکوفا می‌شود.

جامعه‌شناسان آمریکایی در بحث تحرک اجتماعی بیشتر به بررسی این مسأله علاقمند هستند که چگونه افراد در یک نظام سلسله مراتب عمودی که مبنای آن انگیزه‌ها و پاداش‌های مادی است، به پایگاه دلخواه خود دست می‌یابند. به باور آنها هرگاه دستیابی به این پایگاه‌ها مستلزم دارا بودن مدرک تحصیلی دانشگاهی باشد، اصل شایسته‌سالاری در تحرک اجتماعی تحقق می‌یابد و معیارهای عام جای معیارهای ارثی و اسنادی را می‌گیرد. در حالی‌که محققان اروپایی بر مفاهیمی مانند فرصت‌های زندگی و میزان آگاهی گروهی و طبقاتی در تشکل‌های جمعی تأکید دارند. هدف آنها در تحقیقات شان در مورد تحرک اجتماعی این است که دریابند چگونه و در چه شرایطی آگاهی طبقاتی و گروهی می‌تواند فعال شود و منجر به اقدام طبقاتی و گروهی در راستای تحرک

اجتماعی گردد (توسلی، ۱۳۸۵: ۲۰۸). آموزش و پرورش باعث می‌شود که افراد بتوانند تحرک طبقاتی پیدا کنند و وارد طبقه متوسط شوند و سرمایه فرهنگی از نتایج این تحرک دانسته می‌شود (آرانی، ۱۳۸۸: ۱۲۵).

امروز در جوامع، مهارت‌های آموزشی یکی از شرایط کسب مشاغل است. سازمان‌های اداری، صنایع و خدمات اعم از دولتی و خصوصی در پروسه‌ی استخدام پیوسته سطح آموزش و نوع مدرک تحصیلی را در نظر می‌گیرند و در نظام‌های شغلی و سازمان‌های اجتماعی، دارندگان مهارت‌های آموزشی بالا از جایگاه بالاتری شغلی برخوردار هستند. ماکس‌وبر جامعه‌شناس و اقتصاددان آلمانی می‌گوید: " استخدام بر اساس شایستگی و لیاقت یکی از خصوصیات بوروکراسی (دیوان‌سالاری) است و تأکید برآن دارد تا استخدام باید صلاحیت تخصصی در کسب شغل بدون توجه به عوامل خارجی (نژاد، وضع اجتماعی و طبقاتی) صورت گیرد (فومنی، ۱۳۹۸: ۷۱). کارکردگرایان، به تفاوت در توانایی فردی شاگردان در نهادهای آموزشی معتقدند. به باور آنها آموزش و پرورش بین کودکان تمایز ایجاد می‌کند و فرایند گزینش که در نهایت پایگاه شغلی فرد را تعیین می‌کند، از نظر کارکردگرایان در نهادهای آموزشی شروع می‌شود (شارع‌پور، ۱۳۸۸: ۲۲۴).

در پیوند با عوامل تحرک اجتماعی می‌توان گفت که با تغییر در تقسیم‌کار و ساخت شغلی، بر تحرک اجتماعی افزوده است و با تغییرات اجتماعی در جامعه، تحرک اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. هم‌چنان رشد جوامع به‌سوی صنعتی شدن و ضرورت به مشاغل تخصصی و رشد و تعمیم آموزش و پرورش، تحرک اجتماعی را بیشتر می‌سازد. محدودیت‌ها و تبعیض‌ها در سطح جوامع نیز از عواملی مهم دستیابی به تحرک عمودی به‌حساب می‌رود. مزید بر موارد اشاره شده، رشد جمعیت و مهاجرت‌ها، عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بر تحرک اجتماعی دخیل است (کاشانی، ۱۳۷۶: ۵۶) و (رحیم، ۱۳۹۶: ۱۵۹- ۱۶۱). فرهنگ‌آموزی، آموزش مدیریت، انتقال ارزش‌های اجتماعی، آموزش فن و حرفه و تخصص نقش مهمی در تحرک اجتماعی افراد دارد (فومنی، ۱۳۸۷: ۲۴۳). تحصیلات، جنس، نژاد و شغل پدر نیز در تحرک اجتماعی تأثیرگذار دانسته شده است (کوئن، ۱۳۹۳: ۳۱۷). در کل، آموزش و پرورش در گزینش و تخصیص افراد به گروه‌بندی‌های شغلی، بر حسب استعداد و توانایی‌های آنها نقش مهمی دارد. عوامل محسوس دیگر مانند کیفیت آموزش و پرورش، دست‌رسی به تسهیلات آموزشی، تفاوت‌های موجود در انگیزه، ارزش‌ها و نگرش‌های شخصی برای بالفعل کردن استعداد بالقوه‌ی فرد در این فرایند دخالت دارد (علاقه‌بند، ۱۳۸۴: ۱۸۴). به‌طور مثال، آموزش و پرورش با فراهم آوردن آموزش همگانی و امکان ارتقای پایگاه

اجتماعی فرد از طریق آموزش و حرفه‌آموزی می‌تواند زمینه‌های تحرک اجتماعی را مساعد کند و شرایط بسته‌ی طبقه اجتماعی فرد و جامعه را تغییر دهد (کاشانی، ۱۲۷۶: ۶۶). میزان آموزش و کیفیت تحصیل فرد به او امکان می‌دهد که در جامعه شغل بهتر کسب کند و درآمد بیشتری به‌دست آورد و بلاخره در طبقه‌ی بالاتری از سلسله مراتب اجتماعی قرار گیرد و پایگاه اجتماعی او نیز تغییر کند (محسنی، ۱۳۸۴: ۲۶۴). سطح بالای آموزش نوعی مجوز برای کسب شغل به‌حساب می‌آید و رابطه بین آموزش و پرورش، پایگاه شغلی و درآمد یک رابطه‌ی قطعی دانسته می‌شود؛ بدین معنی که سطح بالای تحصیلی باعث می‌شود تا فرد شغل بهتر با درآمد بالاتر نایل آید. مسلماً با افزایش فرصت‌های آموزشی، جامعه بازتر می‌شود و سطح تحرک اجتماعی فرد افزایش می‌یابد (شارع‌پور، ۱۳۸۸: ۲۲۹).

آموزش، عامل تأثیرگذار بر تحرک اجتماعی

دست‌رسی برابر به آموزش برای ایجاد تحرک اجتماعی بسیار مهم است، زیرا مهارت‌ها و دانش بنیادی لازم برای بهبود وضعیت اجتماعی-اقتصادی افراد را فراهم می‌کند. آموزش به عنوان یک عامل تأثیرگذار عمل می‌کند و فرصت‌هایی را برای پیشرفت شخصی و حرفه‌ای صرف‌نظر از پیشینه فرد ارائه می‌دهد. با این حال، موانعی مانند وضعیت اجتماعی-اقتصادی و موقعیت جغرافیایی می‌تواند به طور قابل توجهی مانع دست‌رسی شود. کودکان خانواده‌های کم‌درآمد یا مناطق روستایی اغلب با موانعی مانند امکانات ناکافی آموزشی، کمبود حمل و نقل و محدودیت‌های مالی روبرو هستند که فرصت‌های آموزشی آنها را محدود می‌کند. پرداختن به این موانع برای اطمینان از اینکه همه افراد شانس بهره‌مندی از پیشرفت‌های آموزشی و بهبود جایگاه اجتماعی خود را دارند، ضروری است. کیفیت آموزش با تعیین اثربخشی تجربیات یادگیری و منابع موجود برای دانش‌آموزان، مستقیماً بر تحرک اجتماعی تأثیر می‌گذارد. سیستم‌های آموزشی با کیفیت بالا، معلمان آموزش‌دیده، امکانات مدرن و برنامه درسی را فراهم می‌کنند که دانش‌آموزان را برای موفقیت در آینده آماده می‌کند. کیفیت تدریس معلم انگیزه‌دهنده است، زیرا مربیان مؤثر می‌توانند دانش‌آموزان را الهام بخشند و درگیر کنند و یک محیط یادگیری مساعد را ایجاد کنند که پیشرفت تحصیلی را ارتقا می‌دهد.

پوهنتون‌ها و مراکز علمی با ارائه فرصت‌های آموزشی پیشرفته که می‌تواند منجر به مشاغل پردرآمدتر و پیشرفت شغلی شود، نقش مهمی در ایجاد تحرک اجتماعی ایفا می‌کنند. دست‌رسی به

آموزش عالی عامل کلیدی در دستیابی به تحرک اقتصادی است، زیرا مهارت‌های تخصصی و مدارکی را در اختیار افراد قرار می‌دهد که اغلب برای موفقیت حرفه‌ای مورد نیاز هستند. پوهنتون‌ها و مؤسسات آموزش عالی هم‌چنین فرصت‌ها و منابع شبکه‌ای را ارائه می‌دهند که می‌توانند چشم‌انداز شغلی را بیشتر افزایش دهند. با این حال، نابرابری‌ها در دست‌رسی به آموزش عالی؛ مانند هزینه‌های بالای مصارف تحصیلی، موانع پذیرش و تفاوت‌ها در آمادگی تحصیلی می‌تواند نابرابری‌های اجتماع اقتصادی را تداوم بخشد. (شرِواس‌تاوا، ۲۰۲۴ : ۲۹۶).

در مورد نقش آموزش و پرورش در تحرک اجتماعی می‌توان به دیدگاه قدرت سازمانی نیز اشاره کرد. این دیدگاه به اندیشه ماکس‌وبر بر می‌گردد، وی در اوج انقلاب صنعتی در قرن بیستم، نظریه بوروکراسی خود را ارایه داد. ماکس‌وبر، بوروکراسی را کوشش عقلانی بهترین روش هماهنگی هر نوع فعالیت اقتصادی- اجتماعی در عصر صنعت تعریف کرد و استخدام براساس لیاقت و شایستگی را از خصوصیات مهم بوروکراسی عنوان نمود. در اینجا نقش آموزش و پرورش به‌خوبی روشن می‌شود، زیرا تخصص بدون آموزش امکان ندارد. از جانب دیگر، آموزش نقش مهمی در جابجایی پایگاه‌های قدرت در درون نخبگان جامعه دارد؛ چون مدرک تحصیلی بالاتر می‌تواند نقش بهتری در امور سیاسی ایفا کند (فومنی، ۱۳۹۸: ۷۱). از سوی‌هم، از لحاظ تقسیم‌کار اجتماعی، تصدی شغل‌ها مستقیماً با سطح آموزش و تحصیل فرد در ارتباط است، زیرا تقسیم‌کار براساس تخصص است و هر تخصص با سطح آموزش در ارتباط می‌باشد (همان، ۱۳۹۸: ۷۲). در طول زمان تحصیلات دانشگاهی به ابزار سودمندی برای نیل به پایگاه‌های مشروع و افتخارآفرین تبدیل شده است و به قلمرو رقابت درآمده است. یکی از کارکردهای مهم تحصیلات رسمی که با تحرک اجتماعی ارتباط دارد این است که فرد با کسب مهارت‌های لازم، زمینه‌ها برای ورود به بازار کار را برای وی فراهم می‌کند (کوئن، ۱۳۹۳: ۳۲۲). نهادهای آموزشی و تحصیلی، مکان‌هایی که به ازای دست‌مزد، بخش‌های جدایی‌ناپذیر اقتصاد هستند؛ به‌مثابه فضای کار متفاوت سلسله‌مراتب‌های مربوط به طبقه‌های اجتماعی توانایی را بازسازی می‌کند و گاهی نیز آنها را به چالش می‌کشد؛ و به منزله‌ی نهادهایی که در طول تاریخ، موتور محرک جنبش طبقه کارگر بوده‌اند و نقش مهمی را به عنوان صحنه یا عرصه‌ی مبارزه بر سر مسایلی؛ چون پیشرفت اقتصادی و طبقاتی بازی کرده اند (آپل، ۱۳۹۸: ۳۹). اندازه‌گیری تحرک اجتماعی شامل تجزیه و تحلیل شاخص‌های مختلفی است که منعکس‌کننده تغییرات در وضعیت اجتماعی- اقتصادی هستند. معیارهای رایج شامل سطح درآمد، میزان تحصیلات، وضعیت شغلی و توزیع ثروت است. داده‌های مربوط به همبستگی درآمد

بین نسلی و نتایج آموزشی، بینش‌هایی در مورد میزان تحرک در یک جامعه ارائه می‌دهد. با ارزیابی این شاخص‌ها، محققان می‌توانند اثر بخشی سیستم‌ها و سیاست‌های آموزشی را در تسهیل تحرک رو به بالا و پرداختن به نابرابری‌ها در فرصت‌های اجتماعی-اقتصادی ارزیابی کنند (شرِواس‌تاوا، ۲۰۲۴ : ۲۹۶). از مطالب فوق چنین بر می‌آید که آموزش و پرورش به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر تحرک اجتماعی به‌حساب می‌رود؛ نظام‌های آموزشی و آموزش و پرورش زمانی می‌توانند تحرک اجتماعی فرد را تسهیل بخشد و بر کاهش نابرابری‌های اجتماعی مؤثر واقع گردد که فرصت‌ها و زمینه‌های آموزش و تحصیل بدون هر نوع تبعیض برای همه افراد جامعه به گونه‌ی یکسان فراهم شود و معیارهای کسب اشتغال و صلاحیت‌های کاری نیز منوط بر شایستگی‌ها و توانایی‌های علمی- تخصصی فرد باشد. در چنین وضعیتی، آموزش و پرورش زمینه‌های تحرک اجتماعی را تسهیل می‌کند و در جهت کاهش نابرابری‌های اجتماعی مؤثر واقع می‌شود. در صورتی‌که فرصت‌های آموزش و تحصیل به‌طور نامتعادل و غیر مساویانه و تبعیض‌آمیز در جامعه توزیع گردد؛ آموزش و پرورش نقش تشدید کننده‌ی نابرابری‌های اجتماعی ایفا خواهد کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب گردآوری شده پیرامون نقش آموزش و پرورش بر تحرک اجتماعی، همان طوری‌که تحرک اجتماعی به‌صورت مثبت و صعودی از اهداف هر نظام آموزشی دانسته می‌شود و هر جامعه‌ای می‌خواهد نظام‌های آموزشی با پرورش و تقدیم نمودن افراد آموزش‌دیده و متخصص در نظام اداری و شغلی جامعه، به تغییر و پیشرفت جامعه یاری رساند. از این‌رو، نهادهای آموزشی رسمی و غیررسمی متناسب با تقاضا و نیاز جامعه در جهت تحقق اهدافی گام بر می‌دارند که به کمک تحرک اجتماعی قابل حصول اند. تحرک اجتماعی فرد به عوامل مختلف در ارتباط است. یکی از این عامل‌ها، آموزش و پرورش است؛ با فراهم شدن زمینه‌های آموزش و فرصت‌های تحصیل برای افراد در جامعه، در صورتی که سایر عوامل تأثیرگذار بر موفقیت‌های آموزشی- تحصیلی برای فرد مساعد نباشد، نمی‌تواند از توانایی‌های آموزشی- تحصیلی در امر تحرک اجتماعی بهره‌مند گردد. امروز بیشتر از گذشته، آموزش و پرورش از عوامل سازنده‌ی قشربندی اجتماعی محسوب می‌شود، زیرا دانش و مهارت و نگرش‌هایی که در نهادهای آموزشی کسب می‌شوند، برای رشد و استمرار جامعه مهم تلقی می‌شوند. تحرک اجتماعی در جوامع مدرن با وجود برخی تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی، از تحرک حمایتی بر تحرک رقابتی و در زمینه‌ی آموزش و پرورش، از آموزش و پرورش

نمادین به آموزش و پرورش کارکردی تغییر کرده است. این بدان معنی است که در عصر امروز در سطح جوامع، به‌خصوص در کشورهای صنعتی و توسعه‌یافته، فضای رقابت برای کسب دانش و توانایی‌های علمی و تخصصی متناسب با نیازهای بازار کار بیشتر از گذشته رقابتی شده است و هر فرد باید در این فضای رقابتی تلاش نماید تا صلاحیت و تونایی لازم را کسب کند و با شرایط بازار کار و تقاضای جامعه آماده شود. امروز نسبت از هر معیار دیگر، تحصیل از جمله‌ی عمده‌ترین عامل و معیار تأثیرگذار بر تحرک اجتماعی و تغییر پایگاه طبقاتی فرد در جامعه تلقی می‌شود و مردم پیوسته تلاش می‌کنند و از نظام آموزشی تقاضا دارند تا فرصت‌های آموزش و تحصیل را برای فرزندان شان فراهم نماید. اما چه در عصر حاضر و چه هم در گذشته، بنابر عوامل مختلف فرصت‌های آموزش و تحصیل برای همه‌ی متقاضایان دانش و معرفت یکسان مساعد نبوده است و نظام‌های آموزشی در سطح جوامع به‌خصوص در کشورهای صنعتی حسب نیاز بازار کار و تقاضای سرمایه‌داران عمل می‌کنند و فرصت‌های آموزشی به گونه‌ی متوازن برای همه‌ی طبقات و اقشار جامعه فراهم نمی‌باشد؛ در چنین وضعیت، نهادهای آموزشی نقش تشدید کننده‌ی نابرابری اجتماعی را ایفا می‌کند. روی هم‌رفته، آموزش و پرورش به‌حیث یکی از عوامل تأثیرگذار در تحرک اجتماعی فرد نقش بسزایی دارد و همواره مورد مطالعه جامعه‌شناسان و متفکران اجتماعی قرار داشته است. هر انسان به‌صورت طبیعی می‌خواهد تحرک و پویایی داشته باشد و در جهت کمال‌یابی و سازندگی تغییر کند و به مدارج بالای خدمت‌گزاری دست پیدا کند، کسب دانش و مدرک تحصیلات عالی از مهم‌ترین وسیله‌ی رسیدن به تحرک اجتماعی و کمال‌جویی به حساب می‌رود. از این رو، در طول زمان تحصیلات عالی به ابزار سودمندی برای نیل به پایگاه‌های مشروع و افتخارآفرین درآمده است. یکی از کارکردهای مهم تحصیلات رسمی که با تحرک اجتماعی ارتباط دارد این است که فرد با کسب مهارت‌های لازم، زمینه‌ها برای ورود به بازار کار را برای وی فراهم می‌کند. در کل، آموزش به طور گسترده به عنوان یک محرک اساسی تحرک اجتماعی شناخته می‌شود و افراد را به دانش، مهارت‌ها و مدارک لازم برای دست‌رسی به فرصت‌های شغلی بهتر و دستیابی به جایگاه اجتماعی-اقتصادی بالاتر مجهز می‌کند. کیفیت و دست‌رسی به آموزش مستقیماً بر توانایی فرد در بهبود جایگاه اجتماعی وی تأثیر می‌گذارد و به کاهش نابرابری‌های در جامعه کمک می‌کند. پوهنتون‌ها و مراکز علمی با ارائه فرصت‌های آموزشی پیشرفته که می‌تواند منجر به مشاغل پردرآمدتر و پیشرفت شغلی شود، نقش مهمی در ایجاد تحرک اجتماعی ایفا می‌کنند. دست‌رسی به آموزش عالی عامل کلیدی در دستیابی به تحرک اقتصادی است، زیرا

مهارت‌های تخصصی و مدارکی را در اختیار افراد قرار می‌دهد که اغلب برای موفقیت حرفه‌ای مورد نیاز هستند. پوهنتون‌ها و مؤسسات آموزش عالی هم‌چنین فرصت‌ها و منابع شبکه‌ای را ارائه می‌دهند که می‌توانند چشم‌انداز شغلی را بیشتر افزایش دهند.

فهرست منابع

آپل، مایکل دبلیو. (۱۳۹۸). آیا آموزش جامعه را تغییر داده می‌تواند؟. ترجمه‌ی نازنین میرزابیگی. تهران: انتشارات آگاه.

آرانی، عباس معدن‌دار. آرانی، محمد رضا سرکار. (۱۳۸۸). آموزش و توسعه: مباحث نوین در اقتصاد آموزش. تهران: نشر نی.

ایران‌منش، محمدرضاء. (۱۳۹۷). رویکرد تحلیلی به جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. تهران: انتشارات بهمن‌برنا.

توسلی، غلام عباس.(۱۳۸۵). جامعه شناسی و آموزش و پرورش. تهران: انتشارات سمت.

داسگوپتا، سمیر. (۱۴۰۰). جامعه‌شناسی مقایسه‌ای. ترجمه امین الله فطرت. کابل: انتشارات تمدن.

رحیم، ذبیح الله. (۱۳۹۶). مبادی جامعه‌شناسی. کابل: انتشارات کاروان.

رهیاب، همایون. واجارگاه، کورش فتحی. جعفری، اسماعیل. موسی‌پور، نعمت الله (۱۴۰۳). واکاوی سیر تحول آموزش عالی در افغانستان. فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی. دوره (۳۰)، شماره (۱)، ص ۱۹-۳۴.

شارع‌پور، محمود. (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. تهران: انتشارات سمت.

علاقه بند، علی.(۱۳۸۴).جامعه شناسی آموزش و پرورش. تهران: کتابخانه فروردین.

فومنی، محمد رسول گلشن. (۱۳۹۸). جامعه شناسی آموزش و پرورش. تهران: نشر دوران.

فومنی، محمدرسول گلشن. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی سازمان‌ها و توان سازمانی. تهران: نشر دوران.

کاشانی، مجید. (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

کوئن، بروس. (۱۳۹۳). مبانی جامعه‌شناسی. ترجمه و اقتباس غلام‌عباس توسلی. تهران: انتشارات سمت.

محسنی، منوچهر. (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی عمومی. تهران: انتشارات طهوری.

Shrivastava, Rachana. (2024). the role of education in social mobility. International Open Access Peer- Reviewed and Refereed Journal Multidisciplinary Research. Volume 1, Issue 3. Pages 294-301.

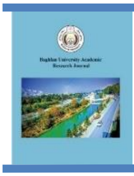

Baghlan University Academic Research Journal

https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 53-65

Prevalence of Anaplasmosis in Cattle around Mazar-i-Sharif

Hamidullah Alizada[1], Khalil Razavi[2] & Hassanali Moradi[1]

[1] Lecturers of the Faculty of Veterinary Sciences, Balkh University

[2] Lecturer of the Faculty of Agriculture, Baghlan University

Corresponding Author: : alizada.hamid@gmail.com -

Article Info | **ABSTRACT**

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
15, June, 2025

Accepted:
26, June, 2025

Published:
20, August, 2025

Anaplasmosis, an obligate intraerythrocytic bacterial disease, poses significant health challenges in various animal species, particularly cattle. Transmitted by various tick species, including *Hyalomma*, this disease causes substantial annual economic losses in livestock. This study aimed to investigate the prevalence of anaplasmosis in cattle in Mazar-e-Sharif using Giemsa-stained blood smears. The findings revealed an overall infection rate of 8.1% in the cattle population. The highest prevalence was observed in cattle aged 2-5 years. Furthermore, the disease exhibited lower prevalence during winter, with a notable increase in spring and autumn, likely attributed to increased vector activity during these seasons. In conclusion, anaplasmosis is prevalent in the cattle population of Mazar-e-Sharif, necessitating the implementation of appropriate control measures to mitigate its impact.

Keywords: Anaplasmosis, cattle, tick, Mazar-i-Sharif, hemoparasites, cattle health.

To cite this article: Alizada H, Razavi K & Moradi H: 2025. Prevalence of Anaplasmosis in Cattle around Mazar-i-Sharif .Baghlan University Academic Researc Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 53-65. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 53-65

مطالعه شیوع بیماری آناپلازموزس در گاوهای اطراف شهر مزار شریف

پوهندوی حمیدالله علیزاده[1]، پوهنیار خلیل رضوی[2] و پوهنمل حسن علی مرادی[3]

استادان پوهنځی علوم وترنری پوهنتون بلخ[1،3]

استاد پوهنځی زراعت پوهنتون بغلان[2]

اطلاعات مقاله	چکیده

نوع مقاله:
مقاله علمی-تحقیقی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۳/۲۵ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۴/۵ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش

آناپلازموزس یک بیماری باکتریایی اجباری داخل حجرات سرخ خون است که در حیوانات مختلف بخصوص گاوها مشکلات عمده صحی را ایجاد می‌کند. این بیماری توسط کنه‌های مختلف از جمه هیالوما قابل انتقال است و سالانه خسارات هنگفتی را در مالداری ایجاد می‌کند. هدف از این مطالعه بررسی میزان شیوع این بیماری در گاوهای اطراف شهر مزار شریف بود که با استفاده از روش رنگ آمیزی گیمزا از نمونه‌های خون این حیوانات صورت گرفت. به اساس این تحقیق میزان آلوده گی گاوها ۸.۱ فیصد ثابت شد که بیشترین آلودگی را گاوهای که سن شان بین ۲-۵ سال بود نشان دادند. همچنان شیوع بیماری در فصل زمستان کمتر اما در فصل بهار و خزان بیشتر بود که ممکن یکی از دلایل فعالیت ناقلین این بیماری در فصول متذکره باشد. در نتیجه گفته می‌شود که بیماری آناپلازموزس در جمعیت گاوهای اطراف شهر مزار شریف وجود داشته و برای جلوگیری از آن اقدامات لازم اتخاذ گردد.

واژه های کلیدی: آناپلازموزس، گاو، کنه، مزار شریف، هماتوپرازیت‌ها، سلامت گاو.

استناد: علیزاده ، حمیدالله، مرادی، حسن علی، رضوی، خلیل . (۱۴۰۴)، مطالعه شیوع بیماری آناپلازموزس در گاوهای اطراف شهر مزار شریف، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۳. (۵۳-۶۵) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

باکتریاها، از جمله موجودات یک حجروی، بدون هسته حقیقی و دارای دیوار حجروی هستند که به طور گسترده در بدن انسان‌ها، حیوانات، نباتات و محیط زیست یافت می‌شوند. تعدادی از باکتریاها سبب ایجاد امراض گوناگون در انسان‌ها و حیوانات شده که این امر سبب مرگ و میر و خسارات اقتصادی هنگفت می‌گردد (Radostits et al., 2007; Rymaszewska & Grenda, 2008). در میان بیماری‌های باکتریایی مال، آناپلازموزس به دلیل ماهیت داخل حجروی و تأثیر مخرب بر کرویات سرخ خون، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این بیماری توسط باکتریاهایی از آردر ریکتزیالس، به خصوص انواع جنس آناپلازما، عمدتاً *Anaplasma marginale*، ایجاد می‌شود که کرویات سرخ خون حیوانات را تخریب نموده و منجر به کم‌خونی شدید، تب بالا، کاهش تولید شیر، کاهش وزن، سقط جنین و در موارد حاد، مرگ‌ومیر می‌گردد (Ristic, 1981; Byaruhanga et al., 2018).

آناپلازموزس، که قبلاً با عنوان « بیماری صفراوی یا زردی گاو» نیز شناخته می‌شد، یک بیماری منتقله از کنه است که توسط باکتریاهای ریکتزیایی داخل حجروی (اجباری در کرویات سرخ خون) از آردر Rickettsiales و فامیل Anaplasmataceae ایجاد می‌شود (Aubry & Geale, 2011). دو نوع بیماری‌زای اصلی این جنس، *Anaplasma marginale* و *Anaplasma centrale*، مسئول ایجاد عفونت در گاو، گوسفند، بز، گاومیش و برخی نشخوارکنندگان وحشی هستند. با این حال، گاوها به طور کلی حساسیت بیشتری به عفونت آناپلازموزس نشان می‌دهند (Rajput et al., 2005; Radostits et al., 2007). درک مکانیزم‌های مالیکولی تعامل *Anaplasma* با حجرات میزبان و اثرات پتوجنیک آنها، به واسطه تحقیقات جدیدتر مانند مطالعه مائوری پابلو و همکاران (۲۰۲۵)، معلومات ارزشمندی را برای مقابله با این پتوجن فراهم کرده است.

انتقال آناپلازموزس عمدتاً از طریق کنه‌های خون‌خوار صورت می‌گیرد. حداقل ۲۰ نوع کنه از جنس‌های مختلف، از جمله هیالوما، به عنوان ناقل بیولوژیک این بیماری شناخته شده‌اند (Marchette and Stiller, 1982; Kocan et al., 2004; Abdisa, 2019). علاوه بر انتقال بیولوجیکی توسط کنه‌ها، انتقال میخانیکی توسط ابزار آلوده (مانند سوزن‌های مشترک) یا حشرات خون‌خوار نظیر مگس‌هایی که از خون حیوانات آلوده تغذیه کرده‌اند نیز می‌تواند به عنوان یک مسیر جایگزین

برای انتشار بیماری عمل کند (Abdisa, 2019; Ierardi, 2025). شیوع و دینامیک این بیماری به شدت تحت تأثیر عوامل اقلیمی، جغرافیایی و زیست‌محیطی است که بر جمعیت و فعالیت کنه‌ها تأثیر می‌گذارد (Nur-Amalina et al., 2023). تغییرات آب و هوایی و گسترش زیستگاه ناقلین، این بیماری را به مناطق جدیدی سوق داده و اهمیت نظارت و کنترل آن را دوچندان کرده است (Ierardi, 2025). این بیماری عمدتاً با کم‌خونی همولایتیک پیشرونده، تب، زردی، کاهش تولید شیر، سقط جنین، تحریک‌پذیری بیش از حد و در موارد حاد، مرگ ناگهانی مشخص می‌شود (Richey 1991: Radostits et al., 2007). اگرچه حیوانات نشخوارکننده، به خصوص گاوها، در هر سنی مستعد ابتلا به این بیماری هستند، مطالعات نشان داده‌اند که شیوع و شدت آناپلازموزس در گاوهای بالغ بیشتر از گاوهای جوان است (Kocan et al., 2004; Abdisa, 2019). این امر احتمالاً به دلیل مواجهه طولانی‌تر و سیستم ایمنی در حال تکامل در حیوانات جوان‌تر است که ممکن است به پایداری اندمیک در مناطق آندمیک منجر شود. اخیراً، تحقیقات بر روی دینامیک انتقال و بقای *Anaplasma* در محیط و درون ناقلین، از جمله مطالعه‌ای در سال ۲۰۲۳ توسط علی و همکاران، بینش‌های جدیدی را در مورد اپیدمیولوژی این عوامل بیماری‌زا فراهم کرده است. اهمیت اقتصادی آناپلازموزس فراتر از تلفات مستقیم حیوانات است؛ گاوها به عنوان یکی از مهم‌ترین حیوانات اهلی در سطح جهان، نقش اساسی در تولید شیر، گوشت و سایر محصولات حیوانی ایفا می‌کنند و از این رو، جایگاهی خاص در اقتصاد زراعتی ایفا می‌کنند. با این حال، بیماری‌هایی نظیر آناپلازموزس، به‌ویژه در گاو، به عنوان یک بیماری کشنده شناخته شده و گاهی شیوع آن بیش از ۷۰ فیصد در جمعیت گاوها گزارش شده است (Salm et al., 2011). عدم تشخیص و تداوی به‌موقع این بیماری نه تنها به افزایش تلفات حیوانی می‌انجامد، بلکه کاهش بهره‌وری، هزینه‌های تداوی و اقدامات کنترلی، و محدودیت‌های تجاری بر مال و محصولات حیوانی، خسارات مالی قابل توجهی به مالداران و صنایع مرتبط وارد می‌آورد، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که معیشت بسیاری از جوامع به مالداری وابسته است (Lombardo, 1976: Brown, 1997: Kivaria, 2006; Noman, 2017ن). شیوع آناپلازموزس در فارم‌ها می‌تواند باعث افزایش ۳۰ فیصدی میزان کشتار، کاهش ۲۰ تا ۳۰ درصدی وزن بدن، و وقوع مرگ و سقط جنین در حیوانات آلوده شود (Goodger et al., 1979; Aubry & Geale, 2011). اهمیت این زیان‌های اقتصادی، لزوم تحقیقات گسترده‌تر در مورد تأثیرات اقتصادی بیماری‌های منتقله از ناقلین در مال را بیش از پیش نمایان می‌سازد، موضوعی که

مطالعه سینگ و همکاران (۲۰۲۲) نیز بر آن تأکید دارد. در پاسخ به این چالش‌ها، نیاز به توسعه راهبردهای کنترلی مؤثر و ساخت واکسن‌های جدید برای کاهش بار اقتصادی و بهداشتی آناپلازموزس به شدت احساس می‌شود، کما اینکه پژوهش‌هایی نظیر تحقیق عباس و همکاران (۲۰۲۳) نیز بر این مهم تأکید دارند.

مطالعات اپیدمیولوژیک در مورد آناپلاسموزیس برای درک پویایی بیماری، شناسایی عوامل خطر، و طراحی استراتژی‌های مؤثر کنترلی ضروری است. این تحقیقات نه تنها به ارزیابی میزان شیوع کلی کمک می‌کنند، بلکه معلومات حیاتی در مورد الگوهای فصلی و حساسیت گروه‌های سنی مختلف را فراهم می‌آورند که برای اجرای برنامه‌های واکسیناسیون هدفمند، کنترل ناقلین، و مدیریت بهینه گله‌ها اهمیت بسزایی دارند (Abdela et al., 2018). با توجه به اینکه افغانستان، به دلیل موقعیت جغرافیایی و شرایط اقلیمی خود، می‌تواند مستعد شیوع بیماری‌های منتقله از کنه باشد، بررسی‌های اپیدمیولوژیک محلی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به دلیل شیوع بالای این بیماری در حیوانات، به خصوص در گاوها، مطالعه حاضر به منظور بررسی میزان شیوع این بیماری در گاوهای اطراف شهر مزار شریف صورت گرفت. هدف از این تحقیق، به دست آوردن معلومات جامعی در مورد وضعیت اپیدمیولوژیک این بیماری در منطقه است که برای برنامه‌ریزی استراتژی‌های کنترل و پیشگیری از بیماری و کاهش خسارات اقتصادی ناشی از آن، ضروری خواهد بود.

مواد و روش تحقیق

۱. محل تحقیق

نمونه‌های خون از گاوهای اطراف شهر مزار شریف شامل محلاتی مانند نوآباد، شیر باد، سید آباد، پروژه خالد، خراسان، دشت شور، چغدک، پولمرب، جوی هاجر، یکه باغ و نساجی جمع‌آوری شد (شکل ۱). این تحقیق از اوایل عقرب ۱۴۰۲ تا اوایل جوزای ۱۴۰۳ انجام شد.

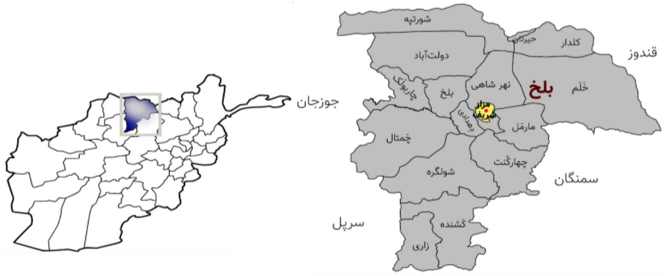

شکل ۱: موقعیت بلخ و شهر مزار شریف در نقشه

۲. روش نمونه‌گیری

در مجموع ۷۴ نمونه خون از ۴۵ گاو ماده و ۲۹ گاو نر از رگ جوگولار سمت راست آن با استفاده از سرنج‌های اتومات خون گیر در شرایط استریل اخذ گردید و بعد از آن به تیوب‌هایی که حاوی اتیلن دای امین تتراستیک اسید بود برای رنگ آمیزی گیمزا انتقال داده شد و سپس جهت انجام تست گیمزا به لابراتوار آمریت صحت حیوانی ولایت بلخ انتقال داده شد قبل از اخذ خون مشخصات حیوان (سن، جنس، نسل و ...) ثبت گردید.

۳. تست گیمزا

از نمونه‌های خون در روی سلاید اسمیر نازک تهیه شده و در هوای اتاق خشک گردید سپس با ایتانول فکس شد و از رنگ‌های گیمزا ساخت شرکت Biozyme Laboratories استفاده شد و در نهایت با بزرگنمایی 100X زیر مایکروسکوپ مشاهده شده و طبق رهنمود OIE موجودیت آثار باکتریا در حجرات سرخ خون تشخیص داده شد (OIE, 2008).

نتایج تحقیق

به صورت کل از ۷۴ نمونه گرفته شده ۶ نمونه از لحاظ آلودگی به آناپلازموزس مثبت تشخیص داده شدند (شکل ۲).

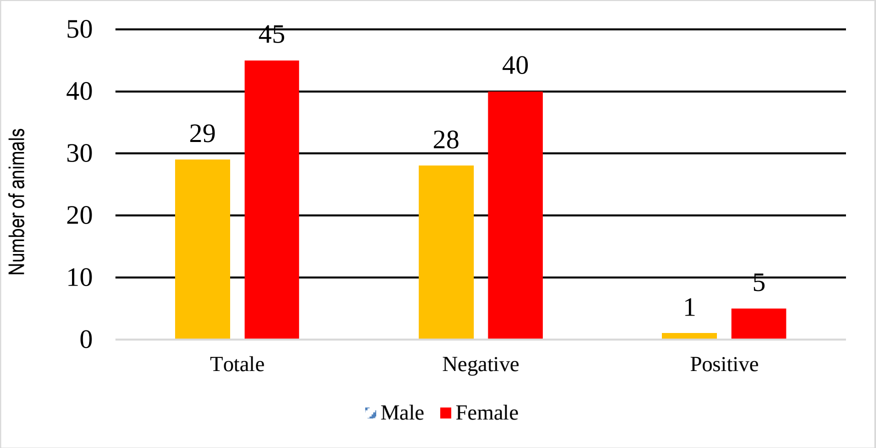

شکل ۲: میزان موارد مثبت با تفکیک جنسیت گاوها

آلودگی در گاوهایی که سن شان بین ۲-۵ سال بود نسبت به گاوهای جوان بیشتر بوده و همین‌طور فصل سال و بعضی فکتورهای دیگر نیز در میزان آلودگی نقش داشتند که در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱: میزان موارد مثبت نظر به نوع باکتری، فصل سال، سن و نسل گاوها

	خزان	زمستان	بهار	
مارجیناله	۲	۰	۰	
سنتراله	۱	۰	۳	
	وطنی	دورگه	هولشتین	
کمتر از ۲ سال	۰	۱	۱	
۵-۲ سال	۰	۱	۳	
بالاتر از ۵ سال	۰	۰	۰	

بحث

میـزان شـیوع ۸.۱٪ آنـاپلازموزس در گاوهـای اطـراف شـهر مـزار شـریف، در مطالعـه حاضـر، نشان‌دهنده حضور اندمیک ایـن بیمـاری در منطقـه اسـت. بـا ایـن حـال، ایـن میـزان در مقایسـه بـا برخـی گزارش‌هـای جهـانی نسـبتاً پـایین بـه نظـر می‌رسـد و نیازمنـد بررسـی دقیـق‌تر بـا روش‌هـای تشخیصـی حسـاس‌تر اسـت. اسـتفاده از تسـت‌های سـرولوژیکی و واکـنش زنجیـره‌ای پلیمـراز (PCR) می‌توانـد بـه شناسـایی مـوارد نهفتـه یـا مـزمن و در نتیجـه، تعیـین میـزان شیوع واقعی‌تر کمک کند.

تحقیقـات زیـادی در کشـورهای مختلـف، شـیوع‌های متفـاوتی از آنـاپلازموزس را گـزارش داده‌انـد کـه تفاوت‌هـای جغرافیـایی، آب و هـوایی، و روش‌هـای تشخیصـی را مـنعکس می‌کنـد. بـه عنـوان مثـال، مطالعـه‌ای توسـط جایـا لکشـمی و همکـاران (۲۰۱۹) در منطقـه دلتـای کـووری تامیـل نـادو هنـد، میـزان مصـابیت ۱۴.۹٪ را بـا اسـتفاده از روش رنـگ‌آمیزی گیمـزا در ۲۲۸ نمونـه خـون گـاو گـزارش دادنـد. ایـن میـزان بـالاتر از یافتـه‌های حاضـر اسـت. بـه همـین ترتیـب، کاسـوزی و همکـاران (۲۰۱۴) در اوگانـدا میـزان مصـابیت ۱۴.۴٪ را گـزارش دادنـد کـه تفاوت قابل توجهی بـا شـیوع مشـاهده شـده در منـاطق اطـراف شـهر مـزار شـریف دارد. آکانـدی و همکـاران (۲۰۱۰) نیـز در جنـوب غربـی نایجریـا میـزان مصـابیت ۱۲٪ را گـزارش دادنـد کـه باز هم بالاتر از نتایج مطالعـه حاضـر اسـت. در مقابـل، نتـایج مطالعـه حاضـر بـا برخـی گزارش‌هـا در کشـورهای همسـایه و منـاطق دیگـر جهـان همخـوانی بیشـتری نشـان می‌دهـد. سـاجد و همکـاران (۲۰۱۴) در پنجـاب پاکسـتان، میـزان مصـابیت ۴.۱٪ را بـرای آنـاپلازموزس در گاوهـا گـزارش دادنـد کـه پـایین‌تر از یافتـه‌های مـا اسـت امـا بـه لحـاظ دامنـه نزدیـک‌تر اسـت. همچنـین، کومـار و همکـاران (۲۰۱۶) در گجـرات غربـی هنـد، میـزان مصـابیت بسـیار پـایین‌تری (۱.۱٪) را نشـان دادنـد. در ایـران نیـز، عبـدلی و عبدالمحمـدی خیـاو (۲۰۲۰) در ولایـت البـرز بـا بررسـی ۱۳۰ رأس گـاو، شـیوع ۳.۸۵٪ را بـا اسـتفاده از رنـگ‌آمیزی گیمـزا گـزارش دادنـد کـه از شـیوع ۸.۱٪ در مطالعـه حاضـر کمتـر اسـت. کامـانی و همکـاران (۲۰۱۰) نیز در شـمال مرکـزی نایجریـه، از ۶۳۷ نمونـه خـون گـاو، شـیوع ۱.۹٪ را بـا رنـگ‌آمیزی گیمـزا کشـف کردنـد. ایـن تفاوت‌هـای فـاحش در میـزان شـیوع می‌توانـد بـه عوامـل متعـددی نسـبت داده شود:

- روش‌های تشخیصی: همانطور که پیش‌تر ذکر شد، استفاده از روش‌های کمتر حساس مانند رنگ‌آمیزی گیمزا (مایکروسکوپی) که بسیاری از مطالعات ذکر شده در فوق از آن بهره گرفته‌اند، ممکن است منجر به دست کم گرفتن شیوع واقعی شود، به ویژه در موارد پارازیتمی پایین یا عفونت‌های مزمن. در حالی که روش‌های مالیکولی نظیر PCR و روش‌های سرولوژیکی مانند ELISA، حساسیت بالاتری برای شناسایی ناقلین و حیوانات آلوده دارند.
- شرایط جغرافیایی و اقلیمی: حرارت، رطوبت، و پوشش نباتی از جمله عوامل محیطی هستند که به شدت بر جمعیت و فعالیت کنه‌ها (ناقلین اصلی آناپلازموزس) تأثیر می‌گذارند (Radostits et al., 2007). تفاوت در این شرایط بین مناطق اطراف شهر مزار شریف و مناطق مورد مطالعه در هند، آفریقا یا ایران می‌تواند توضیح‌دهنده ناهماهنگی در شیوع باشد.
- سیستم‌های مدیریتی مال: تفاوت در تراکم مال، جابجایی حیوانات، اقدامات کنترل کنه (مانند حمام‌های کنه‌کش) و سطح آگاهی مالداران می‌تواند نقش مهمی در پایداری و گسترش بیماری در یک منطقه ایفا کند.
- نسل گاوها و مقاومت بومی: حساسیت نسل‌های مختلف گاو به آناپلازموزس متفاوت است. گاوهای بومی یا آن‌هایی که در مناطق اندمیک پرورش یافته‌اند، ممکن است سطح خاصی از مقاومت را توسعه داده باشند.

مطالعه حاضر نشان داد که اوج شیوع آناپلازموزس در گاوهای اطراف شهر مزار شریف در فصل بهار است. این یافته با بیولوژی کنه‌ها و اپیدمیولوژی آناپلازموزس در بسیاری از مناطق گرمسیری و نیمه گرمسیری جهان همخوانی دارد. فصل بهار با افزایش حرارت و رطوبت همراه است که شرایط ایده‌آلی را برای فعالیت و تکثیر کنه‌های ناقل (مانند *Rhipicephalus* و *Dermacentor spp.*) فراهم می‌کند (Walker et al., 2003). این افزایش فعالیت کنه‌ها منجر به انتقال بیشتر عامل بیماری‌زا، *Anaplasma marginale*، به گاوها می‌شود. برخلاف یافته ما، مطالعه جایا لکشمی و همکاران (۲۰۱۹) در هند بیشترین شیوع را در فصل زمستان و کمترین را در تابستان گزارش کرده است. این تفاوت قابل توجه در الگوهای فصلی احتمالاً ناشی از تفاوت‌های اقلیمی منطقه‌ای است که بر چرخه زندگی کنه‌ها تأثیر می‌گذارد؛ به عنوان مثال، در برخی مناطق ممکن است زمستان‌های

معتدل با رطوبت کافی منجر به فعالیت بیشتر کنه‌ها شود، در حالی که در مناطق دیگر (مانند مناطق اطراف شهر مزار شریف) گرم شدن هوا در بهار، کنه‌ها را فعال می‌کند.

در مورد حساسیت سنی، مطالعه ما نشان داد که گاوهای ۲-۵ ساله بیشترین میزان شیوع را به آناپلازموزس داشتند. این یافته با درک عمومی از پتوجنز آناپلازموزس همخوانی دارد. گوساله‌ها معمولاً در برابر فرم بالینی شدید بیماری مقاوم‌تر هستند، حتی اگر آلوده شوند، که ممکن است به دلیل ایمنی مادری یا ظرفیت بالاتر آن‌ها برای پاسخ ایمنی اولیه باشد (Radostits et al., 2007). با این حال، گاوهای بالغ‌تر، به ویژه آنهایی که در سنین اوج تولید مثل و شیردهی (که اغلب شامل سنین ۲-۵ سال می‌شود) قرار دارند، ممکن است در معرض استرس‌های فزیولوژیکی و متابولیکی بیشتری باشند که می‌تواند سیستم ایمنی آن‌ها را تضعیف کرده و آن‌ها را مستعد ابتلا به اشکال بالینی شدیدتر بیماری کند (Kocan et al., 2004).

در مقایسه، برخی مطالعات ممکن است الگوهای سنی متفاوتی را گزارش دهند. برای مثال، مطالعه‌ای در پاکستان نشان داد که گاوهای کمتر از ۲ سال شیوع بالاتری نسبت به گاوهای بالای ۵ سال دارند (Sajid et al., 2014). این تفاوت‌ها می‌توانند ناشی از عواملی مانند:

- ایمنی اکتسابی و پایداری اندمیک: در مناطقی که بیماری اندمیک است، گوساله‌ها معمولاً در سنین پایین‌تر در معرض عفونت قرار می‌گیرند و یک وضعیت « پایداری اندمیک» ایجاد می‌شود که آنها را در برابر بیماری بالینی در سنین بالاتر محافظت می‌کند. اگر در مناطق اطراف شهر مزار شریف این مواجهه اولیه در سنین بسیار پایین‌تر کمتر باشد، گاوها در سنین ۲-۵ سالگی که برای اولین بار با دوز عفونی بالا مواجه می‌شوند، حساس‌تر خواهند بود.
- فشار انتخابی و شیوه‌های مدیریتی: تفاوت در نحوه مدیریت گروپ‌های سنی مختلف و قرار گرفتن آن‌ها در معرض کنه‌ها می‌تواند بر الگوی سنی شیوع تأثیر بگذارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

میزان شیوع ۸.۱٪ آناپلازموزس در گاوهای اطراف شهر مزار شریف، اوج شیوع فصلی در بهار، و حساسیت بالای گاوهای ۲-۵ ساله، معلومات مهمی را برای طراحی استراتژی‌های کنترل و پیشگیری از این بیماری در منطقه فراهم می‌کند. این یافته‌ها بر ضرورت اعمال اقدامات کنترل کنه

(مانند سم‌پاشی یا استفاده از کنه‌کش‌ها) به ویژه در اوایل فصل بهار، و نظارت دقیق و هدفمند بر گاوهای بالغ جوان (۲-۵ ساله) تأکید دارد. با این حال، برای درک عمیق‌تر اپیدمیولوژی آناپلازموزس در گاوهای اطراف شهر مزار شریف، توصیه می‌شود مطالعات آینده از روش‌های تشخیصی حساس‌تر مانند PCR و ELISA استفاده کرده و مطالعات طولی برای پایش دینامیک فصلی بیماری در طول یک سال کامل انجام شود. این امر به تدوین برنامه‌های جامع‌تر و مؤثرتر برای مدیریت و کاهش بار اقتصادی این بیماری در مالداری منطقه کمک خواهد کرد.

منابع

عبدلی محمد و لیدا عبدالمحمدی خیاو. (۲۰۲۱). بررسی فراوانی آلودگی به تیلریا، بابزیا و آناپلاسما در گاوهای استان البرز به روش‌های میکروسکوپی و PCR. پاتوبیولوژی مقایسه‌ای، ۱۷ (۴). ۳۳۹۳-۳۳۹۹.

نعمان، وحید. (۱۳۹۶). مروری بر آناپلاسموزیس و وضعیت شیوع آناپلاسما مارجیناله در گاوهای ایران و جهان. تحقیقات دامپزشکی و فرآورده های بیولوژیک (پژوهش و سازندگی)، ۳۰(۳ (پیاپی ۱۱۶))، ۲-۱۵. SID. https://sid.ir/paper/200870/fa

Abbas, M. N., Jmel, M. A., Mekki, I., Dijkgraaf, I., & Kotsyfakis, M. (2023). Recent advances in tick antigen discovery and anti-tick vaccine development. International Journal of Molecular Sciences, 24(5), 4969.

Abdela, N., Ibrahim, N., & Begna, F. (2018). Prevalence, risk factors and vectors identification of bovine anaplasmosis and babesiosis in and around Jimma town, Southwestern Ethiopia. Acta tropica, 177, 9-18.

Abdisa, T. (2019). Epidemiology of bovine anaplasmosis. SOJ Vet Sci, 5(1), 1-6.

Akande, F. A., Takeet, M. I., & Makanju, O. A. (2010). Haemoparasites Of Cattle In Abeokuta, South West Nigeria. Science world journal, 5(4).

Ali, S., Hasan, M., Ashraf, K., Ahmad, A. S., Khan, J. A., & Rashid, M. I. (2023). Molecular prevalence of Anaplasma marginale in ruminants and Rhipicephalus ticks in northern Pakistan.Aubry, P., & Geale, D. (2011). Anaplasmosis. Veterinary Clinics of North America: Food Animal Practice, 27(2), 293-301.

Aubry, P., & Geale, D. W. (2011). A review of bovine anaplasmosis. Transboundary and emerging diseases, 58(1), 1-30.

Brown, C. D. (1997). Dynamics and impact of tick-borne diseases of cattle. Tropical animal health and production, 29, 1S-3S.

Byaruhanga, C., Collins, N. E., Knobel, D. L., Khumalo, Z. T., Chaisi, M. E., & Oosthuizen, M. C. (2018). Molecular detection and phylogenetic analysis of Anaplasma marginale and Anaplasma centrale amongst transhumant cattle in north-eastern Uganda. Ticks and tick-borne diseases, 9(3), 580-588.

Goodger, W. J., Carpenter, T., & Riemann, H. (1979). Estimation of economic loss associated with anaplasmosis in California beef cattle. Journal of the American Veterinary Medical Association, 174(12), 1333-1336.

Ierardi, R. A. (2025). A review of bovine anaplasmosis (Anaplasma marginale) with emphasis on epidemiology and diagnostic testing. Journal of Veterinary Diagnostic Investigation, 10406387251324180.

Jayalakshmi, K., Sasikala, M., Veeraselvam, M., Venkatesan, M., Yogeshpriya, S., Ramkumar, P. K., ... & Vijayasarathi, M. K. (2019). Prevalence of haemoprotozoan diseases in cattle of Cauvery delta region of Tamil Nadu. Journal of Parasitic Diseases, 43, 308-312.

Kamani, J., Sannusi, A., Egwu, O. K., Dogo, G. I., Tanko, T. J., Kemza, S., ... & Gbise, D. S. (2010). Prevalence and significance of haemoparasitic infections of cattle in North-Central, Nigeria. Veterinary world, 3(10), 445.

Kasozi, K. I., Matovu, E., Tayebwa, D. S., Natuhwera, J., Mugezi, I., & Mahero, M. (2014). Epidemiology of increasing hemo-parasite burden in Ugandan cattle. Open Journal of Veterinary Medicine, 4(10), 220-231.

Kivaria, F. M. (2006). Estimated direct economic costs associated with tick-borne diseases on cattle in Tanzania. Tropical animal health and production, 38, 291-299.

Kocan, K. M., De La Fuente, J., Blouin, E. F., & Garcia-Garcia, J. C. (2004). Anaplasma marginale (Rickettsiales: Anaplasmataceae): recent advances in defining host–pathogen adaptations of a tick-borne rickettsia. Parasitology, 129(S1), S285-S300.

Kumar, B., Maharana, B. R., Prasad, A., Joseph, J. P., Patel, B., & Patel, J. S. (2016). Seasonal incidence of parasitic diseases in bovines of south western Gujarat (Junagadh), India. Journal of Parasitic Diseases, 40, 1342-1346.

Lombardo, R. A. (1976). Socioeconomic importance of the tick problem in the Americas.

Marchette, N. and Stiller, D. (1982) The anaplasmataceae, Bartonellaceae, and Rochalimaea quintana. In: Marchette, N.J., editor. Ecological Relationships and Evolution in the Rickettsiae. CRC Press, Boca Raton, Florida. p98-106.

Mauri Pablo, J. D., Del Solar, J. J. C., Hinojosa Enciso, E. T., Polveiro, R. C., Vieira, D. D. S., Ramos Sanchez, E. M., ... & Lopez Lapa, R. M. (2025). Anaplasmosis in the Amazon: diagnostic challenges, persistence, and control of Anaplasma marginale and Anaplasma phagocytophilum. Frontiers in Veterinary Science, 12, 1571694.

Nur-Amalina, N., Nur-Sabrina, A. M., Muhamad-Ali, H. A. M., & Basripuzi, N. H. (2023). Bovine anaplasmosis: A systematic review with meta-analysis on the global prevalence. Trop Biomed, 40(4), 375-82.

OIE. (2008) Terrestrial Manual, Bovine Anaplasmosis. OIE, Paris, France.

Radostits, O. M., Gay, C. C., Hinchcliff, K. W., & Constable, P. D. (2007). A textbook of the diseases of cattle, horses, sheep, pigs and goats. Vet. Med, 10, 2045-2050. Rajput, Z. I., Hu, S. H., Arijo, A. G., Habib, M., & Khalid, M. (2005). Comparative study of Anaplasma parasites in tick carrying buffaloes and cattle. Journal of Zhejiang University-Science B, 6(11), 1057-1062.

Richey, E. J. (1991, September). Bovine anaplasmosis. In American Association of Bovine Practitioners Conference Proceedings (pp. 3-11).

Ristic, M. (1981). Anaplasmosis. In Diseases of cattle in the tropics: Economic and zoonotic relevance (pp. 327-344). Dordrecht: Springer Netherlands.

Rymaszewska, A., & Grenda, S. J. V. M. (2008). Bacteria of the genus Anaplasma–characteristics of Anaplasma and their vectors: a review. Vet Med, 53(11), 573-584.

Sajid, M. S., Siddique, R. M., Khan, S. A., Iqbal, Z., & Khan, M. N. (2014). Prevalence and risk factors of anaplasmosis in cattle and buffalo populations of district Khanewal, Punjab, Pakistan. Global Veterinaria, 12(1), 146-153.

Salm, F. F., Younis, E. E., Hegazy, N. M., & El-Sawalhy, A. A. (2011). Epidemiological studies on bovine anaplasmosis. Bull. Anim. Health Prod. Afr, 59, 179-189.

Singh, K., Kumar, S., Sharma, A. K., Jacob, S. S., RamVerma, M., Singh, N. K., ... & Ghosh, S. (2022). Economic impact of predominant ticks and tick-borne diseases on Indian dairy production systems. Experimental parasitology, 243, 108408.

Walker, A. R. (2003). Ticks of domestic animals in Africa: a guide to identification of species (Vol. 74). Edinburgh: Bioscience Reports.

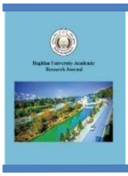

Baghlan University Academic
Research Journal

https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 67-80*

Identification, Type of Damage, Economic Importance and, Integreted Control Methods of Two-Spotted Spider Mite (Tetranychus urticae)

Wasiullah Danish

Department of Plant Protection, Agriculture Faculty, Baghlan University, Afghanistan

Corresponding Author: Wasiullah Danish**, E-mail:** danishwasiullah@gmail.com.

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
1, March, 2024

Accepted:
10, May, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

The two-spotted spider mite Tetranychus urticae is considered a serious pest for agricultural crops in Afghanistan and many other countries worldwide. This pest attacks a wide range of agricultural plants, especially vegetables, fruits, ornamental plants, and legumes. It can damage plant tissues with its mouthparts and extract plant sap, and even death of the plants.
Due to its small size and rapid reproduction, its population can increase quickly. The life cycle of this mite includes several stages: egg, larva, nymph, and adult. The types of damage include yellowing and drying of leaves and reduced crop yields. Various methods are used to control this mite, including biological, mechanical and chemical, methods. Biological control involves the use of natural enemies like Phytoseiulus persimilis. Mechanical control includes cleaning plants and spraying them with water. For chemical control, acaricides such as Abamectin, Bifenazate, and Spiromesifen are used.

Keywords: Two-spotted spider mite, Pest, Life cycle, Chemical control.

To cite this article: Danish, w. : 2025. Identification, Type of Damage, Economic Importance and, Integreted Control Methods of Two-Spotted Spider Mite (*Tetranychus urticae*). Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 67-80. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقيقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 67-80

د دوه نقطه يی کنې پېژندنه، د زيان ډول، اقتصادي اهميت او هر اړخيز کنټرول لارې چارې

پوهنيار وسيع الله دانش

د بغلان پوهنتون، کرنې پوهنځي د نباتاتو ساتنې څانګې علمي کادر غړی.

اطلاعات مقاله	لنډيز

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاريخ دريافت:
۱۴۰۳/۱۲/۱۱ هـش

تاريخ پذيرش:
۱۴۰۴/۰۲/۲۰ هـش

تاريخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش

دوه نقطه يی کنه Tetranychus urticae د نړۍ د ډېر شمېر هېوادونو په شمول افغانستان کې هم د کرنيزو محصولاتو لپاره يو جدي آفت ګڼل کېږي. دا آفت په زيات شمېر کرنيزو نباتاتو په ځانګړې توګه سبزيجاتو، مېوو، زينتي نباتاتو او وښيزو نباتاتو باندې حمله کوي او د خپلې خولې په واسطه کولای شي، چې د نباتاتو نسجونه زخمي کړي او نباتي شيره ترې جذب کړي، چې په پايله کې د نباتاتو د مړينې سبب کېږي. دا کنې د خپل کوچني حجم او د نسل د چټک توليد له امله، په چټکۍ سره نفوس زياتوي. د دې کنې ژوند دوران څو مرحلې لري، چې په هګۍ، لاروا، نيمه بالغ او بالغ شامل دي. د ياد آفت د تاوان ډولونه په نباتاتو کې د پاڼو ژېړوالی، وچوالی او د حاصلاتو کمښت شامل دي. د دې کنې د کنټرول لپاره مختلف مېتودونه کارول کېږي، چې په کې کيمياوي، بيولوژيکي او ميخانيکي مېتودونه شامل دي. د کيمياوي کنټرول لپاره اکاريسايډونه لکه: Abamectin ، Bifenazate، او Spiromesifen کارول کېږي. د بيولوژيکي کنټرول لپاره د طبيعي دښمنانو لکه: Phytoseiulus persimilis کارول اغيزمن دي. د ميخانيکي کنټرول لپاره د نباتاتو پاکول او د اوبو سپرې کول شامل دي.

کليدي کلمې: دوه نقطه يي کنې، آفت، ژوند دوران، کيمياوي کنټرول.

استناد: دانش، وسيع الله. (۱۴۰۴)، **د دوه نقطه يی کنې پېژندنه، د زيان ډول، اقتصادي اهميت او هر اړخيز کنټرول لارې چارې**. ، شماره۲، تابستان(۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۶۷-۸۰) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

سريزه

په چاپېریال کې د حیواني او نباتي کنو په زرګونو ډولونه شتون لري، چې حیواناتو او نباتاتو ته زیان اړوي. د نباتي کنو له جملې څخه، يو هم دوه نقطه یی کنه ده. دوه نقطه یی کنه، چې په انګلیسي ژبه کې ورته "Two-Spotted Spider Mite" ویل کیږي، علمي او لاتیني نوم یې Tetranychus *urticae* C. L Koch 1836دی (Suekane et al., ٢٠١٢). نوموړې کنه د بندو خپو له ټولګي څخه د نباتاتو نړۍ د يو مهم او پېژندل شوي آفت په توګه پېژندل شوې ده(Reddall, Sadras; Wilson, and, Gregg٢٠٠۴). د نړۍ د ډېرو هېوادونو ترڅنګ یې په، افغانستان کې له موجودیت څخه هم راپور ورکړل شوی دی. په ازاد چاپېریال او شنو خونو کې د ١٨٠٠ څخه ډېرو کرنیزو (غلې دانې، زینتي، سبزیجاتو، شنو خونو...) نباتاتو ته په لوړه اندازه تاوان اړوي او د هغوی د محصولاتو د مقدار د کمېدو او د کیفیت د خرابیدو سبب ګرځي (Ullah,١٩٨٨). نوموړی آفت د بدن په شا برخه کې دوه تورې نقطې لري، چې د پېژندنې لپاره یی مهمې نښې دي. د بدن رنګ یې له شین څخه تر سور پورې بدلېږي او اندازه یې شاوخوا ٠.٣ څخه تر ٠.۵ ملي متره پورې رسیږي. دا کنه په ځانګړې توګه په ګرم او وچ چاپېریال کې ښه وده کوي او د تودوخې او رطوبت مناسب شرایطو کې یې وده چټکه کیږي(Sarwar,٢٠٢٠).

(Tetranychus urticae) د خولې په وسیله نباتي نسجونه سوري کوي او نباتي شیره د خپلو غذایی موادو په حیث جذبوي، چې په پایله کې د نباتاتو د پاڼو د ژړېدو، وچېدو او حتی د نبات د مړینې سبب کیږي(Sarwar, ٢٠٢٠). د نړۍ د زیات شمېر هېوادونو تر څنګ، افغانستان څخه هم د نوموړي آفت د موجودیت او نباتاتو ته د زیان اړوونې راپور ورکړل شوی. (Tetranychus *urticae*) د خولې د بدلونونو او سختو درلودونکو ساختمانونو په وسیله د نباتي حجراتو څخه خپل غذایی مواد لاسته راوړي، په نباتي غړو کې پاڼه ډېره انتخابوي، د پاڼې لاندې برخې څخه، د خپلې تغذیی لپاره ګټه اخلي. د پاڼې د کلوروفیل په مخ ټولنې رامنځته کوي او په نتیجه کې د پاڼې شنه برخه (کلوروفیل) کمېږي(Park & Lee, ٢٠٠٢). د پاڼې په سطحه د موجودو ستوماتا سوريو د بېندېدو سبب ګرځي. په نباتاتو کې د اوبو او غذایی موادو د جوړښت او انتقال پروسه سستېږي او په نتیجه کې نبات له عادي ودې څخه پاتې کیږي. په کرنیزو نباتاتو تر حملې وروسته د محصولاتو د مقدار کمېدو او کیفیت خرابېدو سبب ګرځي، چې له امله یې بزګرانو ته اقتصادي زیان رسېږي. د دې کنې د زیانونو او د کنټرول لارې چارې په اړه مطالعات د کرنیزو محصولاتو د ساتنې په موخه اړین دي(Martin et al., ٢٠١٣). دا چې دوه نقطه یي کنه هم، په ازاد چاپېریال کې کرل کېدونکو نباتاتو ته او هم په شنو خونو

کې، کرل کېدونکو نباتاتو او د هغوي محصولاتو ته زيان اړوي او په نتيجه کې بې انسان متضرر کيږي، نو په دې مقاله کې به، د دوه نقطه يی کنې په هکله د هغې د مورفولوژي او عمومي معلوماتو تر څنګ د نوموړي آفت د بيولوژي، ژوند دورې، نباتاتو ته يې د زيان ډول، اقتصادي اهميت او د کنټرول مختلفې لارې چارې وځېړل شي، تر څو د ياد آفت د مشخصاتو او غوره کنترول په موخه، علمي او تفصيلي معلوماتو څخه ګټه واخيستل شي.

کړنلاره

دا يوه مروري مقاله ده، چې د موضوع اړوند معلومات يې د انګليسي او ترکي معتبرو چاپ شويو مقالو څخه راټول شوي دي. د دې څېړنيزې مقالې د لا ښې پوهېدنې په موخه، مفاهيم په ډېره ساده او روانه ژبه راوړل شوي، څېړنه کې له چاپ شويو مقالو څخه کټ مټ جملې نه دي را ژباړل شوي، بلکې د موضوع اړوند جملې په ډېر غور سره لوستل شوي، مفاهيم او مطالب د خپل فکري ځواک په مرسته تحليل شوي او بيا د اړوند موضوع مفهوم ليکل شوی. د جملې د مفهوم ليکلو وروسته مطالعه شوی مقاله د مآخذ په ډول ليکل شوی. د څېړنې مېتود کې، د معتبرو مقالو د انتخاب، تحليل، او د محتوا د بيا ليکلو تګلاره کارول شوې، څو د مقالې اصالت، رواني او علمي اعتبار تضمين شي.

د دوه نقطه يی کنې د بدن جوړښت او ځانګړتياوې

د دوه نقطه يی کنو بدن په عموم کې له دوه برخو څخه جوړ شوی. لومړی برخه يی، ګناتوسوما (Gnathosoma) نوميږي چې د سر او خولې د متغير جوړښتونو څخه جوړه ده. د بدن دويمه برخه ايديوسوما (Idiosoma) يی بيا د يو مدغم جوړښت څخه جوړه ده، چې پکې سر، سينه او خېټه ځای لري(Dąbrowski & Seredyńska,۲۰۰۷; Dhooria,۲۰۱٦).

د خولې برخه کې، چيليسيرا (chelicerae) او پيديپالپ (pedipalps) شامل دي، چې د خوراک او دفاع لپاره کارول کيږي. پوستکی يې سخت او د مختلفو جوړښتونو لکه: خالونو او ويښتانو سره پوښل شوی دی. د بدن اندازې او شکل له مخې د دوه نقطه يی کنې نارينه او ښځينه جنسونه سره توپير لري(Dhooria, ۲۰۱٦). په عمومي ډول، دواړه (ښځينه او نارينه) ډولونه يی دولس جوړې اړخيز انتننونه لري. بالغه کنه اته عدده (څلور جوړې) پښې لري. د بدن شاته برخه کې دوه تورې نقطې دي، چې د دې کنې د پېژندنې لپاره مهمې نښې دي. دا تورې نقطې د کنې داخلي اندامونه دي، چې د بدن د شفافې کيوتيکل له لارې ښکاري(Mills,۱۹۷۹). نوموړی آفت په عادي حالاتو کې شين، شين رنګه ژېړ او احتمالي نصواري او نصواري سور رنګونو پيدا کيږي. بالغ ښځينه ډولونه

یی اته عدده پښې او ۰،۴ سانتي متر څخه تر ۰،٦ سانتي متر اوږدوالی لري. نارینه بالغ یی بیا ۰،۳ سانتي متر پورې اوږدوالی، بدن ژېړ څخه تر شین، نارنجي او نصواري رنګونو پیدا کېږي. هضمي سیستم له خولې، مری، معدې او کولمو څخه جوړ دی. دا سیستم د خوراک موادو هضم او جذب لپاره کارول کېږي(Bensoussan *et al.*, ۲۰۱۸). عصبي سیستم یې ساده دی او د مغز او عصبي رګونو څخه جوړ دی، چې د بدن مختلفو برخو ته عصبي سیګنالونه لیږي(Bostanian, & ۱۹۷۳ Morrison,). تناسلي سیستم په نر او ښځه کې مختلف دی. ښځینه کنې د تخمدانونو او تخمونو تولید لپاره ځانګړي غړي لري، په داسې حال کې، چې نارینه کنې د سپرم تولید لپاره ځانګړي غړي لري(Tehri,۲۰۱۴). د *Tetranychus urticae* د القاح پروسه د جنسي اړیکو له لارې ترسره کېږي. نارینه کنې سپرم د ښځینه کنې سپرماتیکا یعنې د سپرم کڅوړې ته لېږدوي، چېرې چې سپرم ذخیره کېږي او د تخمونو د القاح لپاره کارول کېږي. د القاح وروسته، ښځینه کنې تخمونه په پاڼو یا نورو سطحو اچوي، چېرې چې تخمونه وده کوي او نوي کنې تولیدیږي. د تنفس لپاره ټراکیا (tracheae) او سپیرکلز (spiracles) لري، چې د هوا د تبادلې لپاره کارول کېږي(Elgar & Birkhead,۱۹۹۸).

اول شکل: د دوه نقطه یي کنې تصویري بڼه (Angelo, ۲۰۲۳).

میزبان نباتات، د خسارې ډول او اقتصادي اهمیت

دوه نقطه یی کنه (*Tetranychus urticae*) په ۲۰۰ مختلف ډوله نباتاتو باندې، چې په لرګینو نباتاتو، زینتي نباتاتو، سبزیجاتو، مېوجاتو ... شامل دي، حمله کوي. د نباتاتو له جملې څخه، سبزیجات د رومي بانجان، کچالو، بادرنګ او مرچ، مېوه جات لکه: منې، ناک او انګور، زینتي نباتات لکه: ګلاب او ګل داوودی، غلې دانې لکه: جوار، غنم او لوبیا لکه سویابین او لوبیا شامل دي(۲۰۱۳ ; Attia et al., ۲۰۲۳Mushtaq *et al.*,). دا کنه د ستن ډوله څېبنونکې Pircing-sucking خولې درلودونکې ده. نوموړی آفت د نباتاتو پاڼې د خپل خولې په واسطه سوري کوي او سوري کولو له

لارې د پاڼو شیره جذبوي، همدارنګه د پاڼو انساج خوري، چې له امله یې پاڼې ژیړې او وچې کېږي، په پاڼه کې نکروتیک داغونه رامنځته کیږي(Santamaria *et al.*, ۲۰۲۰; Attia *et al.*, ۲۰۱۳).

د آفت د دوامداره تغذیې، په صورت کې انساجو او پاڼه کې اوږدې لیکې او زخمونه رامنځته کېږي پاڼه ژېړ، خاکي او باالاخره نقره ډوله رنګ باندې بدلیږي. په پاڼه د کنو شمېر زیاتیږي او د پاڼو پاس او لاندې مخونه پوښي، د تغذیې وروسته پاڼه کې جالونه رامنځته کیږي. په پای کې د پاڼو انساج او پاڼې مړې کېږي. په پاڼو کې سپینې یا ژېړې نقطې ښکاري او په پای کې پاڼې له نبات څخه غورځېږي. د کنې د زیاتې حملې په صورت کې، نباتات د ودې څخه پاتې کېږي او حاصل یې کمېږي. دوه نقطه یي کنې د نباتاتو د فوتوسنتز پروسه ګډوډوي، چې له امله یې د نباتاتو وده او تولید کمېږي او نباتات د نورو ناروغیو او آفتونو په وړاندې حساس کېږي. دوه نقطه یی کنه د نباتاتو د غذایي موادو جذب کموي، چې له امله یې نباتات ضعیف او کمزوري کېږي. په زینتي نباتاتو کې، دوه نقطه یی کنه د نباتاتو د ښکلا خرابېدو سبب کېږي، چې د پاڼو ژېړېدل او وچېدل د نباتاتو ښکلا ته زیان رسوي او د زینتي بوټو ارزښت کموي(Ghongade & Sood., ۲۰۲۱). د اقتصادي اهمیت له مخې، دوه نقطه یی کنه (*Tetranychus urticae*) د کرنیزو محصولاتو حاصل کموي، چې له امله یې بزګرانو ته، اقتصادي زیان رسېږي. د دې کنې حمله، د نباتاتو تولید کموي او د حاصل کیفیت خرابوي، چې په پایله کې د محصولاتو بازار ارزښت کمېږي. د دوه نقطه یی کنې د کنټرول لپاره مختلف مېتودونه لکه: کیمیاوي، بیولوژیکي او میخانیکي مېتودونه کارول کېږي، چې لګښت لري او بزګران اړ دي، چې اضافي پیسې مصرف کړي. د دوه نقطه یی کنې حمله د صادراتو پر محصولاتو هم اغېز کوي، چې د زیانمنو محصولاتو صادرات کمېږي او د هېواد اقتصادي وضعیت ته زیان رسېږي. د دې کنې د حملې له امله، د صادراتو کیفیت خرابېږي او د نړیوالو بازارونو باور کمېږي. دوه نقطه یی کنه د نباتاتو د ضعیف کېدو سبب کېږي، چې له امله یې نباتات د نورو ناروغیو او آفتونو په وړاندې حساس کېږي. دا وضعیت د نباتاتو د تولید او حاصل کمېدو سبب کېږي، چې په پایله کې د بزګرانو اقتصادي وضعیت ته زیان رسېږي(Azadi-Qoort *et al.*, ۲۰۱۹).

دوېم شکل: د پاڼې په سطح، د دوه نقطه يي کنې موجوديت او د پاڼې ظاهري بڼې بدلېدل(۲۰۲۳ .(Bdawson, ۲۰۰۸ and Angelo,

د دوه نقطه یی کنو تکسانومیکي طبقه بندي

دوه نقطه یی کنه، د حقیقي هستې لرونکي حیواناتو (Animalia) عالم، بندو خپو(Arthropoda) شاخ، عنکبوت (Arachnida) ټولګي، کنه (Acari) اردر څخه د Tetranychidae کورنی اړوند ده، جنس یی Tetranychus او ډول یې *Tetranychus urticae* ده(Dąbrowski & ۲۰۰۷ .(Seredyńska.,

په تکسانومیکې ونه کې یی طبقه بندي په لاندې ډول ده:

Domain: Eukaryota

Kingdom: Animalia

Phylum: Arthropoda

Subphylum: Chrlicerata

Class: Arachnida

Subclass: Acari

Order: Trombidiformes

Sub-order:Prostigmata

Family: Tetranychidae

Genus: Tetranychus

Species: Tetranychus urticae (Attia et al.,۲۰۱۳ ; Dąbrowski &Seredyńska.,۲۰۰۷)

د دوه نقطه یی کنو د ژوند دوران

دوه نقطه يي کنې د کال په هر موسم کې پېداکيږي. دا د اوړي او مني په موسمونو کې، د کال د نورو دوو موسمونو په نسبت ډېرې پيداکيږي. ښځينه ډول يې، ژمی د ژمني خوب په حالت په خاورو او يا هم د ونو بېخونو ته څېرمه تېروي(Takafuji & Kamibayashi,۱۹۸۴). دوه نقطه يی کنه (*Tetranychus urticae*)د ژوند دوره له ۱۵ څخه تر ۲۰ ورځو پورې وي، چې په دې موده کې، څو نسلونه توليدوي. د دې کنې ژوند دوره په څلورو مرحلو کې ترسره کيږي: هگۍ، لاروا، نيمه بالغ او بالغ. د دوه نقطه يی کنې ژوند د هگۍ له مرحلې څخه پيلېږي. هره ماده کنه کولی شي، په خپل ژوند کې تر ۱۰۰ پورې هگۍ توليد کړي. هگۍ يی بيضوي شکل او ۰،۱ ملي متر اوږدوالی لري، عموماً په پاڼو کې ايښودل کيږي او د تودوخې او رطوبت مناسب شرايطو کې په څو ورځو کې وده کوي. د آفت د ژوند اوله مرحله د نبات په پاڼه کې، د يوي پټې دورې تر تېرولو وروسته، د تودوخې ۷۵ فارنهايت درجه تودوخه کې، په درې ورځو کې او د تودوخې ۵۰ درجه فارنهايت کې، بيا د ۱۹ نولس ورځو په موده کې، د تفريخ کيدلو سره، د ژوند دويم پړاو، چې د لاروا په نوم يادېږي داخليږي. لاروا درې جوړه (شپږ عدده) پښې لري او د بدن رنگ يې شين يا ژېړ وي. په دې مرحله کې، لاروا د نباتاتو شيره جذبوي او وده کوي. د لاروا له مرحلې وروسته، کنه نيمه بالغ مرحلې(نيمف) ته داخليږي. په دې مرحله کې، کنه د بالغې کنې سره مشابهت لري، څلور جوړه (اته عدده) پښې لري او د بدن رنگ يې بدلېږي. نيمه بالغ کنه هم د نباتاتو شيره جذبوي او وده کوي. د نيمه بالغ مرحلې وروسته، کنه بالغ مرحلې ته داخليږي. بالغ کنه د بدن په شا برخه کې دوه تورې نقطې لري، چې د دې کنې د پېژندنې لپاره مهمې نښې دي. بالغ کنه د نباتاتو شيره د خپل خولې د سوري کولو له لارې جذبوي او کولی شي، چې په چټکۍ سره وده وکړي او هگۍ توليد کړي. دوه نقطه يی کنه په ځانگړې توگه په گرم او وچ چاپيريال کې ښه وده کوي. د تودوخې او رطوبت مناسب شرايط د دې کنې د ودې او خپرېدو لپاره مهم دي. په مناسب شرايطو کې، د دې کنې ژوند دوره چټکه کيږي او کولی شي چې په لنډ وخت کې زيات نسلونه توليد کړي(Takafuji & Kamibayashi, ۱۹۸۴; ۲۰۰۵ Jung *et al.,*). دوه نقطه يی کنو، د ژوند دوران تودوخې درجې او نورو محيطي شرايطو ته فرق کوي. نوموړی آفت د ژوند تېرولو لپاره وچ او گرم محيط خوښوي. اوږدې ورځې چې اوږدوالی يې تر ۱۳ ساعتونو کم نه وي، همدارنگه د حرارت ټيټه درجه د آفت د ژوند تيرولو لپاره غوره شرايط دي. نوموړي آفت د ۵۴ څخه بيا تر ۱۰۴ فارنهايت تودوخه کې، زياته وده کوي. د ژوند تېرولو

منځنۍ تودوخه یی ۸۶-۹۰ فارنهایت ښودل شوې ده. ثابته شوې ده، که په منځني ډول تودوخه ۸۰ درجه د فارنهایت وي نو ددغه آفت یو نسل (هګۍ څخه تر بالغ) پورې، مرحله تقریباً تر ۲۵ ورځو پورې بشپړیږي. بالغه ښځینه ډولونه یی د ۲ – ۴ اونیو پورې ژوندی پاتې کېدلای شي، او په یاده موده کې، د خپل نسل د بقا په موخه، په سل هاوو هګۍ اچوي او د ژوند پړاوونه له سر څخه شروع کوي(Gotoh, ۱۹۹۷).

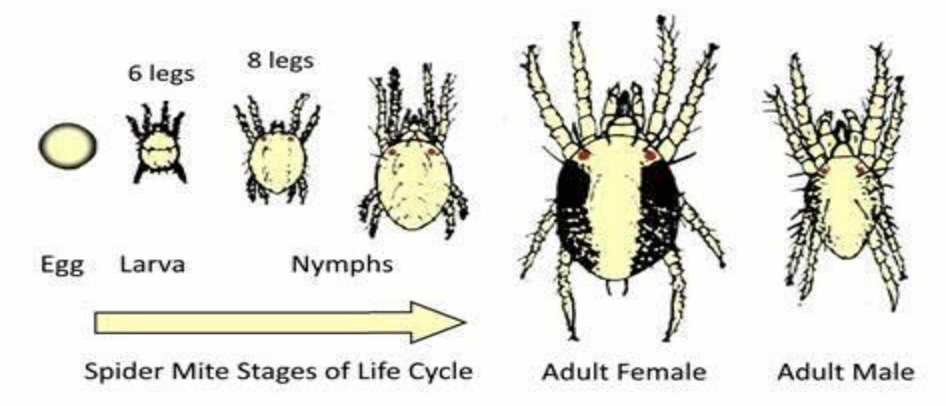

دریم شکل: د دوه نقطه يي کنو د ژوند دیاګرامیک بڼه(Angelo, ۲۰۲۳).

د دوه نقطه یی کنو د کنټرول لارې چارې

د دوه نقطه یی کنې (*Tetranychus urticae*) د هر اړخیز کنټرول لپاره، مختلف مېتودونه کارول کیږي. کرنیز کنټرول کې د نباتاتو د مقاومو ورایټیو کرل شامل دي، چې د کنې د ودې مخه نیسي. میخانیکي کنټرول کې د زیانمنو او اخته پاڼو او نباتاتو لرې کول او همدارنګه د اوبو په واسطه په کنه د نبات د اخته برخو مینځل شامل دي(Raworth, ۲۰۰۱ and Bostanian *et al.*, ۲۰۰۳). بیولوژیکي کنټرول کې د طبیعي دښمنانو لکه *Phytoseiulus persimilis* کارول شامل دي، چې د کنې د نفوس کمولو کې مرسته کوي(Rao *et al.*, ۲۰۱۸).

کیمیاوي کنټرول کې د افت وژونکو موادو کارول شامل دي، خو د مقاومت د مخنیوي لپاره، باید په احتیاط او د مختلفو موادو په تناوب سره وکارول شي. د کنټرول د هر ډول په اړوند مختلف فعالیتونه اجرا کیږي. په کرنیز فعالیتونو کې، د نباتاتو تنوع زیاتول د مختلفو نباتاتو کرل، چې د کنې د ودې لپاره مناسب نه وي. همدارنګه په کرنیزو فعالیتونو کې، د مقاومت لرونکو نباتاتو کرلو فعالیت شاملیږي، چې په دې فعالیت کې د هغو نباتاتو کرل، چې د دوه نقطه یی کنو په وړاندې مقاومت

لرې، د کنو د زیان مخنیوي کې اغېزمن دي. د نباتاتو د کرنې وخت تنظیمول، هم د کرنیزو فعالیتونو څخه دې، چې پکې د نباتاتو کرنه، په داسې وخت کې ترسره کول، چې د کنې د ودې لپاره مناسب نه وي شاملېږي. د خاورې ښه مدیریت هم د نوموړو فعالیتونو تر څنګ یو فعالیت دې، چې د خاورې ښه مدیریت او د نباتاتو د تغذیې مناسب شرایط برابرول، د نباتاتو مقاومت زیاتوي او د کنې د زیان مخنیوي کې مرسته کوي. میخانیکي فعالیتونو کې د زیانمنو پاڼو او نباتاتو لرې کول، چې پکې د کنې د نفوس کمولو لپاره، زیانمنې پاڼې او نباتات لرې کول او سوځول شاملېږي. همدارنګه د دې فعالیتونو په لړ کې، د اوبو په واسطه مینځلو فعالیت او د نباتاتو د پوښونو کارولو فعالیت شاملېږي، چې د کنې د نفوس مخنیوي کې مرسته کوي. د کنې د جالونو لرې کول هم د میخانیکي فعالیتونوڅخه یو غوره فعالیت دې، چې پکې د کنو د ختمولو او یا هم د کنو د نفوس کمولو په خاطر د هغوی په واسطه د خپل ځان لپاره، د هغوي د اوسېدو اولنی کورد ورانولو په معنی ده. یعنې د کنې د جالونو لرې کول او د نباتاتو پاکول، د کنې د نفوس کمولو کې اغېزمن دي .د نوموړي آفت د بیولوژیکي کنترول یو اغېزمن او چاپېریال دوستانه کړنه ده. دا طریقه د طبیعي دښمنانو کارول شاملوي، چې د کنې د نفوس کمولو کې مرسته کوي. د دغه آفت د کنترول په موخه، په بیولوژیکي کنترول کې طبیعي دښمنان (ښکارچیان، پرازیتونه او پتوجنونه) استفاده کېږي. طبیعي دښمنان :ښکارچیان، لکه: *Phytoseiulus persimilis*، *Neoseiulus californicus* او *Amblyseius andersoni* کنې چې دوه نقطه یی کنې ښکار کوي او د هغوي دشمېر په کمولو کې رول لوبوي. دا ښکار کوونکي د دوه نقطه یی کنو هګۍ، لاروا او بالغ خوري او د زیاتېدو مخه یی نیسي. *Phytoseiulus persimilis* د دوه نقطه یي کنو هګې، لاروا، نیمف او بالغ د خپلو غذایي موادو په حیث استعمالوي. د دوه نقطه یي کنو دغه ښکارچي کنه د مدینترانې سیمې څخه، سرچینه اخلي، ویل کیږي چې دغه ښکارچي په ورځنې ډول تر ۲۰ هګیو اویا هم تر ۵ بالغو پورې خوري. د راپورونو له مخې ویل کیږي چې دوه نقطه یي کنې د دغه ښکارچي یوازېنی او مشخص خواړه دي(Rao ۲۰۱۸ and Tehri *et al.,* ۲۰۱۸). همدا رنګه ځینې فنګسونه د دوه نقطه یی کنو د پرازیتونو په حیث ژوند کوي لکه د کنې د هګیو پرازیتونه، چې د کنې د هګیو دننه وده کوي او د کنې د نفوس کمولو کې مرسته کوي. ځینې پتوجنونه لکه *Beauveria bassiana* او *Metarhizium anisopliae* چې، د کنې په بدن حمله کوي او د کنې د مړینې سبب کېږي، هم په طبیعت کې شتون لري(Bava *et al.,* R., ۲۰۲۲). همدارنګه د دوه نقطه یي کنو د طبعي دښمنانو په حیث سپږې، Lady beetels, Minute pirate bugs,

Leptothrips, Lacewing larva هم په بیولوژیکي کنترول کې استعمالیږي(Sabelis & Van ۱۹۹۷ Rijn.,). کیمیاوي کنترول د دوه نقطه یی کنو د نفوس کمولو لپاره یو اغېزمن کړنلاره ده، خو باید په احتیاط سره وکارول شي، ترڅو د مقاومت او چاپېریال ککړتیا مخنیوی وشي. د کیمیاوي کنترول مختلف اړخونو څخه یی، یو هم د افت وژونکي موادو استعمال دی. هغه آفت وژونکي چې د د نباتي او حیواني کنو د وژنې، کنترول او مخنیوي په موخه، په مختلفو اندازو سره په کروندو، ذخیره ځایونو او د کنو په میشت ځایونو کې استعمالیږي د اکاریساید (Acaricides) په نوم یادېږي. دا ځانګړي کیمیاوي مواد چې د کنو د نفوس کمولو لپاره کارول کېږي. مشهور یی Abamectin، Bifenazate، او Spiromesifen د دوه نقطه یی کنو په وړاندې اغیزمن دی. همدارنګه د ارګانو فاسفیت ګروپ، کاربامیت ګروپ، بایرتایراید ګروپ حشره وژونکو استعمال، د نوموړي آفت د کنترول په موخه ګټور دې؛ خو داچې د استعمال وروسته یې، زهریت په محیط کې د زیاتې مودې لپاره پاتې کېږي او دا کنې د اکاریسایدو سره د دفاع کولو خصوصیات لري(Van Leeuwen ۲۰۱۰ *et al.,*). نو باید استعمال نشي. البته د یادونې وړ ده، چې د کنو د کنترول په موخه د کنه وژونکو د استعمال په صورت کې، باید د کنه وژونکو د کارونې طریقه، د شیندلو او سپرې کولو طریقه، د کنو د مقاومت پیداکولو د مخنیوي په موخه، د موادو تناوب او د موادو په ترکیبي شکل کارول، د چاپېریال ساتنه او د کیمیاوي کنترول اغېزمنتیا زیاتول پیښې چې په سپارښتنو کې به هم ترې یاودنه وشي، باید په نظر کې ونیول شي.

پایله اخیستنه

دوه نقطه یی کنې یو مهم آفت دی، چې په مختلفو نباتاتو باندې حمله کوي. دا کنې په ځانګړې توګه په شنو خونو او کرنیزو ساحو کې نباتاتو او د هغوي محصولاتو ته، زیان رسوي. د دې کنې پېژندنه د هغې د ځانګړو نښو، لکه: دوه نقطه یی بدن او د پاڼو په سطحه د سپینو جالونو جوړولو، له مخې کېږي. د دوه نقطه یی کنې د نباتاتو پاڼې، ساقې او مېوې زیانمنوي. دا کنې د نباتاتو له حجرو څخه غذایي مواد جذبوي، چې د پاڼو ژېړېدو، وچېدو او د نباتاتو د ودې کمیدو سبب کېږي. د حملې په شدید حالاتو کې، نباتات ممکن مړه شي. دوه نقطه یی کنې د کرنیزو محصولاتو په کمېدو او د هغوی د کیفیت په خرابېدو کې مهم رول لري. دا آفت د کرنیزو محصولاتو د تولید او صادراتو په برخه کې، اقتصادي زیانونه رسوي. د کنې د نفوس کنترول لپاره د کیمیاوي موادو او نورو کړنلارو کارول هم اضافي لګښتونه رامنځته کوي. د دوه نقطه یی کنې ژوند دوران څو مرحلې لري، چې په

کې هګۍ، لاروا، نایمف او بالغ شامل دي. د ژوند دوران یې د حرارت درجې او رطوبت په شرایطو پورې تړلې ده. په مناسبو شرایطو کې، د کنې ژوند دوران له څو ورځو څخه، تر څو اونیو پورې وي. د دوه نقطه یی کنې د کنټرول لپاره د کرنیز کنټرول، میخانیکي کنټرول، بیولوژیکي کنټرول او کیمیاوي کنټرول کړنلارو څخه استفاده کېږي.

سپارښتنې

۱. د هغو نباتاتو کرل، چې د دوه نقطه یی کنې په وړاندې مقاومت لري. د نباتاتو منظم څارنه کول؛ ترڅو د کنې د نفوس په لومړیو مرحلو کې وپېژندل شي.
۲. د نباتاتو تنوع زیاتول او زیانمنې پاڼې او نباتات لرې کول؛ ترڅو د کنې نفوس کم شي.
۳. د نباتاتو پاڼې او نورې برخې، په اوبو ووینځل شي همدارنګه د *Phytoseiulus persimilis*، *Neoseiulus californicus*، او *Beauveria bassiana* په شان طبیعي دښمنان کارول.
٤. بیولوژیکي مواد لکه: Neem oil او Spinosad کارول.
۵. د کیمیاوي کنه وژونکي لکه: د Abamectin ، Bifenazate، او Spiromesifen کارول.
٦. کیمیاوي مواد باید، په احتیاط سره وکارول شي؛ ترڅو د مقاومت او چاپېریال ککړتیا مخنیوی وشي، همدارنګه د مختلفو کیمیاوي موادو تناوب کارول؛ ترڅو د مقاومت مخنیوی وشي.

اخځلیکونه

Angelo. (۲۰۲۳). How to Control Tow-Spotted Spider Mites Without Harmpul Pesticides. Retrieved December ۲, ۲۰۲۴, from. https://i0.wp.com/deepgreenpermaculture.com/wp-content/uploads/2023/04/spider-mite-life-cycle-1024px.png?w=1024&ssl=1

Attia, S., Grissa, K. L., Lognay, G., Bitume, E., Hance, T., & Mailleux, A. C. (۲۰۱۳). A review of the major biological approaches to control the worldwide pest Tetranychus urticae (Acari: Tetranychidae) with special reference to natural pesticides: Biological approaches to control Tetranychus urticae. *Journal of Pest Science*, ۸۶, ۳۶۱-۳۸۶.

Bava, R., Castagna, F., Piras, C., Musolino, V., Lupia, C., Palma, E., ... & Musella, V. (2022). Entomopathogenic fungi for pests and predators' control in beekeeping. *Veterinary sciences*, ۹(۲), ۹۵.

Bensoussan, N., Zhurov, V., Yamakawa, S., O'Neil, C. H., Suzuki, T., Grbić, M., & Grbić, V. (۲۰۱۸). The digestive system of the two-spotted spider mite, Tetranychus urticae Koch, in the context of the mite-plant interaction. *Frontiers in Plant Science*, ۹, ۱۲۰۶. doi: 10.3389/fpls.2018.01206

Bdawson. (۲۰۰۸). Spider mites. Retrieved December ۲, ۲۰۲۴, from. https://www.davesgarden.com/pics/2008/12/27/LouisianaMark/cbc65a.jpg

Bostanian, N. J., & Morrison, F. O. (۱۹۷۳). Morphology and ultrastructure of sense organs in the twospotted spider mite (Acarina: Tetranychidae). *Annals of the Entomological Society of America*, ۶۶(۲), ۳۷۹-۳۸۳.

Bostanian, N. J., Trudeau, M., & Lasnier, J. (۲۰۰۳). Management of the two-spotted spider mite, *Tetranychus urticae* [Acari: Tetranychidae] in eggplant fields. *Phytoprotection*, ۸۴(۱), ۱-۸.

Dąbrowski, Z. T., & Seredyńska, U. (۲۰۰۷). Characterisation of the two-spotted spider mite (*Tetranychus urticae* Koch, Acari: Tetranychidae) response to aqueous extracts from selected plant species. *Journal of Plant Protection Research*, ۴۷(۲) , ۱۱۳-۱۲۴.

Dhooria, M. S., & Dhooria, M. S. (۲۰۱۶). Morphology and anatomy of Acari. *Fundamentals of applied acarology*, ۴۱-۶۱.

Elgar, M. A., & Birkhead, T. R. (۱۹۹۸). Sperm competition and sexual selection in spiders. *Sperm competition and sexual selection*, ۱۲, ۳۰۷-۳۰۹.

Ghongade, D. S., & Sood, A. K. (۲۰۲۱). Economic injury level for *Tetranychus urticae* Koch on parthenocarpic cucumber under protected environment in north-western Indian Himalayas. *Phytoparasitica*, ۴۹(۵), ۸۹۳-۹۰۵.

Martin, K., Sauerborn, J., Martin, K., & Sauerborn, J. (۲۰۱۳). Crops and their Environment. *Agroecology*, ۱۰۳-۱۸۵.

Mills, L. R. (۱۹۷۹). Structure of the visual system of the two-spotted spider-mite, *Tetranychus urticae*. *Journal of insect physiology*, ۲۰(۵), ۷۹۵-.۸۰۸

Park, Y. L., & Lee, J. H. (۲۰۰۲). Leaf cell and tissue damage of cucumber caused by twospotted spider mite (Acari: Tetranychidae). *Journal of Economic Entomology*, ۹۵(۵), ۹۵۲-۹۵۷.

Rao, K. S., Padmanabhan, A., & Vishnupriya, R. (۲۰۱۸). Recent update on the role of predatory mites in biological control programmes. *Res. J. Agric. Sci*, ۹(۳), ۴۷۳-۴۷۹.

Raworth, D. A. (۲۰۰۱). Control of two-spotted spider mite by Phytoseiulus persimilis. *Journal of Asia-pacific Entomology*, ۴(۲), ۱۵۷-۱۶۳.

Reddall, A., Sadras, V. O., Wilson, L. J., & Gregg, P. C. (۲۰۰۴). Physiological responses of cotton to two-spotted spider mite damage. *Crop Science*, ۴۴(۳), ۸۳۵-۸۴۶.

Sabelis, M. W., & Van Rijn, P. C. (۱۹۹۷). Predation by insects and mites. *Thrips as crop pests*, ۲۵۹-۳۵۴.

Santamaria, M. E., Arnaiz, A., Rosa-Diaz, I., González-Melendi, P., Romero-Hernandez, G., Ojeda-Martinez, D. A., ... & Diaz, I. (۲۰۲۰). Plant defenses against *Tetranychus urticae*: mind the gaps. *Plants*, ۹(۴), ۴۶۴.

Sarwar, M. (۲۰۲۰). Mite (Acari Acarina) vectors involved in transmission of plant viruses. In *Applied plant virology*,۲۵۷-۲۷۳. Academic Press.

Suekane, R., Degrande, P. E., Melo, E. P. D., Bertoncello, T. F., Lima Junior, I. D. S. D., & Kodama, C. (۲۰۱۲). Damage level of the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae* Koch (Acari: Tetranychidae) in soybeans. *Revista Ceres*, ۵۹, ۷۷-۸۱.

Tehri, K. (۲۰۱۴). A review on reproductive strategies in two spotted spider mite, Tetranychus Urticae Koch 1836 (Acari: Tetranychidae). *Journal of Entomology and Zoology Studies*, ۲(۵), ۳۵-۳۹.

Tehri, K., Gulati, R., & Geroh, M. (۲۰۱۴). Host plant responses, biotic stress and management strategies for the control of *Tetranychus urticae* Koch (Acarina: Tetranychidae). *Agricultural Reviews*, ۳۵(۴), ۲۵۰-۲۶۰.

Ullah, M. (۱۹۸۸). Major insect pests and phytophagous mites associated with deciduous fruit orchards in Afghanistan. *International Journal of Pest Management*, ۳۴(۲), ۲۱۵-۲۱۷.

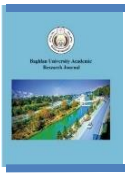

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 81-92

Pheromones and their role in the control of harmful insects

Mohammad Ikram Azizi

Department of Plant Protection, Agriculture Faculty, Laghman University, Afghanistan.

Corresponding Author: Mohammad Ikram Azizi, **E-mail**: mohammadikramazizi@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

ArticleHistory:

Received:
22, February, 2025

Accepted:
10, May, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

Insects transmit chemical signals to other members of their group for survival and reproduction. These signals are used during feeding, mating, escaping from predators, and other activities. The messenger chemicals, which cause insects to react in different ways, are called semiochemicals. Semiochemicals are divided into two groups: allelochemicals and pheromones. Allelochemicals work between individuals of different species, while pheromones are used between individuals of the same insect species. Pheromones offer an effective way to manage pests. They have been proven to be very effective in reducing harmful insect populations without harming the environment. One traditional method of using sex pheromones for pest management is through attractant traps. Today, both sex and aggregation pheromones are Traps baited with sex pheromones.

Keywords: Harmful insects, Pheromone, Pheromone traps, Sex Pheromone, Aggregation pheromone.

To cite this article: Azizi, M. I. : 2025. Pheromones and their role in the control of harmful insects: The moderating role of exchange rate. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 81-92.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

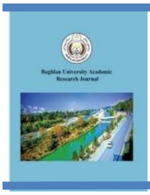

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 81-92

فرامونونه او د زيان رسوونکو حشراتو په مخنيوي کې د هغوي ونډه

پوهنمل محمداکرام عزيزي

د لغمان پوهنتون، کرنې پوهنځي د نباتاتو ساتنې څانګې علمي کادر غړی

اطلاعات مقاله	لنډيز

نوع مقاله:
مقاله مروی

تاريخ دريافت:
۱۴۰۳/۱۲/۴ هـ‌ش

تاريخ پذيرش:
۱۴۰۴/۰۲/۲۰ هـ‌ش

تاريخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـ‌ش

حشرات د خپل ژوند د بقا لپاره د Semiochemicals موادو د توليد په اساس کيمياوي پيغام د خپل ګروپ نورو غړو ته د تغذيې، جفتګيري، دښمن څخه د تېښتې او ځينو نورو فعاليتونو په وخت کې ليږدوي. Semiochemicals د Allelochemicals او Pheromone په نوم په دوه ډلو ويشل شوي دي. Allelochemicals د مختلفو نوعو د غړو ترمنځ فعاليت کوي او فرامون د حشراتو د يوې نوعې د غړو ترمنځ کارول کيږي. د افتونو د مخنيوي ګټورو طريقو له جملې څخه يو هم د فرامونونو استعمال دی. فرامونونه د زيان رسوونکو حشراتو د نفوس په کمولو کې ډير اغيزناک ثابت شوي دي او د دوی د استعمال له امله چاپيريال ته کوم زيان هم نه رسيږي. د افتونو د کنټرول لپاره د جنسي او تجمعي فرامونونو کارول په فراموني تلکونو کې يوه پخوانۍ او لا هم فعاله طريقه ده. د جنسي فرامون او جلبوونکي طعمې لرونکي تلکونه د مخالف جنس د جذب لپاره په کرونده کې نصبيږي .دا تلکونه کروندګرو ته د افت د نفوس، موقعيت او ظهور وخت په اړه معلومات ورکوي. دغه مقاله کې راټول شويو معلوماتو هدف داده، چې د افت پر ضد د مبارزې د مناسب وخت، ځای او طريقې ټاکلو کې به مرسته وکړي. د نارينه حشراتو راټولول د نسل د کميدو او القاح شوو هګيو د شمېر د راټيټولو سبب ګرځي.

کليدي کلمې: زيان رسونکي حشرات، فرامون، فراموني تلکونه، جنسي فرامون، تجمعي فرامون.

استناد: عزيزي ، محمداکرام. (۱۴۰۴)، فرامونونه او د زيان رسوونکو حشراتو په مخنيوي کې د هغوي ونډه ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان(۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۸۱-۹۲).

ناشر: پوهنتون بغلان.

سریزه

فرامونونه د نورو زیان رسوونکو حشراتو د اداره کولو په موخه په پراخه توګه استعمالیږي، چې د استعمال لپاره یې ډېرې طریقې موجودې دي (Howse et al., 1998). دغه کیمیاوي مواد د زیان رسوونکو حشراتو د نفوس په کمولو کې ډېر اغېزناک ثابت شوي دي. همدارنګه حیواناتو او نباتاتو ته هم زهري نه دي؛ نو په همدې اساس استعمال یې ورځ تر بلې زیاتیږي (Cork & Hall, 1998).فرامونونه چې د افتونو د کنترولونکو په توګه پېژندل شوي ؤ، د 1970م کلونو په شاه خوا کې یې په تجارتي ډول تولید کې زیاتوالی راغی. دا د مصنوعي حشره وژونکو پر ځای د فرامونونو د استعمال لپاره لومړنی ګام ؤ (Heuskin et al., 2011). فرامونونه خپریدونکي کیمیاوي مواد دي، چې د همغه ګروپ حشراتو د غړو ترمنځ د پیغام انتقالونکي په حیث عمل کوي. حشرات د خپل ژوند په اوږدو کې د جفتګیري، غذائي موادو څخه د استفادې په موخه د راټولیدو، هګۍ اچونې د ځای څخه د ساتنې، دښمن څخه د تېښتې او نورو ورځنیو چارو د ترسره کولو لپاره د فرامونونو څخه استفاده کوي(Kirsch, 1988). جنسي فرامون چې د جفتګیري په موخه د مخالف جنس د جلبولو دنده په غاړه لري، د افتونو په مخنیوي کې تر نورو ډېر اغېزناک دی. همدارنګه د تجمعي او د خطر زنګ فرامونونو څخه هم د افتونو د مخنیوي لپاره ګټه اخیستل کیږي(Shani, 2000).

په ۱۸۷۰ م کال کې Jean-Heanri fabre په نوم فرانسوي عالم Peakcock moth حشره په یوه شیشه کې کېښودله. ولیدل شو، چې د یوې شپې په تیریدو سره ۴۰ او د یوې اونۍ په تېرېدو سره تر ۱۵۰ پورې نارینه پتنګان د هغې خواته جلب شوي ؤ. له کلونو تحقیق څخه وروسته هغه وموندله چې د هورمونونو څخه بغیر نور کیمیاوي مواد هم موجود دي چې په چاپیریال کې خپریږي او مخالف جنس راجلبوي. لدې څخه لږ څه وروسته Josep A. Linter امریکائي عالم هم ورته نتایج ترلاسه کړل او د دغو موادو (فرامون) پواسطه د حشراتو د کنترول په فکر کې شو. ساینس پوهان د فرامونونو د لاسته راوړلو لپاره د نویو طریقو په لټه کې شول. بالاخره په ۱۹۵۳م کال کې Peter karlson د فرامونو د ترلاسه کولو لپاره د الکتروفزیالوژي وړاندیز وکړ، په همدې وخت کې یو شمېر ساینس پوهان د Dietrich Schneider په شمول پدې نظر ؤ، چې د پروانو زیات شمېر جنسونه د خپلو ښکرګیو په واسطه فرامونونه تولیدوي(اللهیاري، ۱۳۸۸).

لومړنی جنسي فرامون په ۱۹۵۹م کال کې د Butenandt او د هغه د همکارانو لخوا وریښمو چنجي (Bombyx mori) په پروانه کې وپېژندل شو (Witzgall et al., 2010). په اوس وخت کې د ۲۵۰ نوعو څخه زیات زیان رسوونکو حشراتو څخه جنسي فرامون تولید او بازار ته وړاندې کیږي، چې په فرامونې تلکونو کې د نوموړو افتونو د مخنیوي په موخه استعمالیږي.

د فرامون پېژندنه: زیاتره ژوندي موجودات یو د بل سره د اړیکو لپاره او یا د مناسب کوربه د پیدا کولو په موخه خپل پېغام یو بل ته انتقالوي. د دې موجوداتو له جملې څخه یو هم حشرات دي، چې د خپل ژوند د بقا او د نسل تولید لپاره خپل دغه کیمیاوي پېغام د خپل گروپ نورو افرادو ته د تغذیې، جفتگیري، دښمن څخه د تېښتي او ځینو نورو فعالیتونو په وخت کې انتقالوي. دغه پیغام وړونکي کیمیاوي مواد، چې په نتیجه کې یې حشرات مختلف ډوله عکس العمل ښئي د Semiochemicals په نوم یادیږي(El-Ghany, 2019). Semiochemicals اصطلاح د یوناني کلمې (Semeon) څخه اخیستل شوې، چې د نښې نښانې یا خبر ورکونکي په معنی ده (Saha & Chandran, 2017.Semiochemicals) په دوه گروپو ویشل شوي دي، چې یو یې Allelochemicals او بل یې Pheromone دی (Norin, 2007.Allelochemicals د مختلفو نوعو د افرادو ترمنځ فعالیت کوي(Norin, 2007). الیلوکیمیکل په درې ډولونو ویشل شوي دي. Kairomones چې د پېغام اخیستلو، Allomones د پېغام لېږدولو او Synomones دواړو ډولونو یعنې د پیغام اخیستلو او پیغام لېږدولولپاره استعمالیږي (Smart et al., 2014).

Pheromone اصطلاح د یوناني کلمې Phereum څخه اخیستل شوې، چې د انتقالولو یا وړلو په معنی ده (Norin, 2007). فرامون کیمیاوي خبر ورکونکي مواد دي، چې د حشراتو د یوې نوعې د افرادو ترمنځ کارول کیږي (Phillips et al., 2000). فرامون د خارجي غدو په واسطه تولیدیږي (Blum & Fales, 1988). فرامونونه د دندې په لحاظ په جنسي فرامون (Sex Pheromone) ، تجمعي فرامون (Aggregation Pheromone) ، د خطر زنگ فرامون (Alarm Pheromone) او د خط السیر فرامون (Trail Pheromone) په ډولونو ویشل شوي دي (Norin, 2007) . ځینو یې یو بل ډول هم ښودلی، چې د کوربه په نښه کولو فرامون (Host marking Pheromone) په نوم یادیږي(Heuskin et al., 2011).

جنسي فرامون (Sex Pheromone) : جنسي فرامون چې د حشراتو په جفتگیري کې مرسته کوي، د جلبونکو مرکباتو په توگه عمل کوي. دغه فرامون معمولاً د ښځینه حشراتو لخوا ترشح کیږي. نارینه حشرات یې حس کوي او د القاح ترسره کیدو په موخه د ښځینه حشراتو خواته ورځي

(Witzgall et al., 2012; Rizvi et al., 2021).

تجمعي فرامون(Aggregation Pheromone): تجمعي فرامون معمولاً د حشراتو د ښځینه یا نارینه جنس په وسیله ترشح کیږي او د همدې نوع نارینه او ښځینه افراد هغه ځای ته جلبوي، چیرته چې ښځینه حشره د هگی اچونې لپاره مناسب ځای یا د لاروا لپاره مناسب خواړه پیداکړي (Phillips et al., 2000). گونگټې، کنې، د تشناب گونگټه(Cockroach) ، مچان، غومبسې، د شاتو مچی، ترپس او ملخان مشهور حشرات دي، چې تجمعي فرامون ترشح کوي(Yew & Chung, 2015).

د خطر زنګ فرامون (Alarm Pheromone) : د خطر زنګ فرامون کولای شي، چې یو ځای ته د غذا خوړولو په موخه د راټول شوو، همنوع حشراتو د خپریدو باعث شي. یا دا چې د هغه افرادو په شمېر کې ډېروالی راوړي، چې د دښمن په طرف حمله کوي (Yew & Chung, 2015). نوموړی فرامون د حشراتو په واسطه د جنسي فرامون څخه وروسته زیات تولیدیدونکی فرامون دی (Vandermoten et al., 2012).

د خط السیر فرامون (Trail Pheromone) : هغه حشرات، چې په ټولنیز ډول ژوند کوي، د استوګنځي څخه د غذا د منبع ترځایه د همدې فرامون په واسطه راهنمائي کیږي (Saha & Chandran, 2017).

د کوربه په نښه کولو فرامون (Host Marking Pheromone) : دغه فرامون د حشراتو د یوې نوع د غړو ترمنځ رقابت کموي. کله چې دوي په یوه کوربه کې هګۍ اچونه وکړي؛ نو د دغه فرامون په وسیله نوموړی کوربه په نښه کوي(Heuskin et al., 2011). په اوس وخت کې د حشراتو د Coleoptera, Diptera, Hymenoptera, Lepidoptera او Neuroptera اردرونو اړونده د سلو نوعو څخه زیات حشرات یاد فرامون تولیدوي (Anderson, 2002). HMP شاید د ښځینه حشراتو او یا د هغوی د لاروا په وسیله تولیدیږي. کیدای شي، دغه فرامون د حشراتو په واسطه په داخلي او یا خارجي ډول استعمال شي. د Ostrinia جنس حشره چې کله هګۍ واچوي؛ نو د هګیو ټوله کتله د Host marking فرامون په وسیله پوښل شوې وي (Li & Ishikawa, 2005). همدارنګه د Rhagoletis جنس ښځینه مچ د Host marking فرامون د هګۍ ایښودونکې آلې په وسیله د میوې پاسه د هګۍ اچونې په ځای کې خوشې کوي.

د افتونو په کنترول کې د فرامونونو استعمال

د سیموکیمیکل څخه په ګټې اخیستنې د افتونو د مخنیوي ګټورو طریقو له جملې څخه یو هم د فرامونونو استعمال دی، چې د جفتګیري د مخنیوي او یا وروسته والي په موخه ترې استفاده کیږي(Mafra-Neto et al., 2014). لومړی ځل له دغې طریقې څخه د Trichoplusia ni (Hunber) په نوم افتونو د مخنیوي په موخه ګټه واخیستل شوه. تولیدونکو شرکتونو دغې طریقې ته د میوه جاتو، سبزیجاتو او ځنګلي ونو د پروانو اردر اړونده افتونو د مخنیوي په موخه نوره هم پراختیا ورکړه. په نړیواله کچه د پنبې سور چینجي (Pectinophora gossypiella) ، د پنبې غوزې چینجي (Helicoverpa armigera) ، د مڼې مغز خوړونکی چینجي (Cydia pomonella) ، د شولو ساقې خوړونکي چینجي (Chilo suppressalis) ، د الوچې چینجي (Grapholitha funebrana) او د نښتر نودو خوړونکي چینجي (Rhyacionia buoliana) په شمول ځینو افتونو د جفتګیري د اخلال او مخنیوي لپاره د جنسي فرامون څخه استفاده کیږي(اللهیاري، ۱۳۸۸).

د ښکاري تلکونو استعمال په مستقیم ډول د افتونو د مخنیوي له کړنلارو څخه ده. په دې کړنلاره کې هم د زیات شمېر فرامونی تلکونو څخه ګټه اخیستل کیږي؛ تر څو د افتونو د زیان او یا د حشراتو د مطلوبو نوعو په نفوس کې کموالی رامنځته شي. د ښکاري تلکونو استعمال د جفتګیري د اخلال په واسطه د حشراتو د مخنیوي طریقې په نسبت اغېزناک دی؛ ځکه چې د ښکاري تلکونو استعمال سره د دواړو جنس (نارینه او ښځینه) حشراتو مخنیوی کیږي. مګر د جفتګیري د اخلال په واسطه یواځې یو جنس حشرات راجلبیږي (Rizvi et al., 2021).

جنسي فرامون د نسل د تولید په موخه د مخالف جنس په فعالیت کې مهم رول لري، په کرونده کې په خوشې شوو نارینه پروانو باندې د ترسره شوې څېړنې نتیجې ښودلې، چې اکثره نارینه پروانې په هغه تلکونو کې ګیر شوې وې، چې پکې ښځینه بالغه حشره ایښودل شوې وه او جنسي فرامون یې له ځانه ترشح کوه، د افتونو کنترول په موخه د فرامونونو څخه په لاندې مواردو کې ګټه اخیستل کیږي.

د تلکونه استعمال په ۸۰-۱۹۷۰ م کلونو کې څېړنو د افتونو د نفوس معلوملو او د جفتګیري د اخلال په موخه په ښکاري تلکونو کې د فرامونو استعمال ممکن او تائید کړ. په هغه تلکونو کې د جنسي فرامونونو څخه زیاته ګټه اخیستل کیږي، چې د حشراتو نیولو په موخه استعمالیږي. (Rizvi et al., 2021). په کرونده کې د ښکاري تلکونو په نصبولو سره کولای شو، چې د کروندې څخه نارینه پروانې راټولې کړو. د نارینه پروانو د شمېر په راکمېدو سره د نوي نسل په رامنځته کیدو او القاح شو هګیو په شمېر کې کموالی راځي. چې په نتیجه کې د دوا شیندلو شمېر راکمیږي. په ځینو وختونو کې په مکمله توګه نور د کیمیاوي درملو څخه ګټه نه اخیستل کیږي. د نمونې په ډول په اسرائیلو کې د مصري پنبې پاڼه خوړونکي حشرې (Spodoptera littoralis) چې په یو زیات شمېر کرنیز محصولاتو لکه پنبه ، ریشقه او سبزیجاتو حمله کوي ، د مخنیوي څخه یادونه کولای شو .Guerrero et al) (2014. همدارنګه په اسپانیا کې د نښتر د ونې افت (Rhyacionia buoliana) د مخنیوي او په سکنډنیویا کې د لرګي خوړونکې ګونګټې د مخنیوي چې ځنګلي ونو ته یې ډېر زیات زیان رسولو، یادونه کولای شو (اللهیاري،۱۳۸۸).

جلبول او مړه کول په دې طریقه کې د فرامونونو کپسولونه په زهري موادو ککړیږي او د کروندې یا باغ په مختلفو برخو کې ایښودل کیږي. حشرات فرامون خواته تر جلبیدو وروسته د زهري موادو سره تماس پیدا کوي، چې په نتیجه کې حشره له منځه ځي. په دې طریقې سره د چاپېریال ککړتیا ټیټ حد ته رسیږي او همدارنګه په چاپېریال کې نورو ګټورو حشراتو ته زیان هم نه رسیږي (Gregg et al., 2018).

د جفتګیري اخلالول د حشراتو د جفتګیري د اخلال لپاره په کرونده کې د فرامونونو څخه استفاده کیږي، چې په نتیجه کې د حشراتو جوړه یو بل پیداکولای نشي، په دې طریقه د حشراتو په

جفتګیري کې خنډ واقع کیږي او د راتلونکي نسل د کمښت سبب ګرځي (El-Wakeil & Abdallah, 2012). په جفتګیري کې خنډ رامنځته کول په مختلفو طریقو ترسره کیږي، چې د هغې له جملې څخه یو هم د رقابتي جلبولو یادونه کولای شو. دغه طریقه د دروغجنې لارې تعقیبولو په نوم هم یادیږي. پدې طریقه کې نارینه حشره په محیط کې د ښځینه حشرې په واسطه د ترشح شوي فرامون پر ځای مصنوعي جنسي فرامون ته عکس العمل ښئي او هغه تعقیبوي. پدې سره په جفتګیري کې خنډ رامنځته کیږي. د دې طریقې اغیزه د حشراتو د نفوس سره معکوسه رابطه لري. که چېرې د حشراتو نفوس زیات وي؛ نو د دې طریقې اغېزه کمیږي. په جفتګیرۍ کې د خنډ رامنځته کولو بله طریقه د نارینه حشراتو سرګردانه کول دي. د جفتګیري د مخنیوي پدې ډول کې محیط ته په زیاته اندازه مصنوعي جنسي فرامون خوشي کیږي او ټول محیط مشبوع کیږي. پدې ډول نارینه حشره د ښځینه حشرې ځای پیداکولی نشي او په جفتګیري کې خنډ رامنځته کیږي. همدارنګه د ښځینه حشرې د جنسي فرامون په وړاندې د نارینه حشرې حساسیت لمنځه وړل هم د جفتګیري د خنډ سبب کیږي. پدې طریقه کې چې د نارینه حشرې حسي غړي د فرامون د لوړ غلظت سره عادت شوي وي، که چېرې د فرامون په غلظت کې د پام وړ کموالی راشي؛ نو نارینه حشره دغه فرامون حس کولای نشي او په دې توګه هم د جفتګیري مخنیوی کیږي. همدا ډول په محیط کې د مصنوعي فرامون د ډیروالي په وجه هم د نارینه حشرې حسي توازن ګډوډیږي او له دې ساحې څخه بلې ساحې ته مهاجرت کوي، چې په نتیجه کې ښځینه حشرې د جفتګیري څخه پاتې کیږي (Mafra-Neto et al., 2014; El-Ghany, 2019). د حشراتو د جفتګیري د مخنیوي طریقې څخه د پنبې په کرونده کې د پنبې سور چینجي (Pectinophora gossypiella) د مخنیوي په موخه کار اخیستل کیږي؛ همدارنګه د مڼې مغز خوړونکې چینجي(Cydia pomonella) او د مېوو ځینو نورو شاپرکونو، چې مڼې ، ناک او انګورو ته زیان رسوي، د مخنیوي لپاره هم استفاده کیږي(Shani, 2000).

څارنه (Monitoring): دغه طریقه په کرونده کې د افتونو د نفوس په تعینولو کې کومک کوي. د جنسي فرامون او جلبونکي طعمي لرونکي تلکونه د مخالف جنس د جلبولو په موخه په کرونده کې نصبیږي. پدې سره کروندګر کولای شي، چې د افت د نفوس، ځای او د ښکاره کېدو د وخت په اړه معلومات ترلاسه کړي. چې دغه معلومات به د افت سره د مبارزې د ډول، ځای او وخت تعینولو کې کومک وکړي. پدې طریقې سره که څه هم د کیمیاوي درملو استعمال بالکل نه ختمیږي؛ مګر د دوا شیندنې د شمېر په کمښت کې ګټور تماميږي(El-Wakeil & Abdallah, 2012). د کچالو شاپرک (Phthorimaea operculella Zeller) په مخنیوي باندې د یوې څېړنې نتیجه ښئي، چې په کرونده کې د ښکار شوو شاپرکونو شمېر په سریښناک دلتا تلکونو کې د شین پلاستیکي قیف لرونکو تلکونو په نسبت ۸ برابره زیات ؤ. همدارنګه په اوبو لرونکو تلکونو کې چې د فرامونونو څخه پکې استفاده شوې وه، نوموړی شمېر د سریښناک دلتا تلکونو په نسبت ۴ ځله زیات ؤ. د څېړنې نتیجې ښئي، چې

د فراموني تلکونو څخه په ګټې اخیستنې د کچالو شاپرک په واسطه د کرونډې اخته کېدنه ۹۱-۷۴ فیصده راکمه شوې ده (Bekheit et al., 1997). دلته د ځینو هغو څېړنو نتیجو څخه یادونه کوو چې د افتونو د مخنیوي په موخه پکې د فرامونونو څخه استفاده شوې ده.

د ایران په قوچان سیمه کې په جفتګیري کې د اخلال په طریقه د منې مغز خوړونکي چینجي (Cydia pomonella) د مخنیوي لپاره څېړنه ترسره شوې ده چې، د جنسي فرامون څخه پکې استفاده شوې. په دې څېړنه کې په جفتګیري کې اخلال، په جفتګیرۍ کې اخلال+ دوا شیندنه او په همغه ځای کې په عام ډول استعمالیدونکي کیمیاوي درمل ټریټمنټونه په نظر کې نیول شوي ؤ. په یو هکتار ساحه کې ۱۰۰۰ فرامونونه د فصل په لومړیو وختونو کې او د لومړنیو نارینه پروانو د راښکاره کېدو څخه مخکې په ونو باندې نصب شول. د څېړنې په نتیجه کې ولیدل شو، چې د منې مغز خوړونکي چینجي د نفوس په کنترول او د اخته شو مېوو په کمښت کې د کیمیاوي درملو د استعمال په نسبت دوه نور ټریټمنټونه (په جفتګیري کې اخلال او په جفتګیرۍ کې اخلال+ دوا شیندنه) مؤثر واقع شوي ؤ. که څه هم د دغو دواړو ټریټمنټونو ترمنځ کوم خاص د پام وړ فرق موجود نه ؤ. د اخته شوو مېوو لوړه فیصدي په همغه ځای کې په عام ډول استعمالیدونکو کیمیاوي درملو ټریټمنټ کې ولیدل شوه چې د دې افت د کمزوري کنترول ښکارندوی کوي. د دې څېړنې نتیجې وښودله، چې د منې مغز خوړونکي چینجي د لومړي او دوهم نسل په مخنیوي کې د فرامونونو استعمال ډېر اغېزناک دی. مګر د دریېم نسل په مخنیوي کې بیا دغه اغېزناک والی په چاپېریال کې د فرامون د تاثیر د کمښت او ناپایداري په سبب کمیږي (Kamali et al., 2017). په مصر کې د رومیانو د پاڼو تونل ویستونکي چینجي (Tuta absoluta) د مخنیوي په موخه څېړنه ترسره شوې. په نوموړې څېړنه کې درې کرنیزې ساحې په نظر کې نیول شوې وې، د یاد افت د مخنیوي په موخه په لومړی کرنیزه ساحه کې اوبه لرونکي فراموني تلکونه او حشره وژونکي په ګډه توګه، په دوهمه کرنیزه ساحه کې یواځې اوبه لرونکي فراموني تلکونه او په دریېمه کرنیزه ساحه کې د کروندګرو لخوا په عام ډول کاریدونکي حشره وژونکي استعمال شول. په اوبه لرونکو فراموني تلکونو کې د جنسي فرامون څخه ګټه اخیستل شوې وه. د څېړنې په نتیجه کې په هغه کرنیزه ساحه کې چې هلته فراموني تلکونه او حشره وژونکي په ګډه توګه استعمال شوي و د نوموړي افت په واسطه د رومیانو د اخته شوو مېوو په فیصدي کې د پام وړ کمښت ولیدل شو(Taha et al., 2013). همدارنګه په ایران کې د چهارمغزو باغونو کې د مصنوعي جنسي فرامون پواسطه د چهارمغزو لرګي خوړونکي چینجي (Zeuzera pyrina L.) مخنیوي باندې د ۱۳۸۹ او ۱۳۹۰ هـ.ش دوه کلونو په موده کې څېړنه ترسره شوې. په دې څېړنه کې د نوموړي افت مخنیوي لپاره د Synanthedon tipolformis پروانې د فرامون څخه ګټه اخستل شوې، چې په یو هکتار ساحه کې ۴، ۸، ۱۲ او ۱۶ عدده فراموني کپسولونه استعمال شوي. په ونو کې د فرامونو نصبولو لپاره د دلتا تلکونو څخه ګټه اخیستل شوې. د دغې څېړنې پایلې ښئي، چې د چهارمغزو لرګي

خوړونکي چینجي په کنترول کې چې په لومړي کال کې ۱٦ عدده تلکونو استعمال او په دوهم کال ۴ عدده تلکونو استعمال ښه نتیجه ورکړې ده(کلیائی و حسنی، ۲۰۱۴). د کچالو پتنګ (Phthorimaea operculella Zeller) د مخنیوي په موخه د کچالو په یو هکتار کرونده کې ۸۴ عدده فراموني تلکونه نصبول کیږي. د تلکونو ترمنځ بهترینه فاصله (۱۰-۵) متره ښودل شوې ده. که چېرې د تلکونو ترمنځ فاصله له دې څخه کمه شي د نوموړي افت د ښکار د کمېدو سبب ګرځي (احمدی, ۲۰۲۰).

دThaumetopoea pityocampa پرواني د مخنیوي لپاره چې په ډلیزه توګه د نښترو په ځنګلونو باندې حمله کوي، ښکاري تلکونه استعمالیږي. په نوموړو تلکونو کې د جنسي فرامون څخه استفاده کیږي، په کوچنۍ ساحه کې د یو هکتار لپاره ۴ او په غټه ساحه کې د یو هکتار لپاره ٦ دانې تلکونه ضروري دي؛ ترڅو اغېزناک واقع شي(Martin, 2014) . همدارنګه په ایټالیا کې هم په یوه تر سره شوې څېړنه کې د یاد افت د مخنیوي لپاره تلکونه کارول شوي، چې پکې د (Z)-13-hexadecan-11-ynyl acetate په نوم جنسي فرامون څخه استفاده شوې. د یادې څېړنې نتیجې ښودلې، چې د تلکونو د استعمال دغه طریقه د نښترو د Thaumetopoea pityocampa په نوم افت په مخنیوي کې اغېزناک رول لري(Trematerra et al., 2019) .

تجمعي فرامون د بالغو نارینه حشراتو په واسطه تولیدیږي، چې نارینه او ښځینه دواړه جنسونه حشرې راجلبولی شي. په تجارتي ډول دغه فرامون د حشراتو د څارنې او فعالیت کولو لپاره استعمالیږي (Kirk, 2017). څېړنو ښودلې، چې د Frankliniell occidentalis حشرې تجمعي فرامون په سریښن لرونکو تلکونو کې د نوموړو حشراتو د نیولو اندازه لوړه کړې ده(Hamilton et al., 2005). په کم جلبونکو فراموني تلکونو کې د حشراتو د نیولو اندازه د کنترول په نسبت لوړه ښودل شوې، همدارنګه د زیات جلبونکو سریښناک تجارتي تلکونو کې چې د جلب اندازه پکې لا وار دمخه زیاته ده، د کنترول او دغو تلکونو ترمنځ نوموړی نسبت تقریباً ۱,۵:۱ او ۴:۱ ښودل شوې ده (Sampson et al.,2013; Broughton et al., 2015). په یوې مشخصې نوعې باندې د تجمعي فرامون د تاثیر په اړه که څه هم ډېرې څېړنې ترسره شوې نه دي، مګر بیا هم دومره ثابت شوي، چې نورې نوعې نه راجلبوي. د مثال په ډول په لویدیځې استرلیا کې د مېوو په یو باغ کې د ترسره شوې څېړنې نتیجه ښئي، چې د F.occidentalis حشرې تجمعي فرامون په تلک کې صرف د F.occidentalis د نیولو اندازه زیاته کړه او په Thrips imaginis Bagnall یا Thrips tabaci Lindeman باندې یې کوم تاثیر نه ؤ کړی(Broughton & Harrison, 2012). په ۲۰۱۲م کال په رومانیه کې په شنو خونو کې د کرل شوو بادرنګو په بوټو کې F.occidentalis تریپس حشرې د مخنیوي په موخه څېړنه ترسره شوې ده. په دې څېړنه کې د تجمعي فرامون لرونکو ابي رنګه سریښناک تلکونه او د تجمعي فرامون څخه بغیر ابي رنګه سریښناک تلکونه استعمال شوي. د څېړنې په نتیجه کې ولیدل شو، چې د نوموړې تریپس

حشرې په تنظیم او مخنیوي کې د تجمعي فرامون ځخه بغیر ابي رنګه سریښناک تلکونو په نسبت تجمعي فرامون لرونکي ابي رنګه سریښناک تلکونه اغېزناک دي (Covaci et al., 2012).

د خطر زنګ فرامون(Alarm Pheromone) څخه هم د حشراتو په مخنیوي کې کار اخیستل کیږي. په هغه بوټو کې د نخودو سپږیو (Acyrthosiphon pisum) په شمېر کې د پام وړ کموالی لیدل شوی، چې E-β-farnesene په نوم فرامون پرې استعمال شوي ؤ(Wohlers, 1981). په چین کې د لابراتواري شرایطو لاندې د Myzus persicae او Macrosiphum euphorbiae سپږیو د مخنیوي په موخه E-β-farnesene (EβF) په نوم د خطر زنګ فرامون وازمایل شو. د څېړنې په نتیجه کې ولیدل شو، چې نوموړي فرامون د یادو سپږیو د نفوس په کموالي کې د پام وړ اغېز درلود (Lin et al., 2016).

مأخذونه

احمدی, ر. ا. (۲۰۲۰). بررسی کارایی فرمون تولید داخل بید سیب زمینی، برای شکار انبوه در مزرعه. مجله ترویجی علوم کاربردی سیب زمینی, ۳(سال سوم شماره ۱), ۳۳-۳۸.

اللهياري،ح. ۱۳۸۸. مرور بروشهای کنترول افات در IPM.۱۲۸-۱۰۷.

کلیائی و حسنی. (۲۰۱٤). امکان کنترل کرم خراط در باغ‌های گردو با استفاده از فرمون جنسی به روش شکار انبوه حشرات نر آفت. یافته‌های تحقیقاتی در گیاهان زراعی و باغی, ۳(۱), ۲۷-۳۷.

Bekheit, H., Moawad, G., El-Bedawy, R., and Mabrouk, M. 1997. Control of the potato tuber moth, Phthorimaea operculella (Zeller) in potato crop. Egyptian Journal of Agricultural Research, 75 (4): 923-938.

Blum, M. S., & Fales, H. M. (1988). Eclectic chemisociality of the honeybee: a wealth of behaviors, pheromones, and exocrine glands. Journal of chemical ecology, 14, 2099-2107.

Broughton S., Cousins, D. A. and Rahman, T. (2015) Evaluation of semiochemicals for their potential application in mass trapping of Frankliniella occidentalis (Pergande) in roses. Crop Protection 67, 130–135.

Broughton, S., & Harrison, J. (2012). Evaluation of monitoring methods for thrips and the effect of trap colour and semiochemicals on sticky trap capture of thrips (Thysanoptera) and beneficial insects (Syrphidae, Hemerobiidae) in deciduous fruit trees in Western Australia. Crop protection, 42, 156-163.

El-Ghany, N. M. A. (2019). Semiochemicals for controlling insect pests. Journal of Plant Protection Research, 59(1).

El-Wakeil, N., & Abdallah, A. (2012). Cotton pests and the actual strategies for their management control. Nova Science Publishers, Inc, 400, 11788-3619.

Cork, A., & Hall, D. R. (1998). Application of pheromones for crop pest management in the Indian sub-continent. Journal of Asia-Pacific Entomology, 1(1), 35-49.

Covaci, A. D., Oltean, I., & Pop, A. (2012). Evaluation of pheromone lure as mass-trapping tools for western flower thrips. Bulletin UASVM agriculture, 69, 333-334 .

Gregg, P. C., Del Socorro, A. P., & Landolt, P. J. (2018). Advances in attract-and-kill for agricultural pests: beyond pheromones. Annual Review of Entomology, 63, 453-470.

Guerrero, A., Malo, E. A., Coll, J., & Quero, C. (2014). Semiochemical and natural product-based approaches to control Spodoptera spp.(Lepidoptera: Noctuidae). Journal of Pest Science, 87, 231-247.

Hamilton, J. G., Hall, D. R., & Kirk, W. D. (2005). Identification of a male-produced aggregation pheromone in the western flower thrips Frankliniella occidentalis. Journal of chemical ecology, 31(6), 1369-1379 .

Heuskin, S., Verheggen, F. J., Haubruge, E., Wathelet, J. P., & Lognay, G. (2011). The use of semiochemical slow-release devices in integrated pest management strategies. Base,15(3), 459-470.

Howse P., Stevens, I. and Jones, O. (1998) Insect pheromones and their use in pest management. Chapman and Hall, London. 369 pp.

Kamali, H., Koliaei, R., & Taghadosi, M. (2017). Codling Moth, Cydia pomonella (L.)(Lep.: Tortricidae) Control by Mating Disruption Method by Synthetic Pheromones in Khorasan Razavi Province. Journal of Iranian Plant Protection Research, 30(4), 646-653.

Kirsch, P. (1988). Pheromones: their potential role in control of agricultural insect pests. American Journal of Alternative Agriculture, 3(2-3), 83-97.

Kirk, W. D. (2017). The aggregation pheromones of thrips (Thysanoptera) and their potential for pest management. International Journal of Tropical Insect Science, 37(2), 41-49 .

Li, G., & Ishikawa, Y. (2005). Oviposition deterrents from the egg masses of the adzuki bean borer, Ostrinia scapulalis and Asian corn borer, O. furnacalis. Entomologia experimentalis et applicata, 115(3), 40 .۱-۴۰۷.

Lin, F. J., Bosquée, E., Liu, Y. J., Chen, J. L., Yong, L., & Francis, F. (2016). Impact of aphid alarm pheromone release on virus transmission efficiency: When pest control strategy could induce higher virus dispersion. Journal of virological methods, 235, 34-40.

Mafra-Neto, A., Fettig, C. J., Munson, A. S., Rodriguez-Saona, C., Holdcraft, R., Faleiro, J. R., ... & Villagran, K. M. (2014). Development of specialized pheromone and lure application technologies (SPLAT®) for management of coleopteran pests in agricultural and forest systems. In Biopesticides: state of the art and future opportunities (pp. 211-242). American Chemical Society.

Martin, J. C. (2014). Development of environment-friendly strategies in the management of processionary moths. In Processionary moths and climate change: An update (pp. 411-427). Dordrecht: Springer Netherlands.

Norin, T. (2007). Semiochemicals for insect pest management. Pure and Applied Chemistry, 79(12), 2129-2136 .

Phillips, T. W., Cogan, P. M., & Fadamiro, H. Y. (2000). Pheromones. In Alternatives to Pesticides in Stored-product IPM (pp. 273-302). Springer .

Rizvi, S. A. H., George, J., Reddy, G. V., Zeng, X., & Guerrero, A. (2021). Latest developments in insect sex pheromone research and its application in agricultural pest management. Insects, 12(6), 484 .

Saha, T., & Chandran, N. (2017). Chemical ecology and pest management: A review. International Journal of Cardiovascular Sciences, 5(5), 618-621 .

Sampson C., Hamilton, J. G. C. and Kirk, W. D. J. (2012) The effect of trap colour and aggregation pheromone on trap catch of Frankliniella occidentalis and associated predators in protected pepper in Spain. IOBC/WPRS Bulletin 80, 313–318.

Shani, A. (2000). Chemical communication agents (pheromones) in integrated pest management. Drug development research, 50(3-4), 400-405.

Smart, L., Aradottir, G., & Bruce, T. (2014). Role of semiochemicals in integrated pest management. In Integrated pest management (pp. 93-109). Elsevier .

Taha, A. M., Afsah, A. F. E., & Fargalla, F. H. (2013). Evaluation of the effect of integrated control of tomato leafminer Tuta absoluta with sex pheromone and insecticides. Nature and Science, 11(7), 26-29.

Trematerra, P., Colacci, M., & Sciarretta, A. (2019). Mass-trapping trials for the control of pine processionary moth in a pine woodland recreational area. Journal of Applied Entomology, 143(1-2), 129-136.

Vandermoten, S., Mescher, M. C., Francis, F., Haubruge, E., & Verheggen, F. J. (2012). Aphid alarm pheromone: an overview of current knowledge on biosynthesis and functions. Insect biochemistry and molecular biology, 42(3), 155-163 .

Witzgall, P., Kirsch, P., & Cork, A. (2010). Sex pheromones and their impact on pest management. Journal of chemical ecology, 36(1), 80-100 .

Wohlers, P., 1981. Effects of (E)-beta farnesene on dispersal behavior of the pea aphid Acyrthosiphon pisum. Entomol. Exp. Appl. 29, 117-124.

Yew, J. Y., & Chung, H. (2015). Insect pheromones: An overview of function, form, and discovery. Progress in lipid research, 59, 88-105.

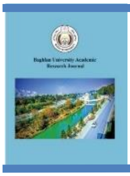

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 93-110*

The Study of Love in the Poetry of Allama Iqbal, Based on a Mystical Perspective

Dr. Abdul Khaliq Noori

Department of Persian-Dari Language and literature, literature and Humanities faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Dr. Abdul Khaliq Noori, **E-mail**: abdulkhaliqnoori2015@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article Type: Review Article **Article History:** **Received:** 21, April, 2025 **Accepted:** 5, July, 2025 **Published:** 20, August, 2025	Love constitutes one of the fundamental and recurrent concepts in the poetry of Iqbal Lahori. Endowed with a rebellious and transformative spirit, it draws all elements toward itself and inspires human beings with fervor, dynamism, and a sense of purposeful action. Despite its centrality, this pivotal concept has rarely been studied in isolation from other recurring themes in Iqbal’s oeuvre. This article, therefore, undertakes an exploration of the status and function of love in Iqbal’s poetry, while simultaneously analyzing the distinctions between his conceptualization of love and its treatment within traditional Sufi mysticism. Employing a descriptive–analytical methodology, the study addresses the fundamental question: how does love manifest in Iqbal’s poetic vision, and why does he insist on its union with reason? This inquiry is particularly significant given that classical mystics often regarded love as self-sufficient, while rationalists viewed reason as the sole path to knowledge and understanding. The findings of this research reveal that love not only occupies a central position in Iqbal’s thought but is also envisioned as the very foundation of existence. He discerns its presence permeating the entirety of creation.
Keywords:	Iqbal Lahori, Love, Reason/intellect, Traditional Mysticism.

To cite this article: Noori, A.: 2025. The Study of Love in the Poetry of Allama Iqbal, Based on a Mystical Perspective . Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 93-110.

License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

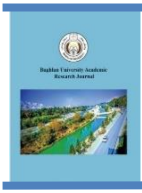

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنیزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 93-110

بررسی عشق در شعر اقبال لاهوری براساس روی‌کرد عرفانی

پوهندوی دکتور عبدالخالق نوری

استاد دیپارتمنت زبان وادبیات فارسی دری پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله | **چکیده**

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۲/۱ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۴/۱۴ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش

عشق یکی از اصطلاح‌های کلیدی شعر اقبال لاهوری است که باداشتن روح سرکش همه چیز را به خود جذب می‌کند و شور و شوق کنش‌گری به انسان می‌بخشد، اما، این اصطلاح مهم شعر او، مستقل از اصطلاح‌های دیگر شعرش مورد تحلیل و بررسی قرار نگرفته است؛ در این مقاله جای‌گاه و نقش عشق در شعر اقبال لاهوری و نیز تفاوت کاربرد آن از نظر او و عرفان سنتی پرداخت و آن را با شیوه‌ی توصیفی- تحلیلی بررسی شده است. پس پرسش مهم این است که عشق در شعر اقبال چگونه تبلور یافته و چرا با خرد می‌آمیزد؟ چنان‌که عارفان، عشق را به تنهایی کافی می‌دانند و خردگرایان، از خرد به عنوان یگانه راه شناخت یاد می-کنند. با توجه به دو جمله‌ی آخر، عشق در شعر اقبال لاهوری دارای گستردگی و مقام خاصی است؛ چنان‌که یافته‌های این تحقیق هم نشان می‌دهد که عشق، جای‌گاه محوری در شعر اقبال دارد و اقبال آن را بنیاد هستی تلقی می‌کند و وجود آن را در تمام موجودهای هستی به جست‌وجو می‌گیرد و در نتیجه، آن را یگانه نیروی مطلوبی می‌داند که با قدرت خارق‌العاده‌ی خویش به انسان ظرفیت پرواز می‌بخشد تا به مقصود خویش دست یابد و زمانی‌که با خرد می‌آمیزد، تدبیر با قدرت همراه می‌گردد و نتیجه‌ی عالی و موردنظر را ارمغان انسان می‌نماید.

واژه های کلیدی: اقبال لاهوری، عشق، عقل و عرفان سنتی.

استناد: نوری، عبدالخالق. (۱۴۰۴)، بررسی عشق در شعر اقبال لاهوری براساس روی‌کرد عرفان، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان(۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۹۳-۱۱۰).

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

اقبال لاهوری شخصیت چند بعدی‌ست که یکی از بعدهای مهم و برجسته‌ی شخصیتی او را عرفان تشکیل می‌دهد؛ عرفانی‌که پویا و روشن است و می‌تواند انسان را متوجه خویشتنِ خویش سازد و قوه‌ی تپش را با نیرویی از عشق پدید آورد و تنها سعادت آخرت نه؛ بل بهروزی، سرافرازی و پیش‌رفت دنیایی او را نیز تضمین کند. از این‌رو است که عشق در شعر اقبال با روی‌کرد عرفانی قابل تحلیل و بررسی است و می‌تواند پیش‌رفت در زندگی را فراهم سازد و نیز اهداف مهم زندگی این جهانی را با جهان دیگری پیوند دهد که از بررسی‌های این چنینی می‌توان به مقاله‌یی از همایمینی زیر عنوان «بازتاب جلوه‌های عشق عرفانی در زبان حافظ» اشاره کرد. یمینی بدین باور است که عشق یکی از سه بدنه‌ی غزل‌های حافظ را تشکیل می‌دهد و در شعر او همه‌ی موضوع‌ها و حتا درونمایه‌ها بر تنه‌ی عشق می‌رویند و می‌بالند(یمنی،۱۳۹۷: ۳۵۴). پس عشق در شعر حافظ یکی از اصطلاح‌های پرکاربرد به‌شمار می‌رود و آن در حکم روحی‌ست که در همه جا حضور دارد و با زیبایی‌های صوری می‌آمیزد و در لایه‌های غزل‌های او جابه‌جا می‌شود. با این روی‌کرد، عشق در شعر شاعران مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته و نشانه‌های از حضور و نقش پر رنگ آن در شعر شاعران تحلیل گردیده است، اما جای بررسی این چنینی که بتواند عشق را در منظومه‌ی فکری اقبال توضیح دهد و پیوند آن را با عقل تبیین نماید، خالی به نظر می‌رسید. بنابراین مساله بود که نویسنده بدان پرداخت و آن را در قالب مقاله درآورد و به تحلیل گرفت. باید توجه داشت که عشق از بن مایه‌های اصلی شعر اقبال است و آن عامل مهم رسیدن به اهداف زندگی تلقی می‌گردد. بنابرهمین جای‌گاه است که عشق در شعر او از دو بعد، اهمیت محوری پیدا می‌کند. در نگاه نخست، اقبال از شخصیت‌های بزرگ اسلامی است که به دنبال پویایی زندگی این جهان، بدون اندک‌ترین غفلت از جهان دیگر است و این را بدون عشق مسیر نمی‌داند. از جانب دیگر، عشق از اصطلاح‌های عرفانی‌ست که در اشعار علامه اقبال تعریف نوین، جنبه‌ی کاربردی و پویایی دارد و با جوش‌وخروش خاصی، انسان را به شکوه، پیش‌رفت ... و بالاخره به اهداف مهم زندگی می‌رساند.

روی این ملحوظ اگر به پیشنیه‌ی این موضوع نگاهی بیندازیم، درمی‌یابیم که پژوهش‌ها در باره‌ی عشق در اشعار اقبال، با فلسفه‌ی خودی او آغاز گردیده است؛ زیرا از نظر اقبال عشق یکی از نیروهای خارق‌العاده‌یی‌ست که سبب استحکام خودی می‌گردد و انسان به واسطه‌ی آن بر سراسر جهان فرمان می‌راند و آن را به تسخیر خویش در می‌آورد. از این سبب، عشق همیشه در کنار «فلسفه‌ی خودی » او مطرح می‌شود؛ چنان‌که جاوید اقبال در کتاب افکار اقبال، منظور از عشق را،

عشق به خدا، رسول گرامی، قوم و ملت تعبیر می‌کند که سبب بیداری « خودی » و استواری آن می‌گردد. او بدین باور است که اقبال عشق را به معنای غرق شدن در وصال معشوق به کار نبرده است، بلکه با درنظرداشت اصل فراق در معشوق تذکر داده است؛ چون وصال، در نهایت سکون است و این با ماهیت عشق که بی‌قراری و بی‌تابی و تحرک است منافات دارد(۲۰۰۱: ۳۲-۳۳) و اما گفته‌های او در این مورد از سه پاراگراف کوتاه تجاوز نمی‌کند. همین‌گونه کتاب‌ها و نوشته‌های دیگری که در باره‌ی اندیشه‌ها و زندگی او اختصاص دارد، مطالب اندکی را در مورد عشق نقل کرده‌اند؛ به عنوان نمونه: محمدهاشمی در کتاب سیری در اندیشه‌های اسلامی- اجتماعی اقبال، سر و رموز عشق را در دو جمله بیان کرده است؛ عشق منبری نیست که از آن بالا رفت. دار و طنابی است که (حلاجوار) باید به پای آن رفت(۱۳۹۷: ۷۱). با همین فشردگی، در جای دیگر کتابش بحث علم و عشق را بدین‌گونه تذکر می‌دهد که علامه‌ی لاهور ضمن آن‌که همواره به خرد ارج و منزلتی قایل است، مولوی‌وار جانب عشق را رها نمی‌سازد. در نظر او عشق بدون علم، طاغوتی است و علم با عشق لاهوتی(همان: ۱۸۴). اما از آن‌جایی‌که بحث مقاله‌ها به میان می‌آید. سیدعابد علی عابد مقاله‌یی را با عنوان « اقبال و عشق» به زبان اردو نوشته که توسط شیوا شاهسوندی برگردان شده و در کتاب « اقبال شناسی؛ جستاری در اندیشه و هنر علامه دکتر محمد اقبال لاهوری» سلیم اختر به چاپ رسیده است. نویسنده‌ی این مقاله، نخست دیدگاه اقبال را در رابطه به شعر به بحث گرفته و این نکته را تذکر داده است که عشق در غزل سنتی اردو و در شعر اقبال تفاوت دارد. در عزل سنتی اردو، عاشق رنگش زرد است، بر لب آه سرد دارد، تمام شب گریه می‌کند، درد دلش را به ستارگان می‌گوید، جانش به لب رسیده و بیماری و ناتوانی از بدنش هویداست. اما اقبال برخلاف این دیدگاه، عاشق آن کسی را نمی‌گویند که پهنای صورت به اشک می‌شوید و آه سرد می‌کشد، بلکه عاشق آن کسی را گوید که هردو جهان را بر کف دست دارد. دنیای خویش و دیگران را می‌سازد و از حصار زمان و مکان بیرون می‌شود(۱۳۷۷: ۱۷۷). پس از این بحث، موضوع عشق و خرد را پیشکش می‌نماید. او مرکز عشق را دل می‌داند که گاهی اقبال از آن عشق را مراد می‌کند. هم‌چنان مقاله‌یی با عنوان« عشق از دیدگاه مولانا اقبال لاهوری» توسط ملیحه باغبان نوشته شده و در نهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی به چاپ رسیده است. در مقاله‌ی مذکور، عشق در شعر اقبال لاهوری در جنب هفت مرحله که عبارت از آرزو، قدرت، عشق و عقل، شهود، دل، خودی و آزادی بررسی شده است. اما نوشته‌ی حاضر با تمرکز بر اصطلاح عشق، بررسی-هایش را بادرنظرداشت تسلسل منطقی و نظم معنایی به پیش برده است و از طرح مطالب جنبی خودداری کرده‌است؛ چنان‌که اگر تعمقی صورت گیرد، روشن می‌شود که اقبال نقش عشق را در حضور و ظهور پدیدارها، چنان مهم تلقی می‌کند که بی‌آن، نقش آن‌ها را منتفی می‌داند.

پس با هدف شناخت جای‌گاه عشق در شعر اقبال لاهوری، بررسی تفاوت‌های معنایی عشق از نظر او و عرفان سنتی و نیز شناخت جای‌گاه واقعی عشق و عقل در نظر اقبال، این مقاله تدوین شده است و سعی بر این دارد که به این پرسش پاسخ دهد که عشق در شعر اقبال دارای چه جای‌گاهی است و عشق و عقل در نگاه عارفانه و خردورزانه‌ی اقبال دارای چه مراتبی است؟ پس برای پاسخ به این پرسش و واکاوی این موضوع، عشق در شعر فارسی او به گونه‌ی توصیفی- تحلیلی بررسی می‌شود. فرض اصلی این است که عشق، از بن‌مایه‌های اصلی شعر علامه اقبال لاهوری به شمار می‌رود و آن نیرویی است که سبب استواری خودی و رسانیدن انسان به سرمنزل مقصودش می‌گردد و نیز در نگاه عارفانه و فیلسوفانه‌ی اقبال، با آن‌که عشق در مراتب بالای قرار دارد، ولی به هیچ‌وجه نیروی متضاد عقل نیست، بلکه آن دو باهم می‌آمیزند و انسان را در رسیدن به کمال زندگی رهنمون می‌کنند.

روی‌کرد تحقیق

بررسی‌های این مقاله براساس روی‌کرد عرفان محور استوار است؛ چنان‌که در این محور، عشق از مهم‌ترین مفاهیم مورد تاکید و بهانه‌ی آفرینش هستی به شمار می‌رود؛ قسمی‌که جهان زاییده‌ی آن است و آن راز آفرینش، چاشنی حیات، خمیرمایه‌ی تصوف، سرمنشای کارهای خطیر در عالم و اساس شور و شوق و وجد و نهایت عارف است و صوفیان به سریان این عشق در همه‌ی موجودها به حسب درجه و لیاقت آن‌ها معتقدند و آن را یکی از عالی‌ترین مبانی و اصول تصوف می‌دانند. پس عشق عطیه‌ی آسمانی است و همه‌ی موجودها در حد خود به حق، عشق می‌ورزند. به عقیده‌ی عارف، عشق بزرگ‌ترین سر و رمز الهی و همه‌ی مذاهب زاییده‌ی آن است. هرچه بر بنیان عشق استوار باشد، حقیقت و جزآن وسوسه و قیل و قال و مایه‌ی نفرت است(انصاری، ۱۳۸۲: ۸۳-۸۴). پس عشق، مایه‌ی اصلی و جوهر حقیقی عرفان است و آن ودیعه یا امانتی‌ست الهی که بر دل سالک نهاده شده و او را به سیرو سلوک برای رسیدن به سر منزل اصلی وامی‌دارد. پس عرفان و تصوف بدون عشق مفهومی ندارد. به همین جهت است که عارف به همه چیز عشق می‌ورزد و همه چیز را زیبا می‌بیند. همین عشق ومحبت است که انسان را از دیگر موجودات عالم؛ حتا فرشتگان، متمایز می‌سازد. از دید عارفان، هدف از آفرینش عشق بوده است و آنچه که سالک را به سر منزل می‌رساند باز عشق است. غایت محبت را عشق گفته اند. عشق از عَشَقَه گرفته‌شده و آن درختی‌ست که بر درختِ دیگر می‌پیچد و بالا می‌رود تا جمله‌درخت را در برگیرد و آن را اسیر خود کند و خشک گرداند. چنان‌که در عالم انسانی هم، عشق به گِرد وجود می‌پیچد تا او را فدای معشوق گردانیده، به تدریج وجود او را فنا سازد(آریا، ۱۳۸۱: ۱۴۸). آغاز عشق را محبت گفته‌اند، چون به کمال می‌رسد، عشق نام می‌گیرد و عشق که به کمال رسد به فنا در ذات معشوق و وحدت عشق و عاشق و معشوق منتهی می‌گردد(شریف‌زاده، ۱۳۸۰: ۲۴۱). در هرحال، نزد غالب صوفیان محبت و

عشق منشای جمیع احوال عالی است و بدون آن نمی‌توان صوفیان را تهـذیب و تربیـت کـرد و در معرض احوال قرار داد؛ از همین‌روست که بیش‌تر آنان به عشق اهمیـت زیـاد می‌دهنـد و سـلوک و طریقت خویش بر آن بنا گذاشته‌اند(زرین‌کوب، ۱۳۸۹: ۱۰۸). حاصل آن‌که به عقیده‌ی عارف هـیچ آیینی بالاتر از آیین عشق و محبت نیست. عشق اساس هر حقیقتی است و عارف حقیقـی عشـق را به هر شکلی جلوه‌گر شود، دوست دارد. از خودگذشتگی و ایثار و پـاکی قلـب وشـجاعت و ایمـان و ترک هوای نفس و گذشتن از دنیا و هزاران فضایل دیگر همه را نتیجه‌ی عشق و محبت می‌شـمارد(غنی، ۱۳۸۸/ج۱: ۳۰۵).

عشق در اشعار علامه اقبال لاهوری

اقبال عشق را به معنای جذب شدن و جذب کردن به کار می‌برد و معتقد است کـه عشـق « یعنـی میل جذب شدن و جذب کردن»است و در عالی‌ترین نوع، عشـق آفـرینش ارزش‌هـا و آرمـان‌هـا و تلاش برای تحقق آن‌هاست(قیصر، ۱۳۸۹: ۱۱۷)؛ یعنی او وقتی مـی‌خواهـد از شـوریدگی، قـدرت، محبت، اشراق و خلاقیت یکجا سخن بگوید، همه را در واژه‌ی عشق خلاصه می‌کند.

نعره زد عشـــق که خونین جـــگری پیداشد — حســـن لرزید که صاحب نظری پیداشد

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۳۶)

عشـــــــق را باده‌ی مردافـــکن و پرزور بده — لای این باده به پیـــــــمانه‌ی ادراک انداز

(همـان: ۱۳۴)

در ابیات دیگری، او عشق را « شیشه‌ی کاینات»، « متاعِ بـازارِ حیـات» و « بـرون تـاختن از گنبـدِ دربسته» تعریف می‌کند و بر قدرت جهان‌گشایی و دور انداختنِ شیشه‌ی ماهی آن تاکید می‌ورزد.

عشـق به سـر کشیدن است شیشه کاینات را — جام جهان‌نما مجو، دسـت جهان گشـا طلب

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۶۱)

عشـــق مانند متاعی اســـت به بازار حیات — گاه ارزان بفـــروشـــند و گران نیـــز کنند

(همان: ۱۴۸)

عشق از این گنبد در بسته برون تاختن است — شیـــــشه ماه ز تاق فلک انداخـــــتن اسـت

(همـان: ۱۵۷)

به نظر اقبال، عشق نیروی است که سبب استحکام و استواری «خودی» می‌گردد. عشق، محورترین تعامل خودی است که آن را پاینده‌تر، زنده‌تر، سوزنده‌تر و تابنده‌تر می‌سازد و این عشق است که جریان زندگی را خروشان می‌گرداند و انسان را در تحقق آرزوهایش کمک می‌کند و به او قدرت پرواز می‌بخشد و پیروی خودی از عشق، خودی را گسترده‌تر می‌سازد و نیروهای درون او را متبارزتر می‌نمایاند و آتش پنهان او را جهت رسیدن به هدف شعله‌ورتر می‌گرداند.

نقطه‌ی نوری که نام او خودی است　　　زیر خاک ما شرار زندگی است
از محبت می‌شود پاینده‌تر　　　زنده‌تر، سوزنده‌تر، تابنده‌تر
از محبت، اشتعال جوهرش　　　ارتقای ممکنات مضمرش
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۴۴)

اقبال در همین اسرار خودی تاکید می‌ورزد که خودی از محبت محکم می‌شود و اگر محبت در تاروپود آن جابه‌جا گردد، این انرژی را به انسان می‌بخشد که برجهان مسلط شود و به نیابت از خدا به تسخیر جهان و استفاده از نیروهای طبیعی بپردازد.

از محبت چون خودی محکم شود　　　قوتش فرمانده عالم شود
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۴۷)

بدین سبب است که عشق را سلطانِ فرمان‌ران و برهان مبین توصیف می‌کند که بر هردو جهان فرمان می‌راند و آن را زیر نگین دارد.

عشق سلطان است وبرهان مین　　　هر دو عالم عشق را زیر نگین
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۶۰)

هم‌چنان او عشق را راه‌بر یگانه‌گرای تعریف می‌کند که زمامش را به دست کسی نمی‌دهد تا او را کشان کشان به جای ببرد، بلکه خود عشق راه‌بری است که زمام دیگران در اختیار می‌گیرد تا او را به سوی مقصود راه‌بری کند.

دوش به راه‌بری زندراه یگانه طی کند　　　می‌ندهدبه دست کس،عشق زمام خویش را
(لاهوری،۱۳۸۴: ۱۲۹)

با این ویژگی او تاکید می‌دارد که باید فرمانِ عشق را پذیرفت و بی‌چون و چرا جانِ خویش را فدای آن کرد؛ چون مقصود نهایی عشق است و فدا کردن جان در پای مقصود، کمال انسانیت است.

عشق اگر فرمان دهد از جان شیرین هم گذر　　　عشق‌محبوبست‌ومقصوداتو جان،مقصـود،نی
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۶۰)

بنابرآن، او بارها اصرار می‌ورزد که کمال و جلالش مدیون عشق است و اگر عشقی نمی‌بـود، هرگـز به این کمال و جلال نمی‌رسید.

تپید و عشـــــق درین کشت نابسامانی　　　هـــــزار دانه فـــــرو کـــــرد تا درود مرا
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۳۱)

به رغم این همه تعریف و بیان ویژگی، او عشق را دارای طبیعت بسیار متهورانه‌یی می‌داند که در برابر این همه خطرها و مشکل‌ها به پیش می‌رود؛ حتا از مرگ هم ترسی ندارد و به گفته‌ی بقایی ماکان، عشق در بالاترین تجلی خود، نیرو و توان خارق‌العاده‌یی به انسان‌های فانی می‌دهد که حتا می‌توانند بر مرگ نیز غلبه کنند و از خود رها شوند و به جاودانگی دست یابند. به نظر اقبال، غلبه‌ی عشق بر مرگ به هیچ روی موضوعی تمثیلی و استعاری نیست، بلکه واقعیتی‌ست بسیار مهم(ماکان، ۱۴۸۰: ۱۲۳).

عشـــق را از تیغ و خنـجر باک نیسـت　　　اصل عشـــــق از آب و باد و خـاک نیسـت
(لاهوری،۱۳۸۴: ۴۴)

و همین نیرو و قدرت خارق‌العاده‌ی عشق است که سالک را به سوی سلطان و سلطانی می‌کشاند و به خداوند نزدیک می‌سازد و به حقیقت پیوند می‌دهد.

از نگـــاه عشـــق خـــارا شـــق شـــود　　　عشـــق حـــق آخـــر ســـراپا حـــق شـــود
(لاهــــوری، ۱۳۸۴: ۴۴)

از این‌رو علامه اقبال تأکید می‌ورزد شور وشوق ویژه‌یی در عشق نهفته است که اگر فرشتگان از لذت سوز و گدازی که به آدمی بخشیده شده، باخبر شوند، از خـدای متعـال می‌خواهنـد کـه بـه جای آن عظمت و شکوهی که به آن‌ها عطا کرده، سوز و گدازی بدهد کـه در اثـر عشـق در انسـان پدید آمده است(شریف‌زاده، ۱۳۸۰: ۲۴۴)

اگـــر این نامه را جـبریل خــــــواند　　　چو گـرد آن نـور نـاب از خـــــــود فشـــــاند
بنالـــــد از مقـام و منـزل خــــــویش　　　بـه یـزدان گـــــوید از حـال دل خــــویش
تجلـــی را چنـان عـــریان نخـواهم　　　نخــــــواهم جــــز غـم پنهـان نخـــواهم
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۷۴)

بناءً مرتبه‌ی عشق در نزد اقبال چندان بزرگ است که علت هستی آدمی را در آن می بیند؛ چنان‌که او به دکارت که گفت: «می‌اندیشم پس هستم» در اثبات وجود خود می‌گوید: « عشق مـی‌ورزوم پس هستم» این زیباترین، لطیف ترین، نوترین و وجدانگیزترین دلیل در اثبات وجود آدمی اسـت(ماکان، ۱۳۷۹: ۱۶۰)

در بود و نبود من، اندیشه گمانها داشت — از عشق هویدا شد این نکته که من هســـــتم

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۶۸)

با این معیار، ارزش و مرتبت انسانی را نیز در عشق جست‌وجو می‌کند. او بدین نظر است که عشق سبب عینیت‌بخشی وجود انسان، پذیرش او نـزد خـدا، مـردم و بیـان‌گـر ارزش واقعـی او در جهـان هستی می‌گردد و انسان را به مرحله‌ی کمال انسانیت می‌کشاند و او را آگـاه از چگـونگی و کیفیـت جهان می‌سازد؛ چنان‌که او خود، پذیرش، ارزش و موثر بودنش را مدیون آن مـی‌دانـد و مـی‌گویـد عشق گوهر وجود انسان را می‌تراشد و باعث تجلی حقیقت در وجودش می‌شود.

بـــود نقـــش هســـتیم انگـــاره‌ای — نـــــاقبولی، ناکســـــی، ناکـــــاره‌ای

عشـــق ســـوهان زد مـــرا آدم شـــدم — عـــالِم کیـــف و کـــمِ عـــا لَـــم شـــدم

چنان‌که در بندگی‌نامه اذعان می‌دارد که عشق، جذبه‌ها و کشش‌هـایی در زنـدگی بـه‌وجـود می‌آورد و چیزهای بی‌ارزش را ارجمند می‌گرداند. اگر عشق در زندگی نباشد، زندگی به غـم و مـاتم تبدیل می‌شود و تمام داشته‌های آن نامیمون و نااستوار می‌گردد. عشق فرهنگ یک جامعه را صیقل می‌بخشد و سنگِ دل را جلای آیینگی می‌بخشد و دل‌داری هم‌چون موسایی با سـینه‌ی از صـحرای سینا و معجزه‌یی از ید بیضا پدید می‌آورد کـه در برابـرش همـه ممکنـات مـات و مبهـوت‌انـد و در مقایسه با عشق تلخ؛ جز عشق. پس عشق است که سبب پویایی فکری، خلاقیت و آفرینش‌گـری در زندگی انسان می‌گردد وآن برایش در دو عالم کافی‌ست.

از محبـــت جذبـــه‌هـــا گـــردد بلنـــد — ارج مـــــی‌گیـــــرد ازو نـــــاارجمنـــــد

بـــی محبـــت زنـــدگی مـــاتم همـــه — کـــار و بـــارش زشـــت و نـــامحکم همـــه

عشـــق صـــیقل مـــی‌زنـــد فرهنـــگ را — جـــوهر آیینـــــه بخشـــــد ســـــنگ را

اهـــل دل را ســـینه‌ی ســـینا دهـــد — بـــــا هنرمنـــــدان یـــــد بیضـــــا دهـــــد

پـــیش او هـــر ممکـــن و موجـــود مـــات — جملـــه عـــالم تلـــخ و او شـــاخ نبـــات

گرمـــی افکـــار مـــا از نـــار اوســـت — آفریـــدن، جـــان دمیـــدن کـــار اوســـت

عشـــق، مـــور و مـــرغ و آدم را بـــس اســـت — عشـــق تنهـــا هـــر دو عـــالم را بـــس اســـت

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۰۰)

تا بدان حد که خود دوام زندگی و نام خویش را منوط به عشقی می‌داند که از درونش شراره می‌کشد و او را امید رسیدن به مقصود می‌دهد.

ای عالم رنگ و بو، این صحبت ما تا چند   مرگ است دوام تو، عشق است دوام من
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۶۹)

پس عشق در مکتب فکری اقبال دارای گستردگی وسیعی است که همه عالم را فرامی‌گیرد و همه اجزای و پدیده‌ها را به حرکت درمی‌آورد و انسان را به هدف و مقصود زندگی می‌رساند. به باور او عشق آیین زندگی عالم است که ترکیب بهتر هستی از ژرفای دل انسان منشا می‌گیرد و از ایمان راسخ تابان می‌شود.

عشق آیین حیات عالم است   امتزاج سالمات عالم است
عشق از سوز دل ما زنده است   از شرار لاله تابنده است

به نظر اقبال بنیاد هستی بر عشق استوار است و در هر چیزی حالتی از عشق وجود دارد یا نیروی عشق در پس پشت‌شان است و در تمام ذره‌های عالم هستی عشق ساری و جاری است و در همه کنش‌ها، واکنش‌ها و حرکت‌های جهان عشق موج می‌زند و هیچ موجودی از آن بی‌بهره نیست.

به برگ لاله رنگ آمیزی عشق   به جان ما بلا انگیزی عشق
اگر این خاکدان را واشکافی   درونش بنگری خونریزی عشق
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۰۹)

اما باید درنظرداشت که کاربرد عشق در اشعار اقبال اشاره‌یی به هوس‌ناکی ندارد. او هوس-ناکی را از عشق متمایز می‌داند؛ چنان‌که در تلمیحی از داستانِ خسرو و شیرین، تلاش‌های خسروِ پرویز را مکرهای هوس‌ناکی و کشش‌های بی‌ریای باطنی فرهاد را عشق تعریف می‌کند.

در عشق و هوسناکی دانی که تفاوت چیست   آن تیشه‌ی فرهادی،این حیله ی پرویز است
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۷۱)

تیشه اگر به سنگ‌زد،اینچه مقام گفت وگوست   عشق به دوش می کشد، این همه کوهسار را
(همان: ۱۴۲)

ندارد عشق سامانی، ولیکن تیشه یی دارد   خراشد سینه‌ی کهسار وپاک ازخون پرویزات
(همان: ۱۳۰)

وکلمه‌ی عشق در اشعار اقبال به خلاف دیگر شاعران که برخی به عشق های انسانی و گروهی به عشق های عارفانه نظر دارند، آمیزه‌یی است از دو جنبه‌ی الهی و اجتماعی(ماکان، ۱۳۷۹: ۱۵۷).

عشـــق را نازم که بودش را غـــم نابود، نی کـــفر او زنار دار حـــاضـــر و مـــوجـــود، نی

باید در نظرداشت که علامه‌ی لاهوری، عشق را به معنای آنچه در نزد ما معمول و روایتـی‌ست بـه کار نبرده است. مراد از معنای روایتی عشق «عشق‌معمولی» است که عاشق در معشوق غرق مـی-شود و در راه وصالِ معشوق خود را فنا می‌کند. گویا می‌توان گفت که نهایت مقصود در آن رسـیدن به وصال معشوق است. اما اقبال به جای وصال برای فراق اهمیت بسیار قایل است. در نظر او مراد از عشق خواهش جذبه‌های درونی است. او می‌گوید: انسان باید اول خود را بشناسد و بعد هدف را مـد نظر آورد و برای رسیدن به هـدف سـعی و کوشـش نمایـد؛ چنـان‌چـه عشـق بـه عاشـق ومعشـوق خصوصیت انفرادی می‌دهد(ااقبال، ۲۰۰۱: ۳۲) و خودی با عشق استحکام می یابد:

فطـــرت او آتـــش انـــدوزد زعشـــــق عـــــالم افـــــروزی بیـاموزد زعشـــــق

در جهان هـم صلح وهـم پیکار،عشـــق آب حیوان، تیـغ جـــــوهـــــر دار، عشـق

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۴۴)

اما در مورد نسبت عقل واشراق، او بدین باور است که هیچ دلیلی وجود ندارد که تصـور شـود اشراق و عقل در تقابل با هم قرار داشته باشند؛ بلکه هر دو از یک ریشـه و مکمـل یکـدیگر انـد. آن یکی حقیقت را به تدریج می‌یابد. و ایـن یکبـاره چشـم بـه جاویـدانگی آن مـی‌دوزد. امـا بـه تأییـد عقیده‌ی«برکسون» می‌گوید: «اینکه برکسون می‌گوید اشراق از عقل برتر است، سخن درستی است؛ زیرا تنها از این طریق است که بر سرزمین حقیقت پا می‌نهیم و مفهوم آن به صورت یـک کـل غیـر قابل تفکیک به ذهن مان می‌نشیند(سـیدین، ۱۳۷۹:ً ۱۵۷- ۱۵۸) . از ایـن منظـر او شـهود را از عقل برتر می داند:

فـــریب کشـمکش عـــقل، دیـدنی دارد که میـــــر قافله و ذوق رهـــــــــزنی دارد

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۷۲)

بنابه گفته‌ی یکی از اندیش‌مندان، عقل راه هدف را برای ما نشان می‌دهد، ولی خود بـه هـدف نمی‌رسد، بلکه رسیدن به هدف فقط به وسیله‌ی عشق میسر می‌شود؛ از این سبب کـه او عشـق را آفتاب می‌خواند و خرد را چراغ و می‌پرسد که آیا ممکن است که با چـراغ، آفتـاب را جسـت‌وجـو نماییم؟!

به خـــــرد راه عـقـــل مـــــی پـــویی؟ به چـراغ آفـــتـــاب مــــــی جـــــویی؟

(لاهوری،۱۳۸۴: ۲۸۹)

به همین اساس در مقایسه‌ی زیبایی که میان عشق و عقل به عمل می‌آورد، عشق را نسبت به عقل برتر و آسمانی‌تر تلقی می‌کند. به عقیده‌ی وی، عشق از ایمانِ مومن منشا می‌گیرد و جسورانه عمل می‌نماید و هرچیز ناممکن را ممکن می‌سازد، ولی عقل خون‌ریز و بی جرأت است؛ از این رو پیش از اقدام به کاری، بارها در باره‌اش می‌اندیشد، حال آن که عشق جنون است، بی‌باک و پاک.

عقل در پیچاک اسباب سیر می‌کند تا به هدف برسد؛ در حالی‌که عشق چوگان باز ماهر میدان عمل است. عشق شکار خویش را با زور بازو می‌گیرد، اما عقل آن را با مکر و نیرنگ و زیرکی به دست می‌آورد. عقل برای رسیدن به هدف شک و تردیدها دارد، ولی عشق با یقین کامل به آن می‌پردازد و به آن می‌رسد. عقل ظاهراً آباد می‌کند، مگر در واقع ویران می‌سازد؛ حال آن‌که عشق آن را ویران می‌نماید تا به گونه‌ی به‌تری بسازد. عقل چون بادی است که ارزان به دست می‌آید، واما کم‌یاب و بهای آن گران.

مومن‌از عشق‌است‌وعشق ازمومن است　　عشق را ناممکن ما ممکن است
عقل سفاک است و او سفاک تر　　پاک تر، چالاک تر، بی باک تر
عقل در پیچاک اسباب و علل　　عشق چوگان باز میدان عمل
عشق سد از زور بازو افگند　　عقل مکار است و دامی می‌زند
عقل را سرمایه از بیم وشک است　　عشق را عزم و یقین لاینفک است
آن کند تعمیر تاویران کند　　این کند ویران که آبادان کند
عقل چون باد است ارزان در جهان　　عشق کمیاب و بهای او گران
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۹۲)

و تا به جای در ارجح دانستن عشق بر عقل سعی دارد و می گوید که عقل با هزاران راه ساختگی نمی‌تواند به تنهایی راه را نشان دهد، بلکه باید به عشق دل‌بست و از او راه‌نمایی خواست؛ زیرا عشق با فن مخصوص خود از عهده‌ی راه‌نمایی برمی‌آید.

نشان راه زعقل هزار حیله مپرس　　بیا که عشق کمالی زیک فنی دارد
(لاهوری،۱۳۸۴: ۲۷۲)

و هم در بیت دیگری نیز تاکید می‌ورزد که شناخت واقعی حقیقت جهان، از نظر عقل، نیرنگ و جادو است و بدین وسیله نمی‌توانید به مقصد برسید، باید به عشق پناه بیاورید و حقیقت جهان را از چشم آن نگاه کنید تا به شناخت واقعی دست بیابید.

جهان به چشم خرد سیمیا و نیرنگ است　　به چشم عشق نگر تا نگاه او بینی

اما کار او اثبات و نفی عقل نیست. چون می‌خواهد عشق و عقل مکمِل یکدیگر باشند و هر دو باهم در جهت رهنمایی انسان به سوی سعادت، وظایف خویش را انجام دهند. پس این چنین عقل را اقبال می‌پذیرد:

ای خوش‌آن عقل که پهنای دو عالم با اوست　　نور افرشته و سوز دل آدم با اوست

زیرا او متفکری‌ست که «در نهادش عشق با فکر بلند آمیختند». سوز دل و ساز فکرش را در خدمت بشریت قرار داده، نه عشق رهبانی دارد و نه عقل محض فلسفی. چنان‌که در اندیشه‌ی اقبال دو راه برای شناخت حقیقت وجود دارد؛ یکی مشاهده عقلی و بررسی نشان‌های آن به گونه‌ی حسی

که از این طریق به چهره‌ی این جهان چشم می‌دوزد. دوم عشق و این هردو به نظرش درجای خودشان به‌کار گرفته شوند که از مجموع دریافت‌های شان به کنه حقیقت پی برده شود؛ چون بدون موجودیت محبت و علاقه، فکر و دانش، مرده است و راهی به پیش نمی‌برد (تبیان، ۱۳۹۴: ۹۳).

بی محبت عقل و حکمت مرده‌یی عقل تیری به هدف ناخورده‌یی
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۳۴۱)

و هم‌چنان می‌خواست عشق و عقل را که برای بازسازی یکدیگر نیازمند اند، باهم بیامیزد و تلفیق گردد تا داوری درمان‌پذیر و نسخه‌ی شفابخش برای بشریت پدید آید.

زیرکی از عشق گردد حق شناس کار عشق از زیرکی محکم اساس
عشق چون بازیرکی همبر شود نقش‌بند عالم دیگر شود
خیز و نقش عالم دیگر بنه عشق را با زیرکی آمیز ده
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۳۳۵)

از این‌رو، او عقلی را که با عشق همراه باشد، می‌ستاید، ولی این بدان معنا نیست که از ضعف‌های آن در رسیدن به حقیقت چشم می‌پوشد.

عقل هم عشق است و از ذوق نگه بیگانه نیت لیکن این بی‌چاره را آن جرات رندانه نیست
(لاهوری، ۱۳۹۰: ۱۹۹)

مگر جدیت او در مخالفت با عقل‌گرایی محض از این سبب بود که او غرب را با تمام عقل‌گرایی و ماده پرستی و روش‌های ضد انسانی و اخلاقی و استثماری‌اش می‌شناخت و می‌گفت: «عدالت اجتماعی ازمیان شان رخت بسته است... وامروزه اروپا بزرگ‌ترین مانع دست و پاگیر در راه پیش‌رفت اخلاقی بشر است.». سپاه عشق نیروی بزرگی است که باید در برابر سرکشی عقل و دانش مهاجم غرب قیام کند و به زندگی معنی بخشد وسر انجام عقل را منبع رحمت سازد (رهنمای خرمی، ۱۳۸۰: ۹۱).

سوز سخن ز ناله‌ی مستانه‌ی دل است این شمع را فروغ زپروانه‌ی دل است
مشت گلیم و ذوق فغانی نداشتیم غوغای ما زدانش پیمانه دل است
این تیره خاکدان که جهان نام کرده اند فرسوده پیکری ز صنم خانه‌ی دل است
(لاهوری، ۱۳۹۰: ۱۹۹)

بنابر همین دلیل است که او تمدن غرب را که بر عقل‌گرایی بنا یافته ، مورد نقد قرار می‌دهد و به غربیان پیام می‌فرستد که اگرچه صنعت کیمیا سازی این تمدن ریگ را تبدیل به طلا می‌کند، اما بر عشق و محبت و عواطف انسانی اجازه نمی‌دهد که بر دل سوخته‌یی مرهم بگذارد؛ زیرا عقل

در این تمدن حکم راه‌زنی را دارد که نباید فسون آن را بخوریم، زیرا که او شرری می‌کارد و شعله-یی می‌درود:

عقل چون پای درین راه خم اندر خم زد — شعله درآب دوانید و جهان برهم زد
کیمیا سازی او ریگ روان را زر کرد — بر دل سوخته اکسیر محبت کم کرد
هنرش خاک بر آورد ز تهذیب فرنگ — باز آن خاک به چشم و سر مریم زد
شرری کاشتن و شعله درودن تا کی — عقده بر دل زدن و باز گشودن تا کی

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۸)

بنابراین، در کنار این پیام‌ها به دانش‌مندان غرب هشدارهای نیز می‌دهد که فریب دانش خود را نخورند چون عقل هرچه بیشتر بال بگشاید، بدبختی و بیچارگی او بیش‌تر می‌شود. او می‌گوید که اگرچه غربیان به ظاهراً دانش اندوخته‌اند، اما عاطفه و عشق و محبت و صفات عالی انسانی را فراموش کرده اند:

باید تاکید کرد که اقبال عقل را به تنهایی نمی‌پذیرد؛ چه آن‌که عقل افلاتونی باشد یا عقل جهان پیمای دیگر و عشق درونی را بر آن ترجیح می دهد.

برعقل فلک‌پیما ترکانه شبیخون بِه — یک ذره‌ی درد دل از علم فلاتون بِه

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۳۲)

همین مفهوم را در قسمت دیگری از زبور عجم نیز مورد توجه قرار می‌دهد و تاکید می‌ورزد که بر عقل افلاتونی اعتماد نمی‌کنم؛ چون از دل بینایی برخوردار استم.

تکیه بر عقل جهان‌بین فلاتون نکنم — در کنارم دلکی شوخ و نظربازی هست

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۱۳۰)

از این‌رو، پیشنهادش به غربیان این است که باید از عشق کمک بخواهند تا بی‌چارگی از عقل برطرف گردد و عقل به سرمنزل مقصود ره‌نمون شود.

چاره این است که از عشق گشادی طلبیم — پیش او سجده گذاریم و مرادی طلبیم

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۲۸۳)

به اعتقاداقبال عقل منبع رحمت است و عشق به زندگی معنا و عمق می‌بخشد. بنابر این او نه غرب صرفا عقلانی را می‌پسندد و نه شرق صرفا معنوی را. در زبور عجم گوید:

بگذر از خاور و افسونی افرنگ مشو — که نیرزد به جَوی این همه دیرینه و نو...
چون پرِ کاه که در رهگذر باد افتاد — رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو

(لاهوری، ۱۳۸۴: ۴۰۹)

پس، تفکر اقبال آمیزه‌یی است از عقل و عشق که تلاش می‌ورزد بر قامت عقل قبای عشق بپوشاند تا زیبایی چهره‌اش تابان شود.

زمـــــانه هیــــــچ نداند حقیقـــت او را جنون قباست که موزون به قامـــت خرد است
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۴۱۹)

باورش در مورد شرق و غـرب ایـن اسـت کـه آن‌هـا نتوانسـتند میـان ایـن دو ارزش مکمـل یک‌دیگر، یعنی عقل و عشق و حدت ایجاد کنند. هرکدام یکی از این دو را بر گزید و لاجرم گرفتـار مصایب گوناگون شد. غرب روح خود را در تلاش برای تسخیر جهـان مـاده از کـف داد و شـرق بـه پرورش مکتب فکری دروغینی پرداخت که حاصل آن دوری گزیدن از مردم و بی‌تفاوتی نسـبت بـه ضعف و اسارت سیاسی و فکری آنان بود. به این ترتیب نیروهای معنوی و منابع فعال روح انسان در محصور قرار گرفتند و زندگی در هردو جامعه به انحطاط گرایید:

شـــرق حـــــــق را دید و عالم را ندید غـــرب در عـالم خزیـد، از حـــق رمیـد
(لاهوری، ۱۳۸۴: ۳۲۰)

یافته‌ها

عشق از اصطلاح‌های تعریف ناپذیر عرفان است که با آن، گوشه‌هایی از بحر ناپیـدای عرفـان آشـکار می‌گردد، ولی واژه‌ها از شرح و بیان آن ناتوان است؛ قسمی‌که یکی که عارفان هم تاکید کرده اسـت: هر کسی‌که عشق را تعریف کند، آن را نشناخته و کسی‌که از جام آن جرعه‌یی نچشیده باشد، آن را نشناخته و کسی‌که گوید ، من از آن جام سیراب شدم، آن را نشناخته؛ زیرا عشق شرابی اسـت کـه کسی را سیراب نمی‌سازد. پس این عشق تعریف ناپذیر، عطیـه‌ی بـزرگ الهی‌سـت کـه انسـان بـه واسطه‌ی آن به حق می‌رسد و به آن وصل می‌گردد.

اقبال، ضمن این‌که به چنـین عشـق - بادرنظرداشـت اصـل فـراق- بـاور دارد و آن را سـبب پیدایش هستی می‌داند و ساری در تمام موجودهای روی زمین، اما همواره تاکید می‌ورزد که عامـل جنب‌وجوش زندگی نیز عشق است. از عشق است که خودی استوارتر و زنده‌تر می‌شود. بنـاءً عشـق تنها راه پرواز انسان به حق نیست، بلکه در کنار آن، نیروی اسـت کـه حرکـت و پویـایی زنـدگی را به‌وجود می‌آورد و راه رسیدن به هدف و مقصود زندگی را فراهم می‌سازد و او را متهورانه وجسـورانه به پیش می‌برد. اما او همانند برخی از عارفان به نفی عقل نپرداخته است؛ زیـرا اقبـال تنهـا عـارف نیست، بلکه در کنار عارف بودن، فیلسوف نیز است و این نکته است کـه اندیشـه‌ی او را آمیزه‌یـی از عشق و خرد تشکیل داده است،آمیزه‌یی که گاهی عشق بر آن سنگینی می‌کند و خرد را بـه دنبـال خود می‌کشاند تا بی‌باکی گامی به پیش بردارد و زیرکی را زمام گیرد.

مناقشه

در دیوان‌ها و دفترهای شعر فارسی دری، عشق حضور پـر رنـگ و تابنـاکی دارد و شـاید شـاعری را نتوان یافت که از کوچه‌ی آن گذری نکرده باشد و از خم‌وپیچ آن سخنی نگفتـه باشـد، ولـی فـراز و نشیب و زمینه‌های کاربردی آن نزد سخن‌وران این حوزه، متفاوت بوده است؛ چنان‌چه برخـی‌هـا از آن مقصودهای ناسوتی را در نظر داشته‌اند و شمار دیگری، منظور لاهـوتی را مجسـم سـاخته‌انـد و گروهی هم آمیزه‌یی آن دو را به کار برده‌اند. اما در این میان، قدسی‌ترین و وسیع‌تـرین زمینـه‌ی‌آن مقصودهای لاهوتی و عرفانی است که بدون آن شور و شوقی در سالک پدید نمی‌آیـد و او را قـدرت پرواز و توان رسیدن به کمال را نمی‌دهد. از این‌رو پژوهندگان زیادی در جست‌وجوی وسعت معنایی بی‌کران آن برآمدند تا دُردانه‌های صورت ناپذیر آن را در دست‌رس همگان قرار دهند.

اما ازآن‌جایی‌که موضوع به بحر پرجنب وجوش شعر اقبال لاهوری ارتباط می‌گیـرد، برخـی از نویسندگان بحث عشق را معمولا در گفته‌های کوتاه و اندکی در خلال بحـث‌هـای دیگـری مطـرح کرده‌اند و گاهی مقاله‌یی با پیشکش نمودن مفاهیم مرتبط به آن که به هیچ‌وجه حق آن مطلـب را به درستی ادا ننموده، به بیان این موضوع پرداخته‌است؛ چنان‌که علی عابدی در مقاله‌یی به گونـه‌ی تطبیقی عشق را در غزل‌های سنتی و اقبال بررسی کرده و به این نتیجه دست یافتـه کـه عشـق در غزل‌های سنتی و غزل اقبال تفاوت دارد و هم‌چنان ملیحه باغبان هم این عشـق را در جنـب هفـت مفاهیم دیگر بررسی نموده است، اما این مقالـه جـدا از موضـوع‌های مـورد بحـث آن‌هـا، عشـق بـا روی‌کردی عرفان محور تحلیل نموده و توضیح داده که اقبال نخستین دیدگاهش را در مورد عشق متاثر از دیدگاه عرفان سنتی به ارث برده است؛ چنان‌چه او بـا تـاثر از عرفـان سـنتی، علـت وجـود هستی را عشق می‌داند، ولی هرگز دیدگاهش به حوزه‌ی عرفان سنتی محدود نمی‌گردد، بل پهنـای کاربردی آن را خیلی وسیع تلقی می‌کند که نه‌تنها در رساندن انسان به خدا نقـش ایفـا می‌کننـد، بلکه اهمیت و نقش آن در رسیدن انسان به تمـام اهـداف زنـدگی خیلـی برجسـته اسـت و ایـن موضوعی است که آن مـورد بررسـی و تحلیلـی قـرار داده اسـت. بایـد در نظرداشـت کـه عشـق از اصطلاح‌های تعریف ناپذیر عرفان است. باآن‌که گوشه‌هایی از بحر ناپیدای آشکار گردیده، ولی واژه‌ها از شرح و بیان آن ناتوان است؛ قسمی‌که یکی که عارفان هم تاکید کرده است: هر کسی‌که عشـق را تعریف کند، آن را نشناخته و کسی‌که از جام آن جرعه‌یی نچشیده باشد، آن را نشناخته و کسی‌که گوید ، من از آن جام سیراب شدم، آن را نشناخته؛ زیرا عشق شرابی است که کسی را سیراب نمی-سازد.

نتیجه‌گیری

اقبال متفکری‌ست نواندیش و عارفی‌ست زندگی‌ساز و هم دین‌گرایی‌ست پویا نگر. بنابر همین ویژگی، مفاهیم و اصطلاح‌های مهم، از پرویزن ذهنش می‌گذرد و رنگ تازه و تعبیر نو می‌یابد؛ چنان‌که اگر به واژه‌ی عشق در دیوان او نگاه شود، همین ویژگی در برابر چشم ما چهره‌گشایی می‌کند؛ چنان‌که ابتدا او با تاثر از عرفان، عشق را بنیاد هستی می‌داند که بی‌آن، نه رنگی در لاله پدید می‌آید و نه شوری در انسان شکل می‌گیرد و نه هم شعله‌یی در دل شراره می‌کشد و نه هم کشش‌ها در زندگی پدیدار می‌گردد. او عشق را دارای ویژگی‌های متهورانه‌یی می‌داند که از هیچ خطر و تهدیدی نمی‌ترسد و حتا از مرگ هم باکی ندارد، بل بر مرگ هم غلبه می‌یابد و خود را به جاودانگی می‌رساند؛ از این‌رو نیروی خارق‌العاده‌ی در عشق نهفته است که انسان را به سوی خدا می‌کشاند تا بر آرمان‌های متعالی‌اش دست یابد. بنا این عشق است که سنگ را صیقل می‌دهد و به آیینه تبدیل می‌سازد، اهل دل را سینه‌ی سینا می‌بخشد و هنرمندان را ید بیضا اعطا می‌کند و از برکت عشق است که هستی انسان ظاهر می‌شود و او را قابل پذیرش و موثر در زندگی می‌نمایاند و البته مرتبه عشق در نزد اقبال چندان بزرگ است که علت هستی آدمی را در آن می‌بیند؛ چنان‌که او به دکارت که گفت: « می‌اندیشم پس هستم» در اثبات وجود خود می‌گوید: « عشق می‌ورزم پس هستم» این زیباترین، لطیف ترین، نوترین و وجد انگیزترین دلیل در اثبات وجود آدمی است. با این حال اقبال تأکید می‌ورزد شور وشوق ویژه‌یی در عشق نهفته است که اگر فرشتگان از لذت سوز و گدازی که به آدمی بخشیده شده، باخبر شوند، از خدای متعال می‌خواهند که به جای آن عظمت و شکوهی که به آنها عطا کرده، سوز و گدازی بدهد که در اثر عشق در انسان پدید آمده است، اما اقبال در همین نیروی فوق‌العاده‌ی عشق که انسان را به خدا می‌رساند، جانب فراق را در نظر می‌گیرد و مخالف دیدگاه اتصال است.

اقبال در مواردی عشق را بر عقل ترجیح می‌دهد و بدین نظر است که انسان به وسیله‌ی عقل محض نمی‌تواند به مقصد برسد و به حقیقت بپیوندد و باید عقل از عشق پیروی کند و با آن بیامیزد تا انسان را به سوی سعادت ره‌بری کند. پس تفکر اقبال، آمیزه‌یی‌ست از عشق و عقل که هردو در جهت ره‌نمای بشری به کار گرفته می‌شود و به هیچ‌وجه اهمیت عقل طرد نمی‌گردد، بل همراهی آن را در کنار عشق کارساز تلقی می‌شود . بنابراین، اقبال نه طرف‌دار عشق رهبانی است و نه عقل محض فلسفی. چنان‌که می‌خواست عشق و عقل باهم تلفیق گردند تا داروی درمان‌پذیر حقیقی پدید آید. با این روی‌کرد مخالف عقل‌گرایی محض است و تمدن غرب را که براساس عقل‌گرایی بنا یافته، مورد نقد قرار می‌دهد و می‌گویدکه این تمدن حکم راه‌زنی را دارد که نباید فسون آن را بخوریم، زیرا که او شرری می‌کارد و شعله‌یی می‌درود. از این‌رو، پیشنهادش به غربیان این است که باید از عشق کمک بخواهند تا بی‌چارگی از عقل برطرف گردد و عقل به سرمنزل مقصود ره‌نمون شود. بنابر این او نه غرب صرفا عقلانی را می‌پسندد و نه شرق صرفا معنوی را.

مآخذ

آریا، غلام علی.(۱۳۸۱). کلیاتی در مبانی عرفان و تصوف. چ۳. تهران: پایا.

اقبال، جاوید.(۲۰۰۱م). افکار اقبال. ترجمه‌ی شهین دخت مقدم صفیاری. لاهور: پرنت ایکسپرت.

انصاری، قاسم. (۱۳۸۲). مبانی عرفان و تصوف. چ۱۳، بی‌جا، انتشارات دانشگاه پیام نور.

تبیان، عبدالمحیط.(۱۳۹۴). انسان وجهان در شعر اقبال. به ره‌نمای محمدصالح راسخ، بلخ: پوهنتون بلخ.

رهنمای خرمی، ذوالفقار. (۱۳۸۰) «تفسیر معرفت در آیینه‌ی اندیشه‌ی اقبال» (مجموعه مقالات همایش اقبال). تهران: وزارت خارجه.

زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۹). ارزش میراث صوفیه. چاپ چ۱۴، تهران: موسسه‌ی انتشارات امیر کبیر.

سیدین، غلام. (۱۳۷۹). مبانی تربیت فرد و جامعه از دیدگاه اقبال. ترجمه‌ی بقایی ماکان. تهران: فردوس.

شریف زاده، منصوره.(۱۳۸۰). « عرفان اقبال و عرفان شاعران ایرانی از دید تطبیقی».(مجموعه مقالات همایش اقبال). تهران: وزارت امور خاجه.

غنی، قاسم.(۱۳۸۸). تاریخ تصوف در اسلام. ج۱، تهران: انتشارات زوار.

قیصر، نذیر. (۱۳۸۹) معنای زندگی از نگاه مولانا و اقبال. ترجمه‌ی بقایی ماکان. تهران: تهران.

لاهوری، محمد اقبال. (۱۳۸۴). کلیات اقبال لاهوری. (با مقدمه شریعتی و جاوید اقبال). تهران: الهام.

لاهوری، محمداقبال. (۱۳۹۶). کلیات اردو اقبال لاهوری. ترجمه‌ی منظومِ محمد افسر رهبین. کابل انتشارات بیهقی.

لاهوری، محمد اقبال. (ب تا). بازسازی اندیشه ی دینی در اسلام، ترجمه بقایی ماکان. کابل : انتشارات مستقبل

ماکان، محمد بقایی. (۱۳۷۹). شرار زندگی. تهران: فردوس.

ماکان، محمد بقایی.(۱۳۸۰). اقبال در چهارده روایت. تهران: فردوس.

یمنی، هما و عقدایی تورج(پاییز۱۳۹۷). « بازتاب جلوه‌های عشق عرفانی در زبان حافظ».فصل‌نامه‌ی عرفان اسلامی، سال‌پانزدهم،ش۵۷.

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 111-122

A Study on Morphological Analysis of Suffixes Ne and Ez

Rahimullah Gahiz

Department of Pashto Language and literature, Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan

Corresponding Author: Rahimullah Gahiz, **E-mail:** r.gahiz@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:
Received:
18, June, 2025

Accepted:
16 August, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

This research addresses the significance of suffixes such as *NE* and *Ez* in the Pashto language, particularly in the formation of possessives. The manuscript discusses these suffixes' morphological characteristics and their impact on word formation, highlighting their derivational and inflectional changes. The primary objectives of this study are to promote the correct usage of these suffixes and to guide writers and students in avoiding common mistakes. The research employs a descriptive method for data analysis, utilizing updated references for data collection. While previous studies primarily focused on the usage of these suffixes as possessives, this study expands the understanding by demonstrating that they can be applied to bound morphemes ending in consonants, vowels, and bilabials. For example, the suffix *NE* forms words like *Ghar Gharanay* (Mountain-Mountainous) and *Saba Sabanay* (Tomorrow-related). Notably, words ending in vowels and bilabials often exceed two syllables. Additionally, the suffix *Ez* is shown to function similarly with bound morphemes. Examples include *Nom - Nomez* (Noun-related) and *Jagra - Jagraiz* (War-related). The study elucidates that if a word ends in a consonant, the *Ez* suffix is attached directly. In cases where the final vowel is unstressed, a similar method applies, while stressed final vowels require a different approach using the two-syllable format of *Ya*. This comprehensive analysis enhances the understanding and application of these possessive suffixes in Pashto.

Keywords: Bound Morpheme, Free Morpheme, Nay and Ez, Suffixes.

To cite this article: Gahiz, R. : 2025. A Study on Morphological Analysis of Suffixes Ne and Ez. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 111-122. License:
RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

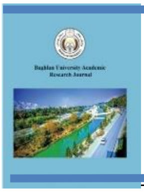

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 111-122

د (نی) او (ییز) نسبتي روستاړو مورفولوژيکي څېړنه

پوهنيار رحيم الله ګهيځ

د بغلان پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځي، د پښتو ژبې او ادب څانګه.

اطلاعات مقاله	لنډيز
نوع مقاله: مقاله مروری تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۳/۲۸ هـش تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۵/۲۵هـش تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش	د دې څېړنې ارزښت داد، چې د (نی) او (ییز) نسبتي روستاړو په برخه کې نوي او تازه مالومات وړاندې کوي. د مشتقو کلمو په جوړونه کې يې د ونډې اخيستلو څرنګوالی څرګندوي. د (نی او (ييز) نسبتي روستاړو مورفولوژيکي څېړنه، کې دوه نسبتي روستاړي د خپلو مورفولوژيکي ځانګړنو له مخې څېړل شوي دي. دا نسبتي روستاړي د ژبې په داخلي توليد او پراختيا کې اغېزناکه ونډه اخلي. ژبه د ولاړ حالته باسي او لغوي زېرمه يې بډايه کوي. موخه مې د دې روستاړو د سمې کارونې ځای او د مربوطه کلمو پېژندل . ګټه يې دا ده، چې د پښتو ژبې زده کونکي او يا هم ليکوالان د (نی) او (ييز) په کارونه کې له تېروتنو وژغوري. دا يوه کتابتوني څېړنه ده، چې د تشريحي- تحليلي مېتود په مرسته يې مواد سپړل شوي دي. په دې څېړنه کې له اړوندو معتبرو ماخذونو ګټنه شوې ده. په تېرو څېړنو کې يې يوازې دومره يادونه شوې، چې(نی) او (ييز) نسبتي روستاړي دي او بس؛ نو د دې روستاړو هر اړخيزه څېړنه يو جدي اړتيا وه. (نی) نسبتي روستاړی په خپلواک، بېواک او غبرګغږ پای ځينو کلمو پورې نښلي، لکه: غر- غرنی، سبا- سبانی، لاندې- لاندېنی، پورته- پورتنی. پسرلی- پسرلنی دا روستاړی، په بېواک او غبرګغږ پای کلمې دوې نورې څپې او په خپلواک غږ پای کلمه يوه څپه نوره اوږدوي. (ييز) هم په بېواک، خپلواک او غبرګغږ پای، ځينو کلمو پورې نښلي، لکه نوم- نوميز، جګړه- جګړه‌ييز، توغندی- توغنديز .دا روستاړی بيا کله د (يز) او کله(ييز) بڼه غوره کوي
کليدي کلمې:	خپلواک مورفيم، روستاړی، مختاړی، ناخپلواک مورفيم، نی او ييز.

استناد:ګهيځ ، رحيم الله. (۱۴۰۴)، د (نی) او (ييز) نسبتي روستاړو مورفولوژيکي څېړنه ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۱۱-۱۲۲) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

سريزه

الحمدالله والصلواة والسلام على رسول الله صلى الله عليه وسلم!

اما بعد:

د الله تبارك وتعالى د بې‌شمېره نعمتونو له جملې څخه يو ستر نعمت ژبه ده، چې انسان ته يې ورکړې او هغه يې پرې ممتاز گرځولی دی. بېشکه چې د دې الهي ډالۍ جوړښت هم د هغه سپېڅلي ذات د لایتناهي قدرت او حکمت له نښو خالي نه دی. د (نی او یيز) نسبتي روستاړو مورفولوژیکي څېړنه - د الله تعالی د دې عظمې ډالۍ(ژبې) د يوې خورا ډېرې کوچنۍ نښانې څخه يوه نښه ده، چې د تشریحي- تحلیلي مېتود پر مټ څېړل شوې ده. په دې مقاله کې لومړی مورفیم تعریف شوی او بیا یې ډولونو ته ځغلنده کتنه شوې. ورپسې د (نی او یيز) نسبتي روستاړو پېژندنه راغلې او بیا د هر يوه د کارونې سم او کره ځای په گوته شوی دی.

د يادو نسبتي روستاړو د کارونې کلمې او مورفیمونه مالوم دي، باید هماغو کلمو سره وکارول شي، نه يو د بل پر ځای. په دې کار سره به له يوې خوا د مورفیمونو / کلمو ژبنی نظم وساتل شي او د بلې خوا به يې طبعي خوربښت، موسیقي، اساني او رواني زیانمنه نه‌شي. د (نی) نسبتي روستاړی په ځینو هغو مورفیمونو او کلمو پورې نښلي، چې په بېواک غږ پای وي او دغه کلمې دوې څپې نورې اوږدوي، لکه غر+ نی= غرنی(درې څپې). همدارنگه دا روستاړی په بېلابېلو خپلواکو غږونو پای ته رسېدلو کلمو پورې هم نښلي، لکه: سبا، لاندې، غرمه او غرڅه. دا ور کلمې يوازې يوه څپه نورې اوږدوي. په ځینو غبرگغږونو پای کلمو پورې هم نښلي، لکه: پسرلی او ژمی. د (یيز) نسبتي روستاړی په ځینو بېواک غږ پای کلمو پورې د (يز) په بڼه نښلي لکه: نوم- نومیز. همدارنگه په ځینو بېلابېلو خپلواکو غږونو پای ته رسېدلو کلمو پورې هم نښلي، لکه، جگړه- جگړییز، ټولنه- ټولنیز. په ځینو غبرگ غږونو پای کلمو پورې هم نښلي، لکه: سوړمی- سپوږمیز، توغندی- توغندیز. یانې که د کلمې روستی واول خجن و، هلته د (یيز) په بڼه او که بې‌خجه و، بیا د بېواک پای کلمو په څېر د (يز) په بڼه نښلي. د یادولو وړ ده، چې زموږ د ژبې په کتابونو کې د دغه مقید مورفیمونو یادونه يوازې د بېلگې تر برېده شوې ده. خو په دې څېړنه کې بیا د دې روستاړو په ډېرو تیاره اړخونو رڼا اچول شوې ده. هیله لرم چې دا څېړنه به هغه تشه ډکه کړي، چې د دې روستاړو د پېژندې او سمې کارونې په برخه کې احساسېده.

مورفولوژي

د گرامر هغه برخه چې د ژبې د مورفيمونو جوړښت، ځانگړنې او ډولونه او... سپړي مورفولوژي نوميږي، د دې پوهنې د بحث اساسي واحد مورفيم دی. مورفيم هغه کوچنی ژبنی مانيز واحد دی، که تجزيه شي، خپله مانا له لاسه ورکوي او د هغه له تجزيه کېدو بې مانا اوازونه لاسته راځي. يا مورفيم يو نه تجزيه کېدونکی مانا لرونکی واحد دی(خوښکی، ۱۳۹۸: ۲۰)

په لويه کې مورفيم په دوه ډولونو وېشل شوی: ۱. خپلواک مورفيمونه // ۲. ناخپلواک مورفيمونه

۱. خپلواک مورفيمونه: چې په ژبني بهير کې په خپلواکه توگه يوه مانا ښندي او په دې توگه د« ويی» دريځ راخپلوي، لکه: کور، اور، اوبه، مالگه... . نومونه، کړونه او کړولونه«قيدونه» د ازادو گړونو ډولونه جوړوي(زيار، ۱۳۸۴: ۸۳)

۲. ناخپلواک مورفيمونه: د يوې ژبې په عبارت او وينا کې هغه وړې ټوټې او برخې چې په ځانگړي او مستقل ډول د استعمال وړ نه وي، يانې که ځانگړي او خپلواک ډول استعمال شي، نو هيڅکله مانا نه ورکوي، لکه کتابونه کلمه چې د دوه مورفيمونو څخه جوړه شوې ده، (کتاب) خپلواک مورفيم او (ونه) د جمعې روستاړی ناخپلواک مورفيم دی. که چېرې د کتاب کلمې څخه لېرې کړی شي په خپلواکه توگه مانا نه ورکوي (خوښکی، ۱۳۹۸: ۲۵). ناخپلواک يا تړلي مورفيمونه گرامري مانا لري، چې د نورو مورفيمونو سره د يوځای کېدو په صورت کې راڅرگنديږي. دا مورفيمونه هم په دوه لويو ډلو وېشل شوي دي:

۱. ساختماني نښې: په دې برخه کې سربلونه او وستربلونه، د ربط نښې، د عطف نښې او د غږونو (اصوات) نښې شاملې دي.

۲- تاړي(وندونه) چې په مختاړو، منځتاړو او روستاړو وېشل شوي، چې مختاړي او روستاړي يې بيا په خپل وار په فاعلي او کلمه جوړونکو مختاړو او روستاړو تقسيم شوي دي. تاړې په ژبه کې نوې کلمې رامنځ‌ته کوي. په ژبه کې د نويو کلمو د رامنځ ته کولو ډېرې نورې لارې هم شته؛ لکه: (اختراع، مخلوطېدل، اختصار، معکوس جوړښت، مخفف او... .)(ترابي، ۱۴۰۲: ۱۰۲).

۱-۱. مختاړي: هغه ناخپلواک مورفيمونه دي، چې د کلمې په سر پورې نښلي او يو نوی مشتق رامنځ‌ته کوي؛ لکه: (روغ) کلمې سره چې (نا) راوړل شي؛ لکه: ناروغ. دا روستۍ مانا د مخکنۍ مانا څخه بلکل بدله او بېله ده. مختاړي هم په دوه ډوله دي: د مطلقيت مختاړي او کلمه جوړونکي مختاړي.

۲-۲. روستاړي (Suffixes) هغه تاړي يا وندونه دي، چې د مربوط مورفيم يا کلمې په پای پورې نښلول کېږي او يو نوی مشتق رامنځ‌ته کوي، داسې چې شکل او مانا يې له هغه بنسټيز مورفيم څخه توپير ولري؛ لکه /نی/ چې له (کور) څخه کورنی جوړوي او په دوه ډوله دي، ۱. صرفي روستاړي، چې په فاعلي او مفعولي روستاړو وېشل شوي دي. ۲.کلمه جوړونکي روستاړي، چې په په نسبتي، تصغيري، مکاني، صوتي او فعلي روستاړو وېشل دي(خوېشکی،۱۳۹۸: ۳۱).

د روستاړي ځانګړنې او دندې

۱.لغوي مانا نه؛ بلکې ګرامري مانا لري.

۲. روستاړي مورفيم/کلمې ته نوې بڼه او نوې مانا ورکوي.

۳. د کلمې د مانا په پراخې او کوچنيوالي کې ونډه اخلي.

۴. د ژبې لغوي لمن پراخوي.

۵. ژبنی کلمې/ مورفيمونه د ولاړ حالت څخه باسي او په حرکت راولي.

٦. د جملې د حرکت لوري کې برخه اخلي، چې ورسره د افهام او تفهيم چاره دقيقه، رسا او اسانېږي.

۷. د ژبې د داخلي توليد د باقاعده نظم څرګندونه کوي.

۸. د ژبنيو توکونو په ګرامري ډلبندۍ او وېشنه کې اساني راوړي.

دا چې زما د مقالې موضوع د دوه نسبتي روستاړو(نی او ييز) مورفولوژيکي څېړنه ده؛ نو موږ به يوازې د همدغه روستاړو پر څېړنه پيل وکړو.

نسبتي روستاړي

نسبتي روستاړي هغه دي، چې يو نوم، قام، ځای، جنس او... ته نسبت کوي، لکه: وال، خېل، زی، ين، نی او ييز. موږ دغه روستاړو له ډلې يوازې روستي دوه روستاړي(نی او ييز) څېړو.

۱. نی/نۍ

دا علامه، د زمانې، ځای او داسې بل نسبت د پاره د ظروفو په آخر کښې راوړل کېږي، لکه: له اوس څخه اوسنی، له مياشت څخه مياشتنی(رښتين،۱۳۸۹: ۷۴).

نی/نۍ؛ ناخپلواک مورفيم دی. په دې مانا چې خپلواکه/ لغوي مانا نه لري، خو يوه ګرامري مانا پکې پټه ده او هغه وخت راڅرګندېږي، چې کله د نورو (خپلواکو مورفيمونو) سره ونښلي، لکه: کور+نی= کورنی/ کور+نۍ= کورنۍ.**کور**، خپلواک مورفيم دی. لغوي مانا لري او د اوسېدو پر هغه ځای اطلاق کوي، چې دېوالونه، دروازه، خونې او... ولري. د روستاړي(نی/نۍ) په نښلولو ترې کورنی/کورنۍ جوړه شوه. د دې مشتق(کورنی/ کورنۍ) بڼه او مانا دواړه نوي شول او په هغه خلکو/ څه اطلاق کوي

چې د دغه کور اړوند دي او یا پکې اوسېږي. دلته د روستاړي ګرامري مانا د نسبت په کولو راڅرګنده شوه؛ نو ځکه خو (نی/ نی) نسبتي روستاړی بلل کېږي. دې روستاړي د خپلې ګرامري مانا په څرګندولو سره بل مورفیم ته نوې بڼه او مانا ورکړه. د ژبې لغوي لمن یې بډایه کړه او د ژبې د داخلي تولید د باقاعده نظم څرګندونه یې وکړه.

کارېدنځای

دا روستاړی چې په کومو مورفیمونو/ کلمو پورې نښلي او نسبتي ستاینومونه ترې جوړوي، هغه کلمې یوازې د وروستي توري (ګرافیم) پر اساس نومول شوې، چې عبارت دي له واول او بیواک څخه.

۱- دا روستاړی په ځینو هغو کلمو/ مورفیمونو پورې نښلي، چې په بیواک (کانسوننټ) غږ پای وي، لکه:

شمېره	مورفیم/ کلمه	روستاړی	نوې/ نسبتي بڼه
۱	غر	نی/ نی	غرنی/ غرنۍ
۲	سهار/ سحر	نی/ نی	سهارنی/ سهارنۍ/ سحرنی/ سحرنۍ
۳	ماښام	نی/ نی	ماښامنی/ ماښامنۍ
۴	مازیګر	نی/ نی	مازیګرنی/ مازیګرنۍ

۲- دا روستاړی په ځینو هغو کلمو پورې هم نښلي چې په واول غږ پای شوې وي. دغه کلمې بیا په لاندې برخو وېشل شوې دي:

الف- هغه کلمې چې په اوږده واول (الف- ā) پای د دې روستاړي په سیله نسبتي کېږي.

شمېره	مورفیم/ کلمه	روستاړی	نوې/ نسبتي بڼه
۱	سبا	نی/ نی	سبانی/ سبانۍ
۲	خندا	نی/ نی	خندنی/ خندنۍ
۳	امریکا	نی/ نی	امریکانی/ امریکانۍ/ امریکنی
۴	ابا	نی/ نی	ابانی/ ابانۍ

ب- د دې روستاړي په وسیله ځینې هغه کلمې هم نسبتي کېږي، چې په اوږده واول (ې-e) پای وي، دغه واول نه غورځي، خو ځینې خلک یې په لیک کې د قاعدې خلاف غورځوي، چې سم نه برېښي، لکه:

شمېره	مورفيم/ کلمه	روستاړی	نوي/ نسبتي بڼه
۱	لاندي	نی/ نی	لاندېنی/ لاندېنی
۲	باندي	نی/ نی	باندېنی/ باندېنی
۳	وړاندي	نی/ نی	وړاندېنی/ وړاندېنی
۴		نی/ نی	

ج- ځيني هغه کلمې هم د دې روستاړي په سيله نسبتي کېږي، چې په زور (ه- a) پای وي. که د کلمې روستی واول خجن نه و، د روستاړي په نښتلو سره غورځي او په مشتق کلمه کې شکلي او معنوي يووالی سره غاړه غړی کېږي، لکه:

شمېره	مورفيم/ کلمه	روستاړی	نوي/ نسبتي بڼه
۱	شکته	نی/ نی	شکتنی/ شکتنی
۲	پورته	نی/ نی	پورتنی/ پورتنی
۳	غرمه	نی/ نی	غرمنی/ غرمنی، پورتنی
۴	غرځه	نی/ نی	غرځنی/ غرځنی

نی/ نی؛ يوځپيز نسبتي روستاړی دی، که په داسې کلمو پورې ونښلي چې په اوږده واول (الف او ي) پای وي، دغه کلمې يوازې يوه څپه ياني د ځان په اندازه اوږدوي، لکه: **سبا** او **باندي** کلمې چې دوې- دوې څپې لري د روستاړي له نښتلو روسته په درې څپزو کلمو بدلېږي (سه -با-نی او پ -رو-نی). نوري په کانسوننټ پای کلمې چې دغه روستاړي وريورې نښتلی شي، دوې څپې اوږدوي ياني يوځپيزه کلمه لکه: **غر**؛ په درې څپيزه او د **مازيگر**؛ درې څپيزه کلمه په پينځه څپيزه بدلوي (غه-ره-نی او ما-زی-گه-ره-نی). **پرون**؛ بيا داسې کلمه ده، چې په کانسوننټ پای ده، خو د (نی) روستاړي د نښتلو روسته يې يوه څپه د خپلواک پای کلمو په څېر زياتېږي. دلته څو خبرې شته چې يادونه يې گټه لري، يو؛ د ژبې ځيني استادان (څېړونکی) وايي، چې د (پرون) کلمه د (نی) په وسيله نه، بلکې د (ی) په وسيله نسبتي شوې ده. ځکه يې يوه څپه زياتېږي. دويم دا کلمه (پرون) ځيني نوماليو څېړونکو په خپلو څېړنو کې د (نی) روستاړي په وسيله نسبتي کړې ده، د دغو څېړونکو له ډلې د پوهاند صديق الله رښتين او پوهاند محمد صابر خويشکي نومونه يادولی شو. زه خپله په دې نظر يم، چې دا کلمه (پرون) د (نی) په وسيله نسبتي شوې ده؛ ځکه يو خو يې ژبڅېړونکو همدغسې ذکر کړې. بل د دغه کلمې روستی کانسوننټ (ن) د روستاړي د لومړني توری (ن) سره د نښتلو پر وخت مغلق جوړښت (کلستر) رامنځ ته کړی او بيا د کلمې د روانی او اسانی په موخه د کلمې د داخلي فشار په نتيجه کې مات شوی، نو ځکه يې يوازې يوه څپه زياته شوې. بل دغه کلمه د مهال قيد دی او د مهال نور قيدونه؛ لکه: اوس او نن، هم د (نی) روستاړي په وسيله نسبتي کېږي، لکه: اوسنی او

ننی. په روستی کلمه(نن) کې هم د روستاړي په یوځای کېدو کلستر رامنځ ته شوی، خو دغه کلستر بیا د واول(زور) د داخلېدو په وسیله مات شوی او توری نه دی غورځېدلی. دا چې د (نی) روستاړی ولې په اوږده واول(الف او ې) پای کلمې یوه څپه او نورې کلمې دوې څپې اوږدوي؟ ممکن وجه یې دا وي چې یاد توري اوږده واولونه دي، د غځېدو ښه قابلیت لري، د کلمې روستی څپه د راښکلو سربېره خجنه کوي او دا چاره د کلمې ځینې خپلواکي ساتي، نه پرېږدي چې روستاړی پرې اغېز وکړي، چې په دغه صورت کې روستاړی په لږ زماني واټن(مکث) سره لوستل کېږي. دا چاره په هغه کلمو کې ډېره څرګنده وي چې روستاړی ورسره یوازې په معنوي لحاظ نښتی وي، نه په شکلي لحاظ.

۲. یز/ییز

دا هم مقید مورفیم دی(خپلواکه مانا نه لري) او دنده یې د نسبتي ستاینوم جوړول دي. دا روستاړی د مورفیمونو/کلمو مورفولوژیکي جوړښت(ځانګړتیاوو) ته په کتو دوې(یز او ییز) بڼې خپلوي، چې دغه بڼې به یې د کارولو د قاعدې په ترڅ کې روښانه شي.

۱. دا روستاړی ځینې هغه مورفیمونه یا کلمې په نسبتي ستاینومونو بدلوي، چې په خپلواک (واول) غږ پای وي او دا کلمې هم په دوه ډوله دي:

الف: په دې ډلګی کې هغه کلمې راځي، د پای واول یې خجن وي او روستاړی ورسره نه شي نښتلی، یانې په مشتق کلمه کې یوازې معنوي یووالی رامنځ ته کېږی، نه شکلي، خو روستاړی باید ورپسې په نیمه فاصله ولیکل شي، لکه:

شمېره	مورفیم/کلمه	روستاړی	نوې/نسبتي بڼه
۱	جګړه	ییز	جګړه‌ییز
۲	وسله	ییز	وسله‌ییز
۳	سوله	ییز	سوله‌ییز
۴	وټه	ییز	وټه‌ییز
۵	سیمه	ییز	سیمه‌ییز
٦	چره	ییز	چره‌ییز
۷	ګوله	ییز	ګوله‌ییز
۸	جرګه	ییز	جرګه‌ییز
۹	نخره	ییز	نخره‌ییز
۱۰	ښکلا	ییز	ښکلاییز

پورتني جدول کې ټولې راغلې کلمې په واول(زور) پای دي بغير د (ښکلا) او د (يیز) روستاړي په وسيله تري نسبتي ستاينومونه رغېدلي دي. دا چې دغه واول(زور) خجن واقع شوی دی او د کلمې روستی څپه يې خجنه کړې، نو ځکه ورسره د (يیز) روستاړي نه نښلي. دا وړ کلمې تقرين ټولې دوې څپيزې وي، روستاړی بايد د کلمې سره نږدې (په نيمه فاصله) وليکل شي، نه په پوره فاصله او نه په نښتې بڼه. نيمه فاصله د کمپيوټر په کيبورډ کې په Shfit+B سره راځي.

ب: دې ډلگی کې هغه کلمې راځي، چې د پای واول يې بېخجه وي د روستاړي په نښتلو سره غورځي او روستاړی هم د(يز) په بڼه ورسره نښلي، لکه:

شمېره	مورفيم/ کلمه	روستاړی	نوي/ نسبتي بڼه
۱	ټولنه	يیز	ټولنيز
۲	ښوونه	يیز	ښوونيز
۳	روزنه	يیز	روزنيز
۴	کر/ کرنه	يیز	کرنيز
۵	بدله	يیز	بدليز
٦	سندره	يیز	سندريز پرتله پرتليز؟
۷	مانا	يیز	مانيز
۸	څپه	يیز	څپيز
۹	اوسپنه	يیز	اوسپنيز
۱۰	ښنويه	يیز	ښنوييز
۱۱	ننداره	يیز	نندariz
۱۲	ولوله	يیز	ولوليز

کله چې د کلمې پای واول بېخجه وي(سپکه څپه يې جوړه کړې وي) نو د سينکوپ قاعدې په تطبيق، د مانيز يووالي سره د بنې (ليک) يووالی هم غاړه غړی کېږي. په دې صورت کې د کلمې له وروستی څپې بېخجه واول(گرافيم) غورځي او روستاړی ورسره نښلي. لسمه شمېره کلمه(ښنويه) کې روستی بېخجه واول غورځېدلی، خو د کلمې پاتې برخه د نښتلو قابليت نه لري، نو ځکه وسره روستاړی(يیز) په ثابته بڼه نږدې راغلی دی، ترڅو روستی څپه خجنه شي.

سينکوپ: خجن واول[څپې] ته څېرمه واول حذفېدل سينکوپ بلل کېږي... لکه: پوهنه+ ځی= پوهنځی(خوېشکی،۱۳۹۷: ۷۰). د سينکوپ قاعده د ټولو روستاړو لپاره ده، ځکه چې روستاړي او په ځانگړې توگه د نسبت روستاړي ټول خجن دي، د ار کلمې د پای روستی بېخجه واول په اسانی غورځوي او ځان ورپورې نښلوي.

۲. د (ییز) روستاړی، ځینې هغه کلمې هم په نسبتي ستاینومونو بدلوي، چې په بېواک(کانسوننټ) غږ پای ته رسېدلې وي. د دغه وړ کلمو سره د (یز) په بڼه نښلي؛ لکه:

شمېره	مورفیم/ کلمه	روستاړی	نوې/نسبتي بڼه
۱	نوم	ییز	نومیز
۲	دود	ییز	دودیز
۳	بم	ییز	بمیز
۴	لمر	ییز	لمریز
۵	غزل	ییز	غزلیز
٦	یو	ییز	یویز
۷	لس	ییز	لسیز
۸	سل	ییز	سلیز
۹	زر	ییز	زریز
۱۰	انډول	ییز	انډولیز
۱۱	بنډل	ییز	بنډلیز
21	ګړدود	ییز	ګړدودیز
۲۲	ژبدود	ییز	ژبدودیز
	سنګر		سنګریز

پورتني جدول کې ټولې هغه کلمې راغلې دي، چې په بېواک غږ پای دي او د نسبت روستاړی ورسره د (یز) په بڼه نښتی او نسبتي صفتونه یې جوړ کړي دي. دغه ډول کلمې تر ډېره یو ځپیزې وي. په کمه اندازه په بېواک غږ پای -ساده، مشتق او ترکیبي-کلمې شته، چې تر یوې ډېرې(څو) ځپیزې وي او دغه روستاړی ورپورې نښلي، لکه: غزل، سنګر، انډول، بنډل، ګړدود، ژبدود او...

۳. دا روستاړی په ځینو هغو کلمو پورې هم نښلي، چې په غبرګ غږ(ی-ay) پای وي، خو بېلګې یې بیخي کمې دي؛ لکه:

شمېره	مورفیم/کلمه	روستاړی	نوې/نسبتي بڼه
۱	سپوږمی	ییز	سپوږمیز
۲	سپرغی	ییز	سپرغیز

۴-د دې روستاړي په وسیله ځینې هغه کلمې هم نسبتي کېږي، چې په نرم غبرګ‌غږ(ی-ay) پای ته رسېدلې وي، د دې ډول کلمو بېلګې هم کمې دي؛ لکه:

شمېره	مورفيم/کلمه	روستاړی	نوې/نسبتي بڼه
۱	توغندی	یيز	توغنديز
۲	غويي	یيز	غواييز/غوييز
۳	ويی	یيز	وييز

دا نسبتي روستاړي (نی او یيز) هر يو خپلې ځانګړنې لري، د کاروني ځايونه يې تر ډېره معلوم دي، نه بايد د يو بل پرځای وکارول شي. ځينې خلک چې د دې روستاړو د مورفولوژيکي خصوصياتو سره بلد نه وي، ډېر وخت يې ناسم (يو د بل) پرځای کاروي، په ځانګړې ډول دغه تېروتنه په هغو کلمو کې رامنځ ته کېږي چې په بېواک غږ پای وي، لکه غر، سيند، نوم او... . د سمې کاروني اسانه لار يې همدا ده، چې د کلمې سره دواړه روستاړي تلفظ شي،که دواړه سم تلفظ شول، نو بايد د (نی) روستاړی وکارول شي. ځکه چې د (نی) په وسيله مشتقې کلمې په ويلو کې نرمې او اساني ډېره وي نسبت د (یيز) هغه ته؛ لکه: غر- غرنی- غرييز (دواړه ورسره په تلفظ برابر دي) همدارنګه سيند- سيندنی- سينديز، نو بايد پوهه شو، چې سمې بڼې يې (غرنی او سيندنی) دي. د (نی) روستاړی هيڅکله د (یيز) پرځای نه کارېږي. اوس که د (نوم) کلمې سره دغه روستاړي وکاروو، پوهېږو چې (نوم سره یيز) اسان تلفظ کېږي؛ خو (نی) ورسره سم نه تلفظ کېږي؛ ځکه وايو، چې سمه بڼه يې (نوميز) ده. ياني (نی) د (یيز) روستاړي د کاروني ځای کې سم نه تلفظ کېږي؛ خو برعکس (یيز) د (نی) د کاروني ځای کې کله ناکله سم تلفظ کېږي. په نرمه يا(ی) پای ځينې کلمې کله ناکله خبره تر دې هم پېچلې کوي، په دواړو روستاړو سره يوشان په اسانی او موسقيت تلفظ کېږي، يا هم دواړه بڼې سمې برېښي او موجود وي، لکه:

شمېره	مورفيم/کلمه	روستاړي		نوې/نسبتي بڼه
۱	پسرلی	نی/نی	یيز	پسرلنی، پسرلنی، پسرليز/پسرلنيز
۲	ژمی	نی/نی	یيز	ژمنی، ژمنی/
۳	ګړ	نی/نی	یيز	ګړنی/ګړنی، ګړيز
۴	وګړی	نی/نی	یيز	وګړيز/وګړنی
۵	کال	نی/نی	یيز	کلنی، کليز، کليزه او کاليزه

موږ نشو کولای، چې په پورتنيو ټولو کلمو يوشان - د لنډيز، د تلفظ د اسانی او خواږه توب، ډېر دود او يا هم بل - اصل پلی کړو او ووايو، چې دا بڼې يې سمې دي. زما به فکر دلته بايد د ډېر دود او نحوي چاپېريال د اصل پر بنسټ يوه پايله وړاندې کړی شي، داسې چې دا بڼه (پسرلنی)د پسرليز/ پسرلنيز په وړاندې ډېر دود دي؛ نو بايد سم وګڼل شي. (ژميز) يوازې په تلفظ کې سم دی، خو استعمال نه لري، پر وړاندې يې (ژمنی) کره برېښي. د پښتو ژبپوهنې تکړه استاد پوهاند دکتور مجاور احمد زيار په خپل اثر «پښتو سيندګی» يا نويزونه کې د (ګړنی) مانا ګړهاري يا وينايیز او (ګړيز) مانا د مورفيم اړوند/ مورفيمي کړې ده.(زيار:۱۳۹۱: ۳۱۸) د کلمې په کچه (ګړنی او ګړيز) د تلفظ له پلوه تقريباَ يوشان اسان او يوشان دود دي؛ نو دواړه ډوله سم دي؛ خو د کاروني چاپېريال ته يې بايد پام

وشي. همدارنگه په (کلنی/ کلنۍ) کې د نسبتي ستاینوم ځانګړنه ډېره څرګنده بربښي او په (کلیزه) د زور په زیاتېدو بیا نومیزه ځانګړنه پیاوړې ښکاري.

پایله

تاړي (مختاړي، منځتاړي او روستاړي) د ژبې په ناخپلواکو مورفیمونو کې راځي. ناخپلواک مورفیمونه که څه هم خپلواکه مانا نه لري، خو د ژبې ډېره اړینه برخه ده. اهمیت یې په دې کې دی، چې د ژبې د داخلي تولید، ودې او پراختیا اغېزناک توکي(ژبنی توتې) دي او ژبه په خوځښت راولي. د ژبې د دې اهمې برخې څخه ما یوازې دوه نسبتي روستاړي(نی او یز) څېړلي دي او دې پایلې ته رسېدلی یم، چې دا روستاړي د مختلفو کلمو/ مورفیمونو سره په بېلابېلو بڼو نښلي. (نی) نسبتي روستاړی په خپلواک او بېواک غږ پای ځینو کلمو پورې نښلي، لکه: غر- غرنی، سبا- سبانی، لاندې- لاندېنی، پورته- پورتنی. همدارنګه دا روستاړی ځینې غبرګغږ پای کلمې هم نسبتي کوي، لکه: پسرلی- پسرلنی، ژمی- ژمنی. دا روستاړی، بېواک غږ پای او غبرګغږ پای کلمې دوې څپې نورې اوږدوي، خو په خپلواک غږ پای کلمه یوازې یوه څپه نوره غځوي. د(یز) نسبتي روستاړی په بېلابېلو غږونو (بېوک،خپلواک او غبرګغږ) پای، ځینو کلمو پورې نښلي، لکه نوم- نومیز، جګړه- جګړه‌ییز، ټولنه- ټولنیز، سپوږمی- سپوږمیز، توغندی- توغندیز. دې بېلګو ته په کتو، وایو چې دا روستاړی په بېواک او غبرګغږ پای کلمو پورې د(یز) په بڼه نښلي. په خپلواک غږ پای کلمو کې بیا دوې بڼې لري، هلته چې د کلمې د پای واول بې‌خجه دی، غورځي او روستاړ ورسره د(یز) په بڼه او هلته چې د کلمې پای واول خجن دی، د (ییز) په بڼه راځي، نو باید په نیمه فاصله ولیکل شي. دا روستاړي باید یو د بل پرځای ونه کارول شي، اسانه لار یې همدا ده، چې دواړه د کلمې سره تلفظ شي که دواړه ورسره برابر شو، نو(نی) باید وکارول شي، ځکه (نی) د هغو کلمو سره روان او اسان نه تلفظ کېږي دکومو سره چې د(ییز) کارونه سمه وي، برعکس (ییز) د (نی) د کارونې ځای کې کله ناکله روان او اسان تلفظ کېږي. د سمې او دقیقې کارونې بله لار یې، نحوي چاپېریال ته کتل دی، یانې د شک په صورت کې، چې کوم یو یې سم دی؟ باید دواړه روستاړي په بېلابېلو جملو کې وکارول شي، چې دې سره یې هم سمه او ناسمه بڼه مالوملولی شو.

ماخذونه

رښتین، صدیق الله. (۱۳۸۹ل). د پښتو اشتقاقونه او ترکیبونه. (دویم چاپ). ننګرهار: مومند خپرندویه.

خوبشکی، محمد صابر.(۱۳۹۷ل). پښتو معاصر ګرامر(دویم چاپ)، ننګرهار:جهان دانش خپرندویه.

خوبشکی، محمد صابر.(۱۳۹۸ل). پښتو غږپوهنه او وییپوهنه، ننګرهار: ختیځ کتاب پلورنځی.

زیار، مجاور احمد. (۱۳۸۴). پښتو پښویه، کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

زیار، مجاور احمد. (۱۳۹۱ل). پښتو سیندګی/ نویزونه(دویم چاپ). کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

لیبر، روشل. (۱۴۰۲ل). د مورفولوژۍ پېژندنه. ژباړن: محب الله ترابي.کابل: کابل پوهنتون دولتي مطبع.

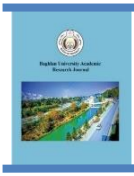

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 123-131*

Setting Image in ustad shpons literary work (once there was a grazier)

Nasratullah Ghashtaly

Department of Pashto Language and literature, Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Nasratullah Ghashtaly, **E-mail:** n.ghashtaly@j.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
9, February, 2025

Accepted:
20, August, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

From the analysis and research of this research paper, it is evident that the Pashto language is a story in the part which is considered an artistic aspect of the contemporary period, Professor Saaduddin herdsman has also worked in this artistic part. To the best of his ability, he has provided this section with the innovations of the current regional writer. In this research paper, various works of other authors have been read to express the analysis of this author's writing. To help analyze his writing. What prose pieces of his personal experiences we have read, from the interpretation and analysis of these examples, the conclusion is obtained that herdsman Sahib has created a very good picture to show the image of space and time in his own experiences. The purpose of this research paper is threefold. one; Introduction to the image of Scene in Saaduddin herdsman. two; In addition to the place, it does not refer to the era, and thirdly, it is to help as a guide for future readers and writers

Keywords: Key words: place, image, time, artistic prose, and emotion

To cite this article: Ghashtaly, N: 2025. Setting Image in ustad shpons literary work (once there was a grazier) . Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 123-131.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan.

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 123-131

د استاد شپون په (و نه و يو شپون وو) کې د مکان تصوير

پوهنيار نصرت الله غښتلی

د بغلان پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځي، د پښتو ژبې او ادب څانګه.

اطلاعات مقاله	لنډيز
نوع مقاله: مقاله مروری تاريخ دريافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱ هـش تاريخ پذيرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش تاريخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش	د دې څېړنيزې مقالې له تحليل او څېړنې څخه څرګندېږي، چې د پښتو ژبې په کيسه‌ييزه برخه کې چې د معاصرې دورې يو هنري اړخ ګڼل کېږي، په دغه هنري برخه کې استاد سعدالدين شپون هم لاس په کارشوی دی، چې د خپل وس او توان په اندازه يې دغه برخه د اوسني سيمه‌ييزو ليکوالانو له نوښتونو سره برابره کړې ده. په دغه څېړنيزه مقاله کې د نوموړي ليکوال د ليکنې د تحليل د بيان لپاره د نورو ليکوالانو بېلابېل آثار لوستل شوي دي، تر څو د دې مقالې په تحليل کې مرسته وکړي. د ده د څانپېښو کومې نثري ټوټې چې مونږ لوستلي دي، د يادو بېلګو له تفسير او شننې څخه دا پايله تر لاسه کېږي، چې شپون صاحب په خپلو څانپېښو کې د مکان او زمان د تصوير د ښودلو لپاره ډېره ښه انځور ګري کړې ده. د دې څېړنيزې مقالې موخه د دربيو اړخونو لرونکې ده. يو؛ د استاد شپون په (و نه و يو شپون وو) کې د مکان د تصوير پېژندنه. دوه؛ د مکان تر څنګ زمان يادونه او دريم داچې د راتلونکو لوستونکو او ليکونکو لپاره د يو لارښود په توګه کټه وره تمامه شي.

کليدي کلمې: مکان، تصوير، زمان، هنري نثر او شپون.

استناد: غښتلی ، نصرت الله. (۱۴۰۴)، د استاد شپون په (و نه و يو شپون وو) کې د مکان تصوير ، مجله علمی-تحقيقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۲۳-۱۳۱) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

سریزه

د پښتو ادبیاتو په معاصره ادبي دوره کې یو شمېر لیکوالانو او شاعرانو پښتو ژبې او ادب ته د نورو ژبو له ادبیاتو څخه په ګټه اخیستنې سره د خپل لید لوري له مخې ځیني نوې کتنې وکړې، چې په دغه لړ کې استاد سعدالدین شپون هم نشو هېرولای، شپون صاحب د خپل وس او توان په اندازه په کیسه‌ییز ادب او شعري بڼ کې ځیني ګلان وکرل، چې یادونه به یې په خپل ځای کې تر سره شي. داچې زموږ د بحث موضوع د استاد شپون په (و نه و یو شپون وو) کې د مکان تصویر تر سرلیک لاندې غوره شوې ده، د دې موضوع ټاکلو ته ځکه اړتیا ولیدل شوه، چې د نوموړي لیکوال د و نه و یو شپون وو، په کیسه‌ییزه برخه کې تر دغه یاد سرلیک لاندې لا تر اوسه پورې کومه څېړنه نه ده شوې، ښایي نورو څېړونکو به په دغه و نه و یو شپون وو کې تر نورو بېلابېلو سرلیکونو لاندې څېړنې ترسره کړې وي، خو دغه څېړنه په خپل ذات کې یوه نوې کتنه او څېړنه ده، داچې مکان بې له زمان څخه نشي راتلای؛ نو د مکان تر څنګ زمان هم پکې بیان شوی دی، چې دغه مطلب د موضوع ستونزه بیانوي.د موضوع اهیمت د ستونزې له بیان څخه څرګند دی، ځکه د نوموړي لیکوال په و نه و یو شپون وو کې د مکان د تصویر څېړنه لا تر اوسه پورې نه ده تر سره شوې؛ نو ومې غوښتل چې دغه تشه ډکه کړم. هره علمي کړنه ځانګړې موخه لري. زما د دې لیکنې موخه د مکان پېژندنه او نورو ته په و نه و یو شپون وو کې د مکان د تصویر بیانول دي.

لیکنی تګلاره: ښکاره ده، چې د دې څېړنې اصلي موضوع د استاد شپون په (و نه و یو شپون وو) کې د مکان تصویر ته کتنه ده؛ د دې څېړنې ډول کتابتوني او میتود یې تحلیلي او تشریحي دی.

۱ . د استاد شپون لنډه پېژندنه

استاد سعدالدین شپون چې په پښتو ادب کې یوه مشهوره ادبي او فرهنګي څېره ده، د نوموړي د پېژندګلوۍ په اړه په بېلابېلو ادبي کتابونو کې بېلابېلې څرګندونې تر سترګوکېږي، په دې اړوند پوهاند دوکتور بریالی باجوړی په خپل معاصر ادبتاریخ کې داسې لیکي:((استاد شپون د ویښتیا پړاو مشهور لیکوال او شاعر دی، چې په ځانګړې توګه په معاصر داستاني ادب کې خاص ځای لري او د خپلو ناولونو له کبله هم مشهور دی. نوموړی په (۱۳۱۱هـ ش) د کندز ولایت د خان آباد ولسوالۍ د چارتوت په کلي کې زېږېدلی دی. د پـــلار نـــوم یې قاضي برهـــان الـــــدین او په ختېه خوګیانی دی.له (۱۳۱۹هـ ش) کال څخه یې زده کړې پیل کړې. لومړنۍ زده کړې یې د خان آباد په لومړني ښوونځي کې سرته و رسولې په (۱۳۲۷هـ ش) کال کابل ته ولاړ او د حبـــیبیې په لیسه کې

شامــل شو. د دې لیــسې له فــراغت څـــخه وروســـته یـــې د ادبیـــاتو پوهنــځی ولـوست او بیا د پـــښتو ټولـــنې عـلـمي غړی وټاکل شو.) (باجوړی،۱۳۹۹: ۱۷۸).

۲ . د استاد شپون آثار

استاد شپون یوه داسې علمي او اکاډمکه څېره تېره شوې ده، چې د هنري نثري آثارو ترڅنګ یې منظوم او څېړنیز آثار راپاتې شوي دي. د ده ټول آثار پوهاند دوکتور لعل پاچا ازمون راټول کړي دي او له هرې برخـــې څخه یې جلاجلا کلیات جوړ کړی دی داچې د دې مقالې په لمن کې د ده د ټولو آثارو راوړل ناشوني دي؛ نو د موضوع له معنوي اړخ سره به سم یوازې د ده داستاني آثارو ته لنډه نغوته وکړو. ازمــون د استاد شپون داستاني کلیات (په شګو کې سره زر) تر سرلیک لاندې راټول کړی او په (۱۳۹۸ ل) کال کې یې چاپ کړی دی، د ده کیسه‌ییز یا داستاني آ ثار یې پکې راوړي دي، چې دغه لاندې برخې لري.(خورې ورې کیسې ـ د بنګې غاړه، شین ټاغی، ګټیالی، د سمڅې یاران ،ښایستو، یوه لویشت ژوند، زوړ سړی او سیند، و، نه و، یو شپون وو.

۳. په (و نه و یو شپون وو) کې د مکان تصویر

داچې(و نه و یو شپون وو) د استاد شپون د ځان پېښنو یا خاطرو د یوې ټولګې په نامه سره یاده شوې ده، څرنګه چې زموږ د بحث اصلي موضوع په دغه (ونه نه و یو شپون وو) کې د مکان د تصویر څېړنه ده؛ نو په ترتیب سره په لنډه توګه د ځان پېښې مکان او زمان، همداراز د تصویر کلمې ته تم شو.

یو؛ ځان پېښې: د لیکوال د ژوند د پېښنو او خاطرو لیکلو ته وایي چې د ده ټول ژوند او یا د ژوند ځینـې برخـې را چاپېروي.په انګریزي ژبه کې ورته اتو بیو ګرافي (Autobiography) وایي په پښتو ژبه کې ورته د ځان پېښنو یا ځان پېښې نومونه کارول شوې ده.په فارسي ژبه کې یې د خاطره لیکلو یا (خاطره نویسي) په نوم یادوي. په اردو ژبه کې ورته (اپ بیتي) وایي، خو د نوشت او حســـب حـــال نومونه هم ورته استعمال شوي دي.(باجوړی ، الف ،۱۳۹۴: ۱۴).

دوه؛ مکان او زمان : محمد آصیف عمر په خپل یو اثر کې چې د ښه ناول وپېژنئ په نامه سره یادېږي د مکان او زمان اړوند داسې لیکي: ((په ټوله کې بې له مکان څخه کیسه وجود نه لري، زمان او مکان له نقشې سره د پېښنو په تنظیم کې مرسته کوي چې هم کرکټرونه په ښه توګه تشریح کوي او هم کیسې ته له موضوع سره تړاو ورکوي.))(عمر، ۱۳۴۹: ۴۳). همدا راز د مکان او زمان د تړاو په اړه نثار احمد آریا په خپل یو اثر کې چې د ناول لیکنې تیوري نومېږي دا سې څرګندونې لري: ((زمان او

مکان هم د ناول له عناصرو څخه ګڼل کېږي، د ناول دې عنصر ته پاملرنه خاص ارزښت او موخې لري، د زمان او مکان د ښوولو لومړی لوی ارزښت په دې کې دی چې ناول حقیقت ته نژدې کوي، په ناول کې چې د زمان او مکان مشخصولوته هر [څونده] ډېره پاملرنه وشي [هغونده] د ناول پر هنریت اغېز کوي او لوستونکي ته ریښتینی ښکاري.))(آریا، ۲۰۲۹: ۱۳۱).

درېیم؛ تصویر: د تصویر په اړه استاد اسدالله غضنفر په خپل یو اثر کې چې جادوګر هنر نومېږي داسې لیکي: ((د اروا پوهنې په اساس له حواسو سره د شیانو د مخامخېدنې په نتیجه کې چې په ذهن کې کوم صورت او شکل پیدا کېږي هغه احساس یا حسي ادارك بولو، خو کله چې دغه ذهني صورتونه له شیانو سره له مخامخېدو پرته په ذهن کې پیدا شي د خیال یا جز یي تصور په نوم یې یادوو.))(غضنفر، ۱۳۹۳: ۴۵۲). همداراز استاد اسد الله غضنفر او نجیب منلی په خپل یو ګډ اثر کې چې د ادبیاتو دنیا نومېږي د تصویر په اړه دا سې لیکي: ((په داستانو نو کې ۹۰٪ راغلي تصویرونه معمولاً بصري وي، له سترګو سره تعلق لري په دې کې شك نشته چې نور خاص تصویرونه هم هنر ته خاص خوند ورکوي.)) (غضنفر، الف ، ۱۳۹۹: ۲۱۹). داچې زموږ د څېړنې اصلي موضوع د استاد سعدالدین شپون په(و نه و یو شپون و) کې د مکان تصویر ته کتنه ده، نو د دغې موضوع د وضاحت او تحلیل لپاره به د (خان آباد مځکه او خلك) تر سرلیك لاندې ځانپېښې څخه یوه ټوټه هنري نثر ولولو: ((خان آباد او کندوز د شمال د پښتنو دوه لوی مرکزونه وو. په اصل کې د لوخو او دروو یو لوی ځنګل وه، چې تر نامه اوبه پکې ډنډ وې او د مور په وینا مې اوښ پکې ډوبېده، ترې چاپېره د غونډیو کړۍ تاوه وه، دا د بنګي د سیند اوبه وې چې ور وبهېدې او د وتلو لار یې غونډیو بنده کړې وه په پېړیو پېړیو دغه دروي او واښه په اوبو کې خوسا شوي او بیا په ختو کې اغږل شوي وو))(ازمون، الف، ۱۳۹۸: ۴۹۳). په دغه نثري ټوټه کې وینو چې لیکوال د خان آباد مځکه او خلك را پېژندلي دي، دلته کندوز او خان آباد د پښتنو دوه د هستوګنې مرکزونه ښودل شوي دي، سربېره پر دې یې د خان آباد ولسوالۍ داسې ترسیم یا انځور کړې ده چې د جغرافیایي موقیعت تر څنګ یې د یادې ولسوالۍ هغه انځورونه وړاندې کړي دي کوم چې لا پخوا پکې د هستوګنې کول ناشوني وه، بیا یې د تخار ولایت د بنګي د اوبو یادونه کړې چې دغه اوبه اوسمهال هم بهېږي، لنډه داچې په دغه نثري ټوټه کې، ځنګل، غونډۍ، لوخې، واښه، دروي او د بنګي اوبه د مکان لپاره د تصویر ښې بیلګې ګڼلای شو.

په یو بله نثري ټوټه کې چې د لارې خاطرې تر عنوان لاندې ده داسې لولو: ((د دې سفر یوه په زړه پورې پېښه په یوگوسلاویې، دوهمه په بلغاریې او دریمه په هرات کې پېښه شوه. د یوگوسلاویې په مرکز بلگراد کې مو په یو پارک کې ډوډۍ خوړله.څه ډوډۍ د مومپلي پنځوس شپېته سانډوېچونه مو چې په جرمني کې جوړ کړي، زموږ د لارې ځوری و، په ټوکرۍ کې مو راوړي وو په هغو مو شخوند واهه چې گورم زموږ تر شا د بنیادم د سر د کوپړیو یو څلی ولاړ دی، زه لاړم گرد چاپېر ترې تاو شوم په رښتیا چې هماغه (کله منار) و چې ما یې په داستانونو کې نوم اوریدلی و د هډوکو کوپړۍ د سترگو ژور غالي خالي، ژامې جینگې، یو ځایې سړي چې زموږ تروړتیا ولیدله نو خپله نیش توکي انگریزي یې راباندې وازمېیله:(دا منار عثماني ترکانو د خلکو د سرونو نه جوړ کړی وو چې نورو ته عبرت شي) ساندویچ راباندې زهر شو، خدای خبر چې رښتیا همداسې وه او که د سټالین کارنامه وه چې په ترکانو یې تپلې وه))(ازمون، الف، ۱۳۹۸: ۷۲۲). په دغه نثري ټوټه کې یوگو سلاوي، بلگرد، پارك او... نور د مکان لپاره د هیواد څخه بهر تصویرونه دي چې لیکوال د خپل د تجربې پرمټ انځور کړي، په دغه سفر کې دی له بېلابېلو پېښو سره په بېلابېلو مکانو کې مخ شوی دی چې د مکان د تصویر تر څنگ یې د انساني انځورونو ښودنه هم کړې ده، له دغه بیان څخه دا تر لاسه کولای شو چې لیکوال په دغه برخه کې د ډېر مهارت خاوند پاتې شوی دی.

د پورتني هنري متن په تسلسل کې د یوې بلې هنرې ټوټې په راوړلو سره چې لیکوال په کې د یوې پېښې بیان هم کړی دی داسې لولو:((بله پېښه دا وه چې د بلغاریې مرکز،صوفې ته د رسېدو سره سم راباندې ماښام شو، باران وریده، د ښار سړکونه داسې د ختو او چکړو ډك و، چې موټر پکې بندیده، خو ښار تش تور پروت و.هم سترې وو، هم وږي. سانډویچ خو د سرحد نه اپلو د شیان په اروا تللي وو. د دوی په لوز نه پوهېدو او هیڅ څوك هم نه وو،چې سړې یې په اشاره پوه کړي، ښار داسی تیاره و، چې ماته یې د بامیانو شهر غلغله را یاده کړه. د سړك په سم منځ کې مې موټر ودراوه. دواړو غاړو ته دوکانونه خو وو، مگر ټول بند، خو د پلیو لار کې تر سړکه یو څه سودگې وه، تر زنگانه پورې چکړي نه وې ناڅپه مې یوه تته رڼا ولیده چې د یوه دوکانه راختله))(ازمون، الف ، ۱۳۹۸: ۷۲۳). په دغه پورته بېلگه کې د بلغارې مرکز، د ښار سړکونه، ختې او چکړې، د بامیانو شهر غلغله او دوکانونه د مکان لپاره د تصویر ښه بېلگه بللای شو، چې د خپل هیواد یو تاریخي ښار ته په کې اشاره کوي، پاتې دې نه وي چې په کیسه کې دغه ډول انځورول او تشبیه کول کیسه لیکنه کې یو نوښت گڼل کېږي.

د لارې خاطرې څخه په وروستي هنري نثري ټوټه چې لیکوال په خپل هنري متن راوړې ده داسې لولو:((په استانبول کې مې په دوو کلونو کې په اول ځل په جامع جومات کې لمونځ وکړ، خو دومره فرصت نه وو چې یو ځلي قونیې ته لاړ شم، د بلخي مولانا زیارت وکړم. د ډاني په غوښته دوه ورځې هلته تم شوم ده یې خپل دوست چې وعده یې وه ورسره پیدا کړي،خو چې هغه پیدا نه شو نو ډاني هم افغانستان ته درتګ فیصله وکړه، د استانبول نه په موټر سره په بېړۍ کې د ایران شمال ترابزان ته لاړو، بیا د شپې او ورځې په مزل مو چې په نوبت مو موټر چلاوه د تهران او مشهد له لارې ځانونه اسلام کلا ته ورسول همدلته دا درېیمه پېښه وشوه. زموږ سره د ایران ریال و، څو لوټونه او څه تورې پیسې چې ټول درې سوه ریاله جوړېدل، چې په لار د تېلو د اخیستلونه را سره پاتې وې، ما د خدای شکر و ایست چې د وطن په خاوره راغلم او د ډېرې خوشالۍ مې دغه ټول ریالونه هغه سپاهي ته ونیول چې د سرحد په پاټک ولاړ و، هغه دا عجیبه خبره وکړه، تاسو لاړشئ،ګمرګ ته چې موټر راجستر کړئ. ما ورته وویل: دا به وکړو، دغه پیسې درسره واخله، چې موږ ته نه دي پکار؛ هغه په موسکا وویل: دا د غجورو حرامې دي، په افغانستان کې نه چلېږي، د سړي لاس ناولی کوي. وروســــته پوه شوم د قاجاري شاهانو دورې نه پس زیاتره ښتانه هر ایرانی غجر بولي»(ازمون، الف، ۱۳۹۸: ۷۲۲). په دغه هنري نثر کې استانبول، جومات، قونیه، د مولانا(رح) زیارت، افغانستان، ترابزان، تهران او مشهد، اسلام کلا، پاټک او وطن د مکان تصویرونه دي، چې لیکوال په خپل هنري قوت سره په دغه لیکنه کې د زمان او مکان تسلسل په عیني وخت کې ساتلی دی ځکه خو په کیسه کې د مکان تر څنګ زمان هم اړین دی.

په یوه بله ځانپېښنه کې چې د پوهنتون کالونه تر عنوان لاندې ده داسې لولو:((کوربه هسې په خوله خو جواب نه کړم، مګر کړې مې لیده چې راباندې تنګېده، غم دا و چې که څه هم ما پوهنتون ته عریضه ورکړه چې زه کلیوال یم، د نورو په شان لیله او هاسټل را کئ، خو پوهنتون و نه منله، د عریضې په شا یې ولیکل چې تا حبیبیه لیسه ویلې چې نهاري (دورځې) لیسه ده، ګویا د اوسېدو ځای دې درلود چې دا شپږ کاله دې په کې تېر کړل ؛ نو اوس موږ تا اطرافي نه ګڼو. د مجبورۍ ورځې مې پل خشتي ته مخامخ یوه کوټه د میاشتې په اویا افغانۍ کرایه کړه، بستره او د وریژو بوجۍ مې ور وچلولې، په بله ورځ مې څه وریژې خرڅې کړې، یونیم سل روپۍ شوې، یو لوی پوزی، د تېلو اشتوب، یوه ټیمي دیګچه، کاشغه او نور مې پرې واخیستل، د ژوند دا پړاو مې پیل کړ))(ازمون، الف، ۱۳۹۸ :۷۰۹)

په دغه پورتنۍ هنري نثري ځانپېښنه کې پوهنتون، کلی، لیلیه او هاسټل، حبیبیه لیسه، اطراف، پل

خشتي او کوټه د مکان تصویرونه دي، چې یو لوی پوزی، د تېلو ټیم، یوه ټیمي دیگچه او کاشغه یې د مکان د اوسېدلو لپاره وسایل گڼل کېږي؛ خو (په بله ورځ) یې د زمان لپاره نښه گڼلای شو چې د مکان سره پیوست راځي ، دلته لیکوال داسې انځورگري کړې چې له پیله تر پایه پورې په تدریجي توگه په یوه لیوال تللی دی، دا د لیکوال د لیکنې د لاپیاوړتیا ښودلو لپاره یو سند دی، بله داچې فورملستان د محتوا تر څنگ فورم ته هم اهمیت ورکوي، چې دا د لیکوال د لیکنې ساده والی ښیي.

د همدغې ځانپېښې په یو بل پراگراف کې داسې لولو: ((د ادبیاتو په پوهنځي باندې کابلیانو د تنبلتون)) نوم ایښی و، د هغې وجه دا وه چې پوهنځی د سردار شاه محـــــمود خان د کـــــور شاته یوه زړه مانۍ وه چې د ده ناظران به پکې او سېدل. اکثر د پکتیا وو او چې موږ لیدل؛ نو ښایسته خلکو زامن وو چې د نادر شاه سره کابل ته راغلي وو، هغه وخت ډېر په غوره کې وو او چې موږ لیدل نو ښایسه دنگ او ښکلي خلک وو، خو نقص یې دا وو چې اوس زاړه، بوډاگان وو، یو څو په کې د لکړو سره گرځېدل. بس پراته وو ډوډی یې د سردار صیب د پخلنځي غوړ ځکالی وو چې په زنبیلو کې ورته راوړل کېده))(ازمون، الف، ۱۳۹۸، ۷۰۹، ۷۱۰). په پورتنۍ نثري هنري ټوټه کې پوهنځی، تنبلتون، کور، زړه مانۍ، کابل او د سرادار صیب پخلنځی د مکان تصویرونه راوړل شوي دي، چې پوهنځی یې یو علمي مکان دی، کور او پخلنځی یې نسبتا کوچني مکانونه ښودل شوي دي، زړه مانۍ یې یو پخوانی مکان ثابت کړی او کابل یې بیا یو خورا لوی مکان ښولی دی. پاتې دې نه وي چې مکان بې له زمان څخه یوازې نشي راتلای چې دلته نو د ښایسته خلکو زامن وو چې د نارد شاه سره کابل ته راغلي وو، ځکه خو (راغلي وو) یو زمان دی چې د مکان لپاره راغلی دی.

پایله

ټولنه او ادبیات په خپلو کې سره نښلېدونکي اړیکې لري، چې هر یو یې ځانته ځانته پر انسان خپلاغېزې لري، کله چې انساني قوه د خپلو کړنو په تر سره کولو کې بریالۍ او یا هم پاتې راشي، نو له خپل ځان څخه ځیني څرگندونې ښیي، دغه شان ادبیات د انساني ټولنې په ډگر کې د بېلابېلو پېښو انځورگري په هنري بڼه کوي، پښتو ادب چې لرغونې او تاریخي مخینه لري، د یو لړ سیاسي، تاریخي او ټولنیزو واقیعتونو تر څنگ په کیسه‌ییز او داستاني ادب کې په تاریخي پاڼو کې په زرینو کرښو ثبت شوي آثار لري، نو شپون صاحب هم د پښتو ادب په دغه ادبي سیر کې ځیني آثار کښلي دي، چې خورا ډېر خوندور او په زړه پورې دي، د هغو له ډلې څخه و نه و یو شپون وو د ده هغه اثر دی چې د مکان تصویر په کې خورا ښه څرگند دی.

ماخذونه

آریا، نثار احمد. (۲۰۱۹). د ناول لیکنې تیوري. کابل: سروش کتاب پلورنځی.
ازمون، لعل‌پاچا .(۱۳۹۸ل).په شګوکې سره زر. د استاد شپون داستاني کلیات. ننګرهار: ختیځ خپرندویه ټولنه.
الف.(۱۳۹۸ل). د لفظونو شپون.د استاد شپون نثري کلیات.ننګرهار: ختیځ خپرندویه ټولنه.
ب.(۱۳۹۸ل). په کانړو کې غمي. د استاد شپون منظوم کلیات.ننګرهار: ختیځ خپرندویه ټولنه
باجوړی، بریالی. (۱۳۹۹ل). پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ، کابل: جهان دانش خپرندویه ټولنه
الف. (۱۳۹۴ل). په پښتو ادب کې ځانپېښنې، ننګرهار: ختیځ خپرندویه ټولنه.
عمر، محمد آصف. (۱۳۹۴). ښه ناول وپېژنیئ. مازیګر کتاب پلورنځی
غضنفر، اسدالله. (۱۳۹٦ل). جادوګرهنر، ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه.
الف. منلی، نجیب.(۱۳۹۹ل). د ابیاتو دنیا.کابل: ارګ

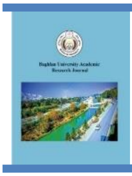

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 133-143

The Reflection of Certain Bad Customs or Traditions in Contemporary Poetry of Pashto

Abdul Jalil Hashimi

Department of Pashto Language and literature, Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan..

Corresponding Author: Jalil Hashimi, **E-mail:** hashimi@baghlan.edu.af

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
17, February, 2025

Accepted:
9, June, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

Pashto poetry varies linguistically. The themes across different literary periods have been changed. However, contemporary poetry often includes themes for instance; love for one's own country, nationality, independence, and nature. Many contemporary poets have written verses condemning and seeking to prevent certain bad or unwanted traditions. This encouraged me to develop an article under the title "The Reflection of Certain Bad Customs or Traditions in Contemporary Poetry of Pashto" because, low attention is given to such topics. This paper is focused on presenting contemporary poetry. In addition it also analyzes poems that address the prevention and application of unwanted customs, for example, excessive price of marriage, gender discrimination, neglect of children's rights, ignoring women's rights as well as insincere charity. The writing of poets such as Ustad Alfat, Pir Muhammad Karwan, and Baha'i Jan are examined to illuminate and persuade people to leave such kinds of traditions and costims. The aim is to inspire the nation to adopt better customs and apply them in life, thereby encouraging societal and national progress. The description and analytical method of analyzation has been used in this article for the data. This article also includes methodology, discussions, conclusions, and references.

Keywords: Poetry, Unwanted customs, Ways to prevent Bad Customs

To cite this article: Hashimi, A: 2025. The Reflection of Certain Bad Customs or Traditions in Contemporary Poetry of Pashto. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 133-143.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنیزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 133-143

پښتو معاصر شعر کې د ځینو ناوړه دودونو انعکاس

پوهندوی عبدالجلیل هاشمي

بغلان پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، د پښتو څانګې استاد.

اطلاعات مقاله	لنډیز
نوع مقاله: مقاله مروری **تاریخ دریافت:** ۱۴۰۳/۱۱/۲۹ هـ‌ش **تاریخ بازنگری:** ۱۴۰۳/۰۱۱/۲۱ هـ‌ش **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۰۳/۱۹ هـ‌ش **تاریخ انتشار:** ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـ‌ش	پښتو شعرونه، په بېلا بېلو ادبي دورو کې د ژبني سبک او موضوعاتو له پلوه جوت توپیر لري؛ خو معاصر شعر زیاتره د هېواد سره مینه، ولسپالنه، خپلواکي، د طبیعت سره مینه او دې ته ورته نور موضوعات په خپله لمن کې رانغاړي. پښتو معاصر شعر کې د ځینو ناوړه دودونو د غندنې او مخنیوي په اړه چې کوم شعرونه زموږ د معاصرو شاعرانو له خوا ویل شوي دي، خورا ارزښتمند دي، لوستل یې انسان متاثره کوي؛ نو ما هم وغوښتل، چې (پښتو معاصر شعر کې د ځینو ناوړه دودونو انعکاس) تر سرلیک لاندې پرې مقاله ولیکم؛ دا ځکه چې په دې اړه تر اوسه کومه تاګلې څېړنه، نه ده شوې. دې څېړنیزه د معاصرې ادبي دورې هغه شعرونه د راوړل شوي او تحلیل شوي، چې د ناوړه دودو د مخنیوي او غندنې په اړه دي. لکه: لوړ ولور اخیستنه، د جنسیت تو پیر، د ماشومانو حقوقو ته نه پاملرنه، د ښځو حقوق نه ورکول، د ریا خیراتونه، په دې د استاد الفت، پیر محمد کاروان، بهایي جان په کره شعري بېلګې راوړل شوي او تحلیل شوي دي؛ ترڅو د دغو ناوړه دودونو د مخنیوي په وړاندې ملت د سمو دودونو انګیزه پیدا کړي او په ژوند کې یې پلي کړي او ټولنه او ملت د پرمختګ په لوري وهڅوي، په دې مقاله کې مې د کتابتوني او تحلیلي کړنلارې مېتود څخه ګټه اخیستې، مناقشه، پایله او اخځلیکونه هم لري.

کلیدي کلمې: شعر، ناسم او ناوړه دودونه، د ناوړو دودونو د مخنیوي لارې چارې

استناد: هاشمي ، عبدالجلیل. (۱۴۰۴)، پښتو معاصر شعر کې د ځینو ناوړه دودونو انعکاس، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان(۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۳۳-۱۴۳) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

سريزه

معاصر شعر کې د ځينو ناوړه دودونو انعکاس تر نامه لاندې څېړنيزه مقاله، په شعري بېلګو کې د انساني ټولنې ناوړه دودونه تحليلوي شاعرانو په خپلو شعرونو کې د سمو دودونو ترڅنګ ناوړه دودونو ته هم پوره پاملرنه کړې، د دغو ناوړه دودونو غندنه يې په شعري ژبه کړې، دا غندنه يې په دې موخه کړې، چې د خپلو خلکو د ناسمو دودونو د اصلاح او سمون د پاره سمې کړنې ترسره کړي. ناوړه دودونه هغه دودونه دي، چې زموږ په اسلامي ټولنه کې له شريعت سره په ټکر کې وي او د انسان فردي او ټولنيز ژوند ته معنوي او اقتصادي زيان رسوي، د ملت مادي او معنوي ارزښتونه، نه شي ساتلی، دا ډول دودونه، ټولنه د پرمختګ او سمون په لوري نه شي هڅولی، ستونزې، ناخوالی او نا امني له منځه نه شي وړلای، بلکې مينه، محبت او يووالی له منځه وړي، دا ناسم دودونه په ځانګړي توګه د ودونو په مراسمو کې په اقتصادي لحاظ د اقتصاد ملا ماتوي؛ نو بريالی ټولنه همغه ده، چې خپلو ناوړه دودونو ته پوره پاملرنه وکړي، د ناسمو دودونو د اصلاح او سمون د پاره هلې ځلې وکړي، د همدې بنسټيزې موخې په توګه دا څېړنه تر سره شوې ده؛ تر څو دا ليکنه د لوستونکو سره مرسته وکړي، چې دا ناوړه دودونه په ژوند کې پلي نه کړي، لکه چې يو شاعر د ناپوهي او بې سوادي په اړه وايي:

نـاپـوه خـوښ يـم راځه پاته هر کمال دی

غـوړولـی مـې پـر سترګو جهل جال دی

جـهـل نــسيم او لـه عـمـله څـخه تښـتم

دوست د ښمن نه پېژنم دا مې احوال دی(خواخوږی، ۱۳۸٦: ۴۸)

په دې مقاله کې د هر ناوړي دود تر نامه لاندې، لکه لوږ ولور اخيستنه، د جنسيت توپير، د ماشومانو حقوقو ته نه پاملرنه، د ښځو حقوق نه ورکول، د ريا خيراتونه، دې ته ورته شعري بېلګې راوړل شوي، بيا تحليل شوي؛ نو په نوموړې څېړنيزې موضوع تر دې دمه پورې هېڅ کوم ليکوال، اديب او څېړونکي څېړنه، نه ده کړې او نه تر اوسه کومه ځانګړي متن په دې هکله زما ترسترګو شوی دی. موضوع پوره نوې ده، د څېړنې ارزښت لري، په شعر کې د ناوړه دود په مخنيوي او غندنه کې د شعر ونډه، تر خپل توان پورې شعرونه څېړلي، تر څو د دې مقالې په لوستولو سره په ټولنه کې

څه نا څه د دودونو په برخه کې مثبت تغیرات را وستل شي، لکه د لوړ ولور اخیستنې ناوړه دود په اړه څو لنډۍ دلته راوړم:

زه بــه دې مــور تـــه زارۍ وکـړم
پـلار دې ظالم دی د ولور تمه لریـنه
ورشـــه لـــه بـلـخــه دنـیـا را وړه
پـه کورنۍ دنیا مې پلار نــه ور کوینه
د هــنــدوســتــان ولـــور تــه ځـمـه
د شــیـرنــو ولور په خپل لاسو، ګټمه(فیضار،۱۳۵۴: ۱۶۷)

د څېړنې روش

د ټولو علومو د غوړېدا لپاره څېړنې او د څېړنې مېتودونو ته اړتیا ده، چې هره پوهه د څېړنې د مېتودونو په بنسټ تحلیل او روښانه څېړل کېږي؛ نو ما د دې مقالې د لیکنې پر مهال د (تشریحي- تحلیلي) مېتود څخه ګټه اخیستې او اوس دلته خپلې اصلي موضوع ته راځم.

د لوړ ولور اخیستنې په اړه شعري بېلګه:

تــاتـــه وایــم د لـــور پـــلاره
ولـــور مـــه اخـــله دیـــنداره
کـه دولـــت لـــه زومـــه واخـــلې
خـــور او لـــور بـــه دې شـــي خـــواره
هـــم لـــه ځـــانـــه پیـــسې ورکـــه
ظـــروف و فـــروش تـــر ســـما واره
ســـبا درومـــي ســـتا لـــه کـــوره
زړه خـــپـــه تـــــــــــر بـــل دیـــاره
ســـر بـــه یـــې لـوړ وي د زوم پـلاره تـــه
شـــي بـــه یـــې خـــواښـــې مـــنت بـــاره
خـــالـــي لاس کـــه دې واده کـــړه
وي بـــــه میـــنځـــه خـــد مـتګـــاره
یـــو بـــه شـــي لـــه ســـیالـه کـمـه
بـــل بـــه شـــي لـــه تـــا بـــې زاره
ټـــولـــوي بـــه د بـــل وږي

وړې تــــــــرې هــــم قـــرضـــــــداره
پـــــاك نبـــــي حـــضـــرت عـــلي تـــه
ورکـــړه لـــور پــــه لـــس دیـــنــــاره
کـــه نـــبــــیان دي کـــــه ولـــیــان دي
لـــــــــرې گــــــــرځـــــي لـــه آزاره
ورکـــــــړه لــــــور بـــــهــــایـــي جانـــه
خـپل وراره تــه بـــې ســـــناره (واجد، ۱۳۸۴: ۷۳)

شاعر په پورته شعر کې د لور پلار ته خطاب کوي، چې مسلمان او دینداره هم یې، نو غوره ده، چې د ډېر ولور اخستل ناوړه دود دی، که چېرې ته زیات ولور له خپل زومه واخلې؛ نو د ژوند تجربو ښودلې، چې د دغو ناوړه دود په وجه دوستی په دښمني بدله شي او هم به ستا لور او خور خواره شي، شاعر د خپلوي نه مخکې د خپل لور او خور ډېر ولور اخیستنه ناوړه دود په وجه د هغې د سم او ناسم ژوند حالت یې په شعري انعکاس کې وړاندې کړی دی، د دې څخه وروسته دلور پلار ته وایي: چې د لور او خور ته دې د کور اړین توکي لکه: فرش، لوښي او داسې نور توکي ورکړه او کله چې دا دکور اسباب ورکړې؛ نو طبعا د خپل پلار له کوره به خوشحاله اوځي؛ نو شاعر د هېواد وګړي دې سم دود ته را بولي، چې خپل لور او خور د زیات ولور اخیستنې او د مادیاتو په وجه خپه نه کړې؛ ځکه دا لور او خور دې بل کور ته او بل هېواد ته واده کېږي، د کمې مودې د پاره ستا په کور کې وي، دلته شاعر د لور او خور څو ورځې ژوند د پلار کره پاتې کېدل او هغوی ته د کور اسباب اخیستل او له ځانه پیسې ورکول، نه خپه کول، دغه ناوړه دودونه د ښادۍ پر ځای د غم سبب ګرځي.

په دې پېسې پیوست شاعر په شعري ژبه د لور پلار ته لارښوونه کوي، چې خپلې لور ته دې د کور او نور د ژوند اړین توکي ورکوه؛ نو د خسر د کور ټولو غړو ته، به سر لوړې وي او هغوی ته دې سر لوړې کړه او په راتلونکي وختونو کې ورته کومه تانه، نه ورکوي، که خالي لاس دې واده کړه؛ نو ستا لور او خور ته د خسر کور کې آزادي نه ورکوي او د مینځې په توګه ژوند کوي او مینځه به وي، دلته د لور او خور کم ولور اخیستنه او د ژوند اړین توکي ورته د سرلوړي سبب دی.

شاعر په خپله دغه شعري انعکاس کې د ولور اخیستونکي پلار ته نصیحت کوي او دې ته یې ملتفت کوي، که ولور دې ډېر واخیست او خپل لور او خور دې خالي لاسونه واده کړه؛ نو یو به له خپلو سیالانو کمه وي، بل به هم له تا بې زاره وي، همدارنګه به د ولور قرضدارۍ له امله، چې پخوا به یې د غنمو وړې ټولول، نو ستا لور به هم د پور له امله وږې ټولوي، چې داسې ناوړه دودونه یو داسې

بد حالت رامنځته کوي، چې دغه ناوړي دودونه شاعر په ښکلو کلماتو او الفاظو په وسیله کښلي دي، چې داسې حالتونه موږ په خپلې ټولنې کې هر وخت مشاهده کوه یې.
شاعر په دې مقطع بیتونو کې خپلو مسلمانو وګړو ته ښوونه کوي، چې تاسې دینداره ولس د خپلو لوڼو او خویندو لوړ ولور یو ناوړه دود دی، لکه څرنګه ستاسو لارښود سرور د کاینات فخرالموجودات حضرت محمد(ص) خپل لور حضرت علي(رض) ته په لس دیناره ورکړه، له دې څخه زیات ولور د ازار او اذیت سبب کېږي، نو کم ولور یا بیخي نه اخیستلو دود د ټولو نبیانو او ولیانو خوښ دی ، همدارنګه بهایي جان خپل ځان ته خطاب کوي، چې خپله لور وراره ته بې پیسو ورکړه، یعنې یوازې وایي نه بلکې په ځان یې هم عملي کوي، نو داچې موږ مسلمانان یو باید د خپل پېغمبرانو په سبک او په پله روان شو؛ نو بهایي جان ناوړه دودونو حالت کښلی دی او داسې دودونه یې غندلي دي. شاعر په خپلو اشعارو کې د تل د پاره ښوته ښه وایي او بدو دودونو ته بد وایي، بهایي جان د ولور اخیستنې شعري انعکاس کې پیغام د لور پلار ته د ولور نه اخستلو پورتنی نصیحت کوي، چې د لور او خور د ولور په اخیستلو کې دې زیاته بې پروایي و نه شي .

د جنسیت توپیر په اړه شعري انعکاس:

زوی او لـــور پـــه حســـاب یـــو دي
فـــــکر وکـــــوه هـــوښـــــیاره
پـلار کـه مـړ شـي بـــاک یـــې نـشـته
ښــــــه ده مـور د لـور دپــاره(واجد، ۱۳۸۴: ۷۳)

شاعر ولس ته لار ښوونه کوي، چې لور او زوی دواړه یو دي، یو په بل کوم برتري نه لري، یوه سترګه دې زوی دی او بله سترګه دې لور ده، چې باید توپیر یې ونه شي، چې تو پېر ته شریعت هم اجازه نه ورکوي، که د ژوند اړین توکي یا مینه او عاطفه باید دواړه سره یوشان وشي او د دواړو ترمنځ عدالت تامین شي، چې دا د بهایي جان په شعري ژبه یو ناوړه دود ګڼلی، د لور د پاره د پلار په نسبت د مور ژوند اړین ګڼي، ځکه چې د مور خپلوان نسبت د پلار خپلوانو ته ګران هم وي، خو د مور مشوره او لارښوونې، تربیت د مور مسولیت زیات وي او مور ژوندیتوب د لور د پاره اړینه ګڼي.
د جنسیت د توپیر په اړه بله شعري بېلګه:

بد بختي چې دا هـــــر ځـلې اولاد زېږوې لــــور وي
اوس وایه په دې کور کې به مې څه سکون سـرور وي

کــه داځــــلې دې لــــور وه زېږولې بيا دې وژنـم
کــه ټول عــالم خبر هم شي په سپين سـبا دې وژنـم
مـېـرمـنې چــې خــولـه پرانسته په ډېره عــاجـزۍ
اواز يــې لونـد پــه اوښـکـو سـره په وينو يې سلګۍ
دا څـــه وايــي تـــوبـــه وبــاســه کفر غـبږوې
کــارونــه دې تــقــديـر دي تــه يــې څنګه بـدلوې
که لور وي او کــه زوی وي د الله له خــوا ډالــۍ دی
مــرغـــان دې د جـنـت، د مـاشـومـنـــو ډيوه کۍ دي
(کاروان،۱۳۹۸: ۷۱۳- ۷۱۴)

د ماشومانو حقوقو ته نه پاملرنې په اړه شعري انعکاس:

د غــريـب د کالـه ماشوم دی هر هلك يو ځل وهـلی
نــاز يــې هيڅ نـه دی ليدلـی، پــه ژړا کور ته راغلی
چـا اخيـستی غـېږ کــې نــه دی له سپرو خاور نه کله
کـور او کلي کې بې قدره خوار او زار دی اوسـېدلی
پـه مکـتب کې ليده نه شي مدرسې ته يې پرېږ دي نــه
لا تـــر اوســـه مـعلم تــه يــا مـلا تـــه نه دی تللی
ريـســانــو حــاکـمــانــو ورتــه هېــڅ کتـلي نه دي
د لـــويـــانــو مجلس ته هېڅکله نه دی ورغـــــلی(روهي، ۱۳۸۶: ۱۱۷)

د ماشومانو حقوقو ته پام نه کول، هم يو ناوړه دود دی، په ځانګړي توګه غريب ماشومان، چې په کور او کلي کې بې قدره او په ښه يا درنه سترګه ورته نه کتل کيږي، هر څوك يې وهي، چې دارنګه ماشومان زمونږ د هېواد په ځينو سيمو کې موجود دي او زمونږ د ټولنې اکثرو سيمو کې د ماشومانو حقونو ته پاملرنه، نه کيږي. د دې پر ځای چې ښوونه او روزنه پرې وکړي، سخت او دهقاني کارونه پرې کوي او د هغوی حقوق تر پښو لاندې کوي او ځانګړې پاملرنه نه ورته کيږي.(ازهري، ۱۳۹۸: ۱۴۵).

د ښځو حقوق نه ورکولو په اړه شعري انعکاس:

بــادونـه د خــزان غـوټــۍ خندا تــه نــه پــرېږدي
ظــالــم صيـاد بـلـبـلـه د ګل خــواته نــه پريږدي

اخــتيار مـې د ځان نشته دی د جبر په مذهب یم
دا دا مــې خپــلې خــوښــې او رضا ته نه پرېږدي
هېڅ نـه شمه ويلی چې په کوم کور کښې بــه سوزم
زمــا د زړه لالیـه! څــوک مــې تـا ته نــه پرېږدي
پــرچــا وکــړم عــرضــونــه چاته وکــړم ژړا زه
دا بــد رســــم و رواج مـې حق ویناته نـه پرېږدي
وهــل کـه تـګــول وي چـــاتـه هېڅ نه شم ويلی
ظــالــم مــې هــم وهي هم مې ژړاته نه پرېږدي
د جــهل پــه تــياره کــې بــه اوسيــږمـه تر کله؟
مــا څــوک د عــلـم و فن پوهې رڼا ته نه پرېږدي
لــه ما نــه تــربيــت د پــوه اولاد غوښتل خطا دي
تعليم تــه مــې چې څوک د مکتب خواته نه پرېږدي(الفت، ۱۳۸۵: ۵۰)

د ريا خيراتونو په اړه شعري انعکاس:

مه کــړئ د ريــا لــپــاره مــا پــــسې خيـرات
ځـــان پــسې نـه غـواړم خــيــراتــونه چشمگير
ورکــړئ خـــريــبانــو ته که وي زمـا څه مال
پټ غوندې له خلکو چې پــه کې نـه وي تشهير
خدای ته ډېر ډېر نيږدې وي له هرچا څخه الفته (الفت،۱۳۸۷: ٦۰)

د رسم او رواجونو په اړه شعري انعکاس:

د دنــيـــــــا رســـــم او رواج
نــــه بيـنا گـــوري نه ړونــد
د شـهـی شاهــو کـــه ړوند وي
رواج کـــلـــه دی بيـــــنـــا (الفت، ۱۳۷۵: ۳۷۱)

د ناوړو دودونو يوه بله شعري بېلگه:

نــه مـطــق دلـتـه چلـيــږي
نـــــــه د عــقـــل نـصيـحت
مـــــاتــوي د اقــتـصـاد مـــلا

درانـــــه پـېــــتـی د رواج
زورور دي رواجــــونـــــــه
ځـــکه نـــه اوري دلــــيـلونـــه(الفت، ۱۳۷۵: ۳۷۲)

استاد گل پاچاالفت ناوړه دودونه غندلي دي، دا ډول ناروا رواجونه چې په شعر کې یې انځور وړاندې کړی دی، ناروا گڼلي، له دې شعري کلام څخه دا څرگندیږي، چې استاد خپلې ټولنې ته لارښوونه کوي، ترڅو هغه رسوم او دودونه، عادتونه چې د اسلام او شریعت په رڼا کې سره سم وي، باید هغه سم دودونه په ژوند کې پلي کړئ.

پیر محمد کاروان صاحب د خپل منځیو جګړو د مخنیوي په اړه وايي:

د رحـمـت پــــرودگـــاره
پرموږ ډېر دمینې پـام کړه
د مـــورکــې وطــن غــېږه
راتـــه، تـــه دارالسلام کـړه
بس د زړه زور مو تمام دی
د جـــنگونـــو اخــتــمام کړه
لـه گاونـــډ او لـــه پـردو مو
ربـه ســاتـه پـــه آمـــــان
تـه خـــو مـینه یې ښکلا یې
تـــه قـهــار یې تـه رحمان
خــوږ د امـــن یــقــین راکړه
د تـراخـه جنـگ لـه گومان
دا وطــن لکـه گـریوان دی
تار په تار دیتیمان(کاروان، ۱۳۹۸: ۹۷۱)

مناقشه

موږ په خپله کې ډېر ناوړه دودونه لرو ; خو د اسلام مبین دین اسلامي ټولنې ته اجازه نه ورکوي، چې په ژوند کې ناوړه دودونه عملي کړي بلکې دا ناوړه دودنو د پاره یې لازمې او اړینې لارښوونې بیان کړي دي، بیا که څوک دا ناوړه دودونه په ژوند کې پلي کړي د هغوي د پاره یې په اسماني کتابونو کې درد ناک عذابونه تعین کړي دي، د داسې دودونو د پاره امر باالمعروف او نهې عن المنکر

اړوند کسان يې د بدو کړنو او ناسم دودونو مخنيوی لپاره ټاکلي دي، چې دا کسان د اسلامي اصولو د پراختيا لپاره اړين دي. ناسم دودونه، چې په دنيا او اخرت کې د انسان د هلاکت او بر بادی سبب کيږي؛ نو اړ يو چې سم دودونه په ژوند کې پلي کړو او د ناوړودودونو څخه ځان وساتو، تر څو مو د دنيا او آخرت د بريا ، نيکمرغی سبب شي، دغو معاصرو شاعرانو د ناوړه دودنو ترڅنگ د سمو دودونو انعکاس هم په خپلو شعرونو کې کړی ده. لکه: جرگه او مرکه، مېلمه پالنه، د ناروغ پوښتنه، په اخترونو کې خوښی کول، د ې ته ورته سم دودونه په خپلو شعرونو کې يادونه کړې ده.

ځينو مسلمانانو د خپل فکر او عقل له مخې خراب، ناسم دودونو ته مخه کړې ده، که فکر وکړو،موږ ډېر داسې ودونه ليدلي دي، چې شاعرانو يې په خپل شعر کې هغه ناسم دودونه غندلي دي، د غو شاعرانو په خپل شعر سره سم اسلامي شريعت ته په پام سره ناوړه دودونه بيان کړي، په دې مقاله کې تحليل شوي دودونه ناروا دي او موږ ته يې له اسلام پرته د بل څه سپارښتنه نه ده کړې. د دې ترڅنگ ديني عالمانو هم په منبر ناوړه دودونه بد گڼلي، پر هر مسلمان واجب دی، چې اسلام له رسوم حتی له مور او پلار او ټولو کايناتو نه لوړ وگڼي او د اسلام په مقابل کې هيڅ شي او ناروا دودنو ته ارزښت ورنه کړئ، په شريعت ايمان لرو، خو بيا هم په خپلو ناوړو دودونو وياړو.

په دې موضوع اړوند نه يوازې شاعرن يا بلکي ديني عالمان او د کليو امامان، قومي مشران او د ځواک څښتنان کولای شی، چې په دې ناوړو دودونو په مخنوي کې خپله دينی مسووالیت او دينی وجيبه په سمه توگه تر سره کړي او په دغه ناوړه دودو د مخنيوي لارې چارو په اړه جدي اقدامات ترسره کړي، ترڅو پورې دا ناوړي دودونه د انسان د دنيا او اخروي ژوند د هلاکت او بد بختی سبب نه شي.

پايله

دا چې د ناوړو دودونو څخه پلار د لور د لوړ ولور اخيستنې دود زموږ په ټولنه کې ډېر دی، د دغه ناوړه دود د مخنيوي په اړه شاعرانو نسبتآ د نورو دودونو په پرتله، ډېرې شعري بېلگو کې انعکاس کړي دي، خلکو ته يې پخپلو په زړه پورې شعرونو کې د دې ناوړي دود په اړه اړينې لار ښوونې کړي دي او په ځرگند ډول يې ورته په شعري ژبه د نجلي پلار ته نصحت کوي، د نجلی پلار ته د لوړ ولور نه اخستلو او لور او خور په کور کې ساتل مناسب دود نه گڼي، او په ځينو شعري بېلگو کې يې په ډاگه داسې وايي: چې لور د ې خره نه ده ، چې د پيسو په مقابل کې يې خرڅه کړې بلکې يوه انسانه ده ، که خرڅه دې کړه، نو د محشر په ورځ به څه کوې.

دغه ناوړو دودونه لکه: (لوږ ولور اخيستنه، په بدو کې ښځه ورکول، ماشومانو کې د نر او ښځې توپير، د مړي خښول، بدل(شغار) د ښځو حقوق نه ورکول، بې سوادي او په اسلام نه پوهېدل، د ماشومانو حقوقو ته نه پاملرنه، اصراف کول او د نوې عصري تکنالوژي څخه ناوړه کټه اخيستل) دې ته ورته ناوړو دودونو په هکله شاعرانو په ښکلو الفاظو کې بيان کړي دی، دغو شاعرانو خلک هڅولي دي، چې د ناوړودودونو د تر ويج څخه ځانونه وژغوري، تل د افغاني او اسلامي رواجونو او سمو دودونو څخه په ژوند کې ګټه پورته کوي، خو ما د پورته ياد شوو ناسمو دودونو په هکله ځينې شعري بېلګې را وړي دي او د ځينو بېلګو په را وړو ونه توانيدم، چې دلته راوړم.

دا ناوړه دودونه که څه هم زموږ د فرهنګ جز ګنل شوی دی، چې د يو هېواد او ټولنې خلک ناسمې لارې په لور سوق کوي، دغه اغېزناک شعرونه کولای شي، هر ډول ناسم دود په اړه پوهاوی او شکونه له منځه يوسي، خپل فرهنګ او سم دود تلپاتې وساتي، حتی نړيوالوته خپل سم دودونه په شعري ژبه او نورو روشونو په وسيله ښکاره کولای شي.

مأخذونه

الفت، ګل پاچا.(۱۳۷۵). شعري کليات.(دريېم چاپ). ترتيبونکی شهرت ننګيال. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

لفت، ګل پاچا. (۱۳۸۵). د الفت نثري کليات. د عبدالرحيم بختاني په زيار. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

ازهري، فريدالله. (۱۳۹۸ ل). ناوړه دودونه او د شريعت په رڼا کې د هغو حل. اول چاپ. کابل: د ارشاد حج او اوقافو وزارت د اسلامي علومو د مطالعاتو رياست.

حبيب زوی، عبدالرحمان. (۱۳۹۵). د بهايي جان کليات. پېښور: لوکرانا خپرندويه ټولنه.

خواخوږی، محمد ابراهيم. (۱۳۸٦). د مينې وږمه. کندهار: د خواخوږي ادبي او کلتوري ټولنه.

روهي.محمد صديق.(۱۳۸٦).ادبي څېړنې.پېښور:دانش خپروندیه ټولنه.

کاروان، پيرمحمد. (۱۳۹۸). نغمه زېږدې زمانې کليات. کابل: د افغانستان د خپلواکی بېرته اخيستلو د سلم کال په وياړ.

نورستانی، عاطفه. (۱۳۸۸). په پښتو لنډيو کې د مور مقام. کابل: کابل مجله. (۱۱- ۱۲)ګڼه. دولتي مطبعه.

واجد، عبدالواجد. (۱۳۸۴). د بهايي جان کلياتو ته يوه لنډه کتنه. کابل: کابل مجله. (۸-۷)ګڼه. دولتي مطبعه.

يون، محمد اسماعيل.(۱۳۸۷). دالفت نثري کليات. کابل: يون کلتوري يون.

فيضار، شيراحمد او حبيب الله. (۱۳۵۴). د پښتو څېړنو د نړيوال مرکز سيمينار د مقالو مجموعه. کابل: پښتو ټولنه.

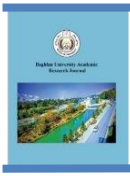

Baghlan University Academic Research Journal

https://baghlan.edu.af/ Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 145-155

Assessment the nutrition methods of Bacteria's

Mohammad Ayoub Hanafi

Member of Biology department, education faculty, Baghlan University

Corresponding Author: Mohammad Ayoub Hanafi, **E-mail**: mohammadayoubhanafi@gmial.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
27, August,2025

Accepted:
1, June, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

Bacterial nutrition is one of the important issues physiology microbial that plays a key role in understanding microbial ecology, biogeochemical eras, and biotechnology adaptations, the aim in this study, by systematically reviewing scientific resources, a variety of bacterial feeding methods were classified based on energy sources (light or chemical citrus) and carbons sources (organic or inorganic). The present research has been conducted in a review to collect, analyze and organize knowledge in the field of bacterial feeding methods. The findings show that bacteria are divided into four main groups, including photoautotrophs, photo heterotrophs, chemoautotrophs, and chemo heterotrophs, however, the emergence of concepts such as mix trophy and the discovery of species with full nitrification has challenged classical modules. The examination of the ecological roles of each group indicates their importance in stabilizing carbons, recycling nitrogen and decomposition of organ citrus in natural ecosystems.

Keywords: Bacteria nutrition, phototroph, chemotrophic, mix trophy, nitrification.

To cite this article: Hanafi, M: 2025. Assessment the nutrition methods of Bacteria. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 145-155. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

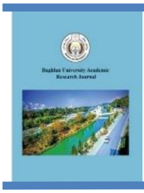

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ *Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 145-155*

بررسی روش‌های تغذیه باکتریاها

پوهنمل محمد ایوب حنفی

عضو کادر علمی دیپارتمنت بیولوژی، پوهنحی تعلیم و تربیه، پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله مروری **تاریخ دریافت:** ۱۴۰۴/۶/۵ هـش **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۰۳/۱۱ هـش **تاریخ انتشار:** ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش	تغذیه باکتریاها یکی از موضوعات مهم فیزیولوژی میکروبی میباشد که نقش اساسی در درک ایکولوژی میکروبی، دوران‌های بیوجیوکیمیاوی، و تطبیقات بیوتکنالوژی ایفا می‌کند.هدف این مطالعه، با مرور نظام‌مند منابع علمی، انواع روش‌های تغذیه باکتریاها بر اساس منابع انرژی (نور یا مرکبات کیمیاوی) و منابع کاربن (مواد عضوی یا غیرعضوی) طبقه‌بندی شده‌اند. تحقیق حاضر به شکل مروری به منظور جمع آوری، تحلیل و سازمان دهی دانش در زمینه روش های تغذیه باکتریا ها انجام یافته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که باکتریاها در چهار گروپ اصلی شامل فوتواتوتروف‌ها، فوتوهتروتروف‌ها، کیمواتوتروف‌ها و کیموهتروتروف‌ها قابل تقسیم‌اند؛ با این حال، ظهور مفاهیمی مانند میکسوتروفی و کشف گونه‌هایی با توانایی نایتریفیکیشن کامل،مودل‌های کلاسیک را با چالش مواجه ساخته است. بررسی نقش‌های ایکولوژیکی هر گروپ، بیانگر اهمیت آن‌ها در تثبیت کاربن، بازیافت نایتروژن و تجزیه مرکبات عضوی در ایکوسیستم‌های طبیعی می‌باشد.
واژه های کلیدی:	تغذیه باکتریا، فوتوتروف، کیموتروف، میکسوتروفی، نایتریفیکیشن.

استناد: حنفی ، محمد ایوب. (۱۴۰۴)، بررسی روش‌های تغذیه باکتریاها ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۴۵-۱۵۵) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

دانستن روش‌های تغذیه باکتریاها، یکی از اصول بنیادی در علم میکروب‌شناسی و ایکولوژی میکروبی محسوب می‌شود (Madigan & Martin, 2005). باکتریاها از جمله متنوع‌ترین موجودات زنده از نظر میتابولیکی هستند (Koneke, 2009) که برای ادامه حیات و انجام وظایف حجروی خود به تأمین مداوم انرژی و کاربن نیاز دارند. بر اساس منابع انرژی و کاربن مورد استفاده، باکتریاها به گروپ‌های مختلف تغذیه‌ای تقسیم می‌شوند. دو گروپ اصلی شامل *فوتوتروف ها*، که انرژی خود را از نور خورشید دریافت می‌کنند، و *کیموتروف ها*، که انرژی را از مرکبات کیمیاوی به دست می‌آورند، هستند (Madigan et al., 2018). فوتوتروف‌هایی مانند سیانوباکتریاها و باکتریاهای سلفردار بنفش، از طریق تعامل فوتوسنتز کاربن دای‌اکساید را به مرکبات عضوی تبدیل می‌کنند؛ برخی از آن‌ها فوتوسنتز اکسیژنی (همراه با تولید اکسیژن) انجام می‌دهند، در حالی که برخی دیگر از تعاملات بدون اکسیژن استفاده کرده و موادی مانند سلفر تولید می‌کنند (Tang et al., 2011). در مقابل، کیموتروف‌ها با اکسیدیشن مرکبات عضوی یا معدنی مانند آمونیا یا نایتریت انرژی لازم را کسب کرده و در تعاملاتی مانند دوران نایتروژن نقش کلیدی دارند (Dams et al., 2015).

تنوع روش‌های تغذیه باکتریاها نه‌تنها از منظر درک وظایف ایکولوژیکی آن‌ها در ایکوسیستم‌ها اهمیت دارد، بلکه در زمینه‌هایی نظیر زراعت پایدار، تصفیه فاضلاب، حفاظت محیط زیست و بیوتکنالوژی نیز کاربردهای گسترده‌ای دارد (Ponoka, 2009). با این وجود، علیرغم نقش حیاتی باکتریاها در دوران مواد و پروسه‌های صنعتی، دانش مربوط به تنوع و روش‌های تغذیه‌ای آن‌ها مساله است که در بسیاری از منابع علمی به‌ویژه متون آموزشی فارسی‌زبان به‌درستی معرفی نشده است. اکثر کتاب‌های درسی موجود به طبقه‌بندی‌های ساده بسنده کرده و به بررسی جزیات بیوکیمیاوی و زمینه‌های ایکولوژیک تغذیه باکتریایی نمی‌پردازند(Madigan et al., 2018) . این در حالی است که تحقیقات جدید، رفتارهای تغذیه‌ای پیچیده‌تری مانند نباتات *میکسوتروفی* (استفاده همزمان از منابع عضوی و غیرعضوی) را آشکار کرده‌اند و گروپ‌های جدیدی از باکتریاها با ظرفیت‌های میتابولیکی ناشناخته شناسایی شده‌اند(Dams et al., 2015; Hug et al., 2016) .

اهمیت این موضوع در آن است که تغذیه باکتریایی اساس بسیاری از پروسه‌های بزرگ مقیاس طبیعی و صنعتی را تشکیل می‌دهد. باکتریاها در دوران بیولوژیکی عناصر حیاتی مانند کاربن، نایتروژن و سلفر، نقش تعیین‌کننده‌ای داشته و باعث پایداری و دوران دوباره مواد مغذی در محیط

می‌شوند(Falkowski et al., 2008) . در ساحات عملی، شناخت دقیق از روش‌های تغذیه‌ای آن‌ها زیربنای تکنالوژی‌هایی همچون تصفیه بیولوژیکی آلوده‌کننده‌ها، کمپوست‌سازی، تولید سوخت‌های بیولوژیکی، و انجنیری میکروبی محسوب می‌شود(Lee et al., 2012) . به‌طور خاص، باکتریاهای کیمولیتوتروف در تصفیه‌خانه‌های فاضلاب و باکتریاهای فوتوتروف در تولید اکسیژن در محیط‌های آبی به کار گرفته می‌شوند(Madigan et al., 2018; Tang et al., 2011) .

مطالعه تغذیه باکتریاها سابقه‌ای بیش از یک قرن دارد. در اواخر قرن نوزدهم، سرگئی وینوگرادسکی دانشمند روسی برای نخستین بار مفاهیم مرتبط با کیمولیتوتروفی را مطرح کرد. وی نشان داد که برخی باکتریاها می‌توانند بدون نیاز به نور خورشید از طریق اکسیدیشن مرکبات غیرعضوی مانند مانند آمونیا (NH_3) و هایدروجن سلفاید (H_2S) انرژی مورد نیاز خود را تأمین کنند(Dworkin et al., 2006) . این کشف نقطه عطفی در تاریخ فیزیولوژی میکروبی بود که نشان داد روش های تغذیه ای باکتریاها فراتر از مسیر کلاسیک فوتوسنتیز است. در قرن بیستم و با پیشرفت لوازم لابراتواری و تکنالوژی های مایکروسکوپی ساختار طبقه‌بندی باکتریاها بر اساس منبع انرژی و کاربن تکمیل شد. آثار کلاسیک مانند Brock Biology of Microorganisms این مفاهیم را استندرد ساخته و طبقه‌بندی چهارگانه ی فوتوتروف‌ها، کیموتروف‌ها، لیتوتروف‌ها و ارگانوتروف‌ها را به عنوان بنیان درک میتابولیسم میکروبی تثبیت کرد (Madigan e, 2018) تحقیقات دهه‌های اخیر با ورود تکنالوژی مدرنی مانند میتاجنومیکس، بیوانفورماتیک و ترانسکریپتومیکس افق تازه ای را بر درک رفتارهای تغذیه باکتریاها گشودند. برای مثال (Hug et al .2016) با تحلیل میتاجنوم های محیطی، گروپ های جدیدی از باکتریا ها با توانایی های میتابولیکی متفاوت را شناسای کردند. از دیگر دستاورد های اخیر می‌توان به کشف گونه‌هایی مانند Nitrospira in piñata اشاره کرد که که قادر به انجام نایتریفیکیشن کامل بوده و الگوی های کلاسیک چرخه نایتروژن را به چالش کشیداند (Dams et al., 2015). همچنین مفهوم میکسوتروفی، یعنی توانایی استفاده همزمان از منابع انرژی و کاربن عضوی و غیرعضوی، توجه زیادی را به خود جلب کرده است. پژوهش هایی مانند

(Tang et al., M2011; Erbil Gin et al., 2014). نشان داده اند که بسیاری از باکتریاها در محیط های طبیعی توانایی تغییر مسیر تغذیه ای خود را بسته به شرایط محیطی دارند. که این موضوع نشان دهنده ی انعطاف پذیری بالای آن ها است. در مجموع، مرور آثار موجود نشان میدهد که

تغذیه باکتریایی یک حوزه ی پویا و در حال تحول است که نه تنها به فهم بهتر دوران مواد در طبیعت کمک می‌کند، بلکه اساس توسعه بیوتکنالوژی محیط زیست و زراعت پایدار نیز فراهم می آورد (Konopk,2009;Xu & Yang,2018).

هدف اصلی این تحقیق، ارایه‌ی یک مرور منظم و به‌روز از روش‌های تغذیه باکتریاها بر پایه‌ی منابع معتبر علمی است. این تحقیق تلاش دارد تا با بررسی ابعاد گوناگون میتابولیسم تغذیه باکتریا، نقش آن‌ها را در تعاملات ایکولوژیکی و بیوتکنالوژی تبیین کند. اهداف اختصاصی این تحقیق ارایه‌ی یک طبقه‌بندی جامع از باکتریاها بر اساس نوع روش تغذیه آن‌ها، با تمرکز بر منبع انرژی (نوری یا مرکبات کیمیاوی) و منبع کاربن (مواد عضوی و غیرعضوی)؛ توصیف میکانیسم میتابولیکی مرتبط با هر گروپ تغذیه‌ای، از جمله فوتواتوتروف‌ها، فوتوهتروتروف، کیمواتوتروف ها و کیمو هتروتروف ها؛ تحلیل اهمیت ایکولوژیکی و کاربردی روش‌های تغذیه باکتریاها در محیط‌های مختلف مانند خاک، آب، و صنعت؛ معرفی نمونه‌هایی از گونه‌های باکتریایی شاخص برای هر نوع روش تغذیه‌ای بر اساس یافته‌های نوین علم. با توجه به خلای دانش موجود و لزوم به‌روزرسانی طبقه‌بندی‌ها و کاربردها بر اساس یافته‌های نوین، ضرورت انجام یک مرور ساختاریافته و جامع از منابع علمی معتبر احساس می‌شود؛ مروری که نه‌تنها منطق میتابولیکی انواع تغذیه باکتریایی را تشریح کند، بلکه اهمیت ایکولوژیکی و تکنالوژیکی آن‌ها را نیز مورد تحلیل قرار میدهد. چنین تحقیقی می‌تواند نقش مؤثری در بهبود آموزش علم مایکروبیولوژی، توسعه تکنالوژی های بیولوژیکی و ارایه راهکارهای نوین برای چالش‌های محیط زیستی ایفا کند.

این تحقیق یک مطالعه مروری است که به هدف جمع‌آوری، تحلیل و سازمان‌دهی دانش موجود در زمینه‌ی روش‌های تغذیه باکتریاها انجام شده است. جستجوی منابع علمی از پایگاه‌های معتبر انجام گرفت. کلمات مورد استفاده در این جستجو عبارت از: کیموتروف، فوتوتروف ها، میتابولیزم، استراژی های تغذیه باکتریا، روش ایکالوژی باکتریا، صنف بندی باکتریا، میکسوتروف ها، اورگانوتروف ها، مایکروبیولوژی محیط زیستی و لیتوتروف ها می‌باشد.

تغذیه باکتریا ها

باکتریا ها موجودات یک حجروی کوچک و ذره بینی می‌باشد و برای نمو و تامین انرژی مورد نیاز خویش به تغذیه مواد غذای ضرورت دارند که به حیث منبع انرژی جهت اجرای عملیه های حیاتی

و به قسم مواد ساختمانی برای اعمار اجزای حجره به مصرف میرسند و از منابع مختلف آن را تامین می‌کنند(Tang et al., 2011) .

روش‌های تغذیه باکتریاها

مرور نظام‌مند منابع علمی نشان می‌دهد که روش‌های تغذیه باکتریاها بر اساس منبع انرژی و منبع کاربن قابل طبقه‌بندی به چهار گروپ اصلی هستند. این گروپ‌بندی نه‌تنها نشان‌دهنده تنوع میتابولیکی باکتریاها است، بلکه انعکاس‌دهنده‌ی نقش ایکولوژیکی گسترده‌ی آن‌ها در ایکوسیستم‌های طبیعی و مصنوعی نیز است(Madigan et al., 2018) .

۱ . فوتو اتوتروف‌ها

این گروپ از نور آفتاب به‌عنوان منبع انرژی و از کاربن دای‌اکساید (CO_2) به‌عنوان منبع کاربن استفاده می‌کنند. نمونه‌های برجسته آن شامل سیانوباکتریاها و باکتریاهای سلفردار سبز می‌باشند که در سطح اقیانوس‌ها، دریاچه‌ها و خاک‌های مرطوب یافت می‌شوند.

نقش ایکولوژیکی: این باکتریاها در تثبیت بیولوژیکی کاربن نقش کلیدی دارند و به‌واسطه‌ی تولید اکسیژن، نقش عمده‌ای در تکامل ایکوسیستم‌های آبی و شکل‌گیری زنجیره غذایی ایفا می‌کنند . (Stale, 2012)

۲. فوتوهتروتروف

این باکتریاها از نور برای تأمین انرژی استفاده می‌کنند، ولی برای تأمین کاربن خود به مرکبات عضوی مانند اسیدهای عضوی، الکول‌ها یا قندها وابسته‌اند. نمونه‌هایی از این گروپ شامل باکتریاهای بنفش غیرسلفردار هستند که توانایی رشد در شرایط غیرهوازی یا مایکروآیروفیل را دارند (Tang et al, 2011).

نقش ایکولوژیکی: این باکتریاها عمدتاً در محیط‌های کم‌نور، مانند تالاب‌ها، رسوبات بدون اکسیژن و فاضلاب‌ها فعال‌اند و در دوران و تجزیه مواد عضوی سهم دارند(Stale, 2012).

۳ .کیمواوتوتروف‌ها (یا کیمولیتواوتوتروف‌ها)

این باکتریاها انرژی خود را از طریق اکسیدیشن مرکبات غیرعضوی مانند آمونیا (NH_3)، هایدروجن سلفاید(H_2S) ، یا آهن (Fe^{2+}) به دست می‌آورند و از CO_2 به‌عنوان منبع کاربن استفاده می‌کنند. به طور مثال، Nitrobacteria ، Nitrosamines و Beggiatoa از جمله باکتریاهایی هستند که در تعامل نایتریفیکیشن و دوران‌های بیوجیوکیمیاوی مشارکت دارند(Tang et al., 2011) .

نقش ایکولوژیکی: این باکتریاها در تثبیت نایتروژن، اکسیدیشن سلفر، و بازیافت فلزات نقش دارند که در تصفیه‌خانه‌های فاضلاب، خاک‌های اسیدی و بسترهای دریا قابل مشاهده‌اند (Dams et al., 2015) .

۴ .کیموهتروتروف‌ها

باکتریاهای این گروپ از مرکبات عضوی مانند گلوکوز، لکتات(Lactate)، اسیدهای چرب و پروتین‌ها به‌طور همزمان به‌عنوان منبع انرژی و کاربن استفاده می‌کنند. نمونه‌هایی عده ای این ها مانند ایشریشیا کولی در روده انسان، پسیدوموناس(Pseudomonas) در خاک و محیط‌های مرطوب، لکتوباسیلوس(Lactobacillus) در تخمیر غذا شامل این گروپ باکتریاها اند. برخی این ها به شکل ساپروفایت بالای اجساد مرده حیوانی و نباتی زندگی نموده و از انساج آن ها تغذیه می‌کنند که اجساد تمام حیوانات و نباتات مرده، مواد فاضله حیوانی و نباتی، شیر و نان که دارای مواد عضوی می‌باشند تجزیه نموده و غذای قابل استفاده را از آن ها به دست میاورند. در نتیجه فعالیت تغذیوی، ساپروفایت ها باعث پوسیدن مواد عضوی میگردند. این مایکرواورگانیزم ها به دوران انداختن مواد عضوی بیکاره جهانی نیز میگردند محصول نهای تجزیه مواد عضوی آب ، کاربن دای اکساید و نایتروجن می‌باشند و این مواد مجدداً به محیطی که درابتدا از آن به دست امده بود آزاد میگردد.

نقش ایکولوژیکی: این باکتریاها نقش اساسی در تجزیه مواد عضوی، تعاملات تخمیری مانند تولید ماست و سرکه، عامل امراض در بدن میزبان و زندگی همزیستی با نباتات ایفا می‌کنند (Xu & Yang, 2018).

یافته‌ها

مطالعه حاضر با مرور منابع علمی معتبر و به‌روز، انواع طبقه‌بندی و میخانیکیت تغذیه باکتریاها را مورد بررسی قرار داد. یافته‌ها نشان می‌دهند که تغذیه باکتریاها نه‌تنها تابع منبع انرژی و منبع کاربن است، بلکه تحت تأثیر انعطاف‌پذیری میتابولیکی، شرایط محیطی، و توانایی استفاده ترکیبی از منابع غذایی نیز قرار دارد. بر اساس تحلیل منابع علمی، یافته‌های کلیدی این تحقیق نشان می‌دهند که چهار گروپ اصلی تغذیه شامل فوتواتوتروف‌ها، فوتوهتروتروف‌ها، کیمواتوتروف‌ها و کیموهتروتروف‌ها، همچنان چوکات مؤثری برای تفکیک روش‌های تغذیه باکتریاها فراهم می‌کنند.

با این حال، شواهد میتاجنومیکی نشان می‌دهد که بسیاری از گونه‌ها دارای انعطاف‌پذیری بالا بوده

و در شرایط خاص قادر به تغییر نوعیت تغذیه هستند. هر نوع باکتریا دارای وظایف خاص ایکولوژیکی نیز می‌باشند:

۱. فوتواتوتروف‌ها: در تولید اولیه در تثبیت کاربن و تولید اکسیژن نقش دارند و در آب‌های سطحی و خاک‌های مرطوب غالب اند .

۲. فوتوهتروتروف‌ها: در محیط‌های کم نور و غنی از مواد عضوی فعالیت می‌کنند و در تجزیه مرکبات عضوی مؤثراند.

۳. کیمواوتوتروف‌ها: از طریق اکسیدیشن مواد غیرعضوی در دوران نایتروژن، سلفر و آهن نقش دارند.

۴. کیموهتروتروف‌ها: در تجزیه مواد عضوی، تخمیر، تولید مرض و هم‌زیستی نقش اساسی ایفا می‌کنند.

همچنان کشف باکتریاهایی مانند(*Nitrospira inopiñata*) که قادر به انجام نایتریفیکیشن کامل است، نشان می‌دهد که باکتریاها می‌توانند وظایفی را انجام دهند که پیش‌تر تصور می‌شد نیازمند کانسرسیوم میکروبی است. بسیاری از باکتریاها نظر به شرایط محیطی، بین روش‌های تغذیه‌ای مختلف جابه‌جا می‌شوند. این ویژگی که با عنوان میکسوتروفی شناخته می‌شود، در ایکوسیستم‌های آبی و خاکی گزارش شده و نشان‌دهنده‌ی سازگاری قابل‌توجه باکتریاها با محیط است. یافته‌ها همچنان نشان می‌دهد که اگرچه دانش تغذیه باکتریایی در سطح بنیادی به‌خوبی توسعه یافته، اما کاربرد آن در پالیس‌های اقلیمی، زراعت پایدار، و تصفیه بیولوژیکی هنوز محدود و پراکنده است.

مناقشه

نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که باکتریاها از طریق روش‌های تغذیه‌ای متنوع، توانایی بالایی برای تطابق با شرایط محیطی مختلف دارند. طبقه‌بندی سنتی روش‌های تغذیه باکتریاها را بر اساس منبع انرژی (نور یا مرکبات کیمیاوی) و منبع کاربن (مواد عضوی یا غیرعضوی) طبقه‌بندی می‌کند. با این حال، شواهد جدید تحقیقی نشان می‌دهند که میتابولیسم باکتریایی بسیار پویاتر و منعطف‌تر از آن چیزی است که در تقسیم‌بندی‌های کلاسیک منعکس شده است. یکی از نکات برجسته در مطالعات اخیر، توانایی برخی باکتریاها برای تغییر روش تغذیه خود در پاسخ به تغییرات محیطی است. به‌عنوان مثال، گونه‌هایی وجود دارند که نظر به شرایطی چون دسترسی به اکسیژن، شدت نور یا غلظت مواد مغذی، میان اتوتروف‌ها و هتروتروف‌ها جابه‌جا می‌شوند(Hug et al., 2016) . این

انعطاف‌پذیری میتابولیکی بستر مناسبی برای بقا و سازگاری باکتریاها در ایکوسیستم‌های متنوع، از اقیانوس‌ها گرفته تا رسوبات غیرهوازی، فراهم می‌سازد. از دیگر دستاوردهای تحقیقات جدید، کشف باکتریاهای کومیکس(Commix) که قادراند پروسه نایتریفیکیشن کامل آمونیا را به‌تنهایی انجام دهند(Dams et al., 2015) . این کشف یافته‌های کلاسیک از نقش‌های متمایز باکتریاها که دوران نایتروژن را به چالش کشیده است. همچنین، شواهد رو به افزایش از وجود روش‌های میکسوتروفی در محیط‌های خاکی و آبی نشان‌دهنده پیچیدگی بیشتر رفتارهای تغذیه‌ای است (Morris et al., 2011).

با وجود پیشرفت‌های چشمگیر، همچنان خلاهای دانشی قابل‌توجهی در زمینه تغذیه باکتریاها وجود دارد. از جمله این موارد می‌توان به نقش گونه‌های غیرقابل کشت، مسیرهای میتابولیکی کمتر شناخته‌شده مانند اکسیدیشن میتان یا آهن، و بهره‌برداری از مودل‌های میتابولیکی برای مدیریت پایدار محیط زیست و زراعت اشاره کرد (Zengler & Zara mile, 2018; Schmidt et al., 2016).

نتیجه‌گیری

این مطالعه، مرور جامعی بر روش های تغذیه باکتریاها، میکانیزم میتابولیکی، نقش‌های ایکولوژیکی و کاربردهای بیوتکنالوژی آن‌ها تاکید کرده است. تنوع چشمگیر روش‌های تغذیه، نشان دهنده انعطاف‌پذیری و سازگاری بالای باکتریاها با شرایط محیطی متغییر است. باکتریاها در پروسه‌های کلیدی همچون تولید اولیه، دوران مواد، تجزیه بیولوژیکی مواد عضوی، و تصفیه آلوده‌کننده‌ها نقش اساسی ایفا می‌کنند. درحالی که طبقه‌بندی کلاسیک (فتواتوتروف، فتوهتروتروف، کیمواتوتروف، کیموهتروتروف) همچنان مفید است، اما یافته‌های اخیر بر وجود روش‌های تغذیه‌ای ترکیبی و میتابولیسم‌های غیرسنتی تأکید دارند. پیشرفت‌های مایکروبیولوژی محیطی در سال‌های اخیر، چشم‌انداز تازه‌ای از پیچیدگی و تنوع روش‌های تغذیه باکتریاها در اختیار محققان قرار داده است.

در نهایت، درک بهتر از این روش‌ها نه تنها به روشن‌تر شدن نقش باکتریاها در ایکوسیستم‌ها منجر می‌شود، بلکه زمینه‌ساز انکشاف کاربردهای جدید در زراعت، مدیریت زباله، و تصفیه بیولوژیکی خواهد بود.

پیشنهادات

۱. بسیاری از گونه‌های باکتریایی در شرایط لابراتواری قابل کشت نیستند، اما در محیط‌های طبیعی فعال هستند. استفاده از میتاجنومیک، میتاترانسکریپتومیک و روش‌های تصویر برداری نوین می‌تواند به شناسایی و تحلیل نقش این باکتریاها در دوران مواد مغذی کمک کند.

۲. تحقیق در مورد باکتریاهایی که همزمان از منابع عضوی و غیرعضوی استفاده می‌کنند، می‌تواند دیدگاه دقیق‌تری از انعطاف‌پذیری میتابولیکی ارایه دهد. بررسی تأثیر فاکتورهای محیطی بر انتقال بین حالت‌های تغذیه‌ای، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۳. شناسایی نمودن باکتریاهایی که در اکسیدیشن آهن، منگنیز یا میتان نقش دارند، در محیط‌های خاصی مانند رسوبات، معادن یا تالاب‌ها یافت می‌شوند. مطالعات بیشتر می‌تواند به درک بهتر از این مسیرها و کاربردهای بالقوه آن‌ها در تصفیه بیولوژیکی منجر شود.

۴. ترکیب داده‌های جنومی و ایکولوژیکی با مودل‌سازی ریاضی می‌تواند برای پیش‌بینی وظیفه باکتریاها در محیط‌های متغییر و در طراحی سیستم‌های انجنیری بیولوژی، مفید واقع شود.

۵. استفاده از باکتریاهای که دارای توانایی نایتریفیکیشن، تثبیت نایتروژن یا تجزیه آلوده‌کننده‌ها است می‌تواند در مدیریت بیولوژیکی خاک، فاضلاب و بازیافت مواد مغذی در زراعت پایدار مفید باشد.

منابع

Dims, H., Lebed Eva, E. V., Pjevac, P., Han, P., Herbold, C., Albertson, M., et al. (2015). Complete nitrification by Nitrospira bacteria. Nature, 528(7583), 504–509. https://doi.org/10.1038/nature16461

Dworkin, M., Falkow, S., Rosenberg, E., Schleifer, K.-H., & Stack Brandt, E. (Eds.). (2006). the Prokaryotes: Vol. 6: Proteobacteria: Gamma Subclass. Springer.

Erbil Gin, O., Portis, M., & Dagan, T. (2014). Mix trophic and heterotrophic growth of bacteria in soil: Implications for carbon cycling. Environmental Microbiology, 16(9), 2915-2926. https://doi.org/10.1111/1462-2920.12405

Hug, L. A., Baker, B. J., Anantharaman, K., Brown, C. T., Probst, A. J., Castelli, C. J., et al. (2016). A new view of the tree of life. Nature Microbiology, 1, 16048. https://doi.org/10.1038/nmicrobiol.2016.48

Konopka, A. (2009). What is microbial community ecology? The ISME Journal, 3(11), 1223–1230. https://doi.org/10.1038/ismej.2009.88

Madigan, M. T., Bender, K. S., Buckley, D. H., Sattley, W. M., & Stahl, D. A. (2018). Brock Biology of Microorganisms (15th Ed.). Pearson.

Madigan, M. T., & Martinko, J. M. (2005). Brock Biology of Microorganisms (11th Ed.). Pearson Prentice Hall.

Morris, J. J., Johnson, Z. I., Szul, M. J., Keller, M., & Zinsser, E. R. (2011). Dependence of the cyanobacterium Prochlorococcus on hydrogen peroxide scavenging microbes for growth at the ocean's surface. Plows ONE, 6(2), e16805. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0016805

Schmidt, M., Müller, C., & Tinge, S. (2016). Functional diversity of soil microbiomes: implications for ecosystem services. Frontiers in Microbiology, 7, 1204. https://doi.org/10.3389/fmicb.2016.01204

Stale, L. J. (2012). Cyanobacteria in coral reef ecosystems: A review. Journal of Phycology, 48(3), 455–467

Xu, X., & Yang, S. T. (2018). Metabolic engineering of Escherichia coli for the production of biofuels and biochemical. Biotechnology Advances, 36(1), 1-14. https://doi.org/10.1016/j.biotechadv.2017.11.001

Zengler, K., & Zara mela, L. S. (2018). The social network of microorganisms. How auxo trophies shape complex commune

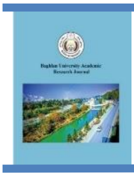

Baghlan University Academic
Research Journal

https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 157-173*

A Look at the Prose Style of Najib Mayel Heravi

Fawzea Walizad

Department of Persian Dari, Literature Faculty, Baglan University.

Corresponding Author: Fawzea Walizad, **E-mail:** Fawzeawalizada@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
30, July, 2025

Accepted:
19, May, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

In literary terminology, style refers to the distinctive method of perceiving and expressing thoughts through the combination of words and the choice of vocabulary. The most important factor in determining a writer's literary style is the manner of expression and the use of words and phrases. This article analyzes and describes the prose style of Najib Mayel Heravi, with the overall aim of examining his works from the perspective of writing style. Heravi, one of the prominent historians and literary figures of contemporary Afghanistan, adopted a distinctive manner of writing in his works. His prose is simple and unpretentious, though in some of his writings he employs literary devices such as simile, metaphorical expressions, allusion, and vivid descriptions. Linguistically, Heravi makes use of Arabic phrases and vocabulary, synonyms and repetitions, verbs in figurative senses, ellipsis of verbs at the end of sentences based on the context of the preceding verb, as well as Quranic verses and Hadith in his texts. The content of Heravi's works encompasses various topics. It should be noted that with his beautiful and engaging style of prose, Heravi has left behind a large body of works whose diverse subject matter has played a significant role in enriching contemporary Persian prose literature and holds great importance.

Keywords: Writing style, linguistic, literary and intellectual levels, Najib Mayel Heravi, contemporary prose.

To cite this article: Walizad, F: 2025. A Look at the Prose Style of Najib Mayel Heravi
Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37- Summer (2025), 157-173.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 157-173

نگاهی به سبک انشای آثار نجیب مایل هروی

پوهنوال فوزیه ولی‌زاده

پوهنوال فوزیه ولی‌زاده استاد دیپارتمنت ادبیات فارسی دری، پوهنحی ادبیات.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله مروری **تاریخ دریافت:** ۱۴۰۴/۵/۸ هـش **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۲/۲۹ هـش **تاریخ انتشار:** ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش	سبک در اصطلاح ادبیات، عبارت از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله‌ی ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ است. مهم‌ترین عامل در چگونه‌گی سبک ادبی نویسنده طرز بیان و نوع استفاده از الفاظ و عبارات می‌باشد. در این مقاله سبک انشای نجیب مایل هروی، به شیوه‌ی تحلیلی و توصیفی مورد بررسی قرار گرفته و هدف کلی این تحقیق، تحلیل متن آثار نجیب مایل هروی از لحاظ سبک نوشتاری است. هروی که یکی از مؤرخین و ادیبان مشهور سرزمین افغانستان در دوره‌ی معاصر است، در آثار خود طرز خاص نگارش را مد نظر داشته است. متن آثار وی ساده و بی‌تکلف است در برخی از آثار موصوف، برخی از ترفندهای ادبی مانند: تشبیه، عبارات استعاری، کنایه و توصیف‌های زیبا به کار رفته است. از لحاظ زبانی، هروی در آثار خود برخی از عبارت‌ها و واژه‌های عربی، واژه‌های تکرار و مترادف، واژه‌های عربی، کابرد فعل در معنای مجازی، حذف فعل از آخرجمله نظر به قرینه فعل قبلی و آیت و حدیث را در متن استفاده کرده است. محتوای آثار هروی را مسایل مختلف در بر می‌گیرد. باید گفت که مایل هروی با سبک انشای زیبا و دلچسپ، آثار زیادی را که محتوای آن شامل مسایل مختلف بوده و در ادبیات زبان فارسی نقش به سزایی دارد، از خود به یادگار مانده است که در غنامندی ادبیات معاصر نثر، نقش به سزایی داشته و از اهمیت زیادی برخودار است.

واژه های کلیدی: سبک نوشتار، سطح زبانی، ادبی و فکری، نجیب مایل هروی و نثر معاصر.

استناد: ولی‌زاده ، فوزیه. (۱۴۰۴)، نگاهی به سبک انشای آثار نجیب مایل هروی ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۵۷-۱۷۳) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

یکی از فنون ادبی فارسی که به معنای طرز خاصی از نظم و نثر است، در عرف ادب و اصطلاح به طرز ادایی اطلاق می‌شود که از لحاظ مشخصات و وجوه امتیازی که نسبت به هنرهای زیبا دارد، مورد بررسی قرار گیرد؛ و نیز روش نگارشی که به وسیله‌ی خواص ممتاز خویش مشخص باشد. سبک، به یک اثر ادبی، وجه خاص خود را از لحاظ صورت و معنا القا می‌کند و آن نیز به نوبه‌ی خویش، وابسته به طرز تفکر گوینده یا نویسنده در باره‌ی حقیقت می‌باشد. در ادبیات، روش یا شیوه‌ی خاص شاعر یا نویسنده که برای بیان مطالب و اندیشه‌های خویش به کار می‌برد و مشخِصِ یک اثر ادبی، از اثر دیگر است. نوع الفاظ و ترکیبات، جمله‌بندی و طرز تعبیر معانی، مهم‌ترین عامل در چگونه‌گی سبک یا شیوه‌ی ادبی هر شاعر یا نویسنده است. در کل می‌توان گفت که سبک ادبی، از ذهن و اندیشه‌ی نویسنده و شاعر مایه می‌گیرد و آن‌چه بدان رنگ فردی می‌دهد، نگرش و بینش هنری و واقعیت‌های عینی و سبک زنده‌گی فکری است؛ چه عملی که از نیروی خلاقه‌ی آدمی سر می‌زند، از فعالیت‌های نظری و عملی او گسسته نیست، بلکه در گرو تأثیرهایی است که از جهان بیرون می‌پذیرد و آن‌ها را به رنگ نظرگاه‌های فکری یا عاطفی خود در می‌آورد. (عبادیان، ۱۳۷۲: ۱۵- ۱۶)

در این مقاله، سبک نوشتاری نجیب مایل هروی، مورد بررسی قرار گرفته است و اهداف این مقاله عبارت است از: ارایه‌ی تعریف پیرامون سبک و عناصر آن، عوامل مؤثر در بررسی سبک ادبی، توضیح مختصر در مورد نثر معاصر، شناسایی ویژه‌گی‌های نثر معاصر، ارایه معلومات پیرامون زنده‌گی‌نامه و آثار نجیب مایل هروی و بررسی سبک نوشتاری مایل هروی از لحاظ زبانی، ادبی و فکری. باید متذکر شد که ادبیات معاصر افغانستان، در برگیرنده‌ی شعر و نثر معاصر می‌باشد، اما در راستای نثر این دوره کارهای کم‌تری صورت گرفته است. مسلم است که معرفی و شناسایی سبک نویسنده‌گان دوره‌ی معاصر باعث روشن شدن زوایایی مختلف نثر معاصر ما می‌شود. از جمله‌ی تاریخ‌نگاران و نثرنویسان معاصر، نجیب مایل هروی است. در باره‌ی آثار هروی تحقیقاتی صورت نگرفته و یا اگر تحقیقاتی صورت گرفته باشد، برای محقق این مقاله قابل دریافت نبوده است. بناً تحقیق در مورد چگونه‌گی سبک نوشتاری نجیب مایل هروی، خالی از اهمیت نبوده و ایجاب می‌کند که در این راستا تحقیقات بیش‌تری صورت گیرد. قابل تذکر است که این سوال‌ها برای انجام این تحقیق مطرح شده است: متن نوشتاری نجیب مایل هروی از لحاظ زبانی دارای کدام ویژه‌گی است؟ آیا در متن نوشتاری هروی، ترفندهای ادبی به کار برده شده است یا خیر؟ محتوای

متن نوشتاری هروی دربرگیرنده‌ی کدام مفاهیم و مسایل می‌باشد؟ از این که در تحقیق سبک انشای مایل هروی، به کتاب‌های موصوف و سایر مواد و مقاله‌ها در این مورد ضرروت است، بناً این تحقیق کتاب‌خانه‌یی یا توصیفی و تحلیلی بوده و غرض دریافت مواد به سافت و هارد کتاب‌های مرتبط در این زمینه مراجعه شده است.

سبک چیست؟

در باره‌ی تعریف سبک، محمد تقی بهار در مقدمه سبک‌شناسی چنین نگاشته اند که «سبک در اصطلاح ادبیات عبارت است از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله‌ی ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر می‌باشد. سبک به یک اثر ادبی وجه خاص خود را از لحاظ صورت و معنا القا می‌کند و آن نیز به نوبه خویش وابسته به طرز تفکر گوینده و یا نویسنده در باره‌ی حقیقت می‌باشد، بناً سبک به معنای عام خود، عبارت از تحقق ادبی یک‌نوع ادراک در جهان که خصایص اصلی محصول خویش، یعنی اثر منظوم یا منثور را مشخص می‌سازد.» (بهار، ۱۳۴۹: ج۱) در مورد سبک ادبی رهیاب چنین نگاشته است: «سبک ادبی شیوه‌یی است که شاعر و نویسنده در پرداختن و نوشتن دارد، برخی این شیوه را در اثر مطالعه و جست‌وجو در دیوان‌ها و مجموعه‌های شاعران و نویسنده‌گان، در سال‌های نخستین کار آفرینشی خود به دست می‌آورند، مگر بسیاری از آنان، شیوه‌ی نویسنده‌گی و سرایش خود را در جریان سال‌های متمادی نوشتن و سرودن، تکامل و گسترش می‌دهند.» (رهیاب، ۱۳۹۴: ۴۲) به همین منوال عبادیان نیز در تعریف سبک چنین نگاشته است: «سبک در اصطلاح ادبیات، عبارت از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله‌ی ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر است.» (عبادیان، ۱۳۷۲: ۱۵)

عناصر سبک

تمامی وسایل زبانی استعداد آن را دارند که از لحاظ سبکی پذیرای نقش شوند. این کیفیت را زمانی می‌یابند که به مرتبه‌ی سخن اعتلا یابند؛ چه تا هنگامی که عنصر سیستم زبانی اند، فاقد ارزش بار سبکی اند. تنها زمانی در خور کیفیت سبکی می‌شوند که در متن سخن حامل نقش دگرواره‌های آزاد باشند. چنان‌چه همه‌ی وسایل زبانی ابتدا به ساکن به عنوان وسیله‌ی سبکی تلقی شوند، آن‌گاه تفاوت سخن و سبک سخن از میان خواهد رفت. تنها عناصری در سخن مناسبت سبکی می‌یابند که نویسنده در گزینش و کاربردشان مختار باشد. این عناصر زبانی استند که سبک متن سخن را می‌سازند و آن‌ها را «عناصر سبکی» اطلاق می‌کنیم. شاخصه‌های سبکی یا عناصر

سبکی، خردترین اجزای تشکیل دهنده‌ی سبک اند؛ و حکم ذراتی را دارند که در بنای سبک به کار می‌روند. این عناصر همانا به سبب خردی و قابلیت ترکیب خود، امکان می‌دهند در ساختمان هر گونه سخنی انباز شوند، تا نویسنده از آن‌ها در موردی خاص بهره گیرد و یک وضعیت امر را به قالب سخن ابراز کند. از نظر زبانی، عناصر بنای سبک اند با در دست بودن این عناصر، عمده آن خواهد بود که بتوان به نسبت‌های بارزی دست یافت که ناظر بر عناصر سبکی مختلف به کار رفته در یک متن سخن است. (عبادیان، ۱۳۷۲: ۴۰ – ۴۲)

عوامل مؤثر در بررسی سبک متون ادبی

برای تحلیل و تجزیه‌ی متون ادبی، به روشی لازم است؛ تا متن را به طور ساده مورد بررسی قرار دهد. یکی از ساده‌ترین و عملی‌ترین راه‌ها این است که متن از سه دیدگاه، زبانی، فکری و ادبی مورد دقت قرار داده شود، تا بدین وسیله به اجزای تشکیل یافته متن، دسترسی حاصل گردد. (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۵۳)

۱- سطح زبانی

در این مبحث، سخن از هنر زبانی و بیانی است که «هر نویسنده آن را به گونه‌ی مختص و ویژه به نمایش می‌گذارد. بیان واژه‌گان، به‌گزینی آن‌ها، چینش و سامان‌دهی آنان در جمله‌ها و بیان کردن آواها و تک‌واژه‌ها، واژه‌گان و گروه‌ها در هر نثری، محصول هنر نویسنده و خالق اثر است.» (طهماسبی و مظفری، ۱۳۸۵: ۱۷۸) تحلیل ادبی مستلزم خوانش و تفسیر واژه‌های خاصی است که درمتن به کار برده شده اند، مقصد از خوانش نه فقط فهمیدن معنای سطحی جملات، بلکه همچنین درک معانی مستتر در لایه‌های عمیق‌تر متن و پیوندهای آن لایه‌ها است. (پاینده، ۱۳۹۶: ۶۷) مطالعه‌ی سطح زبانی مقوله‌ی گسترده‌ی است، به این لحاظ، آن را به سه سطح کوچک‌تر آوایی، لغوی و نحوی تقسیم می‌کنیم.

الف- سطح آوایی: به این سطح می‌توان موسیقیایی متن نیز گفت، زیرا در این مرحله متن را به لحاظ ابزار موسیقی‌آفرین بررسی می‌کنیم. موسیقی درونی متن به وسیله‌ی صنایع بدیع لفظی از قبیل انواع سجع، انواع جناس و تکرار به وجود می‌آید. علاوه بر این‌ها، مسایل کلی مربوط به تلفظ نیز در این قسمت مورد دقت قرار می‌گیرد و برخی از سبک‌شناسان به انواع هجاها و نوع اتصال و چند هجایی بودن کلمات نیز توجه دارند.

ب- سطح لغوی: ملاحظه و بررسی درصد لغات فارسی و عربی، لغات بیگانه مانند لغات ترکی، کهن‌گرایی، سره‌نویسی، اسامی بسیط یا مرکب، اسم معنا یا ذات، حروف اضافه‌ی بسیط یا مرکب، نوع گزینش واژه با توجه به محور جانشینی، وسعت یا قلت واژه‌گان، مترادف و نوع صفت.

ج- سطح نحوی؛ بررسی جمله از نظر محور هم‌نشینی و دقت در ساخت‌های غیر متعارف، کوتاه یا بلند بودن جملات، کاربردهای کهن دستوری، آوردن حروف اضافه، مفعول و علامت آن، صرفه جویی در آوردن را، فعل ماضی با «ب» آغازی، فعل مضارع، فعل امر، وجوه کهن ماضی استمراری، افعال پیشوندی، افعال مرکب و کاربردهای خاص ضمایر. گاهی سیاق عبارات و طرز جمله‌بندی و به عبارت دیگر نحوه‌ی بیان مطلب به لحاظ جمله‌بندی جلب توجه می‌کند و به نوشته تا حدی وجه‌ی سبکی می‌دهد. (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۵۳- ۱۵۴)

۲- سطح ادبی

مطالعات سطح بلاغی زبان، سهم زیادی در سبک‌شناسی ادبی دارند. در ادبیات شعری، ادبیت متن و عبور از زبان به ادبیات از رهگذر کاربرد شگردهای بلاغی به ویژه زبان مجازی صورت می‌گیرد. شگردهای بلاغی و صناعات ادبی را تمهیدات سبکی نیز می‌نامند. تمهیدات سبکی هم در آفرینش متن خلاقه کار آمد هستند و هم به فرایند خوانش و تحلیل متن یاری می‌رسانند. سبک هر سخن بر اساس فراوانی کاربرد آرایه‌های بلاغی، سرشت صوری و محتوایی ویژه‌یی پیدا می‌کند. طور مثال، کاربرد تشبیه در یک متن، سبک تشبیهی را شکل می‌دهد و بسامد بالای استعاره، سبک استعاری را رقم می‌زند. بر این پایه می‌توان شگردهای بلاغی به کار رفته در سخن را بازشناسی کرد و مبنایی برای نام‌گذاری سبک‌ها قرار داد. سبک‌ها را بر اساس نوع صناعات می‌توان با صفاتی ایهامی، تشبیهی، مجازی، کنایی، استعاری، تمثیلی، معماپرداز، نمادین و متناقض‌نما نام گذاری کرد. هر یک از آرایه‌های بلاغی به نوبه‌ی خود گونه‌هایی مختلفی دارد که سرشت و ماهیت صوری و محتوایی سبک را متمایز می‌کند. (فتوحی، ۱۳۴۳: ۳۰۴)

۳-سطح فکری یا ایدولوژی

زبان در سطوح متفاوت، حامل ایدیولوژی است و به آن شکل می‌دهد و از آن سو از آن شکل می‌گیرد. ایدیولوژی یا مفکوره در نوشتار وگفتار هرگوینده‌یی نگرش شخصی و ذهنیت هستی‌شناختی، ارزش‌ها، تلقی‌ها، باورها، احساسات و پیش‌داوری‌های زمانه‌ی وی، به طور خودآگاه و یا ناخودآگاه نمودار می‌شود. از این رو شکل‌های کنش و واکنش کلامی با ویژه‌گی‌های یک

وضعیت اجتماعی و فکری مشخص، پیوند تنگاتنگی دارد. مفکوره نویسنده در سطوح مختلف سبک و کلام (نظام‌های آوایی، واژه‌گانی، نحوی و بلاغی) نمود می‌یابد. ساختارها و رخدادهای کلامی، اساساً ماهیت گفتمانی و ایدیولوژیک داشته و به طور غیر مستقیم، ساختارهای سیاسی، اقتصادی، نهادهای آموزش و پرورش و... را در خود جای می‌دهند. (همان: ۳۴۵)

نثر معاصر

نثر معاصر افغانستان بعد از نشریه سراج الاخبار، تغییرات زیادی را پذیرا گردید. در چگونه‌گی نثر معاصر و ساده شدن نثر، جریده سراج‌الخبار به اهتمام محمود طرزی، نقش به سزایی داشته است، قبل از بنیادشدن این روزنامه، در نثر، سجع و کلمه‌های مترادف برای زیبا ساختن کلام به کار می‌رفت و بسا اوقات نویسنده چنان غرق آرایش کلمات می‌شد که هدف اصلی و پیام مضمون، پنهان می‌ماند؛ اما با نشر سراج‌الاخبار، نثر روزنامه نگاری از کشور های اروپایی وارد افغانستان شد. طرزی می‌خواست ادبیات آن وقت را که می‌توان«هنر برای هنر» تلقی می‌شد، به ادبیات«هنر درخدمت مردم» تبدیل کند، تا آن که توانست نثر ساده و عاری از تکلف را در دوره‌ی معاصر مروج سازد. (شجاعی، ۱۳۸۵: ۱۱۴) در باره‌ی شیوه‌های سبک نثر در دوره‌ی معاصر انوشه و همکاران وی چنین نگاشته اند که «نثر دوره‌ی معاصر شامل این شیوه‌های از سبک می‌باشد: ۱- نثر داستانی. ۲- نثر روزنامه‌یی، نثری است که در طول حیات خود دچار تحول ساختاری و بنیادی شده است. نثر روزنامه‌یی در آغاز پدید آمدن، نثر سنگین، پر تعارف و اطناب بود، اما از سال (۱۳۳۰) به بعد این سو نشریات متعددی به بازار آمد که مخاطب آن‌ها عموم مردم بود و نثر ساده و نزدیک به محاوره گردید. ۳- نثر علمی، نثری دقیق و جدی است که نویسنده اطلاعات دقیق را با زبان بدون زواید بیانی و به دور از لفظ‌پردازی در اختیار خواننده بگذارد. قابل ذکر است که نثر روزنامه‌یی به انواع نثر فلسفی، نثر روانشناسی و جامعه‌شناسی، نثر تاریخی و نثر پژوهش‌های ادبی تقسیم می‌شود.» (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱، ج۲: ۸۰۱- ۸۰۲)

ویژه‌گی‌های سبک نثر معاصر

ویژه‌گی‌های سبک نثر معاصر عبارت اند از: ۱- ورود واژه‌های اروپایی. ۲- به کارنبردن واژه‌های قدیمی فارسی. ۳- مطابقت صفت و موصوف. ۴- تأثیر زبان ترکی. ۵- کاربرد واژه‌ها، تعبیرها و اصطلاحات عامیانه. ۶- ایجاز در بیان. ۷- بی‌توجهی به صنایع معنوی تزئینی. ۸- حذف بسیاری از

مترادف‌ها. ۹- ورود اندیشه‌های نو، چون: آزادی، وطن و قانون. ۱۰- مردمی شدن ادبیات. ۱۱- رواج فکر انتقادی. ۱۲- رواج روزنامه نویسی. (انوشه، ۱۳۸۱، ج۲: ۸۰۱) به همین منوال کهدویی در تاریخ ادبیات افغانستان در اوار قدیم، در رابطه به دوره‌ی چهارم نثر فارسی می‌نگارد که« مختصات این دوره چندان بارز نیست و آن‌چه مشهود است، ساده‌گی لفظ و معنا، ترجمه آثار زبان‌های بیگانه خصوصا اروپایی، ورود برخی از لغت‌های غربی و شیوع جریده‌نگاری و روزنامه‌نویسی می‌باشد.» (کهدویی، ۱۳۸۴: ۵۷۱)

معرفی نجیب مایل هروی

نجیب مایل هروی، فرزند استاد رضا مایل هروی در سال (۱۳۲۹ ش.) در هرات افغانستان چشم به جهان گشود. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در شهر کابل به پایان رساند. پس از اتمام تحصیل، در سال (۱۳۴۹ ش.) در انجمن تاریخ کابل به امور فرهنگی مشغول شد و در آن زمان بیشترین آموزش در نسخه‌شناسی را از محضر پدرش فراگرفت، سپس در سال (۱۳۵۰ ش.) برای ادامه‌ی تحصیل عازم ایران شد. در سال (۱۳۵۰) در دانشگاه فردوسی مشهد مشغول به تحصیل شد و از سال (۱۳۵۷ الی ۱۳۶۰) نیز به فهرست برداری در کتاب‌خانه‌ی آستان قدس رضوی اشتغال ورزید. از سال (۱۳۶۰) در تهران شروع به کارهای تحقیقاتی کرد، اما زمانی که بنیاد پژوهش‌های اسلامی تأسیس شد، در سال (۱۳۶۵) به این بنیاد پیوست و به پژوهش در زمینه‌ی نسخه‌شناسی پرداخت. این همکاری در زمینه‌ی نسخه‌شناسی، کتاب‌شناسی و تصحیح متون و تدریس در همین زمینه‌ها سال‌ها ادامه داشت. وی در حدود پانزده سال به تدریس، مطالعات و پژوهش‌های ادبی خود در بنیاد پژوهش‌های اسلامی ادامه داد و در طی این مدت، ضمن تسلط به ادبیات کلاسیک، از نوادر شخصیت‌های زمان خود بود. در زمینه‌ی آثار مایل هروی، باید گفت که از موصوف بیش از پنجاه مقاله علمی در نشریات مختلف به چاپ رسیده است، آثار هروی در زمینه‌ی تألیف، تحقیق، تصحیح متون و امثالهم بسیار است که به تعدادی از آن اشاره می‌شود:

- برگ بی‌برگی، یادنامه استاد رضا مایل (۱۳۸۵ ش.).
- این برگ‌های پیر (مجموعه بیست اثر چاپ نشده فارسی از قلمرو تصوف).
- مذکر احباب (۱۳۷۷ ش.).
- مقامات جامی، گوشه‌هایی از تاریخ فرهنگی و اجتماعی خراسان در عصر تیموریان (۱۳۸۳ ش.).

- ترجمه‌ی حقیقت‌الحقایق، محمد بن علی ابن عربی (۱۳۸۵).
- در شبستان عرفان، مجموعه رسائل فارسی از پیران ایران.
- ترجمه‌ی معرفت رجال‌الغیب و معرفت عالم اکبر و عالم اصغر، محمد بن علی ابن عربی.
- ترجمه‌ی ادبیات ده‌گانه محمد بن علی ابن عربی (۱۳۸۵).

بررسی نثر مایل هروی

بررسی جنبه‌ی زبانی

طوری‌که یادآور شدیم بررسی زبانی در برگیرنده‌ی بررسی واژه‌گانی، نحوی و آوایی و چگونه‌گی تنظیم آن‌ها در نثر هنرمند و نویسنده می‌باشد، بناً نجیب مایل هروی نیز شیوه‌ی برگزینی خاصی را در متون آثار خود به کار برده است که برخی از یافته‌ها را به بررسی می‌گیریم.

۱-تکرار واج

در این قسمتی از متن واج (ت) به صورت تکرار ذکر شده است: « برای ترسیم کردن و تقدیر کردن دقیق حد ثغر تفکر و تمدن ایرانی و اسلامی- چه در شرق و چه در غرب– ناگزیریم که فهرست تراجم آثار فارسی را به زبان‌های دیگر فراهم آوریم.» (هروی، ۱۳۷۸: ۷۸)

۲-استفاده از واژه / اندر / در متن

استعمال پیشینه‌ی / اندر / به جای / در / از ویژه‌گی‌های نثر قرن چهارم است که هروی در داستان سیاه مو و جلالی آن را به کار برده است.

- در نیمه شبی که همه به خواب اندر بودند، روزنه روشن گردید. (هروی، بی‌تا: ۳)
- پای پهلوانان و زورمندان در سنگ‌های آن‌جا نقش بدیع گرفته و عوام را به حیرت اندر ساخته است. (همان: ۲۸)

۳-استعمال های غیر ملفوظ در آخر فعل

در آخر فعل‌های ماضی، های غیر ملفوظ به کار برده شده که شیوه‌ی خاصی را در متن نشان می‌دهد؛ مانند: کوچانیده، سوزانیده، نگاه‌داشته، گرفته و کشته.

۴-آوردن اعداد ترتیبی به شیوه‌ی قدیم

- نسخه‌های خطی فارسی که در فاصله‌ی چهارصد و اندی سال، یعنی بین سده‌های... (هروی، ۱۳۷۳: ۳۲۱)

- در نقد و تصحیح نگارش‌هایی که از قلمرو متون ادبی خارج اند، مصحح با دو نکته سروکار دارد: یکی صورت و ساخت زبان اثر، دو دیگر معنای آن (همان: ۴۶۶)

۵-تکرار برخی از واژه‌ها

موضوع یک ضرورت فرهنگی است و جامعه‌ی ایرانی، و هم جامعه‌ی فارسی‌زبان به لحاظ شناخت و شناسایی تاریخ تفکر و تمدن خویش و یافتن موقعیت خویش در قلمرو فرهنگ بشری ناگزیر است که به آن بپردازد تا خود از یک‌سوی به فرهنگ ترجمه و سیاست ترجمه در فرهنگ خویش دست یابد و از دیگر سوی خاستگاه یا خاستگاه‌های پاره‌یی از تفکر فرهنگی را در ادوار تاریخ فرهنگ خویش بازشناسد و هم جایگاه تفکر فرهنگی خویش را در اقلیم فکر و فرهنگ بشر باز نماید. (هروی، ۱۳۷۸: ۷۸)

۶-واژه‌های مترادف

واژه‌های مترادف در متن مایل هروی به کار رفته است: اطراف و اکناف، پایه‌داری و ماندگاری، موفق و فیروز... (همان)

۷-واژه‌های عربی

برخی از کلمه‌های عربی که مایل هروی در متن به کار برده است: مصلائی، استشعار، اولاد و احفاد، شدت و حدت، طلسمات، اسطرلاب و مغیبات، مذعن، بلاد و امصار، ارتحال، حرب، ضرب و استغلال (هروی، ۱۳۷۱)

۸-کاربرد فعل در معنای مجازی

فعل شکست در معنای مجازی به کار برده شده است: «سیاه مو تبسمی در لب شکست.» (هروی، بی‌تا: ۴) در این جمله تبسم در لب شکستن به معنای تبسم روی لبان آوردن است.

۹-عبارات عربی

مایل هروی، برخی از عبارت‌های عربی را به کار برده است که عبارت اند از: لمن‌الملکی، دائم‌الحین، لطایف‌الحیل، اقطاع تملیک، مقسط‌الرأس، حتی‌المقدور، قوی‌الشکلیه، خسافت عقل، متفرعات و

متعلقات، کاتبان مَشکُول و مضبوط، جامع‌الحکمتین، جامع‌الاغلاط و حتی‌المقدور. (هروی، ۱۳۷۱و ۱۳۷۳)

۱۰-عبارات استعاری

از داستان لیتان برخی از عبارت‌های استعاری را ذکر می‌کنیم: رنگ مهتابی، لب لعل، دیگ دل، سنگ ملامت، دامن افق، کوچه‌ی دل، بوی عشق و آسمان خیال. (هروی، بی‌تا)

۱۱-حذف فعل، از اخیر جمله‌ها به قرینه

- این بار روح شاینده‌ی مذهبی را در مردم نابود کردند و مذموم. (هروی، ۱۳۷۱: ۲۱)
- یاد حسنک را در تاریخ معاصر، تازه کرد و فروزنده. (همان: ۳۶)
- در افغانستان مذهبی را به وسیله‌ی مذهب دیگر ناتوان کنند و خوار. (۳۶)
- همان دسته است که تار و پود درخت را قطع می‌کنند و همان موارد به مثابت سرنخی است در دست استعمارگر. (۳۷)
- دست غرض‌ورزان و سود طلبان را نباید کوتاه انگاشت و بی اثر. (۳۶)
- همه چیز غرب موغوب و دل‌انگیز بود و همه چیز شرق مردود و نفرت‌انگیز. (۴۱)
- باشنده‌گان یک منطقه را در مواضع چندگانه محدود کرده است و محصور. (۶۴)
- به نشر جریده‌یی پرداخت به نام سراج الاخبار افغانیه، و با این نام اسم جریده را منسوب کرد به خانواده دربار، اما با وجود این مردی بود امیدوار کننده در تاریخ معاصر افغانستان. (۱۴۶)
- جامی بیش از آن‌که بینش شاعری داشته باشد و یا از سوز عرفانی بهره‌مند باشد، کتاب‌شناس است و محقق. (هروی، ۱۳۷۸: ۸۳)
- آثار سهروردی به جهت اشتمال بر دقایق و نکات نازک عرفانی و از نظرگاه مطالعات و تحقیقات تاریخ تصوف اسلامی، گنجینه‌یی است گران‌بها و ارزنده و نیز هم متنوع و گوناگون. (همان: ۱۶۴)
- سبب درگیری‌ها و برخوردهایی میان پیروانش با جلال‌الدین میرانشاه فرزند امیر تیمور شده بود، دستگیر شده و کشته و پس سوزانیده. (هروی، ۱۳۷۳: ۱۰)

۱۲-برخی جمله‌ها به شیوه‌ی متون قبلی

... میان معنی و صورت به طرزی جمع می‌کند که چونان پیوند جان و تن، هماره چونان معمای ناگشودنی می‌ماند و خوانندگان در هر زمانی و مکانی به هوای گشودن آن معما بر می‌خیزند. (هروی، ۱۳۷۳: ۴۶۶)

۱۳-آوردن آیت و حدیث در متن

(**اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِکَ الَّذِی خَلَقَ**) [سوره العلق۹۶، آیت ۱]

ترجمه: بخوان به نام پرودگارت که آفرید.

۱۴-ذکر حدیث پیامبر اسلام

از پیامبر اسلام روایاتی به فرهنگ اسلامی ارزانی شده که در آن‌ها، دقیقاً بر نوشتن و خواندن و علم ورزیدن تأکید شده است، تا جایی که روایت کرده اند: اگر از «مؤمن» یک ورق « نوشته» بر جای ماند، روز رستاخیز همان برگ، بین او و آتش جهنم حاجب و حایل خواهد شد. (هروی، ۱۳۷۳: ۲۷)

۱۵-نمونه‌یی از متن ساده

زبان دیرپای فارسی، همانند همه‌ی زبان‌های دیگر از یک جهت دارای دو گونه‌ی ادبی می‌باشد: یکی گونه‌ی زبان شعر و دیگری گونه‌ی زبانی نثر. گونه‌ی شعر اگر چند که نقش ارتباطی را در بر دارد، نیز بار نقش زیبایی زبان را بر دوش می‌کشد، و این نقش ثانوی موجب می‌آید که منطق گونه‌ی عادی یا گونه‌ی نثر در گونه‌ی شعر دیده نشود. این مسأله منبعث از بی‌نظمی گونه زبانی شعر نیست. چرا که گونه زبانی شعر فارسی از ساخت‌های دستوری خاص خود متابعت می‌کند، مانند گونه شعری هر زبان دیگر. این نکته خصوصاً در گونه‌ی زبانی شعر فارسی حائز اهمیت است. (هروی، ۱۳۷۱: ۷۷)

بررسی جنبه‌ی ادبی متن

زیر لایه‌ی بزرگ‌تری که ساختار متن را تشکیل می‌دهد، زبان صناعی قرار دارد که کاربردهای وسیع آن مؤجد برداشت‌های زیباشناختی در سطح جمله در نثر و بیت می‌شود. برخلاف زبان غیر صناعی که واژه‌ها در آن صرفاً به معنای غیر مجازی به کار می‌رود. زبان صناعی با آشنایی‌زدایی از کلمات و آگنده کردن‌شان از معانی اضافه، دایره‌ی تأثیر آن‌ها را گسترده‌تر می‌کند. (کوش، ۱۳۹۶: ۹۴)

برخی از صنایع بیانی را که مایل هروی، در متن به کار برده و در زیبایی آن افزوده است، در این‌جا به بررسی می‌گیریم.

۱-تشبیه

تشبیه از راه قیاس معنا آفرینی می‌کند، در این صنعت ادبی دو چیز نا مرتبط با استفاده از کلمه‌یی «همچون، مثل، چون، به سان و یا ... » به نحو واضح‌تری به هم مقایسه می‌شوند. (کوش، ۱۳۹۶: ۹۷) از زیبایی‌های ادبی که در نثر نجیب مایل هروی به کار رفته است، ترفند تشبیه است. در این جا تشبیه را در داستان سیاه موی و جلالی را به بررسی می‌گیریم.

- « در آغاز بازدید لب بامی سیاه‌مو، چون ماه تمامی در برابر جلالی طلوع کرد. این طلیعه پر ماجرایی بود که می‌توانست بیداد محبت را پیدا سازد. » (هروی، بی‌تا: ص. ۲)

- روزی در باغستانی دو دلداده چون گل و شبنم روبه رو شدند، جلالی از بی‌سرانجامی و شیدایی سر از پا نشناخت، سیاه مو تبسمی در لب شکست. » (همان: ۴)

- لیتان به کردار آهوان روی گردانید، تبسمی را به چشم ملنگ زد، باز ملنگ چون سیل احساسات خود را فروریخت. (۲۰)

- چشمان ملنگ بر چشم برادرش خیره ماند، آهی کشید و صفحه‌ی دل را ورق زده زار زار گریست. (ص. ۱۴)

- ناگهان لیتان چون نگین انگشتری در حلقه‌ی دخترکان ده به چشم ملنگ سبز شد. (۱۴)

- لیتان یک دوشیزه‌ی آشوب‌گر دعوایی، تا نه سال چو غنچه در شاخسار بماند. (۲۳)

در اثر زبان و تاریخ، مایل هروی با تشبیه‌های متفاوت نسبت به تشبیه « گل به رخسار و قد به سرو بلند » متن را مزین ساخته است، مانند تشبیه ادبیات و فرهنگ به نردبان و یا تشبیه فرهنگ به درخت استوار که ریشه آن قابل خشکیدن نباشد و تشبیه شکوه و جلال فرهنگ و اسلامیت مردم ما به سایه‌ی این درختی که مردم در زیر آن در امن و رفاه به سر می‌برند.

- زبان و ادبیات و فرهنگ همچون نردبانی است که اگر پلکان زیرین آن استوارتر باشد، پله‌های فرازین آن نیز مستحکم‌تر خواهد بود. (هروی، ۱۳۷۱: ۱۳۶)

- پیشینه‌ی تاریخی، فرهنگی و یکتاپرستی مردم افغانستان بس طولانی است و نیز ارزشمند، همچون انبوه درختی که ریشه به آب رسانیده و شاخ‌های سبزینه‌اش سایه‌ساری گوارا ایجاد کرده،

که نشستن به زیر آن مایه‌ی شکوه و جلال آن ملت است و دست‌مایه‌ی تکامل و تمدن بنیادی وی. (همان: ۲۴)

۲-توصیف – وصف ساده و بی‌هیچ گونه پیرایه‌ی لفظی و ظرافت تعبیر و لطف تخیل و بیان موصوف به گونه‌یی که هست، خالی از هرگونه مبالغه و اغراق بیان می‌شود. (خطیبی، ۱۳۶۶: ۲۵۲) توصیف پدیده‌ها، شخصیت‌های داستانی، طبیعت، شهرها، روستاها، حالات و ظواهر آدم‌ها در نثر نوین عینی، کوتاه و مشخص است. (مهرورز، ۱۳۸۰: ۵۷)

جلالی آشفته روزگار از درد و داغ پیشین مُرد، سیاه‌موی را سیه روزی فرا گرفت. زلفان تابیده‌اش بر رخسارش آویخت، مژگان سایه‌دارش به‌هم افتاد، نعش جلالی با کاروان اشک سیاه موی تا خواب‌گاه جلالی همراه رفت. (هروی، بی‌تا: ۴)

۳-کنایه – در این ترفند، سخنور به جای آن‌که اندیشه‌ی خود را آشکارا و یک‌باره در سخن بگنجاند، و به روشنی بازنماید، آن را به شیوه‌ی پوشیده و وابسته در سخن می‌آورد. ارزش زیباشناختی کنایه در آن است که سخن‌دوست، با درنگ و تلاش ذهنی سرانجام به معنای پوشیده در کنایه دست می‌یابد. (کزاری، ۱۳۹۱: ۱۵) در داستان لیتان، مایل هروی جملات بسیار ساده و زیبا را به کار برده است، طوری که در این قسمتی از متن کنایه به کار رفته است:

- محمد رسول پسر کاکای لیتان از دوره‌ی سربازی فارغ شد، ملنگ دست به دامن او انداخت، تا گره زنده‌گی‌اش به ناخن او باز شود. (هروی، بی‌تا: ۲۲)
- برای این کار کمیل انگلیسی، پوستین اسلام پوشید. (هروی، ۱۳۷۱: ۲۶)
- امیر گوسفندمندانه به ویران کردن آن شتافت. (همان: ۲۶)
- هر گونه انتظاری در حکم آب در هاون کوبیدن نیست؟ (همان: ۳۰)

۴-سجع – آرایه‌های برونی بیشتر پیکره‌ی سخن را زیبا می‌گرداند و صدای درونی و بافت آوایی آهنگین را در آن می‌گستراند. یکی از این آرایه‌ها سجع است که دو واژه، به گونه‌یی در ریخت و ساختار آوایی باهم پیوند داشته باشد. (کزازی، ۱۳۷۳: ۴۲) نثر معاصر به طور عموم ساده و بدون زیبایی‌های بدیعی و بیانی می‌باشد، در یکی از آثار هروی، آرایه‌ی سجع به کار برده شده است که آن را نقل می‌کنیم.

- دید دختری را اندوه پیچیده و با دختركان دیگر حلقه بسته، کلاه می‌دوزد، بی اختیار ناله‌هایش چون شهاب از آسمان دلش شراره بسته. (هروی، بی‌تا: ۲۲)

- زبان فارسی این جریده بدون شک زبانی بود، سخته و سنجیده، شاینده است که نویسنده امروزینه افغانستان از آن عبرت گیرد. (هروی، ۱۳۷۱: ۳۲)

بررسی فکری

آثار نجیب مایل هروی از لحاظ فکری، موارد مختلفی را در بر می‌گرفته و بیشتر آثار موصوف، دارای محتوای اجتماعی است. چنان‌چه درآثار بررسی شده خاطر نشان گردید، داستان‌های دارنده‌ی محتوای اجتماعی، مطالب علمی در رابطه به زبان و تاریخ، موضوعات عرفانی، دینی و ادبی را شامل می‌گردد. قابل ذکر است که آثار مایل هروی شامل مسایل دوره‌ی معاصر و در برگیرنده حالات و اندیشه‌های جدید می‌باشد. موصوف که پژوهش‌گر تاریخ است، با بسیار مهارت نکات مهم تاریخی را در قالب کتاب‌های درخور ارزش، بیان کرده است که هرکدام آن آثار، به گنجینه‌ی زبان، ادبیات و تاریخ افغانستان افزوده است.

مناقشه

تحقیق روی مسایل علمی و ادبی باعث افزایش دانش در علوم ادبی گردیده و نکات ارزنده‌یی را برجسته می‌سازد. در باره شخصیت نجیب مایل هروی می‌توان گفت که موصوف، یکی از شخصیت‌های سرشناس در تاریخ ادبیات فارسی دری افغانستان بوده و آثار زیادی را از خود به یادگار مانده است. هروی در ایام جوانی، بعد از اتمام تحصیل، در انجمن تاریخ کابل به امور فرهنگی مشغول شد و بعد از آموزش نسخه‌شناسی، کارهای تحقیقاتی را در زمینه‌ی نسخه‌شناسی پرداخت و نیز در عرصه کتاب‌شناسی، تصحیح متون و تدریس در کشور ایران سال‌ها فعالیت را ادامه داد. نتایج کارهای تحقیقی و علمی نجیب مایل هروی، در عرصه‌ی ادبی، فرهنگی و تاریخی کشورما خیلی با ارزش و ارزنده بوده است که نتایج آن در یک مقاله علمی خلاصه نمی‌شود. آثار مایل هروی، سبک خودش را دارد، در این آثار بر علاوه‌ی ساده نویسی، از شیوه‌های متفاوت نثرنویسی مانند استفاده از عبارت‌های زیبای استعاری، تشبیه‌های ساده، کنایه که در ادبیات جایگاه خاصی را دارد و برخی از ترفندهای دیگر استفاده کرده است. متن داستان‌های سیاه موی و جلالی، لیتان و مریم، با متن‌های قرن‌های قبل شباهت نزدیکی دارد، چون در ضمن بیان عادی داستان، از ترفندهای ادبی غرض جالب ساختن متن استفاده شده است. نثر علمی هروی نیز از اهمیت زیادی برخودار است، این متن شیوا و عام فهم نگارش یافته و مطالب علمی به طور واضح برای خواننده

بیان شده است. در متن تاریخی موصوف رسایی صدای تاریخ نویس احساس می‌شود، گویا هروی از بیان حقایق و واقعات سرزمین ما از واقعیت گویی چشم‌پوشی نکرده و آن را در خلال کلام ساده و عام‌فهم برای مردم جامعه‌ی خود بیان کرده است. در کل باید گفت که شیوه‌ی نگارش آثار هروی، ساده و واضح و عام فهم است که خواننده را برای خواندن کتاب ترغیب و تشویق می‌کند، اما در قمست‌های از آثارش، شیوه‌های نگارش دوره‌های قبل نیز دیده می‌شود، با آن‌هم نثر نوشتاری هروی دلچسپ بوده و از خسته‌گی خواننده می‌کاهد.

نتیجه‌گیری

تحقیق روی آثار مایل هروی، نتایجی را که در قبال داشته است به طور فشرده به آن می‌پردازیم. در رابطه به تعریف سبک باید گفت که سبک در اصطلاح ادبیات، عبارت از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله‌ی ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر است. سبک در ذهن و اندیشه‌ی نویسنده مایه می‌گیرد و نگرش و بینش هنری و واقعیت‌های عینی و روش زنده‌گی نویسنده، به سبک وی رنگ می‌دهد. همچنین باید گفت که سبک انشای نویسنده‌گان را از سه دیدگاه زبانی، ادبی و فکری می‌توان مورد دقت قرار داد. در این مقاله سبک انشای یکی از مؤرخین و نویسنده‌گان افغانستان، نجیب مایل هروی مورد بررسی قرار گرفت. موصوف در شهر هرات چشم به جهان باز کرده و بعد از اتمام تحصیلات در کابل، برای ادامه تحصیل وارد ایران شد و بعد آثار و مقالات زیادی را به نشر رساند. مایل هروی در سال (۱۳۶۰) یعنی در عصر کنونی به کارهای تحقیقی آغاز کرد. اما متن آثار وی ساده و بی تکلف است، در برخی از آثار وی برعکس ویژه‌گی‌های نثر معاصر، برخی از ترفندهای ادبی مانند: تشبیه، عبارات استعاری، کنایه و توصیف‌های زیبا به کار رفته است. از لحاظ زبانی، هروی در کنار نثر ساده امروزی، برخی از عبارت‌ها و واژه‌های عربی، آوردن واج به صورت تکرار، استفاده از واژه / اندر/، آوردن اعداد ترتیبی به شیوه‌ی متون قدیم، آوردن برخی از واژه‌ها به صورت تکرار، واژه‌های مترادف، واژه‌های عربی، کابرد فعل در معنای مجازی، حذف فعل از آخرجمله نظر به قرینه فعل قبلی، آوردن آیت و حدیث و متن ساده بدون حشو وزواید را در متن استفاده کرده است، حذف فعل که از ویژه‌گی‌های نثر معاصر نیست، در گوشه‌های متن هروی دیده می‌شود. محتوای آثار هروی را مسایل مختلف در بر می‌گیرد. در کل باید گفت که نثر موصوف، ساده و دلچسپ بوده و خواننده را به خواندن متن ترغیب می‌کند.

فهرست منابع

انوشه، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگ‌نامه‌ی ادبی فارسی (اصطلاحات، موضوعات و مضامین ادب فارسی). چاپ دوم، جلد دوم. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

بهار، محمد تقی. (۱۳۴۹). سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. جلد اول. تهران: انتشارات امیر کبیر.

خطیبی، حسن. (۱۳۶۶). فن نثر در ادب پارسی. تهران: انتشارات زوار.

رهیاب، محمد ناصر. (۱۳۹۴). سبک و سبک‌شناسی. هرات: مؤسسه‌ی نشراتی احراری.

شجاعی، سیداسحق (۱۳۸۵). میراث شهرزاد در افغانستان (گزیده‌ی داستانهای کوتاه افغانستان). تهران. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

شمیسا، سیروس. (۱۳۷۳). کلیات سبک‌شناسی. چاپ دوم. تهران: انتشارات فردوس.

طهماسبی، فریدون و مظفری، سولماز. (بهار ۱۳۹۵). سبک‌شناسی نفثةالمصدور زیدری نسوی. فنون ادبی (علمی– پژوهشی). سال هشتم، شماره ۱، (پیاپی ۱۴).

عبادیان، محمود. (۱۳۷۲). در آمدی بر سبک‌شناسی در ادبیات. چاپ دوم. تهران: مؤسسه‌ی انتشارات آوای نور.

فتوحی، محمود. (۱۳۴۳). سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها. تهران: انتشارات سخن.

کزازی، میر جلال‌الدین. (۱۳۷۳). زیباشناسی سخن پارسی (بدیع) جلد سوم. تهران: نشر کتاب ماد.

کزاری، میر جلال‌الدین. (۱۳۹۱). زیباشناسی سخن پارسی (بیان) جلد اول. تهران: نشر کتاب ماد.

کوش، سلینا. (۱۳۹۶). اصول و مبانی تحلیل متون ادبی. ترجمه‌ی حسین پاینده. تهران: انتشارات مروارید.

کهدویی، محمد کاظم. (۱۳۸۴). ادبیات افغانستان در ادوار قدیمه (برگرفته از جلد سوم آریانا). تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.

مهرورز، ذکریا. (زمستان ۱۳۸۰). سبک‌شناسی نثر داستانی معاصر. آموزش زبان و ادب فارسی. شماره ۶۰.

هروی، نجیب مایل. (بی‌تا) سیاه موی، لیتان و مریم. مرکز معلومات افغانستان در پوهنتون کابل (ACKU)

هروی، نجیب مایل. (۱۳۷۱). تاریخ و زبان در افغانستان. مجموعه‌ی انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی – فرهنگی و اجتماعی. شماره ۱۴. تهران: شرکت سهامی عام.

هروی، مایل و گروه تصحیح متون معارف اسلامی. (۱۳۷۳). مجموعه رسایل فارسی. دفتر سوم. مشهد: مؤسسه‌ی چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

هروی، نجیب مایل. (۱۳۷۸). سایه به سایه (دفتر مقاله‌ها و رساله‌های عرفانی، ادبی و کتاب‌شناختی) تهران: نشر گفتار.

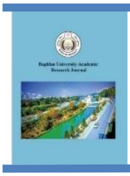

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37(2025) 175-185*

Analysis of the Words "Qâpan / Qâban / Qapan / Qaban"

Hamidullah Bashqaban

Deparment of Uzbek language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Baghlan University.

Corresponding Author: Hamidullah Bashqaban, **E-mail address**: bashqaban@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
4, May,2025

Accepted:
10, February, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

The words Qaban or Qepan have been mentioned with various meanings in different sources; Some of these meanings include: A male nameç, The pan of a one-pan scale, A grasshopper, A type of animal, The name of a mountain in Azerbaijan, The name of a village in Iran, A bowl or a large dish, A sack or bag, Strength or power, Great or grand, A tray, A trap or snare, Tall or high, Careful or cautious, A receiver or taker, Military titles such as "conqueror". Additionally, words like Qaban, Qepan, Qaban, Qapan, Kaban, Kapan, Kapen, Qaben, Qepen, and Qabun originate from the roots "Qab" and "Qap".

Keywords: Qab, Qap, Qaban,Qapan, kaban, Kapan, Qopan, Qapghan, Qapaghan, Qavuqan, Kashghari, Divan-i Lughat-it Turk.

To cite this article: Bashqaban, H : 2025. Analysis of the Words "Qâpan / Qâban / Qapan / Qaban". Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 - Summer (2025), 175-185.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 175-185

قاپان/قابان/ قپان/قبان" سوزلری حقیده

پوهنمل حمیدالله باشقبان

بغلان بیلیم یورتی نینگ علمي کادری پوهنمل حمیدالله باشقبان.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله مروری تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۱۴ هـش تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۲ هـش تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـش	"قبان یا قپان" (Qaban/Qapan) سؤزی حقیده تورلی منبعلرده تورلیچه فکر و معنالرکؤرستیلگن؛ شو جملهدن: دیوان الغات الترک اثریده سؤزنینگ کېلیب چیقیشی و یا اوزهگینینگ نیمه معنالر تاشیگنی حقیده معلومات بیریلگن ایمس؛ فقطگینه «ایرککلرنینگ نامی» شکلیده بیر عباره باردیر؛ شونینگدیك "بیر پلهلی ترازو پلهسی، چیگیرتکه، بیر تور حیوان نامی، آزبایجانده بیر تاغ نامی، ایرانده بیر قصبه نامی، کاسه، کتته تاواق/تباق، جوال، کوچلی، کتته، خوانچه، قیقان، توزاق، یوکسک، دقتلی، محافظهکار، گیرنده، عکسري بیر عنوان (فاتح)"دیک معنا و توشونچهلرگه ایگهدیر. انترویونیم، تویونیم، انتونیم، هایدرونیم و عسکري قطاریگه تېگیشلي بؤلهدیگن "قبان، قپان" اتمهسی بیلن "قابان، قاپان، کبان، کپان، کاپن، قبن، قپن، قبون" دیك سوزلر ایسه، "قب" و یا "قاپ" اوزهگیدن کېلیب چیققندیر.

واژه های کلیدی: قب، قپ، قاب، قاپ، قبان، قپان، کبان، کپان، قابان، قاپان، قوپان، قپغان، قاپاغان، قاووقان، کاشغری، دیوان الغات التورک

استناد: باشقبان ، حمیدالله. (۱۴۰۴)، قاپان/قابان/ قپان/قبان" سوزلری حقیده ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان(۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۷۵-۱۸۵).

ناشر: پوهنتون بغلان.

کیریش

"قپان و قبان"دیک سۉزلر، کۉپینچه منبع‌لرده اۉزه‌گی و کېلیب چقیشی جهتی بیلن تولیق و تۉغری شکلده تفصیل و ایضاح بۉلگن ایمس‌دیر. بو موضوع‌نینگ بحث و انکشافی، ادبیات حوزه‌سی‌گه ینگی بیر جانلنتیریش اومیدی قۉیله‌دی. بو تحقیق‌نینگ توجه بۉلیش مسلهٔ‌سی هم تفسیر و تحلیل بۉلیب کلمه‌لر، علمی و تفصیلی شکلی بیلن یۉلگه قۉیله‌دی. تحقیق‌گه قۉلگه آلینگن سۉزلر، منبع‌لرده و سۉزلیک‌لرده قیینچیلیک بیلن تاپیلسه هم توصیفی قره‌شدن افاده بۉلـه‌گن؛ شو سبب‌دن بو تحقیق‌ده جزئیات‌لی یۉل‌لر بیلن تحلیل و آنالیز بۉله‌دی؛ اوشبو تېکشیریش، بعضی قلم‌لی کیشی‌لر ذهنیده بۉلگن سۉراق‌لریگه تحقیقی-علمی جواب قه‌یتریب ادبی بیلیم‌لر حوزه‌سیده‌گی تېکشیریش‌چی‌لرگه فایده‌لی واقع بۉلگنینی بیلدیره‌دی. حاضرگی تحقیق، قبان/قپان سۉزلری حقیده‌گی سۉراق‌لریگه قره‌ب قوییده‌گی جواب‌لرنی بیرماقده‌دیر:

قبان و قپان سۉزلری قنده‌ی بیر سۉزلردیر؟

قبان و قپان سۉزلری‌نینگ معنا و توشونچه‌لری عینی نرسه‌نی توشینتیره‌دی‌می؟

قبان و قپان سۉزلریده‌گی توشونچه‌لر بیر فکردن عبارت‌می؟

قبان و قپان سۉزلری‌نینگ اساسی توشونچه و معنالری نیمه‌لرنی اۉزیگه ایگه‌له‌یدی؟

اوشبو تحقیق‌نینگ بحثی اوچون موضوع‌گه تېگیشلي «قبان و قپان» سۉزلری حقیده حاضرگچه افغانستان، شونینگدیك تشقری اۉلکه‌لرده هم تیل‌شناس و یازووچی‌لر تامانیدن هر قنده‌ی بیر تحقیقی متن‌لر یازیلگن ایمس‌دیر؛ بو بیلن باغلیق روشده سایت‌لرده هم اوشبو موضوع‌گه عاید معلومات کۉزگه توتیلمه‌دی.

حاضرگی تحقیق، بنیادی و نظری تحقیق لردن بیری بولیب، توصیفی و تحلیلی‌گه عایددیر. یعنی بیلیمدان‌لرنینگ تحقیق‌لری و اثرلری‌نی اوقیش یولی بیلن حاضرلنیب و ترتیب‌لنه‌دی. بو تحقیق‌نینگ مطالعه روشی، کتابخانه‌لیک یولی بیلن تدقیق تاپه‌دی؛ موضوع‌نینگ اساسی ییغیلیشی بیلن کوریش و معلوماتی ابسه، بیرینچی و اعتبارلی ادبی اثر و منبع‌لر (کتاب‌لر، معتبر ملی و اولوس‌لر آراسی ژورنال‌لر)دن قیسقرتمه‌لی شکلده عبارت یازیلیشی و نقل و تدوین بۉلیشی تجزیه و تحلیل بۉله‌دی. ییغیلگندن سۉنگ، اۉخشش فکر و فرقلی‌لیک‌لریگه مناقشه و تارتیشمه‌لر قولگه آلینه‌دی.

معلوم بۉلیشیچه، عربچه‌ده "پ/P" سیسی بۉلـه‌گنی اوچون اۉرنیگه "ب/B تاووشی؛ "چ/Ç" اۉرنیگه "ش/Ş" حرفی؛ گ/G" یېریگه "ج/C" حرفی و "ژ/J" جاییگه "ز/Z" یا "ج/C" حرفی‌نینگ سوزلرده قوللنیشی نورمال بیر اوزگیریش‌دیر. مثال صورت‌ده عرب الفباسی بیلن یازیلگن دیوان الغات الترک‌ده‌گی "الباغوت (آلپاغوت)، تبر (تېر)، سلجق (سلچوق)، ققجق (قیپچاق)، شاش (چاچ)، قبان (قپان) و باشقه سوزلرده

کۉرینگیندیک. اوشبو کۉرینیشگه کۉره، بیزنینگ بحث قیله‌دیگن "قبان یا قپان" اصطلاح‌لری هم تورلی منبع‌لرده و تاریخ‌نینگ آقیمیده تورلی شکل‌لری بیلن قید بۉلیب کېلگن‌دیر.

قابان/ قبان سوزی

"قبان Qaban" (حیوان؟)؛ اما "قابان Qâbân"، حیوان/خوک معناسیده (یارقین: اۉزبېکچه-فارسچه سوزلیگی؛ اۉزبېك تیلی ایضاحلی لغاتی) دیر(؟)- ایضاح: "خوک" سۉزی‌نینگ معادلی و یا اۉرنیگه قدیمگی-ایسکی متن‌لر بیلن تورکی لهجه‌لریده "تونگوز" سۉزی اوچیره‌یدی و قوللنیلماقده. دیوان لغات الترک‌ده، "قبان" حقیده یازیلگن «*شخص نام‌لریدن*» دېگن عباره‌دن تشقری باشقه معلومات کۉزگه کۉرینمه‌دی. ایتمولوژی قره‌شدن، دیوان لغات الترک‌ده‌گی "توروم تای" (کاشغری‌گه کوره، بیر تور قوش)، "بوگو"، "بوکه" و باشقه سۉزلری حقیده بېریلگن توشونچه‌لری‌نینگ رد بولیشی‌گه شک یوق‌دیر؛ بو بیلن بیرگه، دیوان الغات الترک‌ده " اوچماق/خ، اقشام، چوبان/شوبان، داغ، قفتان، کیند/کینت، کوچ/ کنجیت/ کنجد، مرچ، ساغدیچ/ ساغ/ ق دوش..." دیک ۱۲۰ دن کوپراق ایسکی فارسچه و سغدچه سۉزلر، تورکی تیلی‌گه کاپی و یا تورکی دیب کۉرستیلگن‌دیر؛ یعنی، تورکی دیب بۉلمه‌یدی. بو حقده کۉریش اوچون قره‌نگ: (Süer Erker: International Journal of Central Asian Studies Volume 13 2009). ینه هم، دیوان لغات الترک‌ده "بخت و نصر" اوغلی‌نینگ نامی "بتزن" و "بیژن" شکل‌لری بیلن قید بولگن‌دیر(کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۷۱، ۲۳۶).

بو "بتزن" و یا "بیژن" نی بخت و نصر اوغلی دېب کۉرسته‌دی؛ بیتزن و بیژن باره‌سیده‌گی معلومات شو ترتیب‌ده دیوان‌ده ذکر بۉلماقده: «*بَرْجُقْ [بارچوق] Barçuq: افراسیاب تامانیدن قوریلگن بیر شهرنینگ نامی. او ییرده افراسیاب، بخت نصر اوغلی بیژن نی قماقخانه‌گه تشله‌یدی (=باغله‌گن‌دیر)* (کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۳۶). "بتزن" سۉزی ایسه، *جَرُقْ [چاروق] Çaruq* اتمه‌سی‌نینگ ایضاحی‌ده شو قسم‌ده نامی کۉرستیله‌دی: «*چاروق Çaruq. تورک‌لردن بیر تیره بولیب، بُرْجُقْ [بارچوق] Barçuq ده یشه یدیلر. بو شهر(= بارچوق شهری)، افراسیاب‌نینگ شهردیر. او (=افراسیاب)، بخت نصر اۉغلی بَتْزَنْ Betzen نی حبس قیلدی.*» (کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۷۱).

بیژن‌نی "شهنامه"دېك اثرلرده کۉریب چیقگن‌یمیزده؛ بیژن‌نینگ آته‌سی "گیو" نامیده‌گی شخص‌دیر و "بخت و نصر" دېگن شخص، شهنامه و باشقه تورکی-حماسی اثرلریده اوچیره‌میدی و تورکی کرکترلر بیلن هیچ بیر ارتباطی بۉلمه‌گن. اما شاهنامه‌ده بیژن‌نینگ افراسیاب تامانیدن قماقخانه‌گه کیریش حقیده‌گی روایت‌نی شو قیسقه شکلده کۉریب اوته میز: رستم‌نینگ یینی، گودرزنینگ نیبره‌سی و گیونینگ اوغلی بیژن، کیخسرو دوریده تنیقلی پهلوان‌لریدن بۉلیب، فارس داستان‌لریده مهم رول اۉینه‌گن کرکتردیر.

بیژن، گرگین میلادنینگ گپی‌گه اوچینیب، افراسیاب قیزی منیژه‌نی کورماق اوچون منیژه‌نینگ جشنگاه‌سی‌گه حرکت قییلیب باره‌دی. بیژن یتیشیب بارگن‌ده، منیژه، بیژن کؤپ چیرایلی بؤلگنی اوچون اونی خیمه‌سی‌گه دعوت قیلیب، بیر-بیرلرینی سیویشیب، اوچ کیچه-کندوز بوجشنگاه‌ده معیشت قیلیب اوتکزه‌دیلر. بیژن مملکتی‌گه کیتماق اپسته‌گنده، منیژه، بیژن‌نینگ قیتیشی‌گه اجازه بیرمه‌ب اوز سرای‌یگه آلیب باره‌دی. بو واقعه نی افراسیاب ایشیته‌دی و گرسیوز، بیژن نی آیاغ و قولینی باغلب افراسیاب‌نینگ آلدیگه آلیب کېله‌دی. افراسیاب، بیژن‌نی کؤرگنده، آچیغلنیب "گرسیوز" آرقلی مردم‌نینگ کوز آلدیده بیژن‌نینگ دارگه آسیلیشینی بویوره‌دی. اما "پیران"نینگ بعضی خواهش‌لری اوچون بیژن‌نی دارگه اوریشیدن قول تارته‌دی و گرسیوز، افراسیاب‌نینگ امری بیلن بیژن بیلن منیژه نی قودوققه تشله‌یدی. بو خبر "گرگین" تامانیدن بیژن‌نینگ آته‌سی "گیو"گه یېتیشه‌دی؛ گیو، کیخسروگه رجوع قیله‌دی. کیخسرو، جهان‌نما بیلن بیژن‌نینگ قییرده بؤلگن‌لیگینی کؤره‌دی. بیر مکتوب یازیب "گیو"نینگ قولی‌گه تاپیشیره‌دی و رستم‌نینگ آلدیگه باریب خبر بیریشینی ایسته‌یدی. بو واقعه‌دن خبر بؤلگن رستم، لشکری و "تهمتن"، "گستهم"، "گرازه"، "رهام"، "فرهاد" و "اشکش"دېك یاور و پهلوان‌لری بیلن باریب بیژن و منیژه نی قماقخانه‌دن چیقرتیب مملکت‌لریگه قه‌یته‌دیلر... (زمانی، ۱۳۸۳: ۱۹۲-۲۰۲).

"بخت نصر" دېگن شخص منبع‌لرده ایککی شخص‌نینگ نامیده ذکر بؤلگن‌دیر، یعنی؛ آثوری‌لرده ایککی حکمدار بؤلیب، بیرینچی میلاددن اولگی ۶۶۷ تاریخیدن ۶۴۷ تاریخی‌گچه (نینوی) ده حکومت قیلیب، و میدیا (عراق عجمی و آذربایجان) حکمداری (ارفخشاد) نی مغلوب قیلیب، اؤز قولی بیلن قتل قیلگن‌دیر. سوریه و فلسطین‌نینگ ظبطی‌گه "هلوفرن" نامیده‌گی وزیرینی مامور قیلسه هم، بو آدم "بتولیه" محاصره‌سیده "یودیث" نامیده بیر یهودی قیزی تامانیدن قتل بؤلگندن سؤنگ بخت نصر بوتون فتوحات‌نی قولدن بېریب، روایت‌گه کؤره، اؤزی "کی اخشار" و "ناپوپولاسار" گه قرشی نینوی‌نی مدافعه قیلیش پیتده مقتول بؤله دی.

ایککینچی بویوک لقبی بیلن معروف بؤلگن (بخت نصر)، آثوریه بیلن بابلستان‌نینگ توحیدی‌دن سؤنگ، بو ایککی مملکت‌نینگ حکمداری بؤلیب، میلاددن آلدین ۶۰۶ تاریخیده فلسطین‌نینگ اوستیگه عسکري حرکتني سوق قیلسه هم، بنی اسرائیل حکمداری بؤلگن "یهویاقیم" مقابل‌یگه توره‌آلمه‌ب، اطاعتی آستیگه کیریب، مقام اقتداریگه قالدی. اوچ ییلدن سونگ، یهویاقیم اطاعتیدن انحراف بؤلیب، بخت نصر عسکر یوبارتیب، اؤزینی اسیرگه بېره‌دی؛ و یهویاقیم یولده خوفیدن وفات قیلیش بیلن بخت نصر بونینگ اوغلی "یحینو" نی بنی اسرائیل‌گه حاکم قیلسه هم، یوزکوندن سؤنگ بو کیشینی بیرقنچه بنی اسرائیل علمالری بیلن و حضرت دانیال و حزقال بیلن برابر اسرات آستیده بابل‌گه نقل و بنی اسرائیل‌گه "صدقیا" نی حاکم قیله‌دی. حضرت ارمیا بونینگ زمانیده ظهور قیلیب، بنی اسرئیل‌نی حق یولیگه دعوت، بخت نصرنی هم تهدید قیلردی. ۹ ییلدن

سۉنگ "صدقیا" هم بخت نصر اطاعتیدن چیقیب، فلسطین اوستیگه قشون سوق قیلهدی و بیر روایتگه کۉره، صاحب ترجمه، ایککی ییل محاصرهدن سۉنگ قدسی ظبط و بیتالمقدسنی تخریب قیلیب، بنی اسرائیلنی اسارت آستیگه آلیب، بابلگه سوق بۉلهدی. سونگ، "صور" شهرینی حاکمیتگه آلیب، مصر سفلانی هم استیلاسیگه آلهدی. ظبط قیلگن یېرلردن بیر قنچه غنایملر آلیب، نقل اېتگن بیر قنچه صناعیه اثرلری بیلن بابلنی تغین شونچه توسعه و تزیین بیردیرهدی. بو فتوحات وجهسی بیلن الوهیت دعواسیگه چیقیش بیلن بیرگه اۉزینی بیر اۉکیز صفتیده کۉریب یېتی ییل اورمانلرده کېزهدی؛ بو مدتدن سۉنگ زوجهسی، ملکنی اداره قیلهدی. سۉنگ عقلی باشیگه کېلگنده الوهیت دعواسیدن پیشمان بۉلیش بیلن تختیگه عودت قیلیب، بیر ییل تغین حکمفرما بۉلهدی و میلاددن اولگی ۵۶۲ تاریخیده وفات قیلهدی (قاموس اعلام ترکی: ۱۳۰۶: ۱۲۵۲).

تغین هم، "بادروق Badruq" (کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۷۱)؛ بکلن [بگلن] Beglen (کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۶۲)؛ بلج [بولوچ] Boluç (کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۲۷)؛ ترکن Terken (کاشغری، ۱۳۸۴: ۲۶۱) (= کلائوسن، دیوان لغات الترکدهگی "ترکن" حقیده توشونچهسینی رد قیلهدی- کلائوسن، ۱۹۷۲: ۵۴۴)؛ چوچو Çuçu (کاشغری، ۵۳۹)؛ جنکشی/ چنگشی Çengşi (کاشغری، ۵۹۵)؛ قللدرق [قللدوراق] Qalalduraq (کاشغری، ۲۹۷)؛ اردو/ شهر)، کیند/ شهر)، بالیق/غ/ شهر (=توشونچه لری قریشیق) کبی کوپ سوزلرنینگ معنا و توشونچهلری "گنگ، ایضاحسیز و قریشق" دیر- اوشبو سۉز و ناملر، سغدچه، موغولچه، چینچه بۉلگنی اوچون، ممکن کاشغری هم کېلیب چیقیشی و معنالرینی بیلمهگن بۉلسه.

"قابان"، "تونگوز" معناسیده و ایرکک نامی صفتیده بۉلسه؛ چونکه دیوان لغات التورکده "قبان/قپان" سۉزی "حیوان" معناسیده کېلگن اېمس و سادهگینه ایرلر نامی صفتیده کېلگن. شونی بو یېرگه قۉشیش کېرهک که، ایسکی تورکلرده و اسلامیتدن اولگی تورک خلقلر ایچیده، حیوان ناملری یا حیوان آتلریدن یسهلگن شخص ناملری، مهم یېر آلگندیر؛ حیوانلرده قۉرقمس، کوچلی، باتورلیکدهی کیفیت و خصوصیتلری بۉلیشی اوچون بیر تورلی حیوان و قۉش ناملری قۉللنیلگندیر.

ایرهن (ایرکک) لر اوچون جوده باتور حیوان اسملری؛ خواتین (چغاتای لهجهسیده خاتینلر) اوچون هم گوزهل و یره شهدېگن حیوان و قۉشلر نامینینگ اۉنوملی اۉرنی باردیر. قدیمگی تورکی متنلری (تاش بیتیکلر) بیلن باشقه ایسکی تاریخي منبعلرده حیوان ناملریدن کېلیب چیققن آتلردن هم: "بارس/برس/پرس (پلنگ)، ارسلان Ars-lan (شیر) توغریل/توغرول (عنقا/ سیمرغ/ یونانیلرده فونیخس، هندیلرده گارودا)، [حسین]بایقرا (بیر تور قۉش)، قاز (بیر تور اۉردهک) (=افراسیاب/آلپ ایرتونگا قیزی نینگ نامی-فرنگیس هم یاد بۉلهدی)، [حسن؟/ اسن/ ایسن] بوغا/ بوقا (ایرکک سیغیر)، بوگو(کییکنینگ ایرکگی-مطلق موغولچه) [قاآن]، مارال (آهو) [خانم]، [الپ ایر] تونغا/ تونگا/ تونقا (قاپلان جنسیدن بۉلگن بیر تور ییرتیقیچ حیوان)،

بؤری (گرگ؛ خاکستری رنگ) [تیگین/بای]، یغان (فیل) [تیگین]؛ قچقار/قوچقار (حیوان) [بای]/ [آی]، قـؤچ تیگین (قؤچقار)، بوغرا (ایرکک تویه) [خان/قاره خان]، بالیق/غ (حیوان-شهر)؛ سیره (قؤش)؛ مینه (قؤش)؛ تاووس، پرستو، قومری (تورکی/فارسی)، توروم تای: بیر تور قؤش (؟)- توروم تای: بیر تور قـؤش (کاشغری)؛ ابو محمد الترک‌نینگ "کتاب بلاغت المشتاق فی‌لغات الترک و القفچاق" ناملی اثریده تورومتای سوزی، " بیر تور آله-دوغن (لاچین)" معناسیده ایضاح بؤلگن‌دیر. چاغداش اویغورچه‌ده و قیرقیزچه‌ده هم "دوغن دېیلگن بیر تور قؤش" معنالری بیلن قؤللنیلگن‌دیر (Erkoç, 2015: 183). اؤزبېك تیلی ایضاحلی لغاتی" ناملی اثرده، تورومتای-ییرتیقیچ قوشلر تورکومی‌نینگ لاچین سیمان‌لر عایله‌سیگه منسوب، اورمان و تاغلی جای‌لرده یشه‌یدېگن قؤش‌دیر. امان اوغلو اېسه، تورومتای‌نینگ قؤش بؤلگنینی رد قیلیب "وحشی آت (حیوان)" دېب بیلدیره‌دی. بوکه بودراج/ بوذراچ (بویوک ییلان)-(کاشغری، ۱۳۸۴: ۵۳۶). شونینگدېك بذراج Budraç سوزی، بوذروج Buzruç (کاشغری، ۱۳۸۴: ۵۸۷) و بذرج Buzraç (کاشغری: ۱۴۲) شکل‌لریده هم تلفظی بیلن کؤرینه‌دی. بعضی منبع‌لرده بکا (بوکه Büke) سؤزی، بؤکه Böke شکلیده کؤرستیلگن‌دیر (Gömeç, 2000: 933; Clauson, 1972: 324; Ercilasun, 2015: 446).

استرآبادی بو سؤزنی (بوکا/ Bukâ) شکلیده قید قیلیب، قطاریده‌گی‌لرگه غالب چیقه‌دېگن پهلوان و کؤره‌شچی" معناسی‌ده کېلگنيني کؤرستماقده‌دیر (سنگلاخ سوزلیگی: ۹۰). بکا Büke سؤزی، کاشغری‌گه کؤره، "بویوک ییلان" بیلن "قهرمان‌لر و باتورلرگه بېریله‌دېگن لقب"دیر (کاشغری، ۱۳۸۴: ۵۳۶). "کؤره‌شچی، پهلوان" معنالریده بؤله‌دېگن "بؤکه Böke سؤزی، عسکري/ نظامي و اداري بیر عنوان و لقب/آت بؤلیب (Gömeç, 2000: 933)، موغولچه‌گه عاید بیر اته‌مه‌دیر (Kaçalın, 1997: 209).

تیکیش (حیوان)- منبع‌لرده "Tekiş و Tegiş شکل‌لری بیلن قید بؤلیب، "تیکه"، قاره‌چای‌لرده سلاله نامی، آناتولی بیگ‌لیک‌لری دوریده قبیله نامی، شخص نام‌لری هم بؤلگن‌دیر. بو بیلن بیرگه‌لیکده Tekiş سؤزی، آناتولی شیوه‌لریده "موگوزسیز ایچکی" معناسیده کېلگن دیر(Ercilasun- Akkoyunlu, 2015: 158)؛ و باشقه لر.

"قبان" یا "قپان" سؤزی اېسه، "کپان" سؤزی‌نینگ معربی/ عربچه‌لشگی‌دیر و" بیر پله‌لی [کتته] ترازو"نی آیته‌دی و یا رومی تیلیده‌گی "قسطاس" سؤزی‌نینگ مترادفی. شونینگدېك، بیر تور جانوار-چېگیرتکه، آزربایجان‌ده بیر تاغ نامی، موغول (مغل) قؤشونی امیرلریدن بیری‌نینگ نامی، "گنبد قابوس"گه عاید" گوکلان" قصبه‌لریده بیر قشلاق نامی (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۷۴۲۸؛ ۱۷۴۴۴).

قبان [قپان]: بویوک و آغیر نرسه‌لرنینگ آغیرلیگینی اؤلچه‌ماق اوچون ایشله‌تیله‌دیگن ترازو (یارقین: فرهنگ اؤزبیکی به فارسی). آزربایجان‌ده و تبریز یقین‌لریده و تبریز بیلن بیلقان آره‌سیده بیر قصبه نامی (قاموس اعلام ترکی، ص: ۳۵۹۴).

"ارمینه و آران" گه عاید پخته‌چی‌لیککه مشهور خرملی بیر شهر نامی (حدود العالم: ۱۶۱).

آلتای ایتمولوژیک سوزلیگی‌ده، "Xiap خیاب" (پروتوتنگوزچه: گوساله، آهو معناسیده)؛ "کاپ/ کوبو Kap/ Kobu" (پروتوموغولچه: وحشی تویه، ایککی یشرگراز؛ موسوم و قتیدن ایرکن تؤغیلگن حیوان باله سی)؛ "کاپان/کاپن Kâpan /کاووان Kaôan- اؤزبیکچه تلفظی قبون Qébon" (پروتوتورکچه: تونگوز) سوزلری، " K’iap’a ak" اوزه‌گیدن اورته‌گه چیققن‌دیر :An Etymological Dictionary of Altaic Languages) p. 798). بو سوزلیک‌نینگ ینه باشقه بیر یېریده، "کابا kâbâ"، "کبا Kabâ" (قیرقیزچه‌ده)، کبن "Kabane" (ایسکی و ینگی ژاپان تیلیده)، "قپایان[عنوان] Qapayan" (قدیم تورکی تیلیده)، "گبییان Gabijan" (موغولچه)دیك سوزلر، "دقت، حمایه، کوشش/ پیشگیری، متوجه، ارزش، محافظه، مجادله ایتماق، ییته‌نکلی، معرفت‌لی، اوستا/ استاذ" کبی معنالریده بؤله‌دیگن "گاپا Gâp’a"، گبی Gabi" (موغولچه)، "کامپا Kâmpâ" (ژاپانی) اوزه‌ک‌لریدن یسه‌لگن‌دیر (آلتای ایتمولوژیک: ۵۳۰).

"قپ/قاپ" [=ماق] (قاپ/خورجین، جوال-اطرافینی قورشه‌ماق/آییریب آلماق، سیقیشتیرماق، پریس قیلماق، یوغورماق، اوقه‌له‌ماق، ایشقه‌له‌ماق)؛ "قبا" (چادر، چیتن، کمپ، اردوگاه، قمل، احتوا قیلماق، اطرافی‌نی قمره‌ب آلماق) و"قپا" (توربه، جوال، یاپیق، قاپقاق، پوش) کبی سوزلری اوچره‌یدی (آلتای ایتمولوژیک سوزلیگی: ۶۲۵؛ ۶۴۷؛ ۶۴۶؛ ۶۴۵).

“Etmologisches Wörterbuch Der Turko-Tatarischen Sprachen” ناملی اثرنینگ ۷۱. ماده‌سی و ۶۴ ینچی صحیفه‌سیده، "قه‌برماق/ قپرماق/قبرماق (Qabarmâq)" فعلی‌دن یسه‌لگن "قبان/قپان" سوزی، "کتته/بویوک، کؤچلی، یوکسک" معناسیده بؤلیب، "شیشیب کیتماق، قه‌برماق، کؤتیریلماق، تورماق، شیشگن، قلین، یومه‌لاق، ایچی بوش... مجاز: مغرور، مقتنچاق کبی فکرلر، "قپ، قوپ، قوف، کیب، کوب، کئوب..." اوزه‌گیدن کیلیب چیققن‌دیر. کلائوسن Clausonگه کؤره، "قبان/قپان" سوزی، ”Pan“ +”K/qa“ عنصرلریدن ترکیب تاپیب، "کتته تباق/تاواق، پتنیس" معناسی‌ده‌دیر (Clauson, 1972: 585).

شیرین اوسر Şirin User، "توتگن کیشی، توتوچی، توزاق" معناسینی کؤرسته‌دیگن "قپان kapan/qapan سوزینی، قپگان [قپغان] kapgan (عسکري بیر عنوان) سوزیدن کیلیب چیققنینی کؤرسته‌دی (User, 2006: 230). "دودمان تاریخ اؤزبیکان افغانستان" ناملی کتابی‌ده، افغانستان اؤزبیک‌لریده بیر تیره نامی صفتیده اؤرین آلگن‌دیر [بو اثرنی یقیندن کؤره آلمسلیگیم اوچون کتاب‌نینگ آدرسی و صحفه‌لری کؤرستیلمه‌دی].

عبدالقدیردونوک Donuk، قپگان/قپغان Kapgan، قبخان Kaphan، قاوقان Kavqan شکل‌لریده بۆلگن نام/عنوان‌نی قپ Qap (قپ/قاپلماق، توتماق، قاپ قیله‌دیگن)+ "قان Qan" ترکیبیدن اۆرته‌گه کیلگنیني، بو عنوان‌نی بیرینچی‌ده، ایککینچی کوک تورک دولتی‌نینگ مشهور حکمداری "قپغان" نامیده ذکر بۆلگنینی، کیینچه‌لیک "قپغان"، "قپاغان/قاپاغان" شکلیده تلفظی بیلن ایتیلگنینی، پیچه‌نک (تورک قومی)لرده بیر قبیله نامی بار بۆلگنینی، تونا بولغار حکمداری مالامیرMalaır خان کتیبه‌سیده‌گی «قاوقخان ایسبول/ Kavukhan Isbul» عباره‌سی‌نینگ بیرینچی کلمه‌سی بیلن مجار حکمداری ارپاد Arpad دوریده (۹. عصر) بیر پرنسس (شاهزاده) نامیده‌گی قوپان=قوپپان Koppan=Kupan (قوپانای/ قوپان آی=Qoppany) نامینی قپغان k/qapgan عنوان/نامی‌گه ارتباط‌ده بۆلگنینی بیلدیره دی (Donuk, 1988: 28).

قفس اوغلو ایسه، قبان [قپان] نامینی قیپچاق قومی‌گه تیگیشلي پیچه‌نک‌لرPeçenek (ایرتیم/ ایردم، چور، یولا، کول بئ، قاره‌بای، تولماچ، قپان و چوبان)نینگ ۸ ینچی قبیله‌سیدن بیری‌نینگ نامی (قپان) بۆلگنینی، زمانیده "قوییده‌گی تونا" [تونا-دریا نامی]ده حیات کیچیرگن‌لرینی، شونینگدیك بو ییرده‌گی "قبان"نی قپان=قپغان kapgan=kapan شکلیده کۆرستیب، عسکري تشکیلات و عنوان‌لر بیلن باغلیق بۆلگنینی قید قیله‌دی (Kafasoğlu, 2013: 147; 222)). قپان/ قبغان سۆزی، "فاتح" معناسیده بۆلیب، "قپغان قاغان"نینگ عنوانی/رتبه‌سی‌دیر و "قپغان قاغان/قاآن" ایسه "تونیوکوک/تونیوقوق"گه عاید کتیبه‌لرده "بۆگو Bögü" صفتیده هم ذکر ایتیلگن. قپغان قاغان، ایککینچی کوک تورک دولتی‌نینگ بانی‌سی ایلتیریش قاغان‌نینگ اوکه‌سی بۆله‌دی و ایلتیریش اۆلگندن (میلادی ۶۹۲) سۆنگ، اونینگ ییریگه ایکки اۆغیل قاله‌دی: بیری ۸ یاشیده (بیلگه)، تغین بیری‌سی ۷ یاشیده (کول تیگین). ایلتیریش اۆلگن پیتده، اوکه‌سی ۲۷ یاشیده‌گی "قپغان"، خاقان بۆله‌دی (میلادی ۶۹۲-۷۱۶). قپغان‌نینگ اصلی نامی، چین منبع‌لریده "مو-چ-او Mo-ç,o" و تورکی تیلگه "بیگ-چور"دیر. "قپغان" و یا "قپان/قبان"، بیگ چورنینگ عنوانی بۆلیب، "فاتح" معناسی‌ده دیر (Taşagıl, 2014: 343; Kafasoğlu, 2013: 111).

مناقشه

"قابان، قاپان، کبان، کابان، کپان، قوبان، قبن، قبان، قپن، قفان، قفقان، قپغان، قپان" سۆزلری، حیوان بیلن هیچ بیر علاقه‌سی یوق‌دیر. شونینگدیک، "تباق/تاواق، تاوه، دیش، پتنیس، ترازونینگ پله‌سی، بشقاب/مشقاب، جوال/قاپ، قاب، قابو، قابیق، قابا، قبا، قپقان، قپچیق/قاپچیق، قاپی، قاپال، قاپانغیچ، قبرچوق، قاپقاق، قاپقان، قاپلان، قاپلم، قاپلمه، قاوغه، قاباق کپه، کپان، کپگیر/کفگیر، کاوه‌ک" بیلن "قاپماق، قبه‌رماق، قپنماق، قاپله‌ماق، قاپ قیلماق، قبه‌ماق" کبی سۆزلرنینگ "قب/قپ" اۆزه‌گیدن یسه‌لگنی‌گه هیچ بیر تردد و شبهه یوق‌دیر و توشونچه جهت‌لریدن هم بیر بیریگه منطقی باغلیکلیگی باردیر.

"باش قبان" و یا "قبان باشی" کلمه‌سی‌نینگ کېلیب چیقیشی؛ بیرینچیده، بیر نام‌گه مسمی بۉلگن ایککی قیشلاق و یا منطقه‌نی فرق قیلیش اوچون "علیا- سفلا"، "یوقاری-آداغ"، "بزرگ-صغیر"، "شمالی-جنوبی"، "شرقی، غربی"، "قویی-باش" صفت‌لری-کلمه‌لر اوشه قیشلاق و منطقه نامی‌گه قۉشیلیب ایتیله‌دی: "چین علیا/ چین سفلا، آسیای علیا/ آسیای مقدم، شرقی تورکستان/ غربی تورکستان، یوقاری ایرتیش/ قویی ایرتیش، کابلی قیشلاق بالا/ کابلی قیشلاق پایین [بیز نینگ مطقه‌میزده] بو بیلن بیرگه‌لیکده، قویی تونا/ باش تونا (=باش قبان [قیپچاق‌لرعشیره سی]؛ یوقاریده ایضاح بۉلیشیچه، قویی و باش "تونا"ده یشه‌گن‌لری اوچون "باش" صفتی، "قبان/قپان" (تیره) سوزی‌نینگ نامی‌گه قوشیلیگن بۉلسه کیره‌ک)- باش و قویی "تونا"ده یشه‌گن‌لری دقیق دیر. اما "قبان" گه "باش" صفتی‌نینگ قۉشیلیب و قۉشیلمه‌گنی حقیده یېترلیچه بیلگی یوق.

ایکینچیده "باش قبان و یا "قبان باشی" بیریکمه‌سیده‌گی ایککینچی قۉشمه سۉزی "قبان"، تباق، دیش، کاسه، بویوک ترازو معناسیده بولگنی اوچون، "باش" سوزی، " قبان/قپان (ترازو) نینگ باشی/ باش قسمی و یا هم ترازو نینگ اوشلب توتیله‌دیگن یېری (شاهین)" معناسیده بۉلیشی کیره‌ک؛ بو صورت‌ده/ بو بیلن بیرگه "باش" (شاهین)، میتافوره جهتدن "عدالت، متوازی، متساوی" توشونچه‌لرنی کۉرسته‌دی.

نتیجه

قاطع کۉریش بیلن "قبان/قفان/کپان/قاپان/قپان" شکل‌لری، "قب/قپ/قاب/ قاپ (دېش) [=دیش سۉزی، تورکی‌دن انگلیسچه‌گه]، تباق/تباغ/ تاواق، کاسه، پطنوس/ پتنیس [=چینچه]، ترازو" [=پله سی]، قیسقچه سی "ایدیش بیلن توتماق، قپله ماق" توشونچه‌سینی کۉرسته‌دېگن "قپله ش، قپ قیلماق" ریشه‌لریدن یسه‌لیب، هایدرونوم، توپونیم، انتونیم و انتروپونیم سۉزلری قطاریده بۉله‌دېگن "قبان/ قپان" سۉزی یا اصطلاح‌سی، "کتته تباق و پتنیس، ترازو[پله‌سی]، سینی، خوانچه، قپقان" بیلن "توزاق، یوکسک [کوچلی] دقتلی، محافظه‌کار، گیرینده، فاتح" معناسیده کېلماقده‌دیر.

منبع‌لر

آسترآبادی، میرزا مهدی خان . (۱۳۸۴). فرهنگ ترکی به فارسی «سنگلاخ»، چاب ۲، تهران: مطبعه مرکزنشر.

اوزبیک تیلی ایضاحلی لغاتی (لوح فشرده).

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغاتنامه دهخدا، تهران: انتشارات دانگشاه تهران.

زمانی، محبوبه. (۱۳۸۸). شاهنامه فردوسی به نثر، چاپ هفتم، تهران: انتشارت اقبال.

سامی، ش. (۱۳۰۶). قاموس اعلام، استانبول: مهران مطبه سی؛ (لوح فشرده).

ستوده، منوچهر. (۱۳۶۲/ ۱۹۸۳). حدودالعالم من المشرق الی المغرب، تهران: انتشارات کتابخانه طهوری.

کاشغری، محمود. (۱۳۸۳). دیوان لغات الترک، ترجمه حسین محمدزاده صدیق، تبریز: انتشارت اختر.

یارقین، محمدحلیم. (۱۳۸۶). فرهنگ اوزبیکی به فارسی، تهران: انشارت سخن.

A.Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak .(2003). An Etymological Dictionary of Altaic Languages, Leiden publication.

CLAUSON, Sır Gerard .(1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press.

DONUK, Abdülkadir. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler, İstanbul: Pamuk Opset Yayınları.

ERKÖÇ, Hayrettin İhsan. (2015). Divanü Lugati't Türk'te Vahşi Hayvanlarla İlgili Kelimeler ve Terimler, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 23, s. 177-208.

GÖMEÇ, S. (2000). "Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar", Erdem Dergisi, 12 (36) s, 929-946.

GÜLENSOY, Tuncer. (2011). "Moğulca Ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözler Üzerine" Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish Or Turkic Journal, Volume 6/1, p. 1-25.

KAÇALIN, Mustafa.S. (.). "Eski Türkçede Mogolca"

KAFASOĞLU, İbrahim. (2013). Türk Millî Kültürü, 35. Baskısı, İstanbul: Ötüken Neşriyati.

KAFASOĞLU, İbrahim. (2013). Türk Millî Kültürü, 35. Baskısı, İstanbul: Ötüken Neşriyati.

KAŞGARLI, Mahmud. (2015). Dîvanu Lugâtit-Türk, hazırlayan: Ahmet B. Ercilasun-Ziat Akkoyulu, Türk Dili Kurumu Yayınları.

TAŞAGIL, Ahmet. (2014). Gök-Türker I-II-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SÜRKER, Eker. (2009). "DivanüLugâti't Lugâti't Lugâti't-Türk ve İran Dillerinden Dillerinden Dillerinden Kopyala Kopyala KopyalarÜzerine I", Intern ational Journ al o f Central Asian Studies Volume 13, s. 233-283.

USER, Hatice Şirin. (2006). Eski Türkçe Bazı Unvanların Yapısı Üzerine, Bilig Dergisi, Sayı 39, s. 219-238.

VAMBERY, Herrman. (1878). Etymologisches Wörterbuch, Leipzig Publishing.

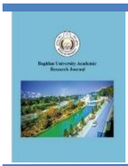

Baghlan University Academic Research Journal

https://baghlan.edu.af/ *Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 187-201*

A Brief Perspective on Literary Art and Aesthetics

Qamaruddin Sharifi

Department of Uzbek language and Literature, Faculty of Literature and Humanities. Baghlan University, Afghanitan.

Corresponding Author: Qamaruddin sharifi, **E-mail address**: Sharifi.q69@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
11, May, 2025

Accepted:
8, April, 2025

Published:
20, August, 2025

ABSTRACT

Aesthetics, as a branch of philosophy, studies the concept of beauty, aesthetic experiences, and their impact on art and the human condition. This paper analyzes key concepts of aesthetics and its relationship with art, striving to examine various aesthetic theories within an artistic context. In this regard, it will also investigate the cultural, social, and historical influences on art and aesthetics, as well as the relationship between the creator of the artwork and the audience. The fundamental issue of the present research is an exploration of aesthetics and art. In this context, the enhancement of knowledge and its impact on society are of primary concern. Additionally, the relationship between aesthetics and art has been examined. Various books and criteria have been utilized as research methodologies in this study.

Keywords: Aesthetics, Art, Novelty, Objective, Subjective, Tragedy, and Comedy.

To cite this article: sharifi, Q : 2025. The histocal baground and ethnic of th Uzbeks in AFghanistan. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37- Summer (2025), 187-201. License: RCTD – GNJR – 0018 -23.

Publisher: University of Baghlan

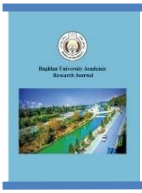

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

https://baghlan.edu.af/ *Vol 13. Issue. 2, Serial No. 37 (2025) 187-201*

ادبی هنر و استه تیک حقیده قیسقچه کوریش

پوهنیارقمرالدین شریفی

بغلان بیلیم یورتی ادبیات و بشرلیک علملر پوهنحی اۉزبېکی بولیمی نینگ علمی کدری.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله مروری **تاریخ دریافت:** ۱۴۰۴/۲/۲۱ هـ‌ش **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۰۱/۱۹ هـ‌ش **تاریخ انتشار:** ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـ‌ش	گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک فلسفه‌سی نینگ بیر بۉلیمی صفتی‌ده گۉزل‌لیک تۉشۉنچه‌سی، گۉزل‌لیک کیچینمه‌لری، اۉ نینگ هنری و انسان طبیعتی‌گه تاثیری‌نی اۉرگه‌نه‌دی. اۉشبو مقاله‌ده گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک نینگ اساسی تۉشۉنچه‌لری و اۉلرنینگ هنری بیلن علاقه‌سی تحلیل قیلینیب و گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک‌نینگ تۉرلی نظریه‌لری‌نی هنری ساحه‌ده تېکیشیریش‌گه حرکت قیلینه‌دی. شۉ مناسبت بیلن هنر و گۉزل‌لیک که اجتماعی و تاریخی تاثیرلر، بدیعی اثر یره تووچی‌سی بیلن تماشابین اۉرته‌سیده‌گی مناسبت‌لر اۉرگه‌نیله‌دی. تحقیق موضوع‌سی گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک و هنر گه قره‌ش مسئاله‌سی بۉلیب هدفیمیز ایسه بۉ تۉغریده اۉز معلوماتی‌میز نی کۉپَیتیریش، اۉ نینگ تاثیری‌نینگ اۉز جامعه‌میز گه قۉییشی و گۉزل‌لیک‌شناسلیک بیلن هنر نینگ قنده‌ی بیربیریگه باغلیق‌لیگی، گۉزل‌لیک بیلن هنر قنده‌ی باشله‌نیب کېلگن لیگی تحقیق بۉلینگن، همده تحقیق یۉل‌لری کتاب‌لردن فایده‌لَنیش و تحقیق معیار لریدن اۉنیملی ایش آلیب باریش دیر.

واژه های کلیدی: گۉزل‌لیک تانیش‌لیک، هنر، بدیع، عینی، ذهنی، تراژیدی و کمیدی.

استناد: شریفی ، قمرالدین. (۱۴۰۴)،گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک و هنر گه قره‌ش ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، تابستان(۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور۱۳. (۱۸۷-۲۰۱) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

کیریش

گۉزل‌لیک‌شناس‌لیک، اینگ مهم فلسفی ساحه‌لردن بیری صفتی‌ده ابسکی زماندن بۉیان فیلسوف‌لر و هنرمندلر گه قیزیق کېلگن. گۉزل‌لیگ نظریه عات‌ده ایککی بۉلیم گه بۉلینه‌دی: عینی نظریه‌لر و ذهنی نظریه‌لر دیر. ارسطو نینگ گۉزل‌لیک نظریه‌سی عینی نظریه، گۉزل‌لیک نینگ برچه آدم‌لر تۉمه‌نیدن تن آلیشی ممکن بۉلگن عینی خصوصیت‌لریگه ایگه ایکن لیگیگه ایشانیشه‌دیلر. (ارسطو، ۱۳۵۷: ٦١٤) کانت‌نینگ گۉزل‌لیک نظریه‌سی ذهنی نظریه، شخصی تجربه بۉلیب، شخص‌نینگ حس تۉیغولری و کیچینمه‌لر گه باغلیق حسابله‌یدی. گۉزل‌لیک "عینی حقیده‌گی صف ذهنی نی تصویری دیر". "دید" نینگ ملاحظه‌سی، بیلیم بېروچی ملاحظه‌ابمس. بلکه اگر اۉنگه نسبتاً منفعت‌دارلیک بۉلمسه، تۉشۉنچه‌سیز (یعنی ملاحظه یۉریتمس‌دن، بیواسطه ذوق اۉیغاتسه . آ. ا.) عمومی "ضروری ذوق‌شوق" عینی صفتی‌ده تصویر ایتیلسه و "مقصد تۉغری‌سیده تصویرگه ایگه بۉلمس‌دن"، "مقصدگه موافق‌لیک شکلی‌گه ایگه بۉلسه"، اۉ حادثه گۉزل حسابلنه‌دی. (کانت، ۱۳۹۵: ۸۳)

هگل و کانت‌نینگ "موضوعاتی عینی و ذهنی تفکر اۉرته‌سیده مستحکم قره‌مه‌قرشی‌لیک موجودلیگی تۉغری‌سیده" قره‌ش‌لرینی انکار قیله‌دی. گۉزل‌لیک‌نی هگل "غایه‌نینگ عینی حسی کۉرینیشی". دېب حسابله‌یدی. اۉ نینگ فکریچه. طبیعت‌ده غایه انیق نمایان بۉلمه‌یدی. صنعت ابسه گۉزل‌لیک نی افاده‌لش اۉچون غایه و اثر نینگ تۉله موافق لیگی نی ضرور درجه‌ده تآمین‌له‌ی آله‌دی.(هگل، ۱٤۰۳: ٦۱) ۱۹ عصرنینگ ۲۰ نچی ییل‌لریدن باشلب اروپا ادبیاتی‌ده انسان هر تمانلمه چقورراق اۉرگه‌نیش‌گه اۉتدی و تنقیدی ریالیزیم اوصولی‌نی اۉزلشتیردی. بۉ پیت‌گه کېلیب اروپا فرهنگی جمعیت‌یده تیز روجلنه یاتگن، طبقه‌وی، صنفی امتیازلر بیکار قیلینگن ایدی.

بدیعی اثر نینگ مکمل‌لیگی، اۉ نینگ گۉزل‌لیگ‌نی ترغیب ابتیش‌ده یاکه چرایلی حیات‌نی کۉرسه‌تیش‌ده ایمس، بلکه مهارت‌لی یرتیلگن اثرلر، واقعه‌لر آرقه‌لی ایزگۉلیک و انسان پرورلیک نی ایزچیل حمایه قیلشی‌ده نمایان بۉله‌دی. سوفوکل نینگ "شاه ادیب"، یا که شکسپیر نینگ (رومیو و جولیتته، هملیت و آتللو) و باشقه ایریم تراژیدی‌لری ایجابی اثرلری مثالی‌دیر. (سوفوکل، ۱۹۷۷: ۸۷) ایریم عالم‌لر تراژیدیده‌گی اۉلیم‌نی اصلی‌ده باقیلیک، حیات دوام‌لیگی طنطنه‌سی صفتی‌ده تلقین قیله‌دیلر. جمعیت و انسان رواجله‌نیشی جریانی‌ده اۉلر اۉرته‌سیده‌گی علاقه‌لر، مناسبت، ضدیت‌لر مضمونی اۉزگریب باره‌دی. قدیمگی روم عالم‌لری آره‌سیده هوراس اینگ مهم ادبیات نظریات‌چی‌لردن بیری حسابلنه‌دی. اۉزی هم شاعر بۉلگن بۉ عالم شعر قدرینی رومی‌لر ایچی‌ده همه‌دن کۉره یخشی‌راق تۉشۉنگن. هوراس یونان شعرلریده ایککی فضیلت‌نی اۉلوغله‌یدی: هنرده کامیل‌لیک‌عمل‌ده فایده‌لیک. اۉ یاش شاعرلرگه همیشه شۉ ایککی صفت‌نی حساب‌گه

آلیشینی، شعری‌نی شۉ ایککی عالی صفت بیلن یره‌تیشی‌نی توصیه قیله‌دی. اۉ نینگ اۉز شعریده بۉ صفت‌لر نینگ هر ایککی‌سی هم کامیل‌لیک درجه‌سی دیر. (زرین کوب، ۱۳۳۸: ۳۲۳)

حاضرگی تحقیق‌نینگ اهمیتی فقط‌گینه گۉزل‌لیک‌شناسلیک و هنر تۉغری‌سده ایمس، بلکه گۉزل‌لیک شناسلیک بیلن هنر رابطه‌لرینی بیلیشی، و هنر تۉغریسیده بۉلینگن ایش‌لر، گۉزل‌لیک و هنر قنده‌ی اثرلرده تاثیر قۉیگن، انیقراغی بۉ مقاله‌ده گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک و هنر گه قره‌ش تېکشیریله‌دی. تحقیق آنگی؛ گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک و هنر گه قره‌ش تۉغریسیده سناق‌سیز کتاب‌لر و مقاله‌لر اېسکی و حاضرگی یازووچی‌لر ایریم مملکت‌لر ده جمله‌دن: اروپا، روسیه، ترکیه، آذربایجان، ایران، افغانستان، اۉزبېکستان، تاجیکستان، قزاقستان قیرغیزستان ... یازیب کېلگن‌لر و بۉ مملکت‌لر نینگ کتاب‌لر، مجله‌لر و کۉنلیک‌لریده ترقّتیشگن دیر و حاضر هم دوامی بار دیر. شۉ جهتدن بۉ تۉغریده تحقیقی ایش آلیب باریله دیگن بحثی گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک و هنرگه قره‌ش دیر. اساسی بۉ جمله‌ده؛ "گۉزل‌لیک نیمه؟" و " آیا هنر گۉزل‌لیک نی بېره آله‌دی‌مه؟ کبی سوال‌لرنی طرح بېره دی. بۉ مقاله‌ده گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک نینگ تۉرلی نظریه‌لری، اۉلر نینگ هنر بیلن علاقه‌سی، جمعیت و مدنیت گه تاثیری‌نی هر تمانلمه تحلیل قیلیش‌گه حرکت قیله‌دی.

نوایی‌هم، اینیقسه، گۉزل‌لیک‌که هنر ساحه‌سیده چقور و فلسفی قره‌ش‌لر گه ایگه بۉلیب، او نینگ ادبی‌نظری اثرلر ده افاده‌سی‌نی تاپگن. اسلام تصوفی و دنیا عنعنه‌لردن کېلیب چیققن بۉ قره‌ش نوایی اثرلریده یۉققال کۉز گه تشلنه‌دی. اۉ رسم‌لر نی نه فقط گۉزل، بلکه جمعیت معنویتی و اخلاق یۉکسلتیریش‌گه خذمت قیله‌دیگن اثرلریره‌تیشگه چارلنگن. (نوایی، ۱۳۹۳: ۲۹) بابر هنرنی انسان تۉیغولری و کچینمه‌لری نینگ افاده‌سی دېب بیله‌دی. اۉ شاعر و شعرده محبت، گۉزل‌لیک، طبیعت‌نی تصویرله‌یدی و شۉ آرقه‌لی اۉز حس‌تۉیغولری‌نی اۉتکزیش‌گه حرکت قیله‌دی. اۉ نینگ اۉچون هنر انسان تۉیغولری‌نی کینگه‌یتیریش و باشقه‌لر بیلن باغله‌نیشنی آنگلته‌دی. بابر هنر نی انسان حیاتی‌ده سېۉگی و گۉزل‌لیک‌نی اسباب‌لشتیریش واسطه‌سی بۉلیب خذمت قیلیش ممکن‌لیگی نی انیق کۉرسه‌تیب بېره‌دی. (بابر نامه، ۸۷، ۹۰، ۱۲۳)

حرحالده؛ هنر نینگ بۉگۉنگی کۉنده هم کینگ قۉلله‌نیله‌یاتگن عمومی معنی‌دن قطع نظر، هنر اۉزی نینگ اۉزی‌گه خاص معنی‌سیده شعر، رسام‌لیک، فیلم، عکاس‌لیک، خطاط‌لیک، تیاتیر، منبت کارلیک، مجسمه تراش‌لیک، کۉرگیزمه یازیش و باشقه‌لر کبی انیق مثال‌لر نی انگلته‌دی.

گۉزل‌لیک تانیش‌لیک و هنرگه قره‌ش

گۉزل‌لیک آنگی انسان‌نینگ واقع‌لیک که گۉزل‌لیک تۉیغولردن باشلنه‌دی. هر بیر انسان‌ده گۉزل‌لیک نی حی قیلیش، اۉندن ذوقله‌نیش، عادی تیل بیلن ایتگن‌ده، «مزه‌قیلیش» تۉیغوسی بار دیر. گۉزل‌لیک تۉیغو، کیچینمه‌لر و ذوق‌شوق گۉزل‌لیک اۉ نینگ جوده مهم قۉیی درجه‌سی نی، آیتیش ممکن، پیداوار نی تشکیل

قیله‌دی. اۆ نینگ یۆقاری درجه‌سی‌گۆزل‌لیک تفکری ایسه تیگیشلی تۆشۆنچه، غایه، بها، دید، قره‌ش‌لر، نظریه‌لر، تعلیمات‌لر، ایده‌آلدن عبارت دیر. افلاطون اۆزی نینگ "جمهور" کتابی‌ده گۆزل‌لیک و هنر حقیده شۆنده‌ی دیدی: اۆلر گۆزل‌لیک نی عقل و تفکر و آرقه‌لی تۆشۆنیله‌دیگن یۆکسک غایه‌دیب بیله‌دیلر، هنر ایسه بۆ غایه‌لر گه یقین‌لَشیش و حقیقی گۆزل‌لیک‌نی نمایان ایتیشده یاردم بیریشی کیره‌ک دیگن. (افلاطون، ۱۳۵۷: ٦١٤). گۆزل‌لیگ نظریه عات‌ده ایککی‌ته بۆلیم‌گه بۆلینه‌دی: عینی نظریه‌لر و ذهنی نظریه‌لر.

ارسطو نینگ گۆزل‌لیک نظریه‌سی عینی نظریه، گۆزل‌لیک نینگ برچه آدم‌لر تۆمه‌نیدن تن آلیشی ممکن بۆلگن عینی خصوصیت‌لر گه ایگه ایکن لیگی‌گه ایشانیشه‌دی. (ارسطو، ۱۳۳۸: ۲۹۱) کانت‌نینگ گۆزل‌لیک نظریه سی ذهنی نظریه، شخصی تجربه بۆلیب، شخص‌نینگ حسی تۆیغولری و کیچینمه‌لر گه باغلیق حسابله‌یدی. (کانت، ۱۳۹۵: ۸۰) قاله‌ویرسه، هنر گۆزل‌لیک‌نینگ مهم شرطی ذوق‌نی اۆیغاتیش، یگانه تۆیغونی سینگدریش‌دیر و شۆ نینگ اۆچون هم طبیعت‌ده‌گی گۆزل‌لیک هنرده‌گی گۆزل‌لیک‌دن فرق قیله‌دی...گۆزل‌لیک ذوقله‌نیش‌گه شکل بیریش دیر. یاکه گۆزل‌لیک ذوق نینگ تمثالی‌دیر. (راسخ، ۱۳۹٤: ۷۹) کیچینمه‌لر، ذوق‌شوق، تیران قانیقیش گۆزل‌لیک تۆیغو نینگ مرکب‌راق شکلی و تیزیم‌لی یۆزه‌گه چیقیش دیر. دید تۆیغو گه عکس تأثیر کۆرست‌دی، اۆنگه یۆنه‌لیش بیره‌دی. اکر گۆزل‌لیک تۆیغو غرض و منفعت‌دارلیک‌دن خالی بۆلسه، دید یۆزه‌گه معقول حادثه‌لر نی تنله‌یدی، اۆنده قزیقیش، "غرض" موجود. "دید" تربیه‌سی اۆچون فقط تۆیغو، کیچینمه و ذوق‌شوق نینگ اۆزی کم‌لیک قیله دی. دید گۆزل‌لیک نی، یۆکسک‌لیک (اۆلۆغوارلیک) یا که اۆلر نینگ عکسی‌خونک‌لیک، توبان‌لیک حقیده‌گی تۆشۆنچه‌لر، غایه‌لر، بهالر نی بیلیش‌دی، گۆزل‌لیک حادثه نی آنگلی تنله‌ش کبی حالت‌لرده یۆزه‌گه چیقه‌دی. دید کۆپراق فردی خصوصیتی‌گه ایگه. گۆزل‌لیک کتته گۆری‌لری، اخلاق کتته گۆری‌لر کبی، جفت و مقابل: گۆزل‌لیک و خنک‌لیک (سلول‌لیک و تشقره‌لیک)، فاجعه‌لیک و کمیدی‌لیک، یۆکسه‌لیک و تۆبان‌لیک. گۆزل‌لیک‌ده‌گی یۆکسک‌لیک و تۆبان‌لیک بیرینچی نوبت‌ده انسان نینگ یۆکسک ایده‌آل‌لری، آرزو اِنتیلیش‌لری، عالی مقصدلری، قهرمان‌لیگی یا که عادی حیاتی، معیشی اینتیلیش‌لری‌نی، قوولیگی‌نی، مغامبرلیگی‌نی، یۆکسک‌لیک یا که لاقمه‌لیگی‌نی، ساده‌لیگی‌نی، قورقق‌لیگی‌نی، ساتقین‌لیگی‌نی، غرضگوی‌لیگی‌نی و اۆلردن کیلیب چیقه‌دیگن گۆزل‌لیک بهالرنی افاده‌لیدی. شۆ سبب‌دن تراژیدیه‌لر یۆکسک شکل، کمیدی‌لر ایسه توبان شکل گه عاید حسابلنه‌دی. گۆزل‌لیک کتته گوری اۆزیده انسانیت نینگ کۆپ اثرلی تجربه‌سی‌نی، ایجادی یره‌تووچی‌لیگی نی افاده‌لیدی. اۆلرده عادی و مرکب تۆشۆنچه‌لر، غایه‌لر، بهالر، تۆرلی‌تۆمن قره‌ش و نظریه‌لر، بۆیۆک متفکرلرنینگ بۆ باره‌ده‌گی تعلیمات‌لری مجسملشه‌دی. اخلاق کتته گوری‌لر نینگ برچه‌سی‌نی ایزگولیک و یاووزلیک‌که باغله‌ش ممکن بۆلگنی‌دیک، گۆزل‌لیک کتته گوری‌لرنی هم گۆزل‌لیک و خنک‌لیک‌که

باغله‌ش ممکن. حقیقی تراژیک (فاجعه‌ی) اثر انسان نینگ یؤکسک تؤیغولرنی، ساف، عالی‌جانب قلبی‌نی، اؤلؤغ نیتی نی و فدای‌لیگی نی کؤرسته‌دی. قهرمان هر خیل سبب لر گه کؤره اؤز مقصدیگه ایته‌آلمه‌یدی، قربان بؤله‌دی. قهرمان نینگ هلاکتی تماشابین، اؤقووچی قلبی‌نی اضطراب گه ساله‌دی، میده بچکینه نرسه‌لردن.حسد، عمل فراست‌لیک، مال فراست‌لیک حرثی‌دن تؤزه‌له‌نیش‌گه یاردم بیره‌دی. تراژیدی اثر قهرمانی جمعت نینگ یؤکسک فکرلرنی افاده‌له‌یدی. (نیتسیشی، ۲۰۱۲: ۷۸)

کانت فکریچه، گؤزل‌لیک "عینی حقیده‌گی صاف ذهنی تصور دیر". دید نینگ ملاحظه‌سی بیلیم بیروچی ملاحظه ایمس. موضوع، اگر اؤنگه نسبتاً منفعت‌دارلیک بؤلمه‌سه، تؤشؤنچه‌سیز (یعنی ملاحظه یؤریتمس‌دن، بیواسطه ذوق اؤیغات‌سه. آ. ا.) عمومی "ضروری ذو شوق" عینی صفتی‌ده تصویر ایتیلسه و "مقصد تؤغری‌سیده تصویرگه ایگه بؤلمس‌دن"، "مقصدگه موافق‌لیک شکلی‌گه ایگه بؤلسه"، اؤ حادثه گؤزل حسابلنه‌دی. (کانت، ۱۳۹۵: ۸۳) اؤ گؤزل‌لیک اساسی‌ده هیچ قنده‌ی عینیت‌نی کؤرمه‌یدی. هگل کانت نینگ "موضوعاتی عینی و ذهنی تفکر اؤرته‌سیده مستحکم قره‌مه‌قرشی‌لیک موجودلیگی تؤغری‌سیده‌گی" قره‌ش‌لری‌نی انکار قیله‌دی. گؤزل‌لیک نی هگل "غایه نینگ عینی حسی کؤرینیشی". دیب حسابلنه‌دی. اؤ نینگ فکریچه. طبیعت‌ده غایه انیق نمایان بؤلمه‌یدی. صنعت ایسه گؤزل‌لیک نی افاده‌لش اؤچون غایه و اثر نینگ تؤله موافق‌لیگی نی ضرور درجه‌ده تأمینلَی آله‌دی. (هگل، ۱٤۰۳: ٦۱) شؤ سبب‌دن شرق ادبیاتی‌ده اؤرته عصرلرده، اروپا ادبیاتی‌ده اؤیغانیش و معرفت پرورلیک دوره‌لری ادبیاتی‌ده یؤکسک ایده‌آل‌لرنی افاده‌لووچی؛ فرهاد، اسکندر، مجنون، دون‌کیخود، بیاتریچه، هملیت کبی همده ۱۸ الی ۱۹ عصرلرده رومان‌تیزیم اصولی‌ده یره‌تیلگن ادبیات‌ده کؤپلب ایجابی قهرمان‌لرنی کؤره‌میز. اما اؤلر بؤگؤن‌گه اؤقووچی تمانی‌دن یا که مجازی (شرق اؤرته عصرلر ادبیاتی و دانت ایجادی)، یاکه بیر آز صنعی، کتابی آثرلر کبی قبول قیلینه‌دی (منتسک، والتر، شیللیر، گیوگو). باشقه حال‌لرده " ایجابی قهرمان‌لر " کؤپراق سرگذشت، ایش بیلووچی و تؤرلی خیل کمیدی ادبیات (کینو یا فلم)لرگه یا خودی باله‌لر ادبیاتی‌گه خاص. جدی یؤکسک ادبیات نینگ فقط اؤسمیرلر و کتته یاشده‌گی باله‌لر گه بغیشله‌نگن اثرلریده رابین زان کروزو، گولّلیویر، گراف مانتی کیرستو، دارتانین (آ. دیومه) روب روی، آرتور کونان دویل کبی یازووچی‌لر یره‌تگن اثرلرده بیز ایجابی قهرمان‌لر گه دوچ کیله‌میز. مذکور ادیب‌لر اثرلری حماسی تاریخی‌سرگذشت، سرگذشت فانتازی و ایش بیلیش(کارآگاه) تؤریگه عاید دیر.

۱۹ عصر ۲۰ ییل‌لردن باشلب اروپا ادبیاتی ده انسان هر تمانلمه چقورراق اؤرگه‌نیش‌گه اؤتدی و تنقیدی ریالیزیم اوصولی‌نی اؤزلشتیردی. بؤ پیت‌گه کیلیب اروپاده فرهنگی جمعیت تیز روجلنه یاتگن، طبقه وی، صنفی امتیازلر بیکار قیلینگن ایدی. بدیعی اثر نینگ مکمل‌لیگی، اؤ نینگ گؤزل‌لیک نی ترغیب ایتیش‌ده

یا که چرایلی حیات‌نی کۆرسه‌تیشده ایمس، بلکه مهارتلی یرتیلگن اثرلر، واقعه‌لر آرقه‌لی ایزگۆلیک و انسان پرورلیک نی ایزچیل حمایه قیلشی‌ده نمایان بۆله‌دی.

فاجعه‌لیک وکمیدی‌لیک کتته گوری‌لری همده ایجابی قهرمان معماسی:

فاجعه‌لیک نیمه‌ده یۆزه‌گه چیقه‌دی؟

انتیک دورده فاجعه‌لیک انسان اراده و اۆ نینگ ایسکی زمان‌دن بیلگی‌لَنگن تقدیر اۆرته‌سیده حال قیلیب بۆله‌یدیگن ضدیت صفتی‌ده تۆشۆنیلگن. انسان تقدیری‌گه چاپ بیریب، اۆزگرتیریش‌گه اۆرینگنده، بۆ نینگ عهده‌سیدن چیقالمه‌گن، مغلوب بۆلگن، آخر‌عاقبت حلاکت‌گه اۆچره‌گن. بۆ نی اۆزبیک کتاب‌خان‌لرگه یخشی تانیشی، قدیمگی یونان فاجعه نواسی بۆیۆک سوفوکل‌نینگ "شاه ادیب" اثری مثالی‌ده کۆریش ممکن. سوفوکل انسان‌سیور و هومانیست کیشی دیر . ۲۵۰۰ ییل‌آلدین انسان نی عقل و بیلیمی گه ایشانیب تۆرموش واقعه‌لری وضدیت‌لرینی انیقله‌دی و شاه ادیب تراژیدی سیده‌گی برچه قهرمان‌لر مثبت قهرمان‌لر دیگن. (سوفوکل، ۱۹۷۷: ۸۷)

اروپا اۆیغانیش و معرفت پرورلیک دوره لر نینگ اثرلری‌ده، خصوصاً شکسپیر ایجادیده، شۆ نینگ دیک، اۆندن کیینگی دورلرده فاجعه‌لیک طبیعتی نی تۆشۆنیش دینوی‌لشدی. ایندی فاجعه‌لیک ادبیاتی‌ده تقدیری ایسکی حکمی نینگ مقررلیگی‌ده ایمس، بلکه جمعیت و انسان، ایسکی قۆلق عنعنوی اخلاق قره‌ش‌لر و ینگی‌دن پیدا بۆله یاتگن ایلغار غایه‌لر اۆرته‌سیده‌گی موروسه‌سیز ضدیت تفیلی ینگی ایلغار غایه عاملی نینگ خلقتی‌ده اۆز عکسی‌نی تاپه بۆلیشه‌دی. انگلیس فاجعه‌لیک ماهیتی نی وجودگه کیلگن ینگی تاریخی ضروریت و اۆ نی عملگه آشیریش اۆچون عینی شرط‌شرایط آَیتیشمس‌لیگی اۆرته‌سی گه ضدیت‌لرده کۆره‌دی. رومیو و جولیتته نیگه خلق بۆلدی؟ چونکه اۆلر نینگ عایله‌لری، انیقراغی، آته‌لری بیر‌بیریگه دشمن ایدی. دیمک رومیو و جولییته بیر- بیریگه عاشق ایدی. نتیجه‌ده، یاش عاشق‌لر عایله‌وی دشمن‌لیک نینگ قربانی بۆلدی‌لر. شکسپیرنینگ باشقه بیر مشهور اثری هملیت اصلی‌ده بۆ اثر موضوع‌سی اۆغیل نینگ قصاصی و اۆچ آلیشی آته‌سی اۆچون دیر. هملت بیلیم‌لی، باتور، فیلسوف و کۆپ منطقه‌لر نی کۆریب آستین اۆستون‌لیک‌لری بیلن دوچ کیلگن ییگیت ایدی. اۆ نینگ بیرینچی ایسته‌گی اۆلکه‌سی‌گه خدمت قیلیش دیر و ینگی حیات اۆچون کۆره‌ش. هملت نینگ آته‌سی که بیر یۆکسک درجه‌لی یخشی انسان و عادل و بیلیم‌لی پادشاه ایدی. اۆز ایناغه‌سی کلاودیا قۆلیدن آپه‌سی نینگ یاردمی بیلن اۆلدیریلیب و کلاودیا تخت‌گه اۆلتیره‌دی. ایندی هملت بیلدی که تاج و تخت اۆچون اونینگ آته‌سی‌نی اۆلدیرگن ایکن. تیزلیک‌ده اپه‌سیدن اۆچ یا قصد آلمه‌یدی و مجبور بۆلیب اداغ‌ده اۆچ آله‌دی و باشقه هیچ چاره کۆرمه‌یدی.

یۉقاریده ایشله‌گن سوفوکل‌نینگ "شاه ادیب"، یا که شکسپیر نینگ (رومیو و جولیتته، هملیت و آتللو) و باشقه ایریم تراژیدی‌لری ایجابی اثرلری تصویرله‌یدی. ایریم عالم‌لر تراژیدی‌ده‌گی اۉلیم‌نی اصلی‌ده باقیلیک، حیات دوام‌لیگی طنطنه‌سی صفتی‌ده تلقین قیله‌دیلر. جمعیت و انسان رواجله‌نیشی جریانی‌ده اۉلر اۉرته‌سیده‌گی علاقه‌لر، مناسبت، ضدیت‌لر مضمونی اۉزگریب باره‌دی. فرهنگی جمعیت‌ده، یۉقاریده اَیتیلگنی‌دیک، شکسپیر زمانیده‌گی طبقه‌وی امیتازلر، عالی طبقه‌لرنینگ اخلاق کدیکاس‌لری، اۉز شأنینی (کۉپینچه اۉز سۉزی‌نی، اینجیق‌لیگی و پرنتسیپی‌لیگی‌نی) حمایه قیلیش اۉچون دوئیل‌گه چیقیش و شۉ کبی ایتکیت طلبه‌لری بیکار قیلیندی. کپیتالیزم آدم‌لرنی قانون آلدیده تینگ قیلیب قۉیدی. ینگی روندلر اۉزی گه ایندی قهرمان‌لرنینگ معنوی جسارتی، کۉره‌ش و حلاکتی آرقه‌لی ایمس، بلکه آشکارا اقتصادی و سیاسی رقابت، پول و بایلیک، مادی منبع‌لر و سیاسی تیکنالوژی‌لر آرقه‌لی یۉل اچه باشله‌دی.

هنر رواجله‌نیش‌نینگ ایچکی قانونیتی اۉ نی مجازی و رمزی رومانتیک سخاوتلیک اثرلردن حیاتی کانکریت، جانلی انسان اثرلرنی یره‌تیش‌گه آلیب کیلدی. تۉغری، دستلب بۉ اثرلر رومانتیزم روحیده کۉچلی شاخص‌لر نینگ فوق‌العاده مرکب شعرلرده اۉزنی کۉرسه‌تیش، ایلغار غایه‌لر گه صادق‌لیگی‌نی تصویرلر ایدی. یۉکسک غایه‌لر و ایده آل‌لرنی افاده‌لَشده رومانتیزم ادبیاتی اۉرته عصرلر شرق و اورپا اۉیغانیش، معرفت‌پرورلیک دوری عنعنه‌لری‌نی دوام ایتیردی. لکن انسان فقط فوق‌العاده (افراطی) شرط‌شرایط‌لر، موریسیز یۉکسک غایه‌لر گردابی‌ده کۉن کیچیرمه‌یدی. تۉرموش‌نینگ هر خیل کتته‌کیچیک معمالری، بعضاً اۉرته شفقط‌سیز طلبه‌لری و کۉره‌ش‌لری انسان‌دن کۉپینچه باریش روح‌ده‌گی خیال پرست ایمس، بلکه عادی‌گینه واقعی بۉلیشی‌نی طلب قیله‌دی. فرووشی "پهلوی تیل لغتی"ده شۉنده‌ی دیدی: "هنر"، ایرکک‌لیک(مردانگی)، جنگاورلیک، کۉچ‌قدرت، فضیلت، ارزش و مهارت دیر؛ و اۉ نینگ بیریکمه‌لریدن: "هنر" تاپیلیشی‌دن فضیلت تۉیغوسی و فضیلت مردانه‌لیگی یره تووچی بطنی قۉت نی بیلدیره‌دی؛ هنر آوند هنرمند دیگن معنانی انگلته‌دی؛ اۉنده هنرمندلیک، فضیلت و باشقه تیل‌لرگه آلینه‌دی.

مرحوم دکتور محمد معین مرحوم علامه دهخدا نینگ لغت نامه‌سیده اقتباس کیلتیرگن حال‌ده اۉزی نینگ فارسی لغتی‌ده شۉنده‌ی تأکیدلگن: "هنر علم، فضیلت و کامل‌لیک (ناظم الاطباء)، عقل‌زکاوت، فهم‌فراست دیر. "بۉ شۉنده‌ی" لغت نامه" مۉلف نینگ ایسلتمه‌لری. "بۉ سۉز اصلی‌ده انسان نینگ آگاه‌لیک، ادراک و بیلیمی‌نی اۉز ایچی‌گه آلگن "کامل‌لیک" درجه‌سی نی بیلدیره‌دی و بۉ هنر نینگ تشقی کۉرینیشی صاحبی نی باشقه‌لردن اۉستون قیله‌دی." و شۉ معناده؛ فردوسی، اسدی، نظامی و باشقه‌لردن بیر قنچه دلیل کیلتیرگن. هنر سۉزی تاریخ دوامیده تیل‌لر ساحه‌سیده تۉرلی معنالرگه ایگه بۉلگن؛ کامل‌لیک، فضیلت، یخشی صفت‌لر، اۉستون‌لیک، یخشی صفت، قابلیت، کۉچ، صنعت، کسب، آرتیریش، خوف‌خطر و تهدید معنالریده ایشله‌تیلدی. (راسخ، ۱۳۹٤: ۳۵) هنر نینگ بۉگۉنگی کۉنده هم کینگ قۉلله‌نیله یاتگن عمومی معنا

دن قطع نظر، هنر اؤزی نینگ اؤزیگه خاص معنی‌سیده شعر، رسام‌لیک، فیلم، عکاس‌لیک، خطاط‌لیک، تیاتیر، منبت کارلیک، مجسمه تراش‌لیک، کؤرگیزمه یازیش و باشقه‌لر کبی انیق مثال‌لرنی انگلته‌دی. (راسخ، ۱۳۹٤: ۳٦) بعضی تدقیقات‌چی‌لر هنرنی انسان حس‌تؤیغو لری و کیچینمه‌لر نی افاده‌لش واسطه‌سی صفتی‌ده کؤریشه‌دی. بؤ تؤیغولر ایسه شاعر و یازووچی‌لر نینگ شعرلری، حس‌تؤیغولری آرقه‌لی ترقله‌دی.

قدیمگی روم عالم‌لری آره‌سیده هوراس اینگ مهم ادبیات نظریات‌چی‌لردن بیری حسابلنه‌دی. اؤزی هم شاعر بؤلگن، بؤ عالم شعر قدرینی رومی‌لر ایچی‌ده همه‌دن کؤره یخشی‌راق تؤشؤنگن. هوراس یونان شعرلریده ایککی فضیلت نی اؤلوغ‌له‌یدی: هنرده کامیل‌لیک‌عمل‌ده فایده‌لیک. اؤ یاش شاعرلرگه همیشه شؤ ایککی صفت‌نی حساب‌گه آلیشینی، شعری‌نی شؤ ایککی عالی صفت بیلن یره‌تیشنی توصیه قیله‌دی. اؤ نینگ اؤز شعریده بؤ صفت‌لر نینگ هر ایککی‌سی هم کامیل‌لیک درجه‌سی دیر. (زرین کوب، ۱۳۳۸: ۳۲۳) ادبیات انسان نینگ گؤزل‌لیک احتیاج‌لری‌نی قؤندیرووچی، اؤنگه اؤزینی و عموماً واقعلیک‌نی بدیع بیلیشده خدمت قیلووچی بدیع واسطه صفتی‌ده یؤکسک ایده‌آل‌لرنی افاده‌لووچی رمانتیزم‌دن، انسان روانشناس‌لیگی و حقانی اجتماعی مناسبت‌لرنی آچیب بیرووچی، اؤلر نی انسان پرورلیک(همانیزم) نقطه نظردن تنقید قیلووچی ریالیزم‌گه اؤتیشی طبیعی ایدی.

بدیعی یا هنر آنگی تنقیدی ریالیزم نی ایککی یؤنه‌لیش‌ده ینگیب اؤتدی. بیرینچی‌سی،اروپا ادبیاتی انسان آنگی اؤستی حادثه‌لری، آنگی‌لَنمه‌گن طبیعی مایل‌لرینی تصویرلش‌گه اعتبار قره‌ته‌دی. جیمس جویس، مارسیل پروست، آلبیرکامیو، فرانتس کفکا، ویرژنیه وولف... ایجادلری بؤنگه مثال‌دیر. فرانتسی‌رواجلنه یاتگن مملکت‌لر ادبیاتی‌ده ریالیزم، رمانتیزم، خلق بدیعی ایجادی، میفالوگیگ (اساطری) و حتی ماگیوی تفکر عنصرلریدن‌بیری آزراق و بیری کوپراق‌فایده‌لنه باشله‌دی. و باشقه، جنوبی امریکا ادبیاتی‌ده آنچه ثمره‌لی بؤلدی، بؤگون بیز اؤ نینگ "فوسونکار ریالیزم" خصوصی‌ده کؤپ گپیره‌میز. ژارژ امادو، علیخو کارپینتر، خورخی بورخیس، خووان آنیتتی، گریسه مارکیس، ورگس لوسا، خولیو کارته سر، پاس، ولوف، پ. کوایلو، لاتین امریکاسی مملکت‌لری ادبیاتی‌ده "حیرت‌لی وکیل‌لیک" (کارپینتر عباره‌سی) یره ته آلدی‌لر.

بؤگؤن مذکور ادبیات گه نسبتاً قؤلنیله یاتگن "سحرلی ریالزم"، "فسونکار ریالزم" عباره‌لری اصلی‌ده کارپینتر نینگ اؤشه "حیرت‌لی وکیل‌لیک‌،حیرت‌لی ریالیک" عباره‌سیدن کېلیب چیققن. کیینچه؛ اؤرته آسیاه ادبیاتی‌ده قره‌سک چنگیز ایتمه تیف ایجادی خلق اساطیرلری و افسانه‌لر نی ریالیزم آموخته قیلیش‌گه یارقین مثال بؤله‌آله‌دی. بؤنی فاضل اسکندر، یوری ریتخیو، ولادیمیر سانگی، ایون دروتسیو، آلیم کیشوکوف کبی ادیب‌لر نینگ ایجادی تصدیق له‌یدی. ۱۹ عصرده اروپا ممتاز ادبیاتی و صنعتی رواجله‌نیش‌نینگ ایچکی قانونیتی، ایچکی منطیقی ۲۰ عصر باش‌لریده مدرنیزم‌گه آلیب کېلیشی طبیعی ایدی. عیناً اؤشبو قانونیت گه

کور، ۲۰ عصر آخری ۲۱ عصرده شرق خلق‌لری، خصوصاً بیز نینگ ادبیاتی‌میزده هم ینگی و ینگی پوست اصولیده‌گی اثرلر پیدا بۉلماقده. فقط حاضرچه ینگی اصول‌لر ادبیاتی‌میز تمانیدن تۉلیق اۉزلشتیریلمه‌گنی سببلی بعضی اثرلر ناطبیعی، سوخته و صنعی‌گه اۉخشب قاله‌یاتیر. لکن اۉشبو یۉنه‌لیشده ایجاد قیله‌دیگن یۉریق استعدادلر کۉپ پیدا بۉله‌دی، وضعیت ایجابی تمانگه اۉزگریشی شبه‌سیز. ایسکی زماندن بۉیان تاحاضرگچه شاعرلر و بیلیمدان‌لر اۉز نظریه‌لرینی گۉزل‌لیک(استه تیک) و هنر(بدیع) تۉغری‌سیده بیلدیریب کېلگن‌لر. چونکه، بۉ مقاله‌ده اۉلر نینگ همه‌سی‌نی نظریه‌لری‌نی سغدیریش ممکن ایمس، خواخله‌دیم شاعرلردن بیر نېچته‌سی‌نی نظریه‌لری‌نی گۉزل‌لیک و هنر تۉغری‌سیده نمونه‌شکل‌ده بیان قیلسک. بۉلر: امیر علی شیر نوایی، ظهیرالدین محمد بابر،...

۱۵ نچي عصر نینگ ایککینچي یریمی و ۱٦ نچی عصر نینگ باش‌لریده‌گی ادبی محیط نینگ اۉزیگه خاص خصوصیت‌لریدن بیری اۉشه دورده‌گی ادیب‌لر ایجادیگه تنقیدی یانده‌شیش دیر. کلاسیك ادبی تنقید بۉ دورده تۉرلی یۉل‌لر بیلن رواجله‌نیب، اۉزی نینگ خاص خصوصیتی‌گه ایگه بۉلگن. بۉ ایىنگ اولا تنقید نینگ رنگ‌برنگ ادبی ژانرلر واسطه‌سیده افاده ایتیلشی بیلن دقت نی تارته‌دی. اینیقسه بۉنی بیز امیرعلی‌شیر نوایی نینگ "مجالس النفایس، محاکمه الغتین و خمسه" تذکره‌سیده ، ظهرالدین محمد بابر نینگ» نثری اثری «بابر نامه»ده ، عطاوالله حسینی نینگ «بدایع الصانع» اثریده ،کېینگی پیت‌ده علم‌ده معلوم بۉلگن حسین واعظ کاشفی نینگ-«بدایع الافکار فی ضیایع الاشعار» نام‌لی نظری اثریده کۉپراق کۉره‌میز. شۉلر قطاری ایپیك داستان‌لر نینگ کیریش و خاتمه قسم‌لریده ، نثری اثرلر نینگ متنی‌ده انشأ، منشأت‌لر نینگ یازیلیش قاعده‌لری حقیده‌گی نظری ایش‌لرده هم تنقید گه عاید فکرلرینی اۉچره‌تیش ممکن. تیموری‌لر دوری نینگ ایىنگ بۉیۉک متفکرلری، شاعرلری و سیاتچی‌لردن بیری امیر علی‌شیر نوایی (۱٤٤۱-۱۵۰۱) اسلام تاریخی، مدنیتی و هنرده علاحیده اۉرین تۉته‌دی. تیموری‌لر سلطنتی‌ده یشه‌ب، اۉ نه فقط سیاست و دولت باشقرویده کتته رول اۉینه‌گن، بلکه ادبیات، موسیقی، گۉزل‌لیک و هنر ساحه‌لریده هم تاثیرچن بۉلگن. نوایی، اینیقسه، گۉزل‌لیک‌که هنر ساحه‌سیده چقور و فلسفی قره‌ش‌لرگه ایگه بۉلیب، اۉ نینگ ادبی‌نظری اثرلرده افاده‌سی‌نی تاپگن.

نوایی اسلام تمدنی بدیعی و معارف یۉکسه‌لیش چۉقیسی‌گه چیققگن دوریده یشه‌دی. تیموری‌لر دوری، خصوصاً، کتته خراسان و ماوراءالنهرده حکمدارلرنینگ هنر و علم‌فن‌نی کینگ قۉلله‌ب‌قۉتله‌شی تفیلی اسلام تاریخی اینگ مهم هنری دورلردن بیری سنله‌دی. موسیقی فعالیتی مرکزی بۉلگن هرات شاعری "شرق فلورانسیه‌سی" نامی بیلن مشهور بۉلیب، بۉ شهرده کۉزگه کۉرینگن هنرمندلر، شاعرلر، معمارلر، موسیقی‌چی‌لر محنت قیلگن. اۉزی چغتای تۉرکی ادبیاتی نینگ ایلغارلریدن بۉلگن نوایی فارسی و تۉرکی فرهنگی نی پخته ایگه‌لگن‌لیگی طفیلی بۉ ایککی فرهنگی نینگ هنر‌گۉزل‌لیک تانیش‌لیک عنعنه‌لری‌نی

اۆیغونلَشتیریش‌ده کتته رول اۆینه‌دی. اۆ شعر یازیشی‌دن تشقری، هنری و گۆزل‌لیک تانیش‌لیک بیلن بۆلگن نظری ساحه‌لر بۆییچه هم چقور ملاحظه‌لر بیلدیرگن. (نوایی، ۱۳۸۷: ۱۵-۱٦) نوایی اۆز اثرلریده گۆزل‌لیک‌نی جهان‌نینگ یا هستی الهی ماهیتی‌دن کېلیب چیققن اساسی خصوصیت‌لریدن بری دېب بیله‌دی. اۆ گۆزل‌لیک تانیشلیک نی اۆچ درجه‌ده بارلیگی‌گه ایشانگن؛ هستی‌شناس‌لیک، معرفت شناس‌لیک و اخلاق‌شناسی‌لیک نی تحلیل قیلیش ممکن:

۱. هستی شناسلیک درجه: نوایی گۆزل‌لیک نی الهی کمالاتی نینگ دنیاده نمایان بۆلیشی دېب بیله‌دی. اۆ طبیعت‌ده‌گی، هنر ده‌گی و انسانده‌گی گۆزل‌لیک نینگ برچه کۆرینیش‌لری الهی صفت‌لرنینگ انعکاسی دیر، دېب حسابله‌یدی. بۆ قره‌ش اسلام نینگ تصوفی عنعنه‌لریدن کېلیب چیققن بۆلیب، اۆ خدا نی گۆزل‌لیک‌نینگ مطلق منبع‌سی دېب بیله‌دی.

۲. معرفت‌شناسلیک درجه‌سی: نوایی گۆزل‌لیک حقیقت نی بیلیشی نینگ قۆرالی دېب بیله‌دی. اۆ نینگ فکریچه، هنر و گۆزل‌لیک انسان نی حیات مضمون‌نی چقورراق انگله‌ش‌گه یېتکله‌یدی. بۆ قره‌ش، ابن عربی و مولانا رومی کبی اسلام فیلسوف‌لری نینگ قره‌ش‌لریگه اۆخشه‌یدی.

۳. اخلاق‌شناسلیک درجه‌سی: نوایی گۆزل‌لیک، اینیقسه، هنر و ادبیات‌ده انسان روحیاتی‌نی یۆکسلتیریش‌گه خذمت قیلیش کېره‌ک، دیب حسابله‌گن، اۆ هنر نی فقط سطحی خصوصیت‌گه ایگه بۆلگن هنر تنقید قیلگن.

زمانوی ادبیات‌ده گۆزل‌لیک‌شناسلیک؛ نوایی نینگ گۆزل‌لیک تفکری اینگ کتته تاثیر کۆرستگن ساحه‌لردن بیری ادبیات دیر. تۆرلی فارمت‌ده، خصوصاً، چغتای تۆرکی تیلیده شاعرلر یره‌تیب، ادبی گۆزل‌لیک نینگ ینگی مضمون‌لرینی بیلگی‌لب بېردی. نوایی شعرلری نینگ گۆزل‌لیک خصوصیت‌لریگه قۆییده‌گی‌لر کیره‌دی:

۱. چقور معنای ساده‌لیک نی اۆزیده مجسم‌لشتیرگن حال‌ده: نوایی نینگ اۆزی آز اثرلریده ساده، اما مضمون‌لی تیل‌دن فایده‌لنیش‌گه حرکت قیلگن. اۆ گۆزل‌لیک ساده‌لیک‌ده، اما ساده‌لیک عقلی چقۆرلیک نی یۆقه‌تیش عوضی‌گه بۆلمس‌لیگی کېره‌ک، دېب حساب‌لردی.

۲. موسیقی سۆزیگه توجه ایتیش: نوایی شعر نینگ معیاری گه، قافیه‌سی‌گه، آهنگی‌گه کتته اهمیت بېرگن. اۆ شعرلری نینگ ایچکی موسیقی‌سی‌گه مخاطب‌گه چقورراق تاثیر قیلیشی و اۆ نینگ گۆزل‌لیگی‌نی ایککی بَر بیر آشیریشی ممکن لیگی‌گه ایشانگن.

۳. شاعرلیک تصویر سازلیگی: نوایی شعرلریگه گۉزل‌لیک نینگ ینگی بیر جهتی‌شعری تصویرلر، چقور تمثیل‌لردن فایده‌لَنیش دیر. اۉ طبیعت‌دن، عشق، تصوف و عرفان‌گه تینه‌دی، مخاطب نینگ آنگی و قلبی‌نی معنوی سیاحتی‌گه دعوت قیله‌دی.

٤. تصویری هنر و معمارلیک‌ده گۉزل‌لیک: نوایی اساساً اۉزی نینگ ادبی اثرلری بیلن مشهور بۉلسه‌ده، اۉ تصویری هنر و معمارچی‌لیک ساحه‌سیده هم مهم قره‌ش‌لر گه ایگه ایدی. نوایی وزیرلیک مقامی‌گه هنرمندلردن حمایه‌سی صفتی‌ده تیموری‌لر بدیعی اسلوب‌لری چۉقیسی‌گه مهم اۉرین تۉتگن. اۉ معماری متناسب‌لیک، تقارن و هماهنگی نینگ اهمیتی نی علاحیده تأکیدله‌یدی. نوایی نقطه‌ی نظریدن، معماری نه فقط عملی ایشی گه ایگه بۉلیشی، بلکه الهی گۉزل‌لیک نینگ معین بۉلیشی نی هم کۉرسه‌تیشی کېره‌ک. نوایی رول اۉینه‌گن مهم لایحه‌لردن بیری هرات معماری‌لیک‌لر بۉلر؛ مکتب‌لر، مسجدلر و باغ‌لر نی اۉز ایچی‌گه آلگن بۉ بنالر تیموری‌لر گۉزل‌لیک نینگ نمونه‌سی دیر، اۉ معماری مکان انسان‌لر نی مراقبه و روحی تفکر حالتی‌گه آلیب باریش اۉچون مۉلجه‌لنگن بۉلیشی کېره‌ک، دېب حساب‌له‌گن. (نوایی، ۱۳۹۳: فصل ۲۹)

٥. موسیقی‌ده گۉزل‌لیک تانیش‌لیک: نوایی هم موسیقی گه علاحیده قیزیقیش بیلدیرگن و اۉنی اینگ گۉزل هنریدن بیری دېب حساب‌لنگن اۉ موسیقی نی انسانی حس‌تۉیغولر نی افاده‌لش اۉچون جهان تیلی دېب حسابله‌دی، بۉ انسانی مادی نرسه‌لردن تشقری دنیاگه آلیب باره‌دی. نوایی موسیقی‌نینگ روانشناس‌لیک تاثیریگه هم اعتبار بېریب، موسیقی‌نینگ انسان‌لر اخلاق نی تربیه‌لشده، قلبی‌گه خاطرجمع‌لیک کېلتیریش‌ده، ثمره‌لی خذمت قیلیشی ممکن‌لیگی‌گه ایشانگن.

٦. هنر و اخلاق اجرلمس رشته: نوایی تفکری‌نینگ اېنگ مهم جهت‌لریدن بیری اۉ نینگ هنری و خلق اۉرته‌سیده‌گی باغلیق‌لیک‌که علاحیده اۉرغو بېریش‌دیر. اۉ هنری یۉکسک انسانی قدریت‌لر گه خذمت قیلیشی کېره‌ک و بۉ مقصدلر گه ایگه بۉلمه‌گن هر قنده‌ی هنر قدرسیز دېب حساب‌لردی. (نوایی، ۱۳۲۰: ۸۸) اسلام تصوفی و دنیا عنعنه‌لردن کېلیب چیققن بۉ قره‌ش نوایی اثرلریده یۉققال کۉزگه تشلنه‌دی. اۉ رسم‌لرنی نه‌فقط گۉزل، بلکه جمعیت معنویتی و اخلاق یۉکسلتیریش‌گه خذمت قیله‌دیگن اثرلر یره‌تیش‌گه چارلنگن. (هیت، ۱۹۷۰: ۵۵)

بابر ادبی–ایسته‌تیك قره‌ش‌لری نینگ ایریم تمان‌لری عالم‌لری‌میز تمانیدن اۉرگنیلدی. اینیقسه بۉ باره‌ده و. زاهد اوف، ح. یعقوب اوف، الف. قیوم اوف، ب. ولی‌خواجه‌اف‌لر نینگ علمی اثرلری دقت گه لایق . بېراق ادبی تنفید نینگ ادبیات‌شناس‌لیك نینگ اۉشه دورده‌گی ایریك وکیل‌لری بۉلگن امیرعلی‌شیر نوایی، ظهیرالدین‌محمد بابر ادیب و تاریخ‌چی غیاث‌الدین خواندمیر نینگ ادبیات وکیل‌لری نینگ جمعیت‌ده‌گی اۉرنی، شعریت عموماً ادبیات گه بۉلگن مناسبتی، ادیب–اخلاقی، ایسته‌تیك قره‌ش‌لری‌نی اۉرگه‌نیش‌گه عاید بیلدیرگن فکرلری علیحیده مضمون کسب ایته‌دی. بابرده بۉلگنی سینگری نوایی خواندمیر نینگ ایجادکارگه

بیرگن بهالریده هم معلوم بیر عمومی‌لیك كۆزگه تشلنه‌دی اۆ هم بۆلسه اۆشه دور ایجادکار نینگ فقط‌گینه بدیعی قابلیتی نینگ بلند یا پست‌لیگی بیلن گینه‌ایمس، بلکه ادیب نینگ کینگ پلانی‌ده‌گی صنعت‌کارلیك قابلیتی: موسیقی‌شناسلیك، نقاش‌لیك، رسام‌لیك، بیر یا که بیر نیچه موسیقی اسبابی‌ده کۆی چله‌بیلیشی، شعر یادلش قابلیتی نینگ بۆلیشی‌دیر. (خواند میر، ۱۳۳۳: ۳٤٦)

هندوستان‌ده مغول‌لر امپراطوری نینگ اساس‌چی‌سی، "بابر نامه، شعری دیوانی ... نینگ کۆزگه کۆرینگن مؤلفی ظهیرالدین‌محمد بابر نه‌فقط سرکرده و سیاست‌چی، بلکه گۆزل‌لیک تانیش‌لیک چقور قره‌ش‌لی هنرمند و شاعر صفتی‌ده هم تنلَنگن. بابر هنر نی انسان تۆیغوی‌لری و کچینمه‌لری نینگ افاده‌سی دیب بیله‌دی. اۆ شاعر و شعرده محبت، گۆزل‌لیک، طبیعت نی تصویرله‌یدی و شۆ آرقه‌لی اۆز حس‌تویغوی‌لرینی اۆتکزیش‌گه حرکت قیله‌دی. اۆ نینگ اۆچون هنر انسان تۆیغوی‌لرینی کینگه‌یتیریش و باشقه‌لر بیلن باغله‌نیشنی آنگلته‌دی. بابر هنر نی انسان حیاتی‌ده سیۆگی و گۆزل‌لیک نی اسباب‌لشتیریش واسطه‌سی بۆلیب خذمت قیلیشی ممکن‌لیگی نی انیق کۆرسه‌تیب بیره‌دی. هنری و بدیعی تصویرلر؛ بابر نینگ گۆزل‌لیک‌تانیشلیک نظریه‌لری مغول هنری‌گه چقۆر و کینگ تاثیر کۆرسه‌تدی. اۆ باشقه تمدن‌لر، خصوصاً ایران، هندوستان. اۆرته آسیا فرهنگ‌لریگه هنری علاقه‌لری اۆرنه‌تیش آرقه‌لی مغول فرهنگی نی تاثیر نینگ کۆرسته‌دی. بۆ تصویرلر مغول معمارچی‌لیگی، رسام‌لیگی و ادبیاتی ده یۆققال نامعین بۆله‌دی. بابر هنری نینگ بۆیۆک حمایه‌سی صفتی‌ده یاش ایجادکار و شاعرلر گه یاردم بیریب، اۆلرنی رغبت‌لَنتیریش آرقه‌لی هنر رنگ‌برنگ‌لیک و کینگه‌یش آلیب کیلدی. بابر گۆزل‌لیک‌تانیشلیک نینگ مهم جهت‌لردن بیری ایسه؛ باغ‌لرگه، طبیعت گۆزل‌لیگی‌گه بۆلگن اعتبار دیر. بابر "بابر مکتبی" ده باغ‌لر و طبیعت مضمون‌لرینی تصویرلش آرقه‌لی انسان‌لرده گۆزل‌لیک و تینچ‌لیک تۆیغو سی‌نی یره‌تیشده طبیعت نینگ اهمیتی‌نی کۆرسته‌دی. اۆ باغ‌لرنی جنت و آسایشته‌لیک تمثالی دیب بیله‌دی و طبیعت رسم‌لر اۆچون اینگ یخشی الهام منبع بۆلیشی ممکن‌لیگی‌گه ایشانه‌دی. بۆ نقطه‌ی نظر مغول باغ‌لرینی طرحی و مغول دوری معمارچی‌لیگی‌ده تاثیر کۆرستدی.

بابر نینگ علاقه‌سی قوش‌لرگه، گۆزل‌لیک، اۆیین‌کۆلگی، کۆچ‌قدرت و تربیه تمثالی بۆلگن. بۆ قیزیقیش نه‌فقط اۆ نینگ حیاتی نینگ شاخصی جهت‌لرگه تاثیر قیلدی، بلکه قوش‌لری گۆزل‌لیک و کۆچ تمثالی صفتی‌ده کۆریلگن هنرنی هم عکس ایتیردی. مثلا: شاهین‌لر؛ بۆ قوش‌لر کۆچ و جسارت تمثالی بۆلیب، اۆشه دور هنریده یاریتقیچ قوش‌لر حسابلنگن. منظره‌لی قوش‌لر؛ مثلا: طوطی قوش‌لر و قناری‌لر اۆزی نینگ گۆزل‌لیگی و جذاب‌لیگی رنگ‌لری بیلن مشهور بۆلیب، بابر اۆلرنی بیزک قوش‌لری صفتی‌ده سقلنگن. آواز خان یا سیره‌اش قوش‌لر: مثلا، بابر نینگ بلبلی قوش‌لر نینگ یاقیملی آواز گه قیغوروب، اۆز باغ‌لریده باقدی. بابر هنری اخلاق تمایل‌لر گه اساسله‌نیشی کیره‌ک، دیب حسابله‌گن. (بابر، :۸۷، ۹۰، ۱۲۳) اۆ بۆ عقیده ایدی که

هنرمند جمعیت و انسانی آرزش‌لر آلدیگه مسئولیتی‌نی حساب‌گه آلیشی کېره‌ک، دېب حسابله‌گن. بۉ اخلاق نقطه‌ی نظر بابر اثرلریده یۉققال نا معین بۉلیب، اۉ نینگ انسانی و اجتماعی آرزش‌لر گه صادق‌لیگی نی عکس ایتیردی. اۉ گۉزل‌لیک نه‌فقط هنر اثرلریده، بلکه انسان نینگ خلق‌اطواریده هم نامعین بۉله‌دی، دېب حسابله‌گن. (زاهد اوف، ۱۹٦۰: ۳۲)

نتیجه‌آلیش

گۉزل‌لیک کتته گوری اۉزی‌ده انسانیت نینگ کۉپ اثرلی تجربه‌سی نی، ایجادی یره‌تووچی‌لیگی نی افاده‌له‌یدی. اۉلرده عادی و مرکب تۉشۉنچه‌لر، غایه‌لر، بهالر، تۉرلی‌تۉمن قره‌ش و نظریه‌لر، بۉیۉک متفکرلر نینگ بۉ باره ده‌گی تعلیمات‌لری مجسم‌لشه‌دی. هنر گۉزل‌لیک نینگ مهم شرطی ذوق‌نی اۉیغاتیش، یگانه تۉیغو نی سینگدریش‌دیر و شۉ نینگ اۉچون هم طبیعت‌ده‌گی گۉزل‌لیک هنرده‌گی گۉزل‌لیک‌دن فرق قیله‌دی. گۉزل‌لیک ذوقله‌نیش‌گه شکل‌بېریش دیر. یا که گۉزل‌لیک ذوق نینگ تمثالی‌دیر.

هنر، ایرکک‌لیک(مردانگی)، جنگاورلیک، کۉچ‌قدرت، فضیلت، ارزش و مهارت دیر؛ و اۉ نینگ بیریکمه‌لریدن: "هنر تاپیلیشی‌دن فضیلت تۉیغوسی و فضیلت مردانه‌لیگی یره تووچی بطنی قۉت نی بیلدیره‌دی؛ هنر آوند هنرمند دیگن معنانی انگلته‌دی؛ اۉنده هنرمندلیک، فضیلت و باشقه تیل‌لر گه آلینه‌دی. هنر سۉزی تاریخ دوامی‌ده تیل‌لر ساحه‌سیده تۉرلی معنالر گه ایگه بۉلگن؛ کامل‌لیک، فضیلت، یخشی صفت‌لر، اۉستۉن‌لیک، یخشی صفت، قابلیت، کۉچ، صنعت، کسب، آرتیریش، خوف‌خطر و تهدید معنالریده ایشله‌تیلدی. اگر اثرلرده کۉریب اۉتسک؛ بدیعی اثر نینگ مکمل‌لیگی، اۉ نینگ گۉزل‌لیگی نی ترغیب اېتیش‌ده یاکه چرایلی حیات‌نی کۉرسه‌تیشده اېمس، بلکه مهارت‌لی یرتیلگن اثرلر، واقعه‌لر آرقه‌لی ایزگولیک و انسان پرورلیک نی ایزچیل حمایه قیلشیده نمایان بۉله‌دی.

نوایی اۉز اثرلریده گۉزل‌لیک‌نی جهان‌نینک یا هستی الهی ماهیتی‌دن کېلیب چیققن اساسی خصوصیت‌لریدن بری دېب بیله‌دی. اۉ گۉزل‌لیک‌تانیشلیک نی اۉچ درجه‌ده بارلیگی‌گه ایشانگن؛ هستی‌شناسلیک، معرفت‌شناسلیک و اخلاق‌شناسی‌لیک دیگن دیر. امیرعلی‌شیر نوایی نینگ گۉزل‌لیک‌تانیشلیک که و هنر حقیده‌گی فکرلری اسلام تصوفی، فلسفه و دینی عنعنه‌لری بیلن اۉ نینگ ادبیات و هنر ساحه‌سیده‌گی شخصی تجربه‌لری اۉیغونله‌ی‌دیگن‌دن عبارت. او گۉزل‌لیک‌تانیش‌لیک نی انسان حیاتی نینگ اینگ مهم جهت‌لریدن بیری دېب بیله‌دی و هنر نی قلب و اخلاق یۉکسلتیریش قورالی دېب بیلدی. نوایی اۉزی نینگ ادبی اثرلری و مدنی یاردمی بیلن اسلام گۉزل‌لیگی و هنرده دوام‌لی ایز قالدیردی، اۉزیدن کیینگی ایجادکارلر و متفکرلر گه قیمتلی نمونه بۉلدی. بابر هنر نی انسان تۉیغولری و کچینمه‌لری نینگ افاده‌سی دېب بیله‌دی. اۉ شاعر و شعرده محبت، گۉزل‌لیک، طبیعت نی تصویرله‌یدی و شۉ آرقه‌لی اۉز حس‌تۉیغولرینی اۉتکزیش‌گه حرکت قیله‌دی. اۉ نینگ اۉچون هنر انسان تۉیغولرینی کېنگه‌یتیریش و باشقه‌لر

بیلن باغله‌نیش‌نی آنگلته‌دی. بابر هنر نی انسان حیاتی‌ده سېۆگی و گۆزل‌لیک نی اسبابلشتیریش واسطه‌سی بۆلیب خذمت قیلیشی ممکن‌لیگی نی انیق کۆرسه‌تیب بېره‌دی. هنری و بدیعی تصویرلر؛ بابر نینگ گۆزل‌لیک‌تانیش‌لیک نظریه‌لری مغول هنریگه چقۆر و کینگ تاثیر کۆرستدی. نهایت‌ده، اۆ نینگ اثرلری نه‌فقط اۆز دوریده، بلکه هنر و ادبیات تاریخی هم قیمت‌لی میراث بـۆلیب قالماق‌ده دیر.

آلینگن منبع‌لر

ارسطو. (۱۳٤۳). فن شعر. ترجمۀ: عبدالحسین زرین کوب، فصل هفتم. انتشارات: بنگاه ترجمۀ کتاب

افلاطون. (۱۳۵۷). دورۀ آثار افلاطون. ترجمۀ: محمدحسن لطفی، جلدسوم. چاپ‌اول. انتشارات: تهران. خوارزمی.

بابر، ظهیرالدین محمد. (۱۳۰۸). بابر نامه (تۆزوک بابری). مترجم: عبدالرحیم خان‌خانان، ناشر: ملک‌الکتاب.

خواند میر. (۱۳۳۳). حبیب الاسیر». تورت جلدلیك، انتشارات: تهران.

راسخ، محمد صالح. (۱۳۹٤). نظریات ادبی. ثقافت انتشاراتی مزارشریف، افغانستان.

زاهد اوف و. (۱۹٦۰). بابر نینگ فعالیتی و ادبی علمی میراثی . تاشکند

سوفوکل.(۱۹۷۷) میلادی. صدای شرق. مترجم؛ ادیب شاه. تهران

فریدریخ، نیتسیشی. (۲۰۱۲). رجدنیه تراگیدی ایز دوخه موزیکه. س. پ. : «اۆزبېک‌که» تاشکنت.

کانت، ایمانوئل. (۱۳۹۵). زیبایی شناسی یا ایده شناسی کانت. مترجم: داود میرزایی. انتشار ققنوس

نوایی، امیر علی‌شیر. (۱۳۸۷). محاکمه الغتین. تصحیح؛ حسین محمد زاده صدیق، انتشارات: تبریز.

نوایی، امیرعلی‌شیر.(۱۳۲۰). خمسه‌المتحیرین. ترجمه؛ محمد نخجوانی، انتشار: تبریز.

نوایی، امیرعلی‌شیر. (۱۳۹۳). محبوب‌القلوب. ترجمه: دکتر حسین‌محمدزاده صدیق. انتشار: تکدرخت، تهران

ویل دورانت. (۱۳۵۷). تاریخ تمدن. مترجم، پرویز داریوش، جلد هشتم.

هیت ماتوف . (۱۹۷۰).شرق ادبیاتی نینگ ایجادی میتودی–تاریخی‌دن. تاشکند

هگل، فریدریش. (۱٤۰۳). مقدمه بر زیبایی‌شناسی. مترجم: علی اکبر معصوم بیگی. انتشار؛ تهران.